Возняк, М.

Галицькі граматики
укр. мови.

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00553578 (X)

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛЬОГІЇ.
І.

ГАЛИЦЬКІ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

B. 2460

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛЬОГІЇ.
І.

ГАЛИЦЬКІ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Бедпарського.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 493

Відбитка з „Записок Н. Т-ва ім. Шевченка“ тт. LXXXIX—XCI, XCIII—XCV і XCVIII.

И 29731

ЗМІСТ.

		стор.
I.	Вступ	1
II.	Граматики Паславського Петра й Лаврівського Івана; значіннє Івана Могильницького в відродинах Галицькоï Украïни, ґенеза й замір видання його граматики . . .	3
III.	Граматика Могильницького	13
IV.	„Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ“ Могильницького передмовою до граматики; ґенеза сеï розвідки й аналіза основних думок	52
V.	Жерела, термінольоґія і мова граматики Могильницького; ïï становище в історіï украïнськоï фільольоґіï . . .	73
VI.	Передмова Лучкая до своєï граматики. Вплив ïï на пізнійші граматики. — Украïнська мова в граматиці Лучкая	80
VII.	Перша друкована в Галичині граматика украïнськоï мови Осипа Левицького з 1834 р. Неприродна макаронічна мова граматики й причина того — ïï жерела . . .	92
VIII.	Граматика Лозинського	109
IX.	Участь Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Осипа Левицького, Осипа Лозинського й Антона Могильницького в конкурсі з 1840 р. на украïнсько-нїмецьку граматику	137
X.	Граматика Вагилевича з 1845 р.	142
XI.	Мала граматика Теофана Глинського з 1845 р. і „Начальныя правила малорусскои Грамматики“ Вагилевича з 1846 р.	172
XII.	Рукописні граматики Луки Слуґоцького, Івана Малицького, Гаврила Паславського та Миколи Щербановського. Друкована граматика Піхлєра	183
XIII.	Граматики Осипа Левицького з 1849 та 1850 р. . .	195
XIV.	Розвій поглядів на украïнську мову в Якова Головацького до появи „Розправи о южноруськім язиці“ . .	205
XV.	Граматика Якова Головацького	217
XVI.	Конкурс на украïнську граматику з 1851 р. та його висліґ: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганїнчака й Івана Жуківського	237

Додатки:

1—4.	Чотири листи Ів. Могильницького до митроп. Мих. Левицького	263
5.	Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики з 1837 р.	268
6.	Конкурс з 1840 р. на украïнсько-нїмецьку граматику . .	268

стор.

7. Оцінка Куземського конкурсових виробів 268
8. Замітки Куземського до українсько-німецької граматики Левицького 270
9. Полагода бажаних змін в рукописи Левицького . . . 273
10. Кінцева оцінка конкурсових виробів для губернії . . . 273
11. Наділення конкурсовою нагородою Левицького . . . 274
12. Консисторська куренда в справі граматики Вагилевича . 275
13. Зазив львівської консисторії з 1844 р. до укладання шкільних підручників 275
14. Глинський посилає львівській консисторії свою граматику . 277
15. Граматика Глинського 277
16. Просьба львівської консисторії до губернії о затвердження Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник 296
17. Перемиська консисторія пересилає губернії рецензію граматики Вагилевича 297
18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича . . . 297
19. Губернія пересилає граматику Вагилевича для передачі авторови до справлення 298
20. Рецензія Ант. Петрушевича граматики Вагилевича . . 299
21. Рецензія Як. Головацького на граматику Мик. Щербановського 303
22. Рецензія Як. Головацького на граматику Левицького з 1849 р. 304
23. Посвята Левицького граматики еп. Яхимовичеви . . . 305
24. „Декотрі уваги и поправки до Народопису Словенського Г-на Шафарика“ Головацького 306
25. Перший нарис звучні Головацького 307
26. З граматичних університетських викладів Головацького . 313
27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. 317
28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсових виробів Жуківському та Головацькому . . . 319
29. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Як. Головацького 319
30. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Ос. Ганінчака 320
31. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Ів. Жуківського 324
32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консисторії конкурсові вироби з їх оцінками . 329
33. Консисторія пересилає конкурсові вироби краєвій шкільній управі 330
34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького 331
35. Міністерство просвіти жадає нової перерібки конкурсових еляборатів 332

Доповнення. Уривок граматики Ів. Лаврівського 333

УВАГА:

На 12 ст. 12 стр. з гори має бути: *Вѣдомѣсть* зам. *Вѣдомость* (і консеквентно на 52 ст.)

17 „ „ „ „ Скєνофγлаѯъ зам. Скєνοψγлаѯъ

170 „ 19 „ „ „ „ *а не є* зам. *а не.*

Інші друкарські похибки легко справити на основі контексту.

Студії

над галицько-українськими граматиками XIX в.[1]

Написав *Михайло Возняк.*

I. Вступ.

В „Предислові-ю къ любезнымъ Читателемъ“ до рукописної граматики: „Руская практичная Грамматіка“ — „написанна Іоанномъ Малѣцкимъ Учителемъ трівіалного училыща, въ Угновѣ 1848 года“ довідуємо ся про ось які прінціпи, яких держав ся автор при укладанню своєї граматики: „При уложеніи сего незначного дѣла моего употребилемъ среднои пути между церковнымъ и малорусскомъ галицко-гражданскомъ языкомъ; цель или намѣреніе мое въ томъ было тое(,) абы малорускій галицко-гражданскій языкъ, языку церковному приближити можна, той убо языкъ есть правдивій источникъ, изъ которого всѣ славяне: Чехи, Моравцѣ, Серби, Волохи, Россіане, Поляки и инныи черплютъ, и который нашъ малорускій галицко-гражданскій языкъ до великого совершенства то есть досконалости привести можетъ“.[2])

Чому автор вибрав таку „средную путь“ межи живою мовою а мертвою церковщиною, пояснює нам у кінцевій статї: „Еще чтось о рускихъ провѣнціалѣзмахъ“. „Розмавляючи разу едного, читаємо в сій статї, съ певнымъ розумнымъ, добродушнымъ(,) до того еще жартобливымъ, ученымъ и остроумнымъ русиномъ о власностехъ нашего языка руского, запыталемъ его: Откуду или звѣтки то ся выразы, то есть, слова: мѣй, твѣй, вѣнъ, нѣжъ, вѣзъ, стілъ, пѣдъ, сніпъ, вѣлъ, кѣтъ, кѣнь — и много инныхъ безчисленныхъ

[1]) Читано на семінарі Проф. Дра К. Студинського.

[2]) Рукопись сеї граматики находить ся в Бібліотеці „Народного Дому“ у Львові (АСП. ч. 306).

взяли, когда они: мой, твой, онъ, ножъ, возъ, столъ, подъ, снопъ, котъ, конь вымавляти и писати ся повинни. Но онъ менѣ на тое отповѣлъ, же правдивои причини того не знаетъ, еднакже домысляти ся можна, же есть правдивій плодъ или племя жидовъ; когда бовѣмъ въ перейшлыхъ вѣкахъ жуди (sic) Корчмы, млыни, ставы а наветь и церквы арендовали, рускій народъ, особливе по селахъ, будуче уярмленъ жидамъ мусѣлъ служити и голдовати. Тогда жидъ маючи слугу русина и хотяще его о чтось запытати ся, такъ до него кликавъ или заговорилъ: Іванъ, а де мѣй нѣжъ; а де твѣй розумъ; а де вѣнъ пѣшовъ; намасти вѣзъ; положи сніпъ; запрѣжи кѣнь; постирай стілъ; выжени кѣтъ на двѣръ; а то ты мѣдъ и горѣлку выпилъ, бо ти шось нѣсъ почервонѣлъ и проч. — Тіи слова или выразы вкрадали ся найперше между слугъ жидовскихъ русиновъ, потомъ помало между селянъ русиновъ часто въ корчмѣ (коршмѣ) сѣдящихъ, на остатку незначне и до насъ писменниковъ (sic) загостили. — Можнажъ такихъ словъ въ писмѣ уживати; есть же намъ о въ літературѣ потребное? — Останьможъ нашой красной славенно-руской Етімологіи вѣрными, а упевняю, же ся безъ тыхъ непрошенныхъ гостей и въ галицкомъ рускогражданскомъ языцѣ обыйдемо".

Я навмисно навів сї дві виписки, бо вони mutatis mutandis, як не можна краще, характеризують погляди більшости українського загалу в Галичині на протяг яких пятидесяти лїт у граматичній лїтературі, а ще й доси в поглядах на правопись у одної частини української суспільности в Галичині, яких провідники ролю церковщини замінили на великорущину. Між історично-культурними обставинами, в яких треба шукати такої розвязки граматичного питання у галицьких Українців, одно з перших місць займає той факт, що в відродженню галицької України взяло таку визначну участь духовенство, так тїсно звязане з церковно-славянською мовою. Видно се найкраще по закордонній Українї, де православне духовенство не могло відограваги так великої ролї в відродинах своєї вітчини, як в Галичині унїятське. В закордонній Українї в одній з перших граматик мужицької мови — граматиці Павловського — в основу взяв автор народню живу мову. Тою самою дорогою пішли й пізнїйші дослїдники української мови, Українці і Великороси, Срезневський, Лавровський, Максимович, Даль, Потебня, Михальчук, Житецький, Тимченко і и. А „у Галичині, каже Драгоманів, не тільки Лозінский, Левицкий, але й Головацкий и Осадця не посміли узяти за основу своіх виводів граматичних малоруску простонародню мову, а намішали з нею у свої граматики и церковних и россійских елемен-

тів".[1]) Хоч і не можна ставити на рівні Левицького та Лозинського тай хоч Головацький не далеко відбіг від Лозинського, все таки основна думка вірно підхоплена Драгомановим.

Другою причиною недопускання живої мови до галицьких граматик української, sit venia verbo, мови був за сильний вплив граматики Смотрицького, яка, як звісно, через двіста літ по своїм виході була шкільним підручником не тільке на Україні, Білоруси та Московщині, але й у південній Славянщині. Вкінці трета причина сього явища — се своєрідний аристократизм, бажанне відрізнити ся від маси простолюдя, чи, як дехто хотів, „пастухів" письменною мовою, а таку можна було найти, як не в польських, то в церковних книжках і — великоруських, тим більше, що політичні, церковно-культурні і суспільні обставини промощували дорогу великорущині до Галичини.[2])

Та випадки шукання образованої мови в великорущині були в першій половині 19 віку спорадичні, стали частійші щойно в другій половині тогож століття. За то дуже часто була в тім часі образованою мовою освіченої української суспільности в Галичині в слові і письмі польська мова, а побіч неї здобувала собі ширше чи вузше приложенне до житя і церковно-славянщина. Про відносини церковно-славянської мови до народньої української довідуємо ся з „Rozprawy o języku ruskim" Могильницького, в перекладі Набєляка[3]), але першим, що прилюдно в граматиці дав меншебільше заокруглений погляд на ту справу, був Лучкай Михайло. Та до часу появи як статї Могильницького, так граматики Лучкая три галицькі Українці працювали над написанням систематичних підручників граматики української мови. Се були: згаданий Могильницький, Петро Паславський і Лаврівський Іван.

II. Граматики Паславського Петра й Лаврівського Івана; значінне Івана Могильницького в відродинах Галицької України, ґенеза й замір видання його граматики.

Петро Паславський[4]) написав „Скорочену руську граматику", якою користував ся „первый нашъ языкословъ Іосифъ Ле-

[1]) Литература россійска, великоруска, украінска и галицька. Правда, 1873, ч. 21, стор. 715—716.

[2]) Пор. дра Ів. Свєнціцкого: Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. Спб. 1906.

[3]) Czasopismo naukowe księgozbioru im. Ossolińskich, Львів, 1829, зошит III, стор. 56—87.

[4]) Родив ся 1792 р., син дяко-вчителя у селї Лазах коло Ярослава. Власними трудами покінчив середню і вищу школу 1818 р., ви-

вицкій".[1]) Не богацько відомо також про граматику Івана Лаврівського. Її рукописи доси не віднайдено. Заголовок у німецькім перекладі її такий: Versuch über die Sprachlehre der Ruskischen Sprache, wie solche sammt ihren Unter-Mundarten in den Königreichen Galizien und Lodomerien gesprochen wird. Сповіщаючи Кеппена про повищий заголовок своєї граматики аргументував Лаврівський: Die Ausdrücke: Rusniak, Rusniakische Sprache, darf ich nicht brauchen, indem sie beide hierlandes eine Verachtung hindeuten, und die obige Sprache gemeiniglich рѳскій ꙗзыкъ genannt wird. Der Ausdruck: russische Sprache ist dem россійской ꙗзыкъ vorbehalten.[2]) З уваги на се, що Лаврівський узгляднював у своїй граматиці українські діялєкти в Австрії, подам його відомости з обсягу сеї діялєктольоґії, уділені ним Кеппену 1822 р.: 1) в ярославськім окрузї коло Сонча (Sandetz) хо́дино, хо́йди, коло Дуклї — по́йдино, по́йди; 2) коло Балигорода в сяніцькім окрузї — ходьлем, подьлем; 3) коло Сможа та Стрия — велика грубість у вигоголошуванню, тверді букви; 4) та ще грубше (твердше) близько Буковини (а в самій Буковинї говорять „болѣе по руснякски, смѣшивая оное съ молдаванскимъ"); 5) коло Перемишля змішано з польським: поѣдемо телегою; поѣхавъ (польське); 6) „чистѣйшее нарѣч." на Поділлю коло Тернополя, Збаража. В Угорщинї три або й більше українських нарічій.[3])

Хотяй ще 1822 р. згадував Лаврівський в листї до Востокова о своїй граматиці „близкой окончанія, языка карпаторусскаго съ его

святив ся і став парохом у Боратинї коло Ярослава. В два роки пізнїйше повдовів, а в марцї 1821 р. за стараннєм Ів. Снїгурського вислав його митр. Левицький на сотрудника парохіяльної церкви св. Варвари в Відні, де по Снїгурськім був парохом старенький о. Іван Фогороший (автор „Рѳ́ськo-оугорск-оі їлї мадярск-оі Грамматик-и, виданої у Відні 1833 р.). 1835 р. став парохом, а 1844 почесним крилошанином. Згинув під ударом сокири з рук местника-дяка 24 червня 1846 р. (Б. Дїдицький: Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. Ч. I. Львів, 1876, ст. 79—80).

[1]) Дїдицький, op. cit., ст. 80. Рукописи сеї граматики, як і великого збірника „руських проповідий" Петра Паславського, списані ним читкою скорописею, зберігали ся довший час у його брата о. Гаврила Паславського, пароха Рави руської, який від часу ґімназії навіть до покінчення богословія в 1833 р. жив і виховував ся в домі тогож свойого старшого брата в Відні. Дїдицький видїв ті рукописи 1848 р.; пізнїйше 1863 р. згоріли вони підчас великого пожару в Раві (ibidem).

[2]) І. С. Свѣнцицкій, Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. I. (Львів, 1906). Ст. 140. Лист датований 1823 р.

[3]) Ibidem, ст. 124. (Кеппена „Путевыя Записки 1821 и 1822 года").

діалектическими отличіями“[1]), щойно „godna uwielbiania troskliwość Prześwietnego Zakładu narodowego imienia Ossolińskich i Szanownego Muzeum narodowego czeskiego“, що допитували ся за виданнєм „na widok publiczny mownika (besidosłowa) języka ruskiego“, викликали в Лаврівськім „popęd i czucie do jak najprędszego ukończenia pomienionego besidosłowa, którego tylko małej części składni brakuje“.[2]) Так писав Лаврівський 8 червня 1832 р. до директора Інституту Оссолїнських Слотвіньского, в якого інформував ся про сю справу Вячеслав Ганка. Пишучи про ріжні перешкоди: урядованнє, перенесенне зі Львова до Перемишля і обтяженнє ту ріжними та численними обовязками, які загамували його роботу, заявляв він, що зачав писати свою граматику перед 17 лїтами, отже 1815 р. На запитанне про вихід граматики украïнськоï мови Могильницького відповів, що про се нїчого не чути й вона „podobno w ciemnym zakątku zapomnienia na zawsze spoczywać będzie“. За то може вийде небавком подібна книжка Лаврівського, бо він „jeszcze w roku 1815 zaczął pisać grammatykę (besidosłow) języka ruskiego i to dało powód X. Mogilnickiemu do przedsięwzięcia podobnéj pracy“[3]) Чи Могильницький зачав писати свою граматику в благородній емуляції з Лаврівським, що в часї свойого ректорства, а саме між роками 1814—1820, підіймив ся учити питомцїв українського письма та граматики й церковно-славянськоï мови[4]), чи приневолило його до того заснованнє товариства, так тїсно звязаного з його іменем — наслїдок той сам. Нема даних також ствердити, чи скінчив Лаврівський свою граматику українськоï мови, якої посїдав „основне знанне“, бо „її навчив ся цїнити від дитинства, в нїй виголошував проповіди, нею конверзував“.[5])

Що Могильницький[6]) не тілько зі самоï емуляції з Лаврівським, як се виходило би з листу його до Слотвіньского, почав

[1]) Переписка А. Х. Востокова, ст. 35, № 12.

[2]) В. А. Францевъ, Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель. (Варшава, 1905), ст. 919. [3]) ibidem.

[4]) М. Тершаковець, Галицко-руске лїтературне відродженє. (Львів, 1908). Ст. 12.

[5]) Йос. Левицький, Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. (Перемишль, 1834), перший бік посвяти книжки Лаврівському.

[6]) Іван Могильницький*) уродив ся 1777 р. По скінченню теольоґії у львівськім університетї оженив ся з дочкою пароха Болонович Анною

*) Біоґрафічні вістки: Новыя данныя до біографіи Іоанна Могильницкого. Ю. Ж(елехівський) (Новый Галичанинъ, Львів, 1889, ст.

писати граматику української мови, але був ту також глибший, ідейнійший підклад, доказом сього третій параґраф першого українського просвітного товариства в Галичині, затвердженого цїсарем Францом I 5 липня 1816 р. „Вже з першого параґрафу видимо, читаєть ся там, що книжки мають бути так написані, щоби „etiam rudis plebecula usum eorum facere valeat; itaque societas opera sua sermone vulgari per pagos et vicos usitato atque stilo simplicissimo elaborabit". Вправдї на цїлком народню мову не зважило ся товариство, бо „duros loquelae plebeae errores vitabit, et explanationes suas ita elucubrabit, ut a simplicissimo quoque facie (sic!) quidem intelligantur, ad elegantiorem tamen sermonem omnino vergant, ut hoc modo et sermo plebeius indirecte lice(a)t perfici, et plebs elegantiori loquelae assueta facilius dein illa intelligere valeat, quae pro publico divino officio in Ecclesiis legi atque

---

Марцїнкевичівною і одержав висвячення 1808 р. Зразу був парохом у Дроздовичах, а потім став нїжанковецьким деканом. 23 мая 1817 р. підніс його перемиський епископ, тодї уже номінат-митрополит Михайло Левицький, до гідности крилошанина соборного перемиського крилоса. На тім становищі застав його нововибраний в 1818 р. епископ Іван Снїгурський, що слїдом попередника повірив йому верховний надзір над школами в своїй епархії. Заразом іменовано його кустосом капітули.*) Умер 1831 р. 24 червня на холеру**), що позбавила тодї саму перемиську епархію 70 священиків. Будучи бездїтним, приймав Могильницький у свій дім на виховання сироти дївчата по далеких свояках, вінував їх і віддавав заміж за укінчених богословів. Перед смертию записав каменицю у Перемишлї в ринку під ч. 2, де мешкав, руській капітулї на стипендії для 15 бідних учеників перемиської ґімназії, синів і сиріт по священиках, але застеріг доживотне користання для своєї жінки та єї матери. Жінка, яка небавком умерла, записала на фонд для сиріт і вдів по руських священиках перемиської епархії 800 дукатів.***) Їїж мати умерла в глубокій старости коло 1840 р. Бібліотеку по Могильницькім упорядкував і списав з поручення епископа Снїгурського Йосиф Лозинський.****)

---

142). Ів. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 і розвій руско-народного шкільництва в рр. 1801—1820. (Львів, 1903), прим. на ст. 30—32.

*) Schematismus перемиської епархії на 1828 р., де Могильницький має такі почести: „P. Rmus D. Ioannes Eques de Mogilnicki, Cathedral. Ecclesiae Premisliensis Custos, Consiliarius et Referens Consistorii, Superior Inspector scholarum nationalium, Examinator Dioecesanus".

**) Schematismus перемиської епархії за 1833 р.

***) В. З б(оровський), О фондѣ для сиротъ и вдовицъ по русскихъ священникахъ. (Вѣстникъ, 1852, ч. 90).

****) Автобіографическія записки Іос. Лозинского. (Литературный Сборникъ, Львів, 1885, ст. 115).

decantari solent, quaeve in Psalmis et Hymnis altiori stylo compositis consistunt"[1]), але попуск для народньої мови був значний в порівнанню з дотеперішньою традицією. Що новозасноване товариство було вихідною точкою для Могильницького писати граматику, промовляє за тим просьба митрополита Левицького до ґубернатора ґрафа Тааффе з 18 вересня 1823 р. о дозвіл друку для граматики.[2])

Коли я одержав 31 серпня граматику „der ruthenischen Sprache", писав митрополит, розглянув я її докладно тай ось до чого додумав ся. Науку релїґії здавна уділюють вірним грецького обряду на селї в українській мові. Уживанє сеї мови ствердженo цїсарським рішеннєм з 12 цьвітня і ґубернії з 22 мая 1818 р. ч. 24.852 при навчанню релїґії греко-католицької молодежи в усїх народніх школах Галичини та Буковини, а одвітно дальшому змістови найвищої постанови що до народніх шкіл, до яких ходять тілько дїти грекокатолицького обряду, там повинна відбувати ся уся наука „in der ruthenischen Sprache". Таке порішенне справи веде за собою конечність в сїй цїли зладжених підручників в українській мові.

Недостачу таких книжок відчувано дуже вже від давна в обох греко-католицьких дієцезіях, перемиській і львівській, тому митрополит ще як перемиський епископ постарав ся о заложенне товариства, „dessen Geschäft es wäre homiletische, katechetische und sonstige Werke religiösen und moralischen Inhalts, zum allgemeinen Gebrauche der gr. kath. Seelsorger bei ihren geistlischen Lehren in der Kirche, und bei dem Religionsunterrichte der Jugend in den Pfarrschulen, in der ruthenischen Sprache zu verfassen". Згадане товариство „Priesterverein" затвердила цїсарська канцелярія рішеннєм з 5 липня, а ґубернїя 2 серпня 1816 р. ч. 33.517. Письмом з 3 сїчня 1817 р. ч. 1 предложив митрополит ґубернії відпис статуту товариства разом із виказом того, що зробило товариство протягом 1816 р.

„Von der Richtigkeit der Sprache, аргументував далї Левицький зглядно Могильницький, який певно сам укладав сю просьбу, hängt auch die Richtigkeit des Unterrichtes überhaupt und des Religionsunterrichts insbesondere ab. Die Arbeiten des Priestervereines wurden seit Anbeginn nicht wenig dadurch gehemmt, dass es an einer Gram-

---

[1]) Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку. (Львів, 1902), ст. 260.

[2]) Перебіг старання о дозвіл друку подаю завдяки проф. Студинському на основі Його копій одвітних просьб і повідомлень, які будуть пізнїйше опубліковані.

matik der ruthenischen Sprache fehlte, da doch Regeln einer richtigen Aussprache und eines richtigen Schreibens nothwendig waren, um in dem zum allgemeinen Unterrichte zu verfassenden Werke die Fehler der gemeinen Aussprache zu vermeiden und durch richtige Redensarten die Begriffe des Unterrichts richtig zu entwickeln. Wegen Mangel einer ruthenischen Grammatik ist auch der Religionsvortrag der Seelsorger an ihre Pfarrlinge in der Kirche, nicht immer sprachrichtig, und daher oft der Richtigkeit der Religionsbegriffe nachtheilig".

Зарадити сій подвійній потребі підіймив ся перший член і голова сього товариства, розуміеть ся Могильницький, вже 1816 р., який „die gegenwärtige Grammatik der ruthenischen Sprache, nachdem er die Natur, die Eigenheiten, und den gewöhnlichen Gebrauch dieser Sprache durch mehrere Jahre sorgfältig beobachtet, geprüft und mit den in verschiedenen in älteren theils gedruckten, theils geschriebenen ruthenischen Werken und Urkunden vorkommenden Redensarten verglichen hatte, mit Zuhilfenehmung der Grammatiken sowohl der slavischen Ursprache, als anderer Schwestersprachen, der böhmischen, pohlnischen, russischen etc. welche sämtlich nebst der ruthenischen von der slavischen abstammen, zu Stande gebracht".

Зладжена Могильницьким граматика відповідає визначеній ціли й тому просив митрополит о „imprimatur" і дозвіл на видрукуванне ії. З просьбою о „das gesetzliche imprimatur im vorgeschriebenen Wege" удав ся також епископ Снігурський письмом з 12 жовтня 1823 до львівського „Bücher-Revisions- und Censur-Amt-y".

Згаданий уряд предложив рукопись Могильницького в 68 аркушах і 8 таблицях губернії „zur Veranlassung der Censur". В залученім письмі з 21 жовтня 1823 р. мотивовано сей крок недостачею цензора „für russische Schriften" і просило ся передати рукопись „der k. k. Centralcenzur zur Censurierung", як що губернія не вважала би відповідним в тім разі ії „dem hiesigen gr. kath. Metropolitan-Consistorium oder einem bestimmten Individuo aus der hiesigen ruthenischen Geistlichkeit zur Censur anzuvertrauen", бо правдоподібно навіть у Відні нема жадного спеціяльного цензора для письм в українській мові. З губернії повідомлено письмом з 23 жовтня 1823 р. ґрафа Седлніцкого, що граматику переслано митрополитови „zur Vergutachtung in Absicht auf die der Auflage dieses Werkes etwa im Wege stehenden Bedenken". „Da solche für den unbedenklichen Inhalt dieses Werkes hinlänglich Bürgschaft gewährt, so (glaubt er) auf die Druckbewilligung derselben antragen zu können". Рівно-

часно прошено митрополита піддати граматику докладній цензурі і прислати результат сього цензурования.

Митрополит видав прихильне ореченнє, як виходить з письма гр. Сєдлнїцкого до гр. Тааффе з 20 сїчня 1824 р., писаного з Відня, куди вкінцї відіслано рукопись до тамошньої цензури. Гр. Сєдлнїцкий доносив, що рукопись „einer Grammatik der ruthenischen Sprache mit der Eröffnung danknehmig" звертав, „dass auch (моє підчеркненнє) nach h. o. Prüfung der Drucklegung dieses Manuscripts kein Hindernis entgegen stehe". По такій опінїї президента віденської „Polizei-Hofstelle" звернув рукопись Сахар 10 лютого 1824 р. з повідомленнєм, що друкови рукописи не стоїть нїчого на перешкодї.

Та до друку граматики не прийшло. Що саме перешкодило тому, певно не знати. Видання сеї граматики домагав ся уже Шашкевич Маркіян, зазначуючи, що єї „wspaniałomyślny właściciel włoży na nas dług najszérszej wdzięczności co rychlejszém jej wydaniem".[1]) Властителем рукописи був митрополит Левицький, якому й дорікав Осип Левицький, що від 12 лїт не спроміг ся зібрати 200 зр., аби її видати, коли вже іронїя судьби хотїла, що Могильницький написав граматику, „allein nicht zum Gebrauche des Volkes, noch um selbst Gewinn damit zu machen", бо не видрукував її на свій кошт помимо великих грошевих засобів.[2]) Лозинський боронив митрополита тим робом, що причиною невидання граматики уважав се, що вона „den gegenwärtigen Bedürfnissen der russischen Mundart nicht mehr entspricht".[3]). Глузуючи відповів на таку оборону Левицький, що софістерією є говорити таке, щоби українська мова від 1831 р. (Левицький помиляв ся, граматика була готова 1823 р.) до 1843 р. так сильно виобразувала ся або дізнала таких змін, щоби в 1843 р. не можна було ужити граматики з 1831 р. Ту й навів дїйсну причину непоявлення граматики Могильницького — скупство митропо-

[1]) М. Шашкевич, Азбука і abecadło. (Перемишль, 1836), ст. 19.

[2]) Доля галицко-руского языка (Денница, Варшава, 1843, ст. 192—193). В перекладї на нїмецьку мову появила ся ся статя в „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft" Йордана за 1844 р. п. з. „Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur", (ст. 207).

[3]) Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, Jahrbücher, 1845, ст. 26. Що се статя Лозинського, признаєть ся до того він сам у своїй автобіографії: Автобіографическія записки Іос. Лозинского, op. cit., ст. 119).

лита, який не хотів видати її власним накладом, але в дорозі передплати, яка, як виходить зі сього, не обильно плинула.

Одначе не лише товариство українських священиків для видавання українських книжок катехитичного та гомілетичного змісту було головно ділом Могильницького й він був головою сього товариства, але він також дав ініціятиву до заснування в 1816 р. дяко-вчительського Інститута в Перемишлі, в якому був директором і в якім учив питомців льоґіки.[1]) Могильницькому також і його впливови на Левицького як перемиського епископа богато має завдячити народне шкільництво. „Оба вони, каже Іван Левицький, надали тодішній народній школі напрям народний, вправді в тодішньому розуміню, уважаючи церковщину за основу народньої просвіти; але все таки заведена ними школа стала опісля розсадником народньої просвіти в краю, і була тим ціннійшим культурним здобутком, що ввели вони її в житє не по милости з гори, але по оживленій боротьбі з ріжними противностями".[2])

Над укладанєм шкільних підручників для тих шкіл потрудив ся найбільше сам Могильницький. І так Йосиф Левицький[3]) приписав йому авторство отсих книжок, призначених для шкільного ужитку: Наука хрістіанская по ряду катихизма нормалнаго къ ползѣ дѣтей парафіялныхъ (Будин, 1815); Букварь славено-русскаго языка (Будин, 1816, пізнійші видання з 1817, 1819, 1826, 1827), якого „методъ и поучителное содержаніе" вказував Юстин Желехівський „за образецъ ко сочиненію теперѣшнихъ учебникôвъ для школъ народныхъ"[4]); Катехизисъ малый для училищь парафіялныхъ (Львів, 1817, 1827) до 1889 р., як стоїть у статї Желехівського про Могильницького, „еще ніякимъ новымъ не заступленый"[5]); Повинности подданыхъ ку ихъ монарсѣ во употребленіе училищъ парафіялныхъ (Львів, 1817, 1827); Правила школная (Львів, 1817). Така велика плідність Могильницького на полї укладання шкільних підручників дала товчок Осипови Левицькому закинути авторови веденнє монополю шкільними підручниками.[6]) „So schreibt er vom Domherrn Mogilnicki, боронив Могильницького перед сим закидом

[1]) І. Левицький, op. cit., ст. 31, замітка.
[2]) ibidem, ст. 24.
[3]) Доля галицко-русского языка, ст. 192—193. Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, ст. 207.
[4]) Ю. Ж(елехівський), op. cit., ст. 143.
[5]) ibidem.
[6]) Доля галицко-руского языка, ст. 192, Jahrbücher, 1844, ст. 207.

Лозинський[1]), dass er sich mit der Abfassung der Schulbücher sehr gerne befasste, weil er damit ein förmliches Monopol trieb! Zwar schrieb er zu jener Zeit wirklich allein, und that es als Diöcesan-Schulaufseher gewissermassen von Amts wegen; allein obiger Vorwurf könnte ihn nur dann treffen, wenn es Niemandem sonst gestattet wäre, Schulbücher zu verfassen, was nie bewiesen werden kann". Впрочім 1831 р. написав сам „Anonymus" (псевдонім Левицького під сею статею") елеґійний вірш на смерть Могильницького, де висказав ся з великим признанням про заслуги небіщика. Заходить питанне, що лишаєть ся правдою, похвала, чи нагана?[2]) На се відповів Левицький, що се факт, що Могильницький вів монополь шкільними книжками й того факту ніхто не заперечить. Що Могильницький не допускав нїкого до укладання книжок, доказом того мовчанка членів українського наукового товариства (Gelehrtengesellschaft) в Галичині, якого він був головою. А що тикаєть ся вірша, такий не був нїде друкований.[3]) В сій відповіди Левицький станув в розріз зі своєю попередньою статею, де писав, що крім Могильницького нїхто не видав нїчого, „denn sie waren nicht gebildet genug". Товариство заснувало ся тому, бо нї в члени не зростало, нї не мало підпори.[4])

За то просто з одушевленнем відозвав ся про нього Желехівський. Іван Могильницький, писав він, „мужъ высокихъ дарованій былъ необыкновеннымъ явленіемъ въ тогдашнѣмъ времени, належалъ бо ко весьма малому числу тыхъ, которыи почувствовали ся уже тогды русскими по народности и полюбили свою церковь и свѣй народъ. Онъ былъ предитечою пробужденія Руси Галицкой, но совокупно и гласомъ вопіющого въ пустини или запустѣнія и скостенѣлости духа русского, понеже изъ малыми изъятіями не поняли его духа и стремленія современники его. Сильнымъ однакже владѣючи духомъ могъ онъ еще межи тогдашнимъ по бѣльшѣй части безъ всякои идеи живущимъ духовенствомъ русскимъ найти тѣлько для себе уваженія, що тоеже въ осуществленію его задушевной идеи просвѣщенія народа заведеніемъ школъ народныхъ парохіальныхъ ему содѣйствовало".[5])

---

[1]) Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, ст. 126.

[2]) ibidem.

[3]) Erwiderung auf die Bemerkungen... ст. 184.

[4]) Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, ст. 207.

[5]) Ю. Ж(елехівський), op. cit., ст. 142.

Мимо перешкод з ріжних боків удало ся Могильницькому при помочи деяких ідейнїйших і більше освічених священиків довести до такого становища народнього шкільництва в перемиській епархії, що там було в 1833 р. на 697 парохій: 385 парохіяльних шкіл, 24 тривіяльних і одна головна в Лаврові.[1]) До заслуг Могильницького на ролї народнього шкільництва в Галичинї відніс ся з признанием цїсар, надаючи йому за се 1818 р. шляхоцтво.[2])

Від його духових плодів: згаданих шкільних підручників і реєстру перемиських епископів, уложеного разом з Іваном Лаврівським для епархіяльного Шематизма"[3]), стоїть геть вище й величиною і своєю вагою і совісним та довголїтним оброблюванием його „Граматика", для якої вступом мала бути „Вѣдомость о рускомъ языцѣ". Її заголовок:

Грамматыка
языка
Славено-рускогw

Юже сочини Їwаннъ Моґилнѣцки Єкеѵѱѵлаѯъ Престолнаго гр: каѳ: Крилоса Пер(е)мискогw, Совѣтникъ Консисторскїй и народныхъ оучилицъ надзыратель,
за йзволенемъ правителствующихъ.

Переховала ся сеся граматика в двох рукописях: одній призначеній для цензури, писаній кирилицею, другій, якою саме я користував ся, писаній виразною скорописею. Обіймає вона 136 карток folio (68 аркушів) і 10 таблиць. Замість підчеркувати важнїйші місця, переписчик писав або тілько підчеркував їх червонилом. Обі рукописи зберігають ся нинї в „Церковнім Музею" у Львові.

Уважаючи всї змагання уводити вчену книжну мову (церковно-славянську) в житє даремними, висказав ся про Могильницького великий прихильник народньої мови Теофан Глинський, він „зачалъ простонароднѳ граматикѳ писати".[4]) На скілько узгляднював Могильницький простонароднї елєменти, покаже понизший докладний опис його граматики.

---

[1]) Шематизм перем. епар. за 1833 р.
[2]) Ів. Левицький, op. cit., ст. 31.
[3]) ibidem.
[4]) Вѣстникъ для Русиновъ австрійскоп державы. 1851, ч. 44, допись: Кѣрбицѧ дня 1. марта.

III. Граматика Могильницького.

Вступ: дефінїції думання, говорення, граматики; славянські мови; вага граматики української мови.

Могильницького граматику розпочинає Предъкѣленїе, яке складаєть ся з трьох параґрафів. В першім з них, що має заголовок Граматика въ ѡбщи, подані дефінїції думання, мовлення і граматики:

Мыслити ѣстъ то себе самого и рѣчи поверховныхъ свѣдомымъ быти.

Мовити ѣстъ то мысли свои поверховными членоѡбразными знаками выражати. Мовимѡ для тогѡ, абысмо мысли нашїе способомъ ѥсны и зрозумѣлымъ другомъ ѡбявили. Не кождый ѥснѣ и выразомѣлѣ мовитъ. Рѣвнѣ некождый другого ѥсне и зрозумѣле мовячого належитъ поймѣе. Потрѣбное теды ѣстъ, ѣдномъ и другомъ рѣководство къ належитой мовѣ. Рѣководствомъ такимъ ѣстъ Граматика.

Отже: Граматика ѣстъ порадным събранїемъ правилъ и ѹвагъ надъ оўстною и писаною мовою, абысмо люде межи собою легкѡ и належитѣ розумѣли.

В другім параґрафі говорить Могильницький про: Дїалекты Славен'скїи. Діялектами називає переміни въ кождомъ ѧзыцѣ ѣдногѡ навет народа. Численний родъ Славенскїй, що заселює велику часть Европи, говорить розмаїтими діялектами. Дїалектъ теды мова ѣстъ, ѥковои тотъ або ѡкъ людъ ѣдногѡ рода або краю ѹжывают. Славянських діялектів є тілько, кілько є народів ѿ первоначалногѡ рода славенского походячих. Знакомитшїе жившїе дїалекты славенскїе сѹтъ: Ческїй, полскїй, россїйскїй, сербскїй, їллирїйскїй, рѣскїй, словацкїй, карнїолскїй, вендїйскїй.

Вагу знання граматики рідньої мови підчеркує останній параґраф вступу Граматика рѣска:

Граматика рѣска ѣстъ наѹка рѣскимъ дїалектомъ правомови и правописати. Тотъ ѣнѡ хто въ своймъ народномъ дїалектѣ добрѣ мовитъ и пише, може гроунтовнѣ йнные ѧзыки и наѹки розумѣти и поймовати. Фундаменто наѹки граматической ѣстъ на самый передъ: Ѣстество мовы человѣческой всѣмъ ѧзыкамъ всполное, потомъ звычай народный.

Звычай тотъ познаемѡ, ѹважаючи способъ выговорѣ тыхъ, которїи теперъ тымъ дїалектомъ чистѡ мовятъ, або читаючи книги въ дїалектѣ томъ чистѡ сочиненїе.

Перша часть граматики: звучня.

По такім вступі йде далї сама граматика, яку дїлить Могильницький на чотири части: ортепію, етимольогію, ортографію і синтаксіс. Перша часть Ѻρθεπїѧ ѧбо правоглаголаніе ѣсть наѹка писмена (litery) познавати, вымовлѧти, и правилнѣ слагати. Що тикаєть ся букв, рѹскїй дїалектъ ѿ давногѡ славенскогѡ ѧзыка походячїй тоты самые мае писмена, що и славенскїй. Азбука отся: ѧ, б, в, г, д, ѣ, е, ж, ѕ, з, и, і, к, л, м, н, о, ѡ, п, р, с, т, ѹ, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ы, ѣ, ю, ѫ, ѧ, ѫ, ѱ, ѳ, ѵ. Побіч букв подані їх назви кирилицею і латинкою, а дальше в примітка, де й з якої нагоди уложили на думку Могильницького Кирило й Методій славянську азбуку.

Писмена дїлять ся на: самогласные і согласные. Самозвуки в подвійні: поединчїе і двоегласные. Перші єднымъ оу҃даренїемъ голоса вымаѧные бываютъ, а другі складають ся з двох самозвуків і в або ѧвные або оу҃тленные. Явними називає самозвуки з додатком й: ай, ей, їй, ой, ѹй, ый, ѣй, юй, ѫй, а оу҃тленые двогласные сѫтъ произношенїемъ самогласные, въ которыхъ двѣ самогласные формою писана оу҃тленные постеᵖгаемѡ. Такими в: ѫ, ю, оу, ы, ѫ (юсъ).

Співзвуки розріжнює: простые (б, в і т. д.) і сложенные (бл, ст і т. д.). Останні дїлять ся на раздѣлимые (лл, бд і т. д.) і нераздѣлимые, що й на початку тай у середині не роздїляють ся (бл, ст і т. д.). Одвітно тому, чи при вимовлюванню самозвуків відбиваєть ся воздух о передню, близшу губу, чи в задній части гортанки, виходять тонкїе або острые і грѹбые або тѹпые самогласные. Відповідно до знаряду, при помочи якого виговорюють ся співзвуки, дїлять ся вони на: грѹбные, зѹбные, ѧзычные, поднебен(н)ое (к) і гортанные. Наведений й инший подїл співзвуків на: твердые, мѧгкїе і плавные.

Примѣчанїе до повищої партії про самозвуки твердить, що той, хто добре знає украінську мову, легко висліджить ріжницю в виголошуванню самозвуків: ї, и, ы, ѵ, далі ріжницю між українським ї і польским і, також українськими и і ы і польським у. Щоби пізнати ту ріжницю, на се треба досвідченого слуху. А се различїе ѣстъ дїалектови славенскомѹ и нашомѹ рѹскомѹ такъ кластивое, же го жадным҃ъ инным҃ъ выговоромъ чѹжостранногѡ славенскогѡ дїалекта въ которомъ писмена латинскїе оу҃живаютсѧ, ѿдати не можна. Замість давнійшого ѥ уживаєть ся тепер на початку самого е, так само в середині слів, за то в чужих словах задер-

жує є свій чистий виговір. Про ю каже, що воно на думку Мелетія (Смотрицького) зложене з і і о й читало ся колись як іо. Теперішне його виголошуванне заступлювано тоді знаком ж. Але оу́же за Мелетїа ю мѣсто ж оу́живано, а на остатѫ къ рѳшинѣ ж цѣлкомъ понехано. По наведенню цитату з Смотрицького граматики зазначує латинкою, як звучать його так звані явні двозвуки.

Латинкою зазначує також ѿсобликое произношенїе согласныхъ і додає до того параґрафу примітку, де видить совершенство алфавита славенскогѡ в тім, що на означенне двох звуків кс, пс, шч і фт пишеть ся один знак. Як скойствѡ рѳского дїалекта відмічує недостачу произношенїа латинскогѡ й полскогѡ g къ словахъ gladius, gość. Ту з історії нашої правописи подає факт, що къ всѣхъ безмалѫ давныхъ писмахъ рѳскихъ, як у перекладї святого письма Скорини, в Статутї великого Князївства Литовського, в книзї Апокрізіс, в Привилеях польських королїв, в судових письмах городських руського Київського воєвідства і т. д. замісць теперішнього г находить ся ґрупа кг (кгрѳнта зам. грѳнта, кграница зам. граница, кгродъ зам. гродъ).

Щоби не ввійти в розріз з народньою вимовою слів, стоячи кріпко на етимольоґічній підставі, зазначив Могильницький, що къ дїалектѣ рѳскомъ такъ ѩкъ въ кождомъ йнномъ нѣкоторые самогласные й согласные писмена йнакшесѧ вымавлати звыкли, нежелибы ихъ подлѳгъ реченногѡ означенѧ голоса вымавлати належалѡ. На доказ, що перемін таких у нашій мові небогацько в порівнанню з иншими братніми мовами, як польською, чеською і великоруською, наводить ріжниці в писанню і вимові в поодиноких словах у тих мовах з заміткою, що польські самозвуки ą, ę можна заступати в нашій мові тілько через он, ен.

Наступає одна з інтереснїйших партій граматики Собственные перемѣны рѳскїе. Виказавши, як богато букв і слів в вище згаданих трьох мовах йнакшесѧ пише а̂ йнакшесѧ къ просторѣчїи произноситъ, не дивуєть ся, що й къ нашомъ рѳскомъ дїалектѣ нѣкоторые бѹквы къ певныхъ прикладахъ властивѳ силѳ выговора й властивое собѣ оу́живане маютъ.

Потребу й пожиток знання тих перемін аґрументує довшим уступом, що творить заразом перший полемічний екскурс проти поглядів Павловського в його граматиці з 1818 р. Хотячи дїалектъ ѩковый бѹдь належитъ познати, каже Могильницький, недоситъ ѣстъ читати книги й писма къ дїалектѣ томъ сочиненные. Тылко й ѣдинѣ чрезъ оу́важное различїе свойствъ просодїи й ортографїи захованесѧ чистость дїалекта. Мѣли на то качность

писатели рѳскіе; ѩкъ сѧ то съ ѷхъ писмъ оказѳе. Нѣкоторіи теперѣшніи Ѧвторове ѿ рѳскомъ або въ рѳскомъ дїалектѣ пишѳчи, хотѣли собственный выговоръ рѳскій писмомъ выразити. Тым' способомъ не тылко мовѳ рѳскѳ ошпетили, но такъ показали же многѡ словъ въ ѷхъ писмахъ родовитый наветъ рѳсинъ не розвмѣе. Минѳвше ѷнныхъ приводимѡ тѳ сочиненїе Господина Павловского подъ написомъ Граматика малороссїйского нарѣчїѧ. Въ Санктпетерѳврги 1818. Въ Граматицѣ той всѣ слова такъ сѳт' писанїе ѩкъ мнѣнїемъ Ѧвтора ей въ рѳскомъ малороссїйскомъ дїалектѣ произношеные бываютъ. Кромѣ всякогѡ ѷзатїѧ ѳвѣраѥ насъ Г. Павловски на листѣ 2. „О въ односложныхъ реченїахъ произносится какъ ї, н. п. сїнъ (sic, сїмъ), пїпъ, бїгъ, стїлъ. Но правило тото не ѣсть ѳснователно. Сѳтъ бовемъ слова въ рѳскомъ дїалектѣ еднословные чисто о захованїе. Сѳтъ также многословные въ которыхъ о ѩкъ тѳпое і чѳти, ѥсѧ ниже покаже. Ѡ самогласной ѣ мовитъ реченный Г. Павловскїй „ѣ произноситсѧ какъ россїйское мягкое і н. п. нїжный, лїто, слїдъ, тїнь, сїно >< Показалисмѡ въ нотѣ до § 12. же ѣ маѥ властивое произношенїе въ дїалектѣ рѳскомъ. Тѳ додамѡ тылкѡ же Г. Павловскїй въ обохъ реченыхъ слѳчаѧхъ преображае слова, ѷ творитъ безъ потребы новѳ ѳртографїю, ѩкои въ писмахъ рѳскихъ, (малороскихъ) николи не бывало.

У своїй граматиці, в якій уже в самім заголовку зазначено „Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка“, підмітив Павловський дуже вірно один з основних законів української мови, що замкнене о в більшині слів переходить в звук і, а в північно-українських говорах у діфтонґи. „О въ односложныхъ рѣченіяхъ, каже Павловський, произносится какъ j, на пр.: сімъ, піпъ, бігъ, стілъ; а ближайшіе къ Литвѣ и грубѣйшіе Малороссіяне выговариваютъ оное такъ, какъ у или ю мѣшая будто съ j, на пр.: куітъ, пуіпъ, буігъ, руідъ, сюіль“.[1]) До виступу проти сього свойого вірного помічення дав нагоду таки сам Павловський, бо не підчеркнув умовности переходу о в і, себто замкненості складу, а крім того можливих виїмків (горб, дощ). Які саме погляди на вимову ѣ були в Могильницького, годі сказати, бо в граматиці є відсилки до ноток, самих же ноток нема.

[1]) Ал. Павловскій: Грамматика малороссійскаго нарѣчія, Петербургъ, 1818, ст. 2.

Про ѣ каже Могильницький, що самозвук ѣ двояко звучить у нашій мові: чисто, як польське е, й тымъ выговоромъ различаєсѧ дїалектъ рѳскїй отъ россїйскогѡ, де е рівне польському ie або io, і нечисто. Се так зване перемѣнное произношеніе ѣ подвійне: або ѳповѣдає въ падежи їменительномъ рѳскомѳ ѣ въ реченїяхъ: камень, корень, ремень, въ рештѣ падежей чистымъ остаѣ(ѣ)сѧ або польському ie на початку слів. Ту й додане примѣчаніе: Въ давныхъ писмахъ вѣлорѳскимъ дїалектомъ сочиненыхъ: якото въ писмѣ с: перевода Скорины, въ Статѳтѣ велик: Княж: Литовск: въ привилияхъ й актахъ сѳдовыхъ тымъ дїалектомъ писаныхъ, видимѡ слова грехъ, делѡ, летѡ, речъ, тело, >< которые до нынѣ Рѳсины ѡбразомъ славенскимъ произносятъ й пишѳтъ: грѣхъ, дѣло, лѣто, рѣчъ, тѣло ><

Чистий і нечистий або перемінний виговір розріжнює також у самозвука о. Чистий виговір зберіг ся у таких словах, як: возъ, корона, Костъ (Константин), локоть і т. д. При сій нагоді ще раз виступає проти Павловського: Мылнѣ теды смѣшнѣ, а навѣтъ рѳсиноки незрозѳмѣлѣ говорылъ й писалбы тотъ хтобы йдѳчи за обцим примѣчаніемъ Г. Павловскогѡ мѣсто чистого выговора й писана словъ: возъ, корона, горбъ, гороховъ >< писалъ й произносилъ: вїзъ, бїрїна, гїрбъ, дїцъ >< Такогѡ выговора реченыхъ словъ нигде въ рѳскомъ нарѣчїи нема й не было.

Перемінний виговір о є подвійний. Перший виговір є такий, де о має силѳ тѳпого і в 1 відм. однини: Бѡгъ, бобъ, гость і т. д., які звучать, як польські: Bih, bib, hišt, а в прочих відмінках зявляєть ся назад чисте о. В деяких словах находить ся два або три о, з яких то перше то друге є тупе: клопѡтъ, покѡсъ, парѡбокъ. До сих виводів додає Могильницький інтересну для нього, як для Фільольоґа, замітку:

Хотя реченый нынѣ нечистый выговоръ самогласнои о чрезъ і або полскоє і выразилисмѡ, собственна єднак сила выговора не єстъ єщє выображена. Чѳє то кождый свѣдомый рѳского дїалекта. Рѳсинъ мовячи: Богъ, волъ, конь, самогласнѳ о носовымъ нѣкакѡ і выражає. Выговоръ тотъ барзѡ подобный єстъ выговорови франціѳскогѡ и въ словахъ jai vu, lu, >< Чехи оўже давнѡ произношеніе тое понехали. Єднак' съ писма йхъ доходимѡ Аналогїи съ рѳскимъ про(с)торѣчїемъ. Реченїя Бѡгъ, вѡлъ, дѡмъ, кѡнь, пишѳтъ чехи: въ падеж: Имени: wůl, dům, kůn, въ рештѣ падежей и на чистое о

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36493

перемѣнаючи. Прагнѫчи Ѝнностранныхъ читателей съ властивымъ рѫскимъ выговоромъ нечистогѡ о по можности заскѣдомити, таковое къ великои личбѣ словъ звѣздою (*) значимѡ.

В деяких словах чисте о в 1 відм. однини має нечистий виговір щойно в инших відмінках: локоть, лѣкта, полоть, пѣлта, нога, нѣгъ і т. д. В другім виговорі перемінного о має воно також силу тупого і, але съ придидѫчою согласною в: ѻнъ, win, ѻкно, wikno, ѻкца, wiwcia, ѻксa, wiwsa, Ѳказавъ, witkazaw, Ѳдавъ, witdaw, Ѳишовъ, witiszow. Але такі прикмети просторѣчїа рѫского не в загальними правилами; навів їх автор тілько в намірі показати, як недостаточнѣ знали выговоръ дїалекта рѫскогѡ ті, що означили його загальними правилами (в першій мірі, розуміеть ся, Павловський).

Далї говорить Могильницький про заміну в нашій мові у на в: оу҃пасти — впасти, оу҃чити — вчити, оу҃мѣти — вмѣти і т. д. Сю прикмету спостерігаємо вже в перекладї св. письма Скорини, а то в книзї Исходъ: Зѣлое мѫки пшиничное все тое вчинишъ (гл. 24) і въ серци человѣка навченогѡ положихъ мѫдрость (гл. 31). Ѣ виступає також замість ю в 6 відм. однини къ просторѣчїи рѫскомъ: водою — водовъ, рѫкою — рѫковъ. Там, де в письмі находить ся часто л, чути въ просторѣчїи в: волкъ — воккъ, долгъ — довгъ, давалъ — дававъ. Звычай тотъ, підчеркує Могильницький, ѡсобливе що до третогѡ лица мѫ҃ж҃: рода времене прош: ѣдинств: въ рѫскомъ просторѣчїи окцїи въ парадигматахъ ѻбохъ спряженїи ѩкѡ свойство дїалекта тогѡ захованый.

Самозвук и пишеть ся і вимовляєть ся самостійно в нашій мові в двох разах. 2 відм. однини прикметників жіночого роду закінчений на и: красной, милой, і ту наше и = велр. ой, поль. ey. Се и має мягкий виговір і тому замість нього вживано й писано ѣ: красноѣ, милоѣ. На и кінчить ся також дїєіменник (infinitivus) теперішнього часу: давати, де в великоруській і польській мові стоїть мягкий співзвук: давать, dawać. В тім другім випадку сходить ся наша мова з чеською, сербською і иншими. Від нашої мови ріжнить ся що до того великоруська мова, бо къ россїйскомъ дїалектѣ закончене неопредѣ҃: на и давно ѕстало, ѩкъ насъ Г. Ломоносовъ въ 115. § Граматики россїйскои ѕвѣрае.

Подавши 30 примірів своиствъ дїалекта рѫскогѡ залежачихъ на доданю ѡставленю або перемѣнѣ нѣкоторыхъ писменъ къ оу҃равненю съ ѝнными дїалектами (польським, чеським, цер-

ковно-славянським і великоруським), доходить він ось до яких висновків:

а) Дїалектъ рѳскїй ческомѳ й давномѳ славенскомѳ(,) полскїй россїйскомѳ въ наклоненїи не ѿпредѣленномъ (infinitivus) дѣйствительногѡ залога, подобный ѣстъ.

Тотъ самъ дїалектъ рѳскїй:

b) Наращенїемъ имен̃ъ сѫществ: самогласными е й о ѿ йнныхъ различаѥмъ ꙗкѡ:

c) Произношенїю полского выговора c въ словахъ: ciało, ciasto, ciotka, ciepły, cicho, kościoł >< ѿповѣдае въ ческомъ дїалектѣ: telo, testo, tetka, tepli, ticho, kostel, >< въ рѳскомъ тѣло, тѣсто, тютка, теплый, тихо, костѣлъ, а въ бѣлорѳскомъ: тело, тесто, тетка >< въ тыхъ словахъ полское произношене согласнои с ѣстъ то самѡ цо латинскогѡ t предъ i въ словахъ: otium, nuntium, natio >< Кромѣ полѡковъ жаденъ йнный славенскїй народъ тогѡ латинскогѡ произношена не прїмлъ.

Від ріжниці між и й ы залежить значінне слів. Та сеї ріжниці не так легко зможе дочути ся Чех і Поляк, що рѳское и полскомѳ і, а рѳское ы полскомѳ у ѣдногласное быти разѳмѣе. Між о й ѡ, оу й ѳ, ѩ і ѧ нема в говоренню ніякої ріжниці, але тілько правила, що показують, де пишеть ся яка буква, — одначе се входить уже в обсяг ортоґрафії.

Потім переходить Могильницький до дефінїції складу, що віддае терміном слогъ. Слово або реченїе є членообразное articulatum оу̃даренїе голоса съ ѣдногѡ або болше слоговъ сложенное, которымъ понатїе (idea) ꙗковѡ ѿбѫвлѧемѡ. Кожде слово мае своє гласоѳдаренїе, яке залежить від: грѳкости, мѧгкости, тѳпости й ѿстрости поодиноких букв, далї від припѫжногласныхъ знаків ъ і ь, які не мають тепер наголосу, вкінці від знаків, положених над самозвуками. Що до знаків ъ і ь, тепер твердий або грубий ъ стоїть при кінці слова й означае твердий і грубий виговір останнього співзвука, а мягке або тонке ь при співзвукови або над співзвуком означае його мягку вимову. Але колись мав ъ вартість самозвуків: ѧ, ѣ, и, о:

Въ давныхъ писмахъ славенскихъ й рѳскиˣ знакъ ъ въ сер(ѣ)динѣ реченїѧ мѣлъ силѳ самогласныхъ а, е, и, о. Такъ найдѳемѡ въ ѿригиналномъ наданю рѳскогѡ Кнѧза Лва въ рокѳ 1292. по Рожд̃: Хвомъ крѣхъ мѣстѡ теперѣшногѡ: верхъ В'поманѳтомъ въ нотѣ 5. Цвѣтословїи стоитъ; съй, тъй, плъть, стлъпъ, йсплънисѧ >< теперъ: сей, той, плоть,

столпъ, йсполнисѧ. >< Просодїина сила знаменованои чрезъ ъ самогласной въ книзѣ той оᵴїею, надъ ъ выразне значена ѣстъ.

Наголоси в такі: оᵴїа (´) кладеть ся в серединї слова: слáва, карїа (`) на кінцї слова: кладй, облеченнаѧ (ˆ) стоїть у множинї для відріжнювання відмінків однини й множини: тогѡ пїсанїѧ, тые пїсанїѧ, исо (˜) замісць оксії на початку слова: ѥ҃кко, слитнаѧ (˘) в знак двозвука: дай, вкінцї сократителные (¨ ˚) титла, словотитла заступають місце опущеного одного самозвука чи співзвука або й більше складів: Дїа зам. дѹша, ГДь зам. Господь. Подавши загальні правила ділення слів у письмі і правила читання, кінчить першу часть граматики „ортепію“ знаками раздѣленїѧ членокъ, які суть: запѧтаѧ (,), точка съ запѧтою (;), двоеточїе (:), точка (.), спочивателнаѧ (—), знакъ вопросителный (?) (пытанѧ), знакъ звателни або оу҃дивителныи (!) (выкрыкѹ) і знакъ вмѣстителный ( ).

Друга частина граматики: морфольоґія. Іменник: вступні уваги.

Друга часть „етимольоґія“ зачинаєть ся дефініцією тоїж: Етимолоґїа естъ наѹка познанѧ поединчи[х] частей мовы въ обще, й свойствъ каждои части съ осѣбна. По здефінїованню мысли, й рѣчи переходить до частий мови, які в словами, которими понятїѧ рѣчи, йхъ свойствъ й розманитыхъ йхъ Ѳношенїй выражаємо. Склоняемые части мови в: ймѧ, мѣстоименїе, глаголъ і причастїе, а нескланяемые: нарѣчїе, предлогъ, союзъ і междометїе. Отже всїх частий мови 8, бо прикметник зачислений до имен-н. Виходить се вже з самоі дефінїції сеї першої части мови: Ймѧ естъ часть мовы рѣчъ або свойство рѣчи выражаюча. Одвітно тому, чи имѧ маѥ означати іменник чи прикметник, зоветь ся воно сѹщестки-телное або прилагателное. Перші мають: видъ, число, родъ і склонене.

Що до видѹ, то в имена: нарицателные, собственные, простые і сложенные, коренные (первоначалные) і происхоᵭные. Між останніми виріжнюють ся передовсїм: оу҃величителные (хлопище) й оу҃малителные (соненко). Оба сї роди в або ласкателные (серденко, сонен'ко) або призви-

рателные (пѣчина, старцѹнъ, ножице, панице). Далї і подає 33 приміри похідних слів, як тато, татенко, татѹнїо, татѹсїо.

Числа три: единственное, двойственное і множественное. Двійне число въ коренной славенской мовѣ й писмахъ до нынѣ затриманое, а в теперішнїх українських письмах не вживаєть ся, тілько декуди говорить нарід: двѣ невѣстѣ, двѣ гѹсцѣ. То саме явище спостерігаєть ся і в польській мові, як видно з граматики Копчинського (Przepisy do Gramatyki na Klassę I). Найбільша частина іменників має оба числа. Множини не мають ѩмена собственные Богѹвъ поганскихъ, ѧггеловъ, людей, тѣлъ небесныхъ, частей землѣ, ѩмена имперїй, царствъ, мѣстъ, нѣкоторыхъ селъ, моръ, рѣкъ, собственныхъ назвъ. Вичислюю іменники, які уживають ся тілько в множинї, а з них цїкавійші отсї: коцини, грати, згонины, золзы, залѣти, кросна, отрѹбы, первоспы, плѣткѣ, помїй, помники, плюца, рѹковины. Назви сїл і міст мають значінне однини, хоч видом належать до множини.

Родів три: мѹжескїй, женскїй і середнїй. Знакомъ рода ѣстъ тото, што намъ незаводнѣ показѹе; которое ѩма свѧществителное ѩменемъ мѹжескимъ, або женскимъ, або среднымъ, то ѣстъ: ни мѹжескимъ ани женскимъ звати можна. Загальним знаком роду є народный звычай, та що сей знак не все певний і ясний, тому наводить певнїйші знаки: полъ, окончене і склонене. Коли означувати рід іменників після пола, ѩмена мѹжей, оўрядовъ мѹжескихъ, ѧнгѣлъ Богѹвъ поганскихъ, мѣсяцей, вѣтровъ, й самцовъ животныхъ є мужеського рода, як жіночого ѩмена женъ, ѩхъ оўрядовъ, богинь поган'скихъ, й самицъ животныхъ. В давнїх книжках стоїть: тото кнѧжѧ, тепер кажеть ся великїй кнѧзь. Деякі ѩмена животныхъ сѹтъ обцого рода, себто можуть бути мужеського й жіночого рода, а якого саме, пізнати з додання до них слів: муж, самець, самиця і т. д. або заіменників і прикметників. Такими іменниками є: человѣкъ, волоцюга, свѣдокъ, слѹга, мѹзика, пѣяница, зам(й)ць.

Як що іменник не виражає жадного пола нѣ тежъ знакѹ пола не має при собі, пізнаєть ся рід съ окончена и склонена. І ту ѩмена рѣкъ, мѣстъ, сторонъ, деревъ, зѣлля, звѣрей на ъ, также кончащїесѧ на ь, ай, ей, їй, ой, оу, ый, ѣй, уй, що кінчать ся у 2 відм. на а, в муж. роду, а жіночого ті, що кінчать ся на а, я і ь, яких окінченнем 2 відм. в ѣ. Середнього роду є іменники на о, мя, ля, ся з окінченнем 2 відм. на не або те (дѣвча, вымя) і на е, ие, й о (мешкане, житїе, огниско).

Планета, комета сѫтъ звычаемъ чѫжостраннымъ муж. роду. В примітці говорить, що ймена притажателные: оувеличителные, й оумалителное (sic) на ѳ або о родъ коренныхъ захованютъ: тотъ хлопъ, тотъ хлопище, тотъ сынъ, тотъ сыночко, тотъ лахъ, тотъ лашиско, тота панна, тота панниско. Іменники, що мають тілько множину, є жіночого роду.

Переміну іменників, прикметників, дїєприкметників, заіменників і числівників розмаитыми падежми називає склоненїемъ. Падежъ ѣстъ розмаитое окончене, которымсѧ розмаитый способъ представлена собѣ єдного й того самогѡ ймене выражає. Число відмінків сїм: ѵменителный, родителный, дателный, винителный, звателный або оудивителный, сказателный і творителный. В відмінї або формованю падежей іменників треба мати перед очима чотири річи: дема склоненїа, ѡкончене ймене склоняемогѡ, видъ писменъ й произношенїе рѣскомѹ ѩзыкови властивое.

Пнем кождої відміни є 1 відм. однини. Окінченнє є двояке, пня і відмінків. Окінченнем пня є остатна бѹква 1 відм. однини й воно показує, до якої відміни належить сей чи другий пень. Ѡкончанїе падежей, ѣстъ остатна бѹква, або остатный слогъ падеже. Се закінченнє є подвійне, властивое і ѡбщое. Перше є остатна самогласна або согласна подлѹгъ розмаитости склоненїа або формы перемѣняема, друге во всѣхъ склоненїахъ непремѣнное. Такими закінченнями є: къ, мъ, хъ, ми, мы. З огляду на розмаїтість окінчення пня відріжнює вісїм деклїнацій іменників, які, як і конюґації, містить на осібних таблицях, доданих на кінці.

Що до виду, видъ писменъ всякогѡ демате выникае съ перемѣны ѩкой писмена тые въ склоненїю подпадаютъ. Писмена демате дїлять ся на: коренные або первоначалные, що стоять незмінно в усїх відмінках обох чисел, і перемѣнные, которыхъ перемѣною, ѡпщенїемъ, або народженїемъ, падежи й числа формѹютсѧ. Ся переміна відбуваєть ся ріжним способом, а спосіб такої переміни називаєть ся форма склоненїа. Знаком форми відміни іменників є 2 відм. однини. Крім пня і форми спостерігаєть ся іще, що нѣкоторые писмена въ писмахъ рѣскихъ оужиданые въ нѣкоторыхъ падежахъ инакшесѧ пишѹтъ, а инакшесѧ въ просторѣчїи вымаклаютъ.

Вісїм деклїнацій іменників.

Перша деклїнація має чотири взірці: старостa й кода становлять першу формѹ, а слѹга й свахa другу. Всї вони побіч правиль-

них окінчень мають у 6 відм. також -окъ, старостa в 1 і 4 відм. множ. також старостокѣ, в 2 відм. мн. побіч старостъ — старостокъ. Слѣга й скаχа має побіч правильних форм також окінченнѣ ѣ в 2 відм. одн. і 1 відм. мн. 5 відм. побіч слѣгѣ — слѣжѣ. Lapsus pennae в 3 відм. мн. старостѫмъ, як виходить із науки творення відмінків самого Могильницького. До першої деклїнації належать іменники мужеського й жіночого роду на а, в 2 відм. на ы і и. До першої форми відносить мужеські, жіночі і обох родів іменники на кa, дa, зa, лa, мa, нa, сa, тa, і множественные на ы. До другої придїлює: мужеські на кa, зa, жіночі на гa, жa, ѵ, кa, χa, цa, шa, щa, обох родів на гa, кa, χa (слѣга, мѣзика). При сїй деклїнації находить ся заразом цїкава примітка, що къ просторѣчїи рѣскомъ и тонкоѧ произноси̑т, дла того въ нѣкоторыχъ навет̑ъ писмаχъ ѳокончене родит: на ѣ (ногѣ, рѣкѣ). Підчеркує далї, що в давнїх творах бѣлорѣского дѣалекта, як у перекладї св. письма Скорини, Литовськім Статутї, 3 відм. кінчив ся на ѣ, прим. стороне, послѣзѣ, къ рѣскомъ зась такъ ѩкъ й къ славенскомъ на ѣ, згадує, що 7 відм. однини рівний третому й пояснює твореннѣ поодиноких відмінків однини й множини.

Друга деклїнація має 4 форми. Взірцями першої в: сѣдїѧ, шїѧ, другої кана, третьої цiастa, четвертої ѩма і ѩгнѧ. Сѣдїѧ має побіч правильних форм: 6 відм. одн. — ѣ̈къ, 2 і 4 відм. мн. побіч сѣдїй — окъ. Кана має 6 відм. побіч канею — канѣ̈къ, цiастa в 6 відм. мн. цiастѣ̈мъ, имa в 7 відм. одн. побіч именi — именю, як і 3 відм. Подібно як ѩма творить 3 і 6 відм. однини ѩгнѧ. Вже з отсих примірів видно, що до сеї деклїнації належуть іменники на а усїх трьох родів. Після першої форми відміняють ся мужеські і жіночі іменники, після другої жіночі, після третьої середні і собирателные (колоса, галѣза), а після четвертої по першім взірцеви на ма, хоч сѣмa часомъ по III формѣ складаємо, а по другім на лa, нa, пa, тa і сa. Потім переходить твореннѣ поодиноких відмінків однини й множини й додає, що часомъ къ просторѣчїи самогласна четвертой формы а ѡстаклаетсѧ, тогды предидѧщa ѣ̈й согласна чрезъ ь або ' ѳумягчена бывае (цiастьми, ѩгнят'ми).

Тілько середні іменники виповнюють третю деклїнацію з взірцями: лице, мешкане і мешканa та поле. В 2 відм. одн. і 1 відм. мн. має лице побіч лицa — лица, в 7 відм. одн. лици і лицю, як мешканю і мешкани. Поле має 3 відм. одн. побіч полю — полѣ̈ви, 6 відм. поли і полю, 7 відм. мн. полми. Мужеські й жіночі на цiе

перемінюють в 2 відм. ціе на ска та переходять до четвертої деклїнації (тогѡ хлописка, той кошѕиска). Закінченню 2 взірця на не відповідає окінченне славенск: й россїй: нїе, а полское піе. Що до нашої мови, ту се закінченне двомкосм выражати звыкло. Къ просторѣчїи ѹстномъ й нѣкоторыхъ навет' дакныхъ писмахъ чрезъ нм: до нині говорить ся: тото везенм, таранм, мешканм. Подібно кінчать ся сї слова въ толкованомъ Ѳѵлїи з 1617 р. Окінченне не можна виразити чрезъ не, ако нье ако знакъ ѹмагчена ь надъ н кладѕчи. Уживанне такого закінчення, каже Могильницький, в нашім письменстві загальне: В Біблії Скорини помазане, полегчене, в Литовськім Статуті: затрѕдненье, ѻбтяженье, в Вінці Христовім (Почаїв, 1688): Подчасъ страсти набыкъ Йсъ славы чрезъ затмене слонца. Чрезъ трясенм земль. Ту й полемізує з граматикою Добровського: Institutiones linguae slavicae, а саме з тим місцем на 12 сторонї названого твору, де Добровський твердить, що давно писано м замість а навіть по ц: лицм зам. лицд. На се замічує Могильницький, що ѿ давности той вынати треба дїалектъ рѕскїй(,) въ которомъ до днесь въ просторѣчїи й писмахъ читаемѡ й слышимѡ: тогѡ серцм, лицм, >< й мѕж: навет' ѿцм: ><". Після того вияснює творенне відмінків обох чисел.

До четвертої деклїнації призначує іменники, закінчені в 1 відм. одн. на -о. Взірці: бат'ко, село, кїйско. Побіч правильної форми має батько 1 відм. мн. бат'кѣ, 3 відм. одн. побіч бат'кѕ — бат'кови, як селѕ — селови. Побіч селами є 6 відм. мн. також сел'ми. Як батько відмінюють ся мѕжескїе собственные (Фетко, Гринко) й ѹмалителные (синонко, роченко), але такі іменники, як дѣдо, тато йдуть у множині після першої деклїнації. Після другого взірця відмінюють ся середні іменники, а після третього: мужеські производные (хлописко, паниско), жіночі производные (дѣвчиско, паниско), середні нарицателные (конско, лѣтовиско) і середні производные (полиско, кѕратко). Потім произведенїе IV. склонена учить творити поодинокі відмінки.

Пяту деклїнацію творять мужеські іменники на -ай, ей, їй, ой. Взірці: нагай, елей, Їѕнїй, соловѣй. Відміна першого взірця така: нагай, нагам, нагаю і -ови, нагай, нагаю, нагаѣмъ, нагай. Множина: нагай і -ѣ, нагай і -въ, нагаямъ, 4 і 5 відм. нагай і -ѣ, нагаями і -ими, нагаяхъ. Так само елей має 2 відм. мн. елей і елеивъ, 1, 4 і 5 елеи і елеѣ, 7 елеямъ (sic) елеими, 3 відм. одн. побіч елею є елеѣви, як 7 відм. елеи поб. елею, 4 відм. одн.

такий: ѥле(и)ѧ. Їѕнїй і соловѣй мають у 3 відм. одн. побіч окінчення -ю також -ѣви, в 7 відм. побіч -и також -ю. В 1, 4 і 5 відм. мн. побіч окінчення и виступає також ѣ, а в 2 відм. побіч Їѕнїи і соловѣи також окінченнє -икъ. До сеї деклїнації належать мужеські: ймена мѣсѧцей, собственнее (sic) і нарицателные (звычай, крѕтѣй). З науки творення відмінків інтересне зазначенне, що в 1, 4 і 5 відм. мн. замісць окінчення -и чѕти къ просторѣчїи ѣ і що 2 відм. мн. творить ся къ просторѣчїи, додаючи до отвертого и закінчене -къ. Замічує заразом Могильницький, що ѣлей задержане в українських книжках з церковно-славянської мови, но народъ посполитый вымавлѧе го: волѣй, волѣю.

Ѳема шестої деклїнації кінчить ся на твердий співзвук. Має двѣ формѣ: отож у першій окінченнєм 2 відм. одн. ѥ л, в другої ѕ. Після першої форми деклїнують ся мужеські животные з виїмкою іменника: гадъ, гадѕ, після другої нежикотные, що мають у 2 відм. окінченнє -л й -ѕ. Взірцями першої форми ѥ: Богъ, сынъ, сватъ, ткачъ, тесакъ, свѣдокъ, плѕгъ, кѕтъ, помъ, а другої: рѣкъ, скаркъ, посагъ, хрѣнъ, горохъ. Взірці першої відміни мають в 3 відм. одн. зазначене закінченнє -оки побіч -ѕ (з виїмкою Богъ, що має тілько Богѕ). Богъ має 2 відм. мн. Богѣвъ, ткачъ в 5 відм. ткаче й ткачѕ, тесакъ в 7 відм. одн. тесацѣ поб. -кѕ, 1 і 4 відм. мн. поб. тесаки -ѣ, як свѣдокъ поб. свѣдки -ѣ, плѕгъ поб. плѕги -ѣ. Побіч свѣдче ѥ 5 відм. також свѣдкѕ; та сама форма виступає в 7 відм. побіч свѣдцѣ. Що кінцеве о вимавляють ся як і в 2 відм. мн., зазначено зьвіздкою також при іменниках: ткачъ, тесакъ, свѣдокъ, плѕгъ, кѕтъ. З відм. однини в другій формі кінчить ся скрізь на -ови, пятий на -ѥ. хоч горохъ має поб. гороше також окінченнє -хѕ. Побіч роки й гороси в 1 відм. мн. виступає також ѣ. Відміна іменників сеї деклїнації впрочім народня і правильна. При твореннюю 2 відм. однини запримічаєть ся, що къ нѣкоторыхъ ймѧнахъ шбохъ формъ самогласна ѳ, о къ остатномъ слозѣ ймѧнителногѡ кѕдѕча, къ рештѣ падежей ѳбоихъ чиселъ лишаесѧ (котелъ, котла, бозъ, бзѕ, але й боръ — брѕ (sic). З відм. творить ся, додаючи закінченнє ѕ, къ просторѣчїи -оки або -ѥки. В 5 відм. перемінюєть ся перед ѥ: г на ж, к на ч, х на ш. Але къ просторѣчїи уживаєть ся часом окінченнє -ѕ без переміни співзвука: свѣдкѕ, грѣхѕ. Іменники на къ і тъ кінчать також 7 відм. на -ѕ. Що до 1 відм. мн., каже Могильницький, що іменники на къ, чъ, гъ обохъ формъ къ просторѣчїи на ѣ кончитисѧ звыкли. Выговоръ тотъ такжѥ до властивыхъ знаковъ рѕскогѡ дїалекта належитъ. Окінченнє

ѡ̑къ в 2 відм. мн. вимовляєть ся як икъ. Дальше зазначує ріжниці в відмінї кратъ (мн. братa). Ймена нарицателные съ греческогѡ або латинского взатїе, также ймена ѡ собственыхъ походячїе на инъ (поганинъ, Лѣховининъ) відкидають у множинї ин і прибирають окінченнє -е.

Взірцями семої деклїнації е для першої форми: камѣнь, конь, для другої: пень, гость, оу̑читель, для третьої: жалъ, для четвертої: милость, церковь. Перший із тих взірців ось як відміняєть ся: камѣнь, камена (не), каменю (ѣви), камень, камене, камени. Множина: каменѣ, камени (ей), каменемъ, каменѣ, камѣнами, камѣнахъ. Конь має 3 відм. коню (ѣви), 5 відм. коне, 6 відм. конѣмъ, мн. конѣ, а 2 відм. кони (ей). Пень має в 3 відм. пню (еви), в 5 відм. пню, мн. пнѣ, але 2 відм. пни (ей). Так само як пень, відмінюєть ся гость. Оу̑читель творить 3 відм. оу̑чителю (еви), 6 відм. оу̑чителѣмъ, 1 відм. мн. оу̑чителѣ, а 2 відм. оу̑чители (ей), отже як пень і дальший взорець: жалъ. Милость має 5 відм. одн. милости (е), 6 відм. милостїю (евъ), 3 відм. множини милостемъ, а 7 відм. милостехъ. І церковь має 5 відм. одн. церкви (е), а 7 відм. церквїю (евъ). До сеї деклїнації зачислюють ся іменники, закінчені на мягкий співзвук: після перших трьох форм відміняють ся мужеські іменники, після четвертої жіночі. Що тикаєть си іменників на ць, замічує, що ймена нарицателные на ць звыкли также ѡ̑собливе къ писмахъ въ падежи йменителномъ твердымъ цъ звычаемъ славенскогѡ языка кончитисѧ, все таки въ йныхъ падежахъ, свойствомъ рѣскогѡ дїалекта цъ чрезъ а й ѣ оумягчаетсѧ. Після четвертої форми відміняють ся жіночі іменники на дь, ль, нь, ть, чь і шь. При творенню відмінків каже, що в перших двох формах кінчить ся 2 відмінок по найбільшій части на е в народнїй мові, як і в церковно-славянській, а ѡ̑конченe на а полскомѣ подобное. Іменники на ць, ль, ень, отъ викидають в другім і дальших відмінках е тай о (конецъ, кѣнца). Перекидають е такі іменники, як жнець, жен'ца. Не тілько е, але й н викидають іменники: горнецъ — горца, чернецъ — черца. Іменники: кашель, перецъ мають 2 відм. кашлю, перцю. Йма постель въ родитѣ: постелѣ, до второгѡ склоненя належитъ, кѣдѣчи сокращенемъ женскогѡ: тота постеля. При 1 відм. множини замічує, що ѡ̑тецъ къ нѣкоторыхъ рѣскихъ писмахъ въ падежи томъ має ѡ̑цеве. Вірне спостереженнє Могильницького, що іменники трьох перших форм кінчать ся къ просторѣчїи на ѣвъ, а хоч уживаєть ся у книжках окінченнє ей, воно славенскоe. Церковно-славянїзмами називає спра-

ведливо форми 2 відм, мн.: ѿтецъ і старецъ. Потім переходить, як творять ся дальші відмінки.

Лишаєть ся іще остання деклїнація їменъ нефоремныхъ. Під останнїм терміном розуміє такі іменники, яких відміна въ дїлектѣ рѳскомъ відступає в деяких відмінках від приведених вище взірців. Належать ту іменники личные: господь, четверъ, пани, мати, ѻко, ѹхо, й неличные, уживані загально тілько в множинї: грабл҃ѣ, дѣти, люде, плечи, ѹста. Четверъ є неправильним о стілько, що в дальших відмінках прибирає букву г, а впрочім відміняєть ся після шестої деклїнації. Іменник панѣ відміняєть так: пани, панѣ, пани, паню, пани, панею (ѣкъ), пани, мн. панѣ, а дальше правильно. Око має 2 відм. мн. ѡчъ, впрочім правильно. Оухо має в 7 відм. одн. ѹхѳ й ѹсѣ, 1, 4 і 5 відм. мн. ѹха й ѹши, 7 відм. ѹхами й ѹшима, 2 відм. оухъ. Мати або матъ має в 2 відм. матере, а дальше матери, матеръ, мати, матерекъ, матери, мн. матерѣ, матери, матерамъ, дальше правильно. Господь має 3 відм. Господѳ (еви), а lapsus pennae в 6 відм. Господамъ. Грабл҃ѣ мають 2 відм. грабель, 6 відм. граблима, впрочім правильно. Відміна множини люди така: люде, люди, людемъ, люде (в рукописї помилка людѡ), люде, людми, людехъ. Подібно дѣти: дѣти, дѣти (ей), дѣтемъ, дѣти, дѣти, дѣтми, дѣтехъ. Так само відмінюють ся плечи, тілько в 3 відм. мають плечамъ, в 7 відм. плечахъ, а в 6 відм. побіч плечми є окінченнє -ами.

Власні імена відміняють ся або кластивымъ способомъ славенскимъ (Їс҃ъ Хр҃тс҃ъ і т. д.) або кластивымъ способомъ рѳскимъ після згаданих правил і форм. Щоби лекше пізнати, котрі іменники яким способом треба відміняти, приводить в табличцї выговоръ рѳскїй ѡбокъ славенскогѡ 53 імен, як прим. Ѧндрѣй, Ѳндрѳсь, Ѧндрѳхъ відповідають церковно-славянському Ѧндрей.

Прикметник: степенованнє; дві деклїнації.

Другий роздїл „етимольогії“ містить у собі науку про прикметники, при яких велить Могильницький уважати на: видъ, число, родъ, ѹравнене й склоненє. Що тикаєть ся виду, походять прикметники від іменників (дѳбъ, дѳбовый) і від прикметників, а в такім разї стають ся: ѹмалителными, ласкателными ѧбо ѹничтожителными (мален'кїй). Таким робом дїлять ся прикметники на: коренные (красный) і сложеные (невидимый), далї на кластивые, що означають прикмету або стан якоїсь річи (кр҃глый)

і нєкластивыє, що мають тілько закінченнє прикметників. До останніх треба зачислити причастїѧ й їмена числитєлныє. Дальший поділ прикметників що до виду є на: пєрвоначалныє і производныє. Останні можуть бути подвійні: або простыє, которыє свойство ꙗкоко безъ ѳношєнѧ къ їнной рѣчи значатъ (желѣзный) і притѧжатєлныи, що означують приналежність (Петрѣвъ). Потім наводить кілька примірів похідних прикметників, як малый, маленькїй, малєненькїй, малесенькїй, мацюпый, мацюцкїй.

Чисел мають прикметники два, родів три. Степенують ся тілько такі прикметники, яких знамєнованє рости або малѣти може (милый). В такім випадку зовуть ся прикметники ѵравнѧємыє, в противнім нєѵравнѧємыє. Треба відріжнити ѵравненїє граматычєскоє ѿ логичєскогѡ. В граматичнім порівнанню треба глядїти на степень і форму. Степены ѵравненѧ три: положитєлный, разсѵдитєлный і прєвозхоꙺитєлный. Формою може бути порівнанне: правилноє і нєправилноє.

Степенъ разсѵдитєлный прикметників на: кый, кый, гїй, дый, жїй, лый, мый, пый, тый, рый і хїй творить ся від першого в той спосіб, що -ый і -їй перемінюють ся на -шїй (грѵбый — грѵбшїй). Прикметники, закінчені на -кїй, перемінюють се закінченнє у вищім степені на -шїй (короткїй — коротшїй). Задержує к тілько горкїй — горкшїй, за се трискладові на -кїй викидають у вищім степені самозвук перед окінченнєм -кїй (глибокїй — глибшїй, высокїй — вышшїй), одначе ладакїй має ладакшїй. Прикметники на -ный мають у вищім степені замість -ый -ѣйшїй (красный — краснѣйшїй або красшїй). Ту й замічує Могильницький, що закінченнєм -ѣйшїй виражало ся у церковнославянській мові найвищий степень, къ рѵсской зась мовѣ разсѵдитєлный значитъ. Прєвосхоꙺитєлный степень творить ся від вищого приложенємъ слога най, або припраженїємъ до положитєльногѡ древнымъ звычаєм' слогокъ пре, все. Потім є мова про неправильне степенованнє.

Ѳєма прикметника себто перший відмінок муж. роду кінчить ся на двозвук або співзвук. Після того розріжнюємо дві деклїнації прикметників: до першої належуть прикметники, закінчені на їй або ый, до другої на къ або нъ. Взірцями першої відміни є: тѧжкїй, тѧжка, тѧжкоє, старшїй, а, оє; синїй, ѧ, є (ѣє); мѵдрый, а, оє. Рівнорядним окінченнєм з -ои в 2 відм. одн. ж. р. зазначено також -оѣ. Побіч правильного закінчення -ою в 6 відм.

одн. жін. р. виступає -окъ, побіч -ею також -екъ. Перехід о в ї зазначений в 6 відм. одн. * (тѫжкѣмъ), так само в 3 відм. Синїй має в 2 відм. одн. синѣгѡ і синѣи (ѣ̈ѣ). Відміна цілком народня. Не так мається ся справа з множиною. Ось як відміняється ся тѫжкїй у множині; тѫжкїе (їи), тѫжкихъ, ѣхъ, тѫжкимъ, тѫжкїе, зглядно в животних тѫжкихъ, ѣхъ, тѫжкїе, тѫжкими, тѫжкихъ. Перший і пятий відм. мн. від старшїй: старшїе, їи, від синїй: синїе, їи, від мѫдрый: мѫдрые, їи. Впрочім іде відміна правильно. Перша відміна має дві форми. Після першої відміняють ся прикметники на -їй і дієприкметники дѣйствителнаго залога. За першим взірцем ідуть прикметники на: гїй, кїй, хїй, за другим на: жїй, чїй, шїй, щїй, за третім йдѫтъ которыхъ остатна согласна въ рѫскомъ дїалектѣ мягкоѧ вымавлати звыкла. Такі кінчать ся звичайно на: бїй, лїй, нїй (рыбїй, соколїй, каранїй). Після другої форми декліновують ся прикметники на -ый і дієприкметники страдального роду. При поученню, як творити поодинокі відмінки, каже, що 2 відм. одн. жін. роду кінчить ся на и, в Литовськім Статуті на ѥ, а къ посполитомъ произношеню на -ѣ. Прикметники на -їй, яких ѿстатна согласна кластикымъ рѫскимъ выговоромъ мягкоѧ вымавлѧе, кінчить ся замість огѡ, оѝ на ѣгѡ, ѣи. Закінченнѣ -къ в 6 відм. одн. жін. р. можливе тілько въ просторѣчїи. Скінчивши твореннѣ відмінків множини, зазначує ось які свойства дїалекта рѫскогѡ:

а) Такі прикметники, як синїй, мають у 2 відм. одн. зам. огѡ, оѝ — ѣгѡ, ѣи, задержуючи то саме ѥ в 3 відм. муж. і сер. роду. Въ тыхъ прилагателныхъ чѫтиѧ даетъ самогласное ѣ къ тыхъ падежахъ(,) де во всѣхъ йнныхъ ѣ съ кластикымъ рѫскимъ выговоромъ слышно.

б) Окінченнем 6 відм. одн. жін. р. в народній мові ѥ -окъ, въ писмахъ зась рѫскихъ посполитѣ славенскоѥ ѿкончене на ою найдѫеѧ.

в) Окінченнем 2 відм. одн. жін. роду ѥ отверте и, або, як деякі пишуть, ѣ, в Статуті і перекладі Скорини -ѥ. Тоѥ ѿвертоѥ окончене ѣстъ также собственнымъ знакомъ, которымѧ рѫскїй дїалектъ ѿ полскогѡ ѝ россїйскогѡ различае, бо в тих мовах згаданий відмінок кінчить ся на двозвук, пр. польське biały, czysty, велр. бѣлой, чистой, а къ рѫскомъ: кѣлой, чистой. Въ просторѣчїи ꙗко тежъ въ розмаитыхъ ѝ тыхъ самыхъ писмахъ рѫскихъ непевноѥ ѣстъ ѳкончене ѝменит: числа множ: въ прилагателныхъ первой формы часомъ на їѥ, їи(,) второй формы на ыѥ, ыи, ыѣ выходячихъ. Посполитоѥ ѳднакѡ въ про-

сторѣчїи малорѹскомъ ѥстъ ѻкончене на їи. Мовимѡ тѣды: добрїи конѣ, злыи невѣсти, горкїи бабка, хотя въ писмахъ окончене їе и ые къ полскомѹ зближаесѧ.

На свої спостереження наводить далі приклады съ давныхъ знакомитшихъ рѹскихъ писмъ:

2 відм. на и, ѣ, е: порожнеи славы, слѹшноѥ причинии(,) ростячеѣ, чѹючеѣ, и розѹмноѣ силы. Широи, и выразноѥ мовы. Требникъ Могилы. Чистоѥ, и жадноѥ змази немаючеи вѣры нашоѣ. Христианскоѥ вѣры. Восточноѥ греческоѥ Церкви. Не каждоѥ годины. Значноѥ божоѥ ѻпатрности. Вѣнецъ Хвъ: Рады коронные.

ѻдноѥ а нероздѣлноѥ речи посполитоѥ(,) накшталтъ рѹки нашоѥ. Недле сеѥ присеги моеѥ. Статут Литовський. белоѥ мѹки. Скорина.

1 відм. мн. на їе(,) їи(,) їѣ: Слова близкїи(,) дорогїе крѹзцы >< многїи дорогїи великїи маетности. Вѣнецъ Хвъ.

Такїе мысли, многїе несмаки, далекїе краи, апостолскїе слова, божскїи слова. Калл:

1 відм. на ыи, ые, їи: Мы такъ простыи и безѹмные ѥстесмо въ навкахъ. Свѣтлые люде. Раны загныльіи и трѹдныи къ ѹлѣкованю. Книга ѡ вѣрѣ. Злые намѣтности, злосливыѣ и законопрестѹпныѣ работникове. Збавленныѣ приказанѧ. Вѣнецъ Хвъ.

Врадовые листи(,) сѹдовые врады. Статут Литовський.

Подставки сребрные, хлебы пресные. Скорина. Малобачные титѹлы, дѹховные речи противные, дарѹнки правные. Апокрисисъ. Свѹтечные дѣйствїѧ. Офѣры наши дѹшевные. Богѹ вдячные люде. Каллистѳ:

Друга деклінація прикметників має три взірці: Петровъ, Петрова, Петрово; Матвѣевъ (ивъ), Матвѣини (sic, Матвѣина), Матвѣево; Ганчинъ, Ганчина, Ганчино. У 7 відм. в одних формах зазначений перехід о в і, у других ні: Петровѣмъ (муж. р.), Петровѹмъ (сер.), Матвѣиновѹмъ (м. і с.), Петровой, але: Ганчиномъ, Матвѣиной, Ганчиной. Одначе в 3 відм. одн. жін. роду зазначений сей перехід скрізь звіздкою. У жіночім роді виступає в 2 відм. побіч ои також окінченне оѣ, в 6 відм. одн. побіч ою також овъ. Форма Матвѣини в 1 відм. одн. жін. р. — се lapsus pennae, бо 5 відм. тогож числа правильний: Матвѣина. У множині на всі три роди є одна форма в 1, 4 і 5 відм.: Петровы, Матвѣевы й се е збережене консеквентно. Після перших двох взірців деклінують ся прикметники притажателные на въ, за третім взірцем ідуть присвоюючі прикметники на -нъ, що по найбільшій

части походять від жіночих імен, а також: жаденъ, годенъ, гѣдна, є та подібні, в яких самозвук є зістає в усіх відмінках і родах.

Прикметники всіх родів, в усіх степенях і в деяких відмінках підпадають оуєкченію, зам. легкій, страшный, скатый можна сказати: легокъ, страшенъ, скатъ. Прикметники: радъ, а, о, картъ, а, о мають в 1 відм. мн. ради, карти, в инших відмінках не вживають ся і звуть ся неличными. До йменъ прилагателныхъ зачислює Могильницкий також ймена числителные, якими означуємо многость поединчихъ рѣчи едного рода.

Числівник.

Числівники є: началные на питанне: сила, кѣлко, многѡ, порядковые на питанне: который къ рядѣ, многократные на питанне: многоракій, колкоракій (троякій, троистый), оумножителные на питанне: многѡкроть (два рази) і самостоятелные, під чим розуміє началные числівники, які заступають іменники (ѻба, четверо). Відміна числівників: еденъ, една, ѥдно, два, двѣ, оба, обѣ — народня. Три має в 2 відм. трехъ, в 3 відм. тремъ, але в 4 і 7 відм. трохъ. Від: четыри, пать, шесть, сѣмъ в 2 відм.: четыроховъ, патыхъ, шестихъ, семихъ, 3 відм. четыромъ, патимъ, шестимъ, семим', а 6 відм.: чтырма, патма, шестма, семима. Подібно двѣста, двохъ-сетъ, двѣстомъ, двѣстома, двѣстохъ. Відміна числівника тысячь така: тысячь, тысяча, тысячѣ (ови), тысячомъ, тысячи, а мн. тысячи, тысячи, тысячами і т. д. 6 відм. поб. тысячами також тысячми. Числівники порядковые й многократные відміняють ся, як прикметники, а числителные оумножителные склоненію не подпадаютъ. Як двое, обое, так і трое має в 2 і 7 відм. троихъ, в 3 відм. троимъ, в 6 відм. троима, хоч обома. Однаковісінька відміна числівників: четверо, патеро: 2 і 7 відм. четверыхъ, 3 відм. четверымъ, а 6 відм. четверма.

Заіменник.

Мѣстоименіе є часть мови, що стоїть звичайно замість імени, при імени або при дієслові. При заіменниках дивити ся треба на: видъ, родъ, число, лице і склонене. Що до виду дїлять ся заіменники то по состоянію, то по знаменованію. По состоянію є заіменники: самостоятелные (ѩ, ты) і прилагателные (мой). По знаменованю дїлять ся заіменники на:

личные (онъ, мы), ѹказателные (тотъ, сесь), притѧжателные (мо̑й, тво̑й, сво̑й), вопросителные (хто, што), неопредѣленые (хтось, нихто) тай обцїе (весь, вса, всѣ, каждый). Заіменники: а̑з, ты, себе, са, хто, што не мають спеціяльного роду, але в усїм родам приличные. Прочі мають три роди, при чім никъ в мужеського, ничъ середнього роду. Чисел два, осіб три, а форм відміни заіменників шість.

Одні з заіменників, а се особові, мають властиву деклїнацію, инші відміняють ся, як прикметники. Перша форма обіймає особові заіменники: а̑з, ты, онъ, она, о̑но, 2 відм. мене, тебе, тѧ, е̑гѡ, гѡ, е̑й, е̑гѡ, гѡ, 3 відм. менѣ, ми, тобѣ, ти, е̑мъ, мъ, ѣи, ей, е̑мъ, мъ, 4 відм. мене, мѧ, тебе, тѧ, его, го, ю, е̑го, го, 6 відм. мною (къ), тобою (къ), нимъ, е̑ю, а 7 відм. менѣ, тобѣ, нѣмъ, ѣй. Множина: мы, насъ, они, и̑хъ правильна. В другій формі містить ся відміна заіменників: тотъ, тота, тото; сесъ, сеса, сесо (е); самъ, сама, само; такїй, така, такое; который, котора, которое. З відміни заіменника тотъ треба зазначити відміченне переходу о в і в 7 відм. муж. і сер. роду: тѣ̑мъ, 7 відм. ж. р. тѣ̑й (в рукописи ошибкою пера є форма 6 відм. тѣ̑ю (къ), бо звіздка без сумнїву належить до 7 відм.), дальше форму 2 відм. жін. роду: той, 3 відм.: той. 1 і 4 відм. мн. є тые, оты, прочі відмінки правильні. При сесъ, сесо зазначена йотація в 2 і 3 відм.: сѣ̑гѡ, сѣ̑мъ. Сеса має такі форми: сеи, сѣ̑й, сесъ, сею, сѣ̑и. Самъ відміняєть ся правильно, по народньому. 2 відм. жін. р. самой, 3 відм. самѣ̑и. За те множина має в 1 відм. такі форми, як самые (и), а 4 відм. самые, як від сесъ є 1 і 4 відм. мн. сесы (прочі правильно). Відміна заіменника такїй народня в однинї, з боку правописи цїкаві форми: 7 відм. муж. р. такѣ̑мъ, 2 і 7 відм. жін. р. такѣ̑й (як самѣ̑й), але множина має такий вид: такїе, їи, такиѫ, ѣхъ, такимъ, ѣмъ, такїе, їи зглядно таки^{x}, ѣхъ, такими, ѣма, таки^{x}, ѣхъ. Который відміняєть ся правильно, але в множинї має 1 відм. которые, їи, а 4 відм. лише которые.

Чотири дальші форми призначені для заіменників: присвоюючих: мой, моа, мое; нашъ, наша, нашое; питайних: хто, што; чїй, чїа, чїе; зворотних (себе, собѣ, собою, -овъ і са, си, са) та загальних: весь, вса, всѣ; никъ, ничъ (никогѡ, ничогѡ і т. д.). Від моа є 2 відм.: моей, моей, моеи, 3 і 7 відм. моей, 6 відм. моею, ею, від мїй і мое 2 відм. моегѡ і могѡ, 3 відм. моемъ і момъ, а 6 і 7 відм. моимъ. Множина правильна. Нашъ і нашое або наше мають народню відміну: нашого і т. д., але 6 і 7 відм. писані через и: нашимъ. Одначе в множинї подибуєть ся в 1 і 4

відм. така форма, як нашїе, н. Хто, што (цю, что) відміняють ся правильно; 6 і 7 відм. є кимъ, чимъ, як чїимъ, никимъ, ничимъ. При деклїнованню заіменника чїй зазначене виступленне йо в 2 і 3 відм.: чїѣгѡ, чїѣмѹ. Відміна в одинні і множині народня. Весь і всѣ мають 2 відм. всѣгѡ, 3 відм. всѣмѹ, 6 відм. всѣмъ, а 7 відм. всѣмъ. Вся відміняєть ся ось як: вся, всѣи, всѣй, всю, всѣю, ѣкъ, всѣй. 1 відм. мн. звучить вси, ѣ, але в дальших відмінках виступає правильно всюди ѣ: 4 відм. є всѣи, 6 відм. всѣми, мл.

В примітцї зазначує Могильницькнй, що коли перед заіменниками: онъ, она, оно стоїть приіменник, тодї відповідна форма заіменника прибирає н (до него). Скороченне заіменника: который, которa, которое рѣскомѹ дїалектоки чрезъ котрый, котра, которе кластиво естъ. Формою сокращена тогѡ рѣскїй дїалектъ ѿ полскогѡ различаєсѧ. Бо в польській мові липаєть ся перше о (który), в руській друге (который). Тому, що не всї заіменники мають усї відмінки, оба числа й три роди, розріжнює Могильницький іще подїл заіменників на: полные і неполные.

Дїєслово: вступні уваги.

Тепер іде широкий виклад про дїєслово. Глаголъ є часть мови, неюже дѣйствїе дѹши нашеи сѹдомъ званое выражаємѡ, або которою ѡ рѣчи нѣкой, що твердимѡ або перечимѡ. При кождім дїєслові треба вважати на: кнѹтрное состоянїе і перемѣнѹ покрыховѹ. З уваги на зміст може бути глаголъ сѹществителный, що означає сѹдъ ѡ рѣчи самой къ собѣ безъ всякогѡ ѿношенѧ бѹдущнои (належать ту одиноке єсмъ), і прилагателный, що означає прикмету або переміну особи чи річи. Одвітно тому, чи дїєслово само є коренем для другого, чи походить від инших частий мови, зоветь ся глаголъ первообразный або коренный і происходный. І одні і другі можуть бути або простыми (ношѹ) або сложеными (приношѹ). Як дїєслово означає доконане дїйство або таке, що має довершити ся, зоветь ся глаголъ совершенный, як що недоконане, несовершенный. Останній рід дїєслів є начинателный, як виражає початок дїйства, а продолжителный означає продовженне дїйства. Ту й доказує проти виводів більшости сочинителей Граматыкъ славенскихъ, що не треба мішати доконаних дїєслів з недоконаними, яка ріжниця на натѹрѣ мовы человѣка грѹнтѹєсѧ. Терміни глаголъ ѻднократный і бѹчащателный походять звідси, що дїєслово означає дїйство, яке раз відбуло ся,

відбуваєть ся чи відбувати ся ме або повторене. Далї може бути глаголъ: дѣйствителный, що виражає дїйство, яке не переходить з одного на другого; страдателный, що означає терпѣнїе або перемѣнѫ, якої дізнає одна річ від другої; средный, коли дїйство не переходить з одної річи на другу; возвратный значитъ дѣйствїе або страданїе въ собѣ самомѫ оберненое (чешѫ сѧ); взаимный виражає взаїмне дїйство двох річий (Корю сѧ съ Павломъ) і возпомагателный (ѣсмъ, маю, бываю).

Припадокъ(,) въ которомъ собѣ тотъ або йнный глаголъ по приведеномѫ различїю представляємѡ(,) въ граматицѣ славенской залогъ зовесѧ. Їх є пять: дѣйствителный, страдателный, средный, возвратный і взаимный. Деякі дїєслова є тілько дїяльні або страдальні, инші мають тілько дїяльний рід, а три останні залоги не ріжнять ся нїчим від дїяльного роду що до конюґаційних форм. Конюґація чи там спряженїе має свої властиві формы, форма свої властиві парадигмата, а кождий приклад має свої наклоненїѧ і причастїѧ. Способи мають времена або часы, в часах є числа, в числах лица, а в особах роды.

Наклоненїѧ глаголовъ рѫскихъ суть три: изѩвителное (стою), повелителное (тримай) і неопредѣленное (тримати). Що до желателногѡ й сослагателногѡ наклоненїй, їх въ дїалектѣ рѫскомъ нема. Мѣсце йхъ застѫпѫє наклоненїе йзѩвителное съ приложенемъ союзовъ гдыбы, дабы, если ><.

Богатство часів велике й ріжнородне: врема настоѩщое (несѫ); прошедшое А) несовершенное: а) простое (ѩ посылавъ), б) съ наращенемъ (ѩмъ посылавъ, ѩ посылаемъ), в) давнопрошедшое (ѩ бывало посылавъ) і тож съ наращенїемъ (ѩмъ бывало посылавъ); Б) совершенное а) простое (ѩ вернѫвъ), б) съ наращенїемъ (ѩмъ вернѫвъ, ѩ вернѫемъ); В) ѹчащателное а) простое (ѩ читовавъ), б) съ наращенїемъ (ѩмъ читовавъ), в) давно прошедшое (ѩ бывало читовавъ) і тож съ наращенїемъ (ѩмъ бывало читовавъ); далї врема бѫдѫщое й то а) несовершенное простое (бѫдѫ читати) й ѹчащателное (бѫдѫ читовати) та б) совершенное съ наращенїемъ (вылѣзѫ). Не кожде дїєслово має усї ті часи: недоконане має тілько недоконані часи, доконане не має теперішнього часу. За додатком союза або предлога стає недоконане дїєслово доконаним (пишѫ — напишѫ). Так звані однократные

дїєслова мають часи доконаних дієслів, а часи дїєслів оучащателныхъ треба відріжнювати від часів дїєслів недоконанних простих. Приказуючий спосіб має тілько будучий час.

У двох числах (однині й множині) є по три лица: первое, второе, третое, а особа має четыры роды: мѫжескїй, женскїй, средный і всякїй (читаю). Перемѣна глаголовъ поверховна по розманитости наклоненїй, временъ, числъ, лицъ й родовъ въ граматицѣ спряженїемъ зовесѧ. Та конюґація не в усїх дїєслів однака, з чого випливає новий подїл дієслів: на личные, що мають усї три особи обох чисел, і нелличные тілько з третьою особою. Особові дієслова розпадають ся на: полные з усїми способами та часами (як є в недоконаних) і неполные без теперішнього часу (як є в доконаних дїєслів). Особові дієслова є дальше: правилные, яких способи творять ся після постійних правил, і неправилные, що їх способи не мають загальних правил. Правильні є двоякі: постоянные, що постійно держуть ся своєї форми й прикладу, й переходячїе, що часом відступають від них. Останні є чистые і нечистые одвітно тому, чи в разї, як відступають від своєї форми й взірця, переходять до иншої форми правильних дієслів, чи мають властивий спосіб відміни.

Ѳема конюґації — се 1 ос. теперішнього або будучого часу, бо въ рѫскомъ дїалектѣ глаголы полные ѿбразомъ дїалекта славенскогѡ въ первомъ лици числа ѥдинственногѡ наклонена ѝзъявителногѡ времене настоѧщогѡ, неполные въ томъ самомъ припадкѣ времене бѫдѫщогѡ на ѫ або ю кончитисѧ звыкли. Друга особа тихже часів кінчить ся на ешъ або ишъ, що є підставою подїлу конюґацій. Отже въ рѫскомъ дїалектѣ є дві конюґації: в першій є знакомъ конюґації закінченне ешъ, в другій ишъ.

Помічні дієслова; дві конюґації.

Відміну дїєслів зачинає Могильницький помічничими дієсловами: ѥсмъ і бываю, маю і мѣваю. Від ѥсмъ є дієіменник быти, а теперішній час: ѧ ѥсмъ або ѧмъ, ты ѥси або тысь ѥ, ѡнъ ѥстъ (є), мы ѥсмѡ або мысмѡ, вы ѥсте або высте, ѡни сѫтъ. Звичайно є ще въ дїалектѣ рѫскомъ споене сократителное глагола ѥсмъ съ союзами: або (sic, аюы), же, где, также съ нарѣчїемъ коли й котъ. Ось ся скорочена конюґація ѥсмъ зі згаданими словами: аюымъ, аюысь, аюысмѡ, аюысте; жемъ і т. д.; колимъ; гдемъ; котемъ, котесь, котестъ, котесмѡ, котесте,

вотсѕтъ. Минувший час: ѩ быкъ (хъ), ла, ло, але ты быкъ і былъ, хоч авторови звісно, що властивый выговоръ ѵстныи времене тогѡ на Покѕтю й подолю ѣстъ бѕкъ, бѕла, бѕло. Такий виговір задержаний і в книжці: Чинъ Їерейскагѡ наставленѧ. (Почаїв, 1786). Дальша відміна правильна; інтересне зазначенне при причастїахъ: сѣщїй, а, ое як славенское, а вѕдѧчїй, а, ое як рѕское, між тим як дієприкметник будучого часу є: вѕдѧщїй, а, ое. Від бывати: минувший час: ѩ бывакъ і бывалъ, впрочім конюґація правильна. Подібно конюґує ся дієслово: мати або мѣти (мавъ або мѣлъ) й ѵчащателне маклю або мѣкаю.

Перша конюґація має дві форми, одну на ѕ, другу на ю; приклади першої: берѕ, кличѕ, тягнѕ, прядѕ, токкѕ, а другої: читаю, милѕю, кѣлѣкю, плюю, колю. З ос. одн. теп. ч. має побіч окінченя -є зазначене скобками тъ (бере(тъ), а таж особа мн. кінчить ся на тверде тъ (берѕтъ). Мин. ч.: ѩ бравъ (лъ) або бравемъ, бравесь, бралисмѡ, від тягнѕ: ѩ тягнѕкъ (тягъ) зглядно тягнѕкемъ чи тягем', але від токкѕ — ѩ токкъ або токкемъ. Часи наводить після вище згаданого множества їх. Приказовий спосіб є: бери (беръ), берѣмъ (бермѡ), берѣтъ (берте) або бериже (берже), берѣмже, берѣтже, най бере, най берѕтъ. Побіч прядн — прядь, побіч коли, колѣмъ, колѣтъ — коль, коль'мѡ, коль'ктъ. Дієприкметник теп. ч. кінчить ся на чїй -а -ое і -щїй -а -ое (берѕчїй (щїй) -а -ое). В Могильницького істнує страдальний дієприкметник теп. ч.: беремый -а, -ое, кличемый, тягнемый, прядемый, токчемый, читаемый, милѕемый, плюемый, колемый. Від першого взірця відступають у дечім: прѕ, трѕ, дрѕ; мин. час: деръ, ла, ло; приказовий спосіб: дри; дієменник — дерти; дієприкметник теп. ч. дїяльний — дремый, а страдальний: дертый. На взір прикладу: кличѕ відміняють ся дієслова на кѕ, чѕ, жѕ, шѕ, щѕ, при чім у минувшім часі переходить ч на к (сѣчѕ — сѣкакъ), ч на т (допчѕ — доптакъ), ж на з (важѕ — вазакъ), ш на с (тешѕ — тесакъ), ш на х (брешѕ — брехакъ), а щ разткораемое на с и ч на т. З дієслів на чѕ відмічує хочѕ; мин. ч. хотѣкъ (хтѣкъ), хтѣли, а дієменник — хотѣти (хтѣти). Гладжѕ має 2 ос. гладжешъ, а мин. ч. гладакъ. Після тягнѕ відміняють ся дієслова на нѕ, а відступають від того взірця отсї: канѕ (какъ), жнѕ, ганѕ, горнѕ, клнѕ (клакъ), мнѕ, пнѕ (пакъ) і стогнѕ. Як прядѕ, відміняють ся дієслова на кѕ, кѕ, дѕ, зѕ, сѕ і тѕ. Дієслова на кѕ, зѕ, сѕ задержують у минувшім недоконанім часї корінні букви: к, з і с: грекъ (лъ), скѕкъ, несъ (лъ) і везъ (лъ).

Мєтѕ, плєтѕ, ростѕ мають у мин. часї: мелъ, плелъ, рослъ. Від взірця відступають: ждѕ, рвѕ, звѕ (зовѕ) і ссѕ у таких видах, як ждати, ждавъ, ждѣмъ. Приходить і звісний уже дїєприкметник: рвємый, звємый. Дїєслова на гѕ, кѕ, що відміняють ся після товкѕ, перемінюють в 2 ос. теп. ч. г на ж, к на ч та кінчать дїєіменник на чи: стригѕ, стрижешъ, стричи (стригомый); пекѕ, печешъ, печи (печемый), але стергѕ — стеречи.

Друга форма має пять взірців. Після першого з них читаю відміняють ся дїєслова на аю і аю (вертаю, мѣркаю), але дїєслова даю, пѕцаю треба відріжняти від: дамъ, пѕцѕ. Пѕцаю має в 2 ос. мн. тепер. ч. пѕцаєте (пѕцате), в 3 ос. пѕцаютъ (пѕскаютъ); в мин. ч. пѕцали, в приказ. спос. пѕцай (пѕскай), а в дїєіменнику — пѕскати (пѕцати). Деякі дїєслова на -аю, як каю, краю, таю, прибирають у мин. часї -а: кавъ са. На відворот дема деяких дїєслів на аю скорочують ся опущеннєм а й тоді таке дїєслово відміняєть ся, як взорець на -ю з попереднїм співзвуком: клепаю — клепю. Дїєслова на -наю (кланаю) задержують а скрізь там, де в взірцї находить ся а. Від взірця милѕю відступають дїєслова: дѕю, жѕю, кѕю, псѕю, трѕю, тѕю, цѕю, (отже двоскладові), що відмівають ся після снѕю: снѕешъ, снѕкъ (снѕкавъ), снѕй, снѕти, снѕемый, снѕтый. Трохи відмінно від кѣлѣю відміняють ся двоскладові дїєслова: дѣю, смѣю (са), кѣю, бо мають у минувшім часї і дїєіменнику а: кѣавъ, кѣати. Від лѣю є мин. ч. лавъ, дїєім. лати. Після плюю конюґують ся дїєслова на -ню, -ыю і -юю, при чім н, ы й ю непремѣнно захованютъ. Ту й звертає увагу, що много глаголокъ ѡконченя тогѡ съ болше ѣкъ съ двохъ слоговъ сложеныхъ мають (,) въ времени Прошѣ: кластико(є) дїалектови рѕскомѕ произношенє, ѡ нѣкоторыхъ писателей навет въ книги перенесенное. Воно дїють ся подібно, як у польській мові, що л передъ о чрезъ ь змягчаєса (малюю, мальовалъ, мальовали, мальовати, мальований). За взірцем колю ідуть дїєслова на -ю з попереднїм співзвуком (корю), одначе в дїєслові мелю виступає також о замість є: моловъ, молоти. Карю, ешъ має мин. ч. каравъ. Бю, пю відміняють ся як бю: бїешъ, бїе, бїемо, бїете, бютъ, бивъ, бївй, бїемый, при чім выговоръ бїе, вїе, пїе ѡповѣдає полскомѕ bie, wie, pie, але не двосложнымъ biie, wiie, piie. Від шлю є мин. ч. славъ, але приказ. спос. шлѣмъ. Дїєслова: дыбю, скѕбю, капю, клепю і т. д. є скороченнєм дїєслів: дыбаю, скѕбаю, капаю, клепаю і в теперішнїм часї звычаємъ дїалекта рѕскогѡ л прїймѕютъ; жлоплешъ, каплешъ.

Для неповних або доконаних дієслів взорець: вернѫ, 3 ос. мн. вернѫтъ, мин. ч. ѩ вернѫкъ (лъ) або вернѫкемъ, приказовий спосіб: верни й верниже, а дієприкметники страдального роду: вернѥмый і верненый. Дієслова: здохнѫ, клякнѫ, сягнѫ, трѣснѫ мають мин. час: здохъ, клякъ, трѣсъ, сягъ; возмѫ, взялъ, возми (возь), взяти; втѣкнѫ, втѣкъ, втѣкъ, втѣкнѫти (втѣкти); почнѫ, почалъ, почати; скубнѫ, скубъ, скуби, скубсти. В дечім відступають від взірця: падѫ і сядѫ; сядѫ, сѣкъ, сядь, сѣсти; падѫ (впадѫ), павъ, падь, пад'мw, пад'тѥ, пасти. Имѫ відміняєть ся ось як: ѩмешъ, ѩметъ, м. ч. ѩвъ, приказ. сп. ѩми, ѩмѣмъ, а дієіменник — ѩти. Лажѫ має мин. час: леглъ (лѣгъ), прик. сп. лязь, лаз'мw, лазьтѥ, дієіменник — лечи. Від вержѫ (гѫ) в мин. ч. верглъ, приказ. сп. верзь, верз'мw, верз'тѥ, дієім. вречи. Відміна дієслів: рекѫ, станѫ, кмрѫ правильна.

Друга конюґація має шість взірців в двох формах по три для обох: точѫ, сѫджѫ, чищѫ, доюю, роблюю, хвалюю. Відміняєть точѫ ось як: точѫ, точишъ, точитъ, точимw, точитѥ, точатъ. Так само відміняють ся усї прочі взірці. В минувшім часї: ѩ сѫдивъ, ѩмъ сѫдивъ і сѫдивѥмъ. Приказові способи мають подвійні види: точи (точъ), точѣмъ (точмw), точѣтъ (точтѥ), а крім того: точиже (точже), точѣмже (точмwже), точѣтже (точтже). Побіч: сѫди, сѫдѣмъ і сѫдиже в форми: сѫдь, сѫдтѥ, сѫдѣтъ, сѫд'же, сѫд'мwже, сѫд'ѣтже; побіч чисти, чистѣмъ — чисть, чистмw, чист'же, чист'мwже, чист(т)ѥже; від донти — дѣй, дѣйѣмъ (дѣймw), дѣйѣтъ (дѣйтѥ) — очивидно замісць на других формах, що звучать у народнїй мові: діймо, дійте, поставлено ту через неувагу звіздки на перших формах; побіч роби, робѣмъ і робиже ѥ: робъ, робмw, робтѥ й робже; вкінцї побіч хвали, хвалѣмъ і хвалѣтѥ — хваль, хвал'мw, хвал'тѥ та хвал'же. І в сій конюґації ѥ страдальний дієприкметник теп. часу: точимый, а, оѥ; сѫдимый, чистимый, доимый, робимый, хвалимый.

Перша форма кінчить ся на -ѫ, друга на -ю. Як точѫ, відміняють ся дієслова на: -жѫ, -чѫ, -шѫ. Є й виїмки: мажѫ, мазишъ, мазитъ, мазятъ, мазивъ, приказ. спос. мази, мазѣмъ, дієім. мазити; бѣжѫ — дієім. бѣжати, мин. ч. бѣжавъ. За мажѫ йдуть: воджѫ, гжѫ (сѧ), кажѫ (psuię), лажѫ, морожѫ, ражѫ, слежѫ, а після бѣжѫ — держѫ й лежѫ. З дієслів, окінченнах на -чѫ, одні кінчать ся в минувшім часї на -лъ, а в дієіменнику на -ати, як бренчѫ, бренчавъ, бренчати, другі перемінюють ч на т, як трачѫ, тратишъ, тративъ, але траченый, третї прибирають в минувшім часї закінченне -ѣвъ, а в дієіменнику -ѣти, як верчѫ, вертѣвъ,

вертѣти. Слышѫ має въ рѫскомъ дїалектѣ врема прошедшое (слыхавъ, ла, ло) й неопредѣленное (слыхати) въ польскомъ токмѫ неопр: słychać й причастїе страд: залога врем: прошедшогѫ słychany. Богацько дїеслів на -шѫ перемінюють ш на с і кінчать ся в 3 ос. мн. теп. часу на -ать, прим. ношѫ, носишъ, носатъ. Від мѫшѫ мин. час мѫсѣхъ, від кишѫ — висѣхъ. Після другого взірця відміняють ся дїеслова на -джѫ, одначе дїеслова єздджѫ, видджѫ, гордджѫ, пердджѫ, сѣджѫ й смердджѫ кінчать ся в мин. часї на -ѣхъ (видѣхъ), а в дїеіменнику на -ѣти (видѣти). Дїеслова на -цѫ замінюють ц у відмінї на ст (гоцѫ, гостишъ, гостивъ), незмінно позістають і кінчать минувший час на -авъ отсї дїеслова: вицѫ, клицѫ, верецѫ, пицѫ, трѣцѫ (вицавъ, вицати). Так само зберігають ц у відмінї: лѫцѫ й ницѫ, але в минувшім часї і дїеіменнику виступає и: лѫцивъ, лѫцити. Обговореннє першої форми кінчить відміною дїеслова цѫ: цишъ, цитъ, цимѫ, цитє, сцатъ, сцавъ, ци, сцѣмъ, сцати.

Після першого взірця другої форми дою конюґують ся: гною, гою, клию і т. д., після робю дїеслова на -бю, кю, мю, пю. Сверебю і трѫбю мають у минувшім часї: сверкѣхъ, трѫкѣхъ, а в дїеіменнику: сверкѣти, терпѣти. Що тикавть ся дїеслів, окінчених на -кю, вони ѡбычаемъ дїалекта полскогѫ въ повелителномъ наклоненїи сокращаютсѧ ѡставленемъ самогласної и. Такъ мѣсто: бери, дави, диви >< бѫживано естъ такжє: беръ, давъ, дивъ >< Плавю і мовю нїколи й не кінчать ся на и в згаданім способі, все бовемъ мовитсѧ й пише: мовъ, ловъ. Дїеслова: шѫмю, гремю, стремю, як і закінчені на -пю: кипю, сапю, терпю, храпю, чапю мають у минувшім часї і в дїеіменнику -ѣ: шѫмѣхъ, сапѣхъ, сапѣти, одначе спю має ті форми: спавъ, спати. Після взірця хвалю відміняють ся дїеслова на -лю, ню, рю, але болю, волю, горю і прю прибирають ѣ в минувшім часї і дїеіменнику: болѣхъ, болѣти, горѣхъ, прѣти.

З другої конюґації лишаєть ся іще відміна неповних себто доконаних дїеслів. Взірці скочѫ та кѫпю заступають подвійне закінченнє першої особи однини теп. часу, а то на -ѫ і -ю. Відміна сих взірців такаж, як і попереднїх, так званих повних дїеслів, з подвійним приказовим способом (кѫпи, кѫпиже, кѫпъ, кѫпмѫ, кѫпже, кѫпмѫже, кѫптеже зглядно скочъ, скочмѫ, скочже) і зі страдальним дїєприкметником теперішнього часу: кѫпѫемый. Після скочѫ відміняють ся дїеслова простые на -чѫ, шѫ і сложеные (перескочѫ). Від взірця відступає у дечому трѫчѫ: трѫтатъ (скочатъ), трѫть, трѫт'тє; вкѫшѫ — вкѫсивъ, вкѫси (вкѫсь), вкѫсѣмъ, вкѫсити;

в пѣцѕ виступає ст — пѣстишъ, пѣстикъ, пѣстити. За взірцем кѣпю ідуть так само прості дієслова (вкрою, вдарю, стрѣлю) і складені (дотримаю, вдѣлю, перемѣню). В дієсловах на -лю у приказовім способі вимовляєть ся буква и мягко: дриль, стрѣль. Вздрю має свою відміну: вздришъ, вздрятъ, вздрѣвъ, вздри, вздрѣти.

Неправильні дієслова. Загальні правила. Формованнє дієсловових видів; зложені дієслова й дієприкметник.

Неправильні дієслова є двоякі: личные і неличные. Особові неправильні дієслова є або повні, якими є: йдѕ, ѣдѕ, ѣмъ, женѕ, або неповні (козмѕ, дамъ, пѣдѕ, поѣдѕ, покѣмъ, сѫкамъ). Йдѕ відміняєть ся так: йдѕ, йдешъ, йде (тъ), йдемѡ, йдете, йдѧтъ; мин. час: ѣ йшокъ або шокъ, мы йшли або шли; иди, ити, дієприкметник минувшого часу: шокшїй, а дієприслівник: шокши. Подібна відміна дієслова ѣдѕ; мин. час ѣ ѣхакъ (лъ). Далї ѣ ѣкъ (лъ); приказ. спос. ѣчъ, ѣчмѡ, ѣчте, ѣсти і т. д. Незвісна причина неправильности дієслова женѕ, хиба форма минувшого часу: гнакъ або неможлива форма страдального дієприкметника теперішнього часу: женемый. Від козмѕ є приказовий спосіб: козми і козь. Дамъ має форми: дашъ, дастъ, дамѡ, дасте, дадѧтъ; приказ. спос. дай, а є й дієприкметникова форма: даемый. Неправильні дієслова кінчать ся відміною дієслова покѣмъ, яка є цїлком така, як при ѣмъ, натїть покѣчъ, покѣчмѡ, покѣчте. Неособові дієслова мають тілько три часи: теперішнїй (меркне), минувший (смерклосѧ) і будучий (смеркнесѧ).

Тому, що бѣлша часть глаголокъ рѣскихъ в прямім і приказовім способах і дїєменниках обох родів має загальні закінчення, застановлюють ся тепер Могильницький над формованнєм видів при помочи таких окінчень. Окінченнями прямого способу теперішнього часу в однині є: ѕ або ю, шъ, є або тъ; в множині: мѡ, те, тъ. Що до закінчення третьої особи, є ѣстъ посполитѣ въ мовѣ ѹстной, етъ зась частше въ книгахъ ѹживаное, й въ томъ разѣ писатели спряженїе коренногѡ славенскогѡ дїалекта наслѣдѹютъ. Деякі дієслова на -лю, -мю, що мають у 2 ос. -ешъ, викидають е й кінчать ся у третїй особі на -тъ. Мовитъ н. пр. рѣсинъ: тримать, кланять, поганять мѣсто тримае, кланае, поганае. Що більше тъ естъ въ просторѣчїи й писмахъ рѣскихъ властивымъ окончененъ трет: лица второгѡ спряженїѧ. Знакомъ тымъ дїалектъ рѣскїй съ славенскимъ сѧ сходитъ

л ѡ полскогѡ сѣщестѣ: различлетсѧ, бо по українськи й церковно-славянськи є мовитъ, по польськи mówi. Уживане часом окінченнє мъ в 1 ос. мн. (кѣлимъ) ѣстъ такжє свойствомъ дїалекта славенскогѡ. З дальших виводів Могильницького інтересне підчеркненнє, що дїєіменник кончитсѧ въ рѳскомъ дїалектѣ на самогласнѳ и. Сим окінченнєм сходить ся наша мова з церковнославянською і чеською, а ріжнить ся від великоруської і польської (хвалити, црсл. хвалити, чеське chwality, вслр. хвалить, польсь. chwalić).

Могильницький полємізує з авторами славянських граматик, які творили минувший час від дїєіменника, виказуючи, що тим робом произведенє врємє грамматическое противилобысѧ произведенію врємєнъ логическомѳ то естъ: (нє) несогласовалобы природѣ. Після того містить екскурс, в якім вияснює творенне минувшого часу съ нарацієнїємъ. Врємѧ тото властиве ѣстъ съ врємене несовершеногѡ простогѡ й глагола коспомагателногѡ ѣсмь сложеное. Мовячи тєды: ѩ читавємъ, читалямъ, читаломъ, ты читалесь, читалась, читалось >< то само значитъ: що въ кореномъ славенскомъ: ѩ читалъ, ла, ло ѣсмь, ты читалъ, ла, ло ѣси >< Отож сокращенє спряженѧ славенскогѡ въ рѳскомъ дїалектѣ відбуваєть ся двояким епособом: а) ѡконченїє коспомагателногѡ глагола ѣсмъ, ѣси, съ прошедшимъ простимъ въ ѣдно сливаєсѧ і так повстають форми: читавємъ, трималамъ, трималомъ; або б) се закінченнє лучить ся з заіменниками: ѩ, ты, мы, вы. Отже: читавємъ, ламъ, ломъ або ѩмъ читавъ, ла, ло; читавесь, лась, лось або тысь читавъ, ла, ло; читалисмѡ або мисмѡ читали, читалисте або высте читали. Третя особа не творить ся тим робом. А хоч Смотриски въ Граматицѣ своей мнитъ поманѳтое спряженїє въ дїалектѣ славенскомъ съ рѳскогѡ ѩзыка походити, Могильницький бачить славенскїй дїалектъ бути матерею й жродломъ всѣхъ йнныхъ дїалектовъ і не може на то пристати(,) абы спряженїѧ дїалекта тогѡ дѣлисѧ навыкомъ рѳскогѡ. Він противно думає, же навыкъ славенскїй заховалсѧ до днесь въ дїалектѣ рѳскомъ. Такими спостереженнями можна пояснити й польські форми: ia mowiłem або iam mowił.

Въ рѳскомъ дїалектѣ всї дїєслова, що мають значінне ѳучащателное, належуть до першої конюґації, а то до другої форми. Мають вони тілько отсї часи: теперішнїй, минувшнй, й то врємѧ ѳучащателное простое (ѩ позѣвакъ), тож съ нарацієнїємъ (ѩмъ позѣвавъ), такі самі два відтінки й у давноминувшім часї (ѩ бы-

вало й ѣмъ бывало читовавъ) та будучий. У минувшім часї недоконанім звичайне закінченне -авъ, ала, ало переходить в -овавъ, овала, овало (читовавъ), причім у дїєсловах на -ую виступае замість ую — о (милую — миловавъ).

Дїєіменник кінчить ся на -ти, але дїєслова на -бс, дс прибирають до того закінченя іще с: скѣсти, грєсти, класти. Дїєслова пятого взірця першої форми кінчать дїєіменник на -чи, а крім того два дїєслова: стергс й ергс приймають у дїєіменнику між р і ч чамозвук є: стєречи.

В будучім часї замість дїєіменника звычайное ѣстъ также употребленє времени прошедшогѡ простогѡ, которое съ глаголомъ воспомагателным' бѣдѣ >< врємя бѣдѫщое несовершенное значитъ (бѣдѣ плакавъ, бѣдемо плакали). Будучий доконаний час творить ся так, що до прямого способу дїєслова в теперішнїм часї на початкѣ припрягаєсѧ йинна часть мовы (закличѣ, прикажѣ, доволочѣ).

Закінченне приказового способу -и кладеть ся замість є зглядно тъ в 3 ос. прямого часу, одначе в дїєсловах, закінчених на два самозвуки, и зливаєть ся із попереднїм самозвуком у двозвук: ай, ѹй, ѣй, юй, ой. Односкладові дїєслова: бю, кю, пю къ рѣскомъ дїалектѣ къ наклоненїи томъ на дкогласнѣ, ѣкѡ то: бїй, кїй, пїй, по правилѣ вышше приведеномъ выходатъ. Причина зась тогѡ ѣстъ похождене глаголовъ тыхъ ѿ коренныхъ славенскихъ бїю, кїю, пїю >< Звідси й польські форми: biy, piy, wiy. У множинї и переходить в ѣ й прибирае окінченне мъ, тъ. Йзнимаютсѧ нѣкоторые глаголы на чѣ ѿкох' спряженїй, которыхъ повелителное наклоненїе нынѣ барзѣй полскомѣ подобное, як се виходить із відміни дїєслів: кличѣ, скочѣ. Де приказовий спосіб кінчить ся на двозвук, там виступае у множинї закінченне мѡ, те: читаймѡ, читайте. Ѻконченїа повелителногѡ наклонена на ѣмъ, ѣтъ сѫтъ собственнымъ знакомъ дїалекта рѣскогѡ, й теперъ въ сторонахъ(,) де полщина не была звычайна(,) къ просторѣчїи посполитые. На карб польщини кладе М. такі форми, як: беръ, несъ, сѣдь, бермѡ, бертє, несмѡ, нестє, сѣдмѡ зам. бери, неси, сѣди, берѣмъ, берѣтъ, несѣмъ, несѣтъ, сѣдѣтъ. Коли додати до приказового способу слівце жє, буде се приказовий спосіб съ принѣкою.

Дїєприкметник теперішнього часу кінчить ся на -чїй або ѿкразомъ коренногѡ славенск: на щїй (прядѣчїй (щїй), а минувшого на шїй (клавшїй). Дїєприкметники мають окінченя чи та ши: берѣчи, бравши. Дїєприкметників страдального роду є два: теперіш-

нього часу на мый, ма, ое (о) (даемый, а, о) й минувшого на ный (нъ), на, но (браный). При помочи двох останніх творить ся страдальний рід.

Тим самим робом, що й при першій конюґації, говорить, але вже коротко, про твореннѣ часів і способів другої конюґації, зазначуючи, що дїєприкметники другого взірця другої форми творять ся так, що перед самозвук є кладеть ся ще співзвук л. Причина тогѡ не йнна тылкѡ(,) же согласнѣ тотѣ й тепер' ѣще въ просторѣчїи рѣскомъ, въ дематѣ чѣти. Хотя бовемъ пишемѡ: кѣпю, люблю, мовлю, произносимо ѣднакъ ѡбразомъ славенскимъ: кѣплю, люблю, мовлю >< Тому, що въ рѣскомъ дїалектѣ ѡсобливого сослагателного (modus coniuctivus)(,) желателнагѡ (optativus) наклоненя нема, замість них уживаєть ся прямого способу съ приложенемъ союзокъ: гдыбы, ѣслибы, дабы, абы ><

При кінцї науки про дїєслова виправдуєть ся ось як автор: Чѣючи недостаточность трѣда сего въ произведеню наклоненїй й составленю йхъ временъ, такѡвѣ словы первоначалногѡ йвтора Граматики славенской Смотрискогѡ ѡправдаю. „Йще й многагѡ йскѣса (сѣтъ ѣгѡ слова) въ славенскомъ ѧзыцѣ й свойствѣ ѣгѡ вѣдомость тщателеви временъ дѣло быти видѣхомъ: по силѣ ѡбаче нашегѡ понсканїя сѣхою стопою й намъ толикѡ нѣждѣ вещь прейти недостоѧше".

Науку про дїєслова кінчить параґраф 112: ѺГ глаголахъ сложеныхъ обох деклїнацій і три дальші Ѻ причастїи. Дїєслова дїалекта рѣскогѡ ѡбразомъ дїалекта славенскогѡ чрезъ совокѣплене йннымъ частемъ мовы розманитое значенѧ прибираютъ. Лучать ся звичайно дїєслова з отсими частями мови: имен-ем, предлог-ом, союз ом і нарѣчїе-м. Щоби пізнати наслїдок такого зложення, треба мати на оцї ріжничцю межи недоконаними й доконаними дїєсловами, ѡднократными й ѹчащателными, а дальше силѣ доданои части мовы. Приіменники: къ, кы, до, за, пере >< по, съ, ѿ, разъ ><, додані до теперішнього часу недоконаних дїєслів, перемінюють його в будучий час і доконане дїєслово: керѣ — выкерѣ, доберѣ, заберѣ. Одначе ті самі приіменники при дїєсловах зі значінєм і формою або тілько значінєм ѹчащателныхъ дїєслів не перемінюють теперішнього часу: ношѣ — доношѣ, выношѣ, заношѣ, ѿношѣ, сношѣ. Ті самі приіменники при дїєсловах съ натѣры совершенныхъ (неполныхъ) по силѣ своегѡ значенѧ виражають спосіб дїйства без переміни часу: кѣпю — вы-

кѫпю, докѫпю, закѫпю. Ту й примічує, що глаголъ знаю съ предлогами кы, до, по, >< споєный, въ дїалектѣ рѫскомъ двоякое значене має. Коли гласоѫдареніе демате на ѿстатнѫ самогласнѫ ю падає, тогды значитъ врема настоящое. Мовячи теды: кызнаю, дознаю, то самѡ ѣстъ, що въ пол'скомъ: wyznaię, doznaię. Коли зась гласоѫдареніе на самогласнѫ предлога або на ѿстатномъ демате а предложаетсѧ, тогды врема бѫдѫщое знаменѫе. Н. п. дознáю, признáю, кызнáю, ѿповѣдає пол'скомѫ: doznam, przyznam, wyznam. Є й деякі зложені дїєслова, що без приіменника не мають у нашій мові нїякого значіння. Отже такі дїєслова беруть своє значінне від приіменника: завиваю, обвиваю, перевиваю.

Дїєприкметник чи причастїе ѣстъ часть мовы склоняема свойства ймене й глаголa маючаѧ. З іменем має дїєприкметник спільні роди: муж., жін. і сер., відмінки та числа, з дїєсловом часи: теперішній і минувший і залоги: дїяльний і страдальний. Що до закінчення дїєприкметника в тепер. часї дїяльного роду, воно на чїй, ча, чое въ дїалектѣ рѫскомъ посполитшое ѣстъ нежели славенское ѿкончене на щїй, ща, щое, въ нѣкоторыхъ тылко писмахъ рѫскихъ ѫживаное. О страдальних дїєприкметниках взагалї треба зважати, що таковые особливе причастїа времене настоящогѡ глаголомъ дїалекта славенскогѡ властивые, частше въ писемныхъ рѫскихъ сочиненахъ, нежели въ просторѣчїи ѫживаные бывают. Відміняють ся дїєприкметники як прикметники.

Невідмінні части мови.

Кілька параґрафів присвятив Мог. невідмінним частям мови, з яких перше нарѣчїе ѣстъ часть мовы нескланяема, неюже околичность (ѡкстоятелство) рѣчи або дѣанїа ѡкогѡ докладнїйше означуємо (блискѡ лежитъ). Одвітно значінню дїлять ся прислівники на а) нарѣчїа времене настоящогѡ (нынѣ, зразъ), прошедшогѡ (вже, давнѡ), бѫдѫщогѡ (завтра), непевногѡ (докижъ, коли) та непрестанногѡ (все, николи); б) мѣсца: на вопросъ где? (верхомъ, тѫтки), вѣдкїй? (вѣдтый), поки? (дотый), ѡкъ далекѡ (далѣй); в) способѫ: мышлена (вѣрнѣ), мовлена (гладкѡ, гарастъ), дѣлана (нарокомъ), многости (годѣ, цималѡ, загаломъ), движена (втѣкки, вноги, пѣшки), примѣсѫ (конче, нѫже), ѫравнена (блишше, гѣрше), ѫвѣрена (лише, прецѣ), перечена (кынаймнѣй), ѫказана (нитакъ), заключена (венцъ, затымъ), вонтпена (видишъ (podobno), може); г) числителные

(подвѣйнѣ) і д) вопрошена (хто, чомѕ). Дальше в екскурсі про прислівник пакъ: Нарѣчіе пакъ въ писмахъ рѕскихъ, й посполитой мовѣ звычайное, ѣстъ также знакомъ дїалекта рѕскогѡ(,) которымсѧ онъ Ѡ россїйскогѡ различае. Россїйское нарѣчіе какъ въ рѕскомъ дїалектѣ не звычайное. Поманѕтое нарѣчіе пакъ въ Статѕтѣ вел: Кнаж: Литовскогѡ(,) въ писмѣ С. перевода Доктора Скорины, азатымъ на кѣлой рѕси, въ дїалектѣ ческомъ, сербскомъ й въ просторѣчіи межи Рѕсинами Ѡ пасма Карпадскихъ горъ, въ червоной Рѕси, на Подолю й Оукраинѣ, а затымъ къ цѣлой Малой рѕси посполито. Що до прислівників качества, які походять від прикметників, вони въ кѣлорѕскомъ нарѣчіи на е, а въ малорѕскомъ на ѣ выходити звыкли (добрѣ, конечнѣ, краснѣ, марнѣ), а блише къ полскомѕ в такі форми, як: добре, конечне.

Предлогъ в часть мови, що виражае при йменi розманитые тогѡ припадки, при глаголѣ розманитый способъ дѣнїя. В першім разї дїлимо їх по йхъ силѣ, в другім по йхъ положеню. По силѣ можуть бути приіменники: а) движенїа (въ, къ, до), б) блискости (при, блискѡ), в) времени (чрезъ), г) мѣсца (надъ, середъ), д) совокѕпленѧ (съ, зъ), е) причины (про, для), ж) сказана (ѡ) і з) початкѕ (изъ, Ѡ). При дїесловах знову стоять приіменники або сочинителнѣ та сложнѣ, або тілько сложнѣ. Під першим терміном треба розуміти такий випадок, коли приіменник також деінде може сам стоятi, під другим складові частиці зложених дїеслів (вы, возъ, нызъ, разъ, пере, про), які значінне корінних дїеслів перемінюють зовсїм.

Союзъ лучить инші части мови къ лѣпшомѕ разѕмѣню і мае розманть силѕ й положене. Для вираження сили служать злучники: соединителные (й, гды), раздѣлителные (або, ани), ѹсловные (карѕнковые) (ѣсли, гдыбы), винословные (причинѕ ѡказѕючїе) (доведемъ, длятогѡ), противоположеные (но, ѣднакъ) і наносителные (й такъ, слѣдователно). По положенїи дїлять ся злучники на: предидѕчїе (поневажъ) і послѣдѕючїе (тады, ѣднакъ).

Часть мовы(,) неюже силнѣйшое порѕшене дѕши (страсть) выражаемѡ, называеть ся междометїе, в якім треба уважати на силѕ й похожене. З огляду на силу можуть означати оклики: радость, смѕтокъ, ѹдивленїе, призрѣнїе (взгардѕ), смѣхъ, заказъ, желанїе, ѡзыване, бозязнь і погрозѕ. По йсхожденю дїлять ся на: свойственые, що самі собою стоятъ (ахъ, га, ба) і заимственые, що походять від инших частий мови (бѣда, горе, жал'ся Бже!).

Третя частина граматики: правопись.

Найкоротша Часть третя вчить ѡ ортографїи або правописаніи себто про се, як поєдинчїє писмена, слоги й цѣлыє слова правописати. В писанню самозвуків треба заховати ріжницю між є й ѣ, ї, и, ы і ѣ, о й ѡ, ѹ й ꙋ, а і ꙗ. В середині і на кінці слів стоїть є, а ѣ на початку в словах: ѣстъ, ѣстество, ѣденъ і тоді відповідає польському іе та къ сер(є)динѣ для различїя відмінків однини та множини ѣднакогѡ произношенія: тотъ старецъ, але тыхъ старєцъ. Ї пишеть ся в чужих виразах (Їѡаннъ) і перед складами, що зачинають ся від мягкого чи тонкого співзвука (тѫжкїй). И стоїть на початку слів, в середині, на кінці по співзвуках г, к, х, ж або творить з другим самозвуком двозвук і стоїть там, де ани ї ани ы ани ѣ писати не годитсѧ. Ніколи не можна класти ы на початку, але в середині, на кінці прикметників і дїєприкметників, закінчених в 1 відм. однини муж. р. на ый, також у деяких відмінках іменників і заіменників, то для выражена властивогѡ произношена (тои воды), то ѡбразомъ славенскогѡ дїалекта для различїя падежей, отже в 1 відм. мн. тоты воини, 4 відм. воины, ꙗкъ то Мелетїй различає. Партію про писанне ы кінчить приміткою, що свѣдомыи дїалекта славенскогѡ(,) рѳскогѡ й пол'скогѡ признати мѳгатъ ѧналогїю всполногѡ рѳскомѳ съ славенскимъ дїалектомъ и й ы, й полскогѡ у. Ко всѣхъ правѣ реченїяхъ тамъ(,) де въ рѳскомъ и(,) въ пол'скомъ і, а де въ рѳскомъ ы(,) полскоє у писатисѧ звыкло. Крім дієслів: ѣмъ, ѣдѳ пишеть ся ще ѣ в середині і на кінці слів. Тілько в чужих словах стоїть ѵ: Ѵнодъ.

О кладеть ся на початкѳ простыхъ рѳскихъ реченїй (орелъ), в середині і на кінці слів, а ѡ стоїть на початку іменників, дієслів і прислівників, зложених з ѡ, ѡ къ, (ѡдѣкваю), в середині для розности відмінків однини та множини (той воды, тоты кѡды), на кінці прислівників і 2 відм. одн. муж. роду (холодно, доброгѡ), на кінці 1 ос. тепер. часу (носимѡ) та в деяких чужих словах (Ѳамѡръ). Оѹ та ы треба писати на початку, ѳ і ѧ в середині і на кінці слів. Але в однім слові ѧзыкъ(,) коли значитъ членъ тѣла(,) ѧ на початкѳ стоитъ. При писанню співзвуків треба зберегти ріжницю межи з і с, ѕ і з, ъ і ь, а далі межи зложеними сч і щ, ф і ѳ, пс і ѱ, кс і ѯ. Не подає численних і довгих правил правописи тому, що навки призкоитогѡ ѹживана писменъ тылкѡ ѹважнымъ читанемъ писмъ достѳпити можна. Для тогѡ мѣстѡ приведена многихъ прикладовъ взиває оучащихсѧ до пилногѡ читана.

По правилах, де писати великі букви, йде замітка, що слоги такъ сѧ пишѫтъ, ꙗкъ сѧ слагаютъ. Що тикаєть ся цїлих слів, кожде слово пишеть ся осібно, як і приіменник, доданий до іменника, (з виїмкою прислівників: вкѫпѣ, вдома); не лучить ся з усїми частями мови, коли ѿрицанїе (negationem) одного тілько слова, не цїлого предложенїѧ значить, і коли слово, з яким зливаєть ся не, не має без нього значіння (ненависть, некѣста). Коли сѧ стоїть по дїєслові, все лучить ся з ним (смѣѭсѧ).

Четверта й остання часть граматики: складня.

Кінчить граматику Часть четверта ѿ синтаѯи або ѿ Сочиненїи, як називаєть ся навка выражена поединчєхъ частей мовы въ пекномъ порѧдкѣ й зказѣ. Згаданий порядок і звязь полягає на логическомъ сходствѣ абѡ гармонїи мысли нашихъ съ част'ми мовы й на особливомъ свойствѣ ꙗзыка. З того виходить, що складня має общїе правила, спільні всїм мовам, й особеныѧ, властиві кождій мові. Граматиці рідня сестра льоґіка. В льоґіці має мисль три части: рѣчь, свойство та признане або перечене. На означенне річи є термін подлежащое, а прикмети сказѣемое. Вираз, який означає схожість або несхожість річи з прикметою, зоветь ся союзъ, признане або перечене сходства сказѣемогѡ съ подлежащимъ зовесѧ сѣдъ. Суд, вираженій словами, се — предложенїе. Речення бувають: оутвердителные, ѿрицателные, простые, сложеные, ѹсловные та вопросителные.

Складня розпадаєть ся на сочинене согласованїѧ (zgody), правленїѧ (rządu) і разположенїѧ (szyku). Що до згоди частий мови зі собою — заіменники, прикметники й дїєприкметники згоджують ся зі своїм іменником в роді, числі і відмінку, але для зазначення старшинства або почести говорить ся: Еы(,) пане староста. Еасъ(,) татѣ(,) шанѹю. Скорочений 3 відм. мн, тн, сн мѣсто мой, твой, свой стоѧти звыкли (Она ми мати). Прикметник або дїєприкметник, належний до більшого числа іменників в однині, стоїть у множині або годить ся з попереджаючим його іменником: Побожные ґрафъ й сестра; порѧдокъ(,) працѧ й терпеливость каждомѣ пожиточна. Заіменник, прикметник і дїєприкметник при двох іменниках, загальнім і імени власнім, задержує рід і число загального: Давное мѣсто Перемышль; Славна рѣка Санъ. Прикметник, що заступає мѣсце сѫществителныхъ, є середнього роду: чи го лихо принесло; намъ тото дивно.

Дїєслово, що відносить ся до більше підметів, стоїть часом в однинї, а часом у множинї: минѫла весна й лѣто: село й дворъ выгорѣли. Межи підметами розмаїтих осіб і родів має попереджуюче дїєслово першенство особи й роду, наступаюче першенство особи: Тѫ быкъ мой братъ й твоѧ сестра; Ѩ й ты(,) брате(,) ходилисмѡ до школы. Коли підмет не є означений, дїєслово стоїть у середнїм родї: тогѡ тѫ не бывало; копа лѣтъ минѫло. Так само по неозначених прислівниках: немало же было нецнасливыхъ на свѣтѣ? Половина йхъ пропало.

Числівники: єденъ, два, три, четыри годять ся з іменником у родї, числї і відмінку, одначе єстъ звычай въ дїалектѣ рѫскомъ средные числит: двоѥ, троѥ, четверо лучити без ріжниці роду з 2 відм.: четверо хлѣба. 2 відм. вимагають по собі також числівники: пѧть, шесть і т. д.

Другий рід складнї правленїе граматическое залежитъ на розмаитости падеже й наклонена, якого вимагає одна часть мови від другої. Мог. переходить поодинокі відмінки, на які питання який з них відповідає. Іменники й прикметники, що означають: собране або часть, достатокъ, нѫждѫ, желане вимагають по собі 2 відм. (годенъ похвалы). Місце 2 відм. заступає частѡ также образомъ славенскогѡ ѩзыка дателный: конецъ той справы і конецъ той справѣ. Іменник або прикметник, доданий до другого для його доповнення, зі значіннєм: начинѧ, великости, милости або способѫ, яким що дїють ся, кладеть ся у 6 відм. (оране плѫгомъ); так само має ть ся справа також із вищим і найвищим степенем прикметників: старшїй трема лѣтами, найповабнѣйшїй красотою.

Дїєслова: єстъ, быкаю, стаюсѧ звичайно стоять із двома першими відмінками: Ѩ єсмъ Богъ твой, Наши хлопы не все (сѫтъ) дѫрнїи люде, хоч часто присудок переходить в 6 відм.: стаюсѧ лѣпшимъ. Як дїєслово єсмъ означає посїданнє, приймає 2 відм.: Бѫдь доброи мысли. Дальше вимагають по собі 2 відм. дїєслова, якими хочемо виразити частъ(,) потребѫ, абѡ цо несполна быти (принесли дровъ), глаголы средные(,) возвратные, ѩко тежъ й йнные возвратногѡ значена способные (Боюсѧ Бога, хоч при деяких стоїть і 3 відм. хочемисѧ пити), дїєслова, що означають: встыдъ, досвѣдчене, выреченесѧ, желане, надѣю, оборонѫ, опѫчене, послѫхъ. Вкінцї заперечене дїйство вимагає також 2 відм. по собі. Дїєслова, що означають: датокъ, взгардѫ, завистъ, помочъ, пребачене, прикрыване і слѫжбѫ, стоять з 3 відмінком. Як що дїєслово вимагає по собі доповнення на питанє

кого? що? се доповненне стоїть в 4 відм. В тім самім відмінку стоїть іменник по дїєсловах, которымъ спрагаютсѧ числителные ока, ѣденъ, два, три, четыри на вопросъ ꙗкъ давно, сила(,) многѡ? (ходивъ четыри недѣлѣ) і які означають физическое порꙋшене, працѹ, старане, любовъ, славѹ, честь, ѹмѣтность. (Нойманю Граматикѹ). З огляду, що в животних іменниках 4 відм. рівнаєть ся 2 відм., дав Мог. отсю примітку: Коли ѡ животныхъ мѹжескогѡ рода ѣстъ мова, то свойствомъ дїалекта славенскогѡ также и въ дїалектѣ рꙋскомъ родителенъ не различаесѧ Ѳ винителногѡ. Звычай тотъ такъ ѣстъ славенскои мовѣ властивымъ, же животные мѹжескїе особливогѡ винителногѡ не маютъ. Мокимѡ теды. Н. п. на вопросъ когѡ що? люби брата и сестрѹ. Продавъ коня и коровѹ. Познѣйшїи писатели для различїа падеже родителногѡ Ѳ винителногѡ родителныи на ѡ а винит: на о кончити звыкли. Друга особа, що має повелителное, вопросителное, желателное або молителное значінне, лучить ся із пятим відмінком: Дай Боже цластѣ! Вимагають 6 відм. по собі дїєслова, які означають: причинѹ, способъ, порꙋшенѣ прироженые и рꙋкодѣлїе, ходъ съ мѣсца на мѣсце на вопросъ кѹдый, время, свойство, далї средные (жию хлѣбомъ и водою), страдателные (звытяство нашими воисками Ѳнесеное), возвратные (не хвалисѧ добрими дѣлами) і взаимные (Дѹжавсѧ съ Петромъ). Сердѹсѧ, гнѣваюсѧ стоять з 4 і 6 відм.; з 4 відм., як присудок відповідає на питанне на кого: сердивсѧ на сестрѹ, але гнѣваюсѧ з ким вимагає 6 відм. Дїєслова средные часомъ съ ѩменителѧ: а часомъ творитѣ: стоять: Стою цѣлый день. Ѩ вижѹ моими очима або на мои очи. Дїєслова средные, зложені з приіменниками, мають часто характер дїяльних: заспавъ ѻчи.

Неособові дїєслова стоять або самостійно (блисновло) або вимагають по собі дїєименника (треба сѣсти). Такуж силу має ѣстъ: каша (рѣчъ) ѣстъ розказовати, а наша слꙋхати. По неособових: снилосѧ, видѣлосѧ наступає 3 відм. (сниломисѧ). Дїєприкметники лучать ся з тими відмінками, що їх дїєслова.

Що тикаєть ся складнї прислівників, прислівники, які походять від прикметників, мають їх характер; прислівники, які означають: достатокъ, многость, ницетѹ, стоять з 2 відм. (многѡ крикѹ, мало хѹсна), а прислівники о вдачі приіменників лучать ся з 2 відм., як: блиско, противъ і т. д., хоч прислівники зі значінем противъ незгоды стоять також із 3 відм. (Противъ намъ вышокъ); так само на питанне коли? (третогѡ дня). На питанне

кѫди? кладеть ся 6 відм., а по чрезъ 4 відм. (Чрезъ ѹкраинѫ до чорногѡ морѧ). До прислівників зачислює і ни ни, якому велить лучити ся з 1 і 2 відмінками. 2 відм. вимагають по собі також прислівники в вищім і найвищім степени (блишше домѫ).

З приіменників жадають 2 відм.: безъ, для, до, за, съ, ѿ, кромѣ, мимѡ, передъ (передъ носа мѫ взялъ); 3 відм.: къ, ко, кѫ, по; 4 відм.: въ (кѫ въ рѫку), за (в 1 відм. стоїть у реченню: не за панъ братъ съ нами), межи, надъ, на (на вовка помѣвка), по (по шїю въ довгахъ), поза, подъ, понадъ, передъ; з 5 відм.: ѡ (ѡ слѣпото наша); з 6 відм.: за, надъ, подъ (хто подъ кимъ ямѫ копае, то самъ въ ню падае), передъ, съ; і 7 відм.: въ (чи я въ лѣсѣ народивсѧ, чи я въ поли выховавсѧ), а на питанне де?: на, дальше: по, при. Деякі приіменники, як: въ, за, по, подъ, при, передъ, съ лучать ся з двома й трьома відмінками.

Що до злучників, союзы спряженїѧ, раздѣленѧ спрягаютъ й раздѣляютъ однакові відмінки та способи (ани що ѣсти, ани що пити), а злучники: абы, гдыбы, жебы стоять усе з дієсловом минувшого часу, хоч у дійсности означають теперішній або будучий час: гдыбысь зналъ, абысь памятавъ. Окліки лучать ся загалом з 5 відм. Як мова про третю особу й дорозуміваеть ся ѣстъ, стоїть по оклику 1 відм.: о що панъ то панъ, ахъ человѣкъ то!

Третій розділ складні розположенїе залежитъ на добромъ порядкѫ(,) яковымъ слова ѣдны по другихъ настѫпаютъ. Підставою сього порядку в передусім льогіка, потім свойство языка й народовый звычай. Хто правомыслитъ(,) въ тогѡ мовѣ ладъ й порядокъ панѫе. Щоси ткнетъ свойства языка й звычаю народногѡ, то дїалектъ рускїй сходитсѧ въ росположенїи съ иннымы братными дїалектами славенскими. Найболше зась зближаесѧ къ полскомѫ й ческомѫ языкѫ. Нема цѣлкомъ въ нашомъ дїалектѣ тои неволѣ розположенѧ(,) яка н. п. въ нѣмецкомъ й французскомъ языцѣ панѫе. Свобода рускогѡ языка малѡ що менша якъ латинскогѡ. Наводить примір: Христосъ терпѣвъ за насъ, і переставляючи слова, творить тим робом іще пять відмін.

Кожда з частий разположенїѧ логическогѡ, прим. Сонце ѣстъ тѣломъ кругымъ, може мати при собі більше чи менше доповняючих її слів; тим робом повстають предложенїѧ сложеныѥ. Згідно з зазначеною уже вище свободою розкладу слів у реченню будуе Мог. ось які граматичні речення: Правый человѣкъ

мовитъ правдѫ; ѩ го хочѫ пилнѣ граматики вчити; Закличетъ бѫкогїй до мене, а ѩ выслѫхаю; Не можетъ око речи рѫцѣ: ты ми непотребна; хто намъ покаже дорогѫ до славы? „Привеликои... свободѣ дїалекта здорова Логика, чтенїе книгъ й вѣкъ-га станѫтсѧ найпевнѣйшимъ рѫководствомъ правогѡ разположенѧ".

Осібні правила розкладу слів у реченню такі: имѧ прилѣпленое по правѫчимъ стоитъ (казавъ панъ, мѫсѣкъ самъ); наклоненїе неопредѣленное опредѣленномѫ особливѣ сѫществителномѫ естъ послѣдѫе (ходивъ кликати); прикметники стоять по іменниках (Сынъ Божїй); зворотний заіменник сѧ лучить ся часом з дієсловом, часом з іменником, а часом з заіменником (Йсѧ неверно); вказуючий прислівник кладеть ся перед прислівник часу.

Наголос, приповідки, словарець.

Придатокъ ѡ Гласоздареніи, під яким треба розуміти поднесене або стиснене голосу одного тілько складу в кождім слові, розріжнює три наголоси, якими є: оѯїѧ (´) — остроѥ, карїѧ (`) — тѧжкоѥ, периспомени (ˆ) — облеченѧ. Одначе вживанне перших двох наголосів заховало ся у нашій мові з церковно-славянщини, а рѣдко карзо постерглемѡ въ сочиненѧхъ рѫскихъ знакъ периспомени. Що сила оксії і варії однака, про се впевнив уже Мог. Добровський въ граматицѣ ѩзыка славенскогѡ на 52 стор.

Въ рѫскомъ дїалектѣ є привязаний наголос до означеного самозвука чи складу, як се видно й у церковно-славянщинї. Наголошений може бути останнїй або другий, третїй і четвертий склад з кінця. Тому автори граматик від Смотрицького до Добровського не могли вложити наголосу в церковно-славянській мові у постійні правила. Отже, щоби пізнати наголос і навикнути до нього, треба читати церковні книжки й инші твори, де означені наголоси. Автор подає слова з наголосом на першім, другім і третїм складї з кінця і табличку слів (усїх 27), яких значінне ріжнить ся тілько наголосом (дорóга, дорогà). Потім ідуть слова, що в нашій мові однаково вимовляють ся і пишуть ся, а мають ріжне значінне (Мати, matka і mieć). Таких слів наводить 26.

Кінчить граматику Собранїе приповѣдокъ рѫскихъ (181), що думаю, буде використане в виданню дра Франка, та Словарь реченїи въ дїалектѣ рѫскомъ посполитыхъ, въ йныхъ зась дїалектахъ рѣдкѡ бѫживаныхъ, або цѣлкомъ незвычайныхъ. Ось початок сього словаря: ѧни дюдю, ѧни стрѫхне.

Багнѣ, багро, бакеръ, банѣю, баришникъ, баюра, безвѣсть, безмъ, березень, бесѣда, бетюхъ, богатѡ, борю, борзо, вѣдный день, вѣрнъ, вѣтный, вѣстивнѣмъ(!).

Бараница, ватага, ватра, вдмка, великдень, верета, верклюхъ, вертків, вздрю, висѣсъ, вкѣчило (сѧ), воначѣ, вонакїй, вопсѣ, воршѣ (сѧ), ворѣдѣю, ворѣдка, вороховю, вохакъ, врѣю, всѧчина, вхопю, схопю (сѧ), вцѣлю, вчинки, вшелѧчина, явѣрило (сѧ), вѣсенъ, невѣсенъ.

IV. „Вѣдомость ѡ Рѣскомъ Йзыцѣ" Могильницького передмовою до граматики; ґенеза сеї розвідки й аналїза основних думок.

Передмовою до граматики мала стати розвідка Могильницького **„Вѣдомость ѡ Рѣскомъ Йзыцѣ"**, звісна доси тілько зі скороченого польського перекладу Набєляка п. з. „Rozprawa o języku ruskim".[1]) Доносячи листом з 30 цвітня 1824 р. митрополитови Михайлови Левицькому про докінчуваннє переписування граматики, жалував ся Могильницький, що граматика переписуєть ся уже четвертий раз, бо „niezręczni kopiści poprawnych unikaiąc błędow nowe tworzą", і повідомляв заразом, що „zapobiegaiąc surowey a często bezzasadney krytyce" постановив він „rzecz o narodzie i języku ru-

[1]) Рукопись **„Вѣдомости ѡ Рѣскомъ Йзыцѣ"** вберігаєть ся в „Бібліотеці ім. Оссолїньских" у Львові під ч. 483. Вона оправлена разом із неповним нїмецьким текстом і повним польським перекладом Л. А. Набєляка в одну книжку. Одначе друком вийшла „Rozprawa" в значно скороченім перекладі 1829 р. в цитованім уже повище „Czasopismie naukowem księgozbioru im. Ossolińskich", а потім відбиткою 1837 і 1848 р. Здаєть ся, що перекладчик користував ся при перекладі замітками автора, передовсїм в транскрипції кирилиці латинкою, далї в поданню деяких топоґрафічних пояснень, вкінцї навіть таких термінів, як **народъ, примѣчанїе** і т. д. Вказує на се картка, вклеєна перед українським текстом, з подібними поясненнями самого Могильницького. Тому, що „Библіографія" Левицького не згадує про виданнє „Rozprawy" з 1837 р., подаю ту його точний заголовок: Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego, kanonika kustosza kated. przemysl. ob. gr. radzcy kons. i t. d. Przekład z ruskiego przez. L. A. Nabielaka. (Czasop. nauk. księgozb. publ. Ossolińskich, rok 1829, zesz. III, str. 56—87). W Wiedniu. W wytłoczni Karola Gerolda. 1837". Повний український текст, більший у двоє від польського, сподїю ся ще сього року видати в „Українсько-руським Архивї", справляючи попсований несвідомим переписчиком текст, передусїм у цитатах, на основі бруліонових нарисів, які находять ся в бібліотеці „Народного Дому" у Львові (АСН) ч. 232. З польської мови перекладено розвідку Могильницького на великоруську й видано два рази, про що буде мова дальше.

skim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim języku wyiaśnić. To samo po rusku mieysce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło". Долучуючи до листу диспозицію задуманої теми в 15 точках, для якої мав по більшій части вже готові матеріяли, Могильницький поучений сумним досвідом з затвердженим а завдяки заходам неприхильних чинників у Римі невведеним у житє першим українським просвітним товариством у Галичині, питав о раду митрополита, чи „pomienione theses w tey formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo?" Колиж істнує чеський нарід, угорський нарід, то чому не можна „ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego exystencya самостоятєл'ность niegdyś na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach"[1]). Отсей лист, пояснюючи в дечім ґенезу розвідки Могильницького, наводить разом з тим причину невидержаности правописи в текстї граматики, що кидаєть ся у вічи вже при виписках з неї в єї описї, звалюючи вину на незрілість і неприготованість переписчика до такої працї.

Збиранне матеріялу для будучої розвідки Могильницького звязане тїсно з його боротьбою з властями, яку вів разом із епископом і пізнїйшим митрополитом Левицьким, за українську мову в народнім шкільництві і з протестом проти недопущення до друку церковно-славянського посланія. Не підлягає найменшому сумнївови з одного боку, що всї протести й вияснення на оречення властий, поки жив, укладав Могильницький, а з другого, що саме недостача в властий ясної відповіди на питання, що таке український нарід у Галичині, його мова, чи ся мова є ідентичною з польською або великоруською, чи є може самостійна, зродила першу думку потреби будучої розвідки та що матеріяли для протестів і вияснень Могильницького, писаних від імени епископа, а пізнїйше митрополита Левицького, творили заразом частинний матеріял його пізнїйшої Ѣкдомости. Якіж гадки висказав Могильницький про українську мову й український нарід у згаданих протестах?

У відповіди на письмо митрополита Левицького з 1816 р. в справі заведення української мови в народніх школах зазначила ґубернія між иншими арґументами й се, що українська мова не вживаєть ся і ледви найшли би ся здібні вчителї для неї[2]). Тоді віднїс ся митрополит до ґубернії з представленнєм, де доказував потребу україн-

[1]) Пор. Додатки. 1. Лист Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

[2]) Ів. Ем. Левицький, op. cit., ст. 37.

ської мови в народніх школах, передусім з уваги на науку релїгії, бо релїгійність упадає межи українським народом головно через те, що український нарід позбавлений у школах науки української мови. Заразом зазначувало ся у письмі, що українська мова не те саме, що польська, та що польської мови треба вчити український нарід. Навіть самі урядники видять потребу говорити по українськи з народом, а коли українська наука упала, зложили ся на се инші причини в давнїйших часах. Також не треба буде заводити двох учителїв окремих для української і польської мови, бо далеко більша часть громад складаєть ся з самих Українців, а де заходила би потреба, можна постарати ся о вчителя, що буде вмів учити по українськи та по польськи, впрочім до української науки можна ужити дяків[1]).

Та ґуберніа заявила ся проти введення української мови в народні школи, а се тому, що українська мова „eine Mundart sei, in welcher gar nicht oder doch nur sehr weniges geschrieben wird, die mithin noch ganz ungebildet ist, und deßhalb nicht zum Gegenstande des Schulunterrichtes gemacht werden kann“. Сим, стояло дальше в президіяльнім письмі, обтяжено би тілько непотрібно науку. Українець не мав би з того й нїякого великого пожитку, а до того кирилиця, якої уживають в українських церковних книжках, стоїть неабияк на перешкоді. Тому, що галицько-українське сїльське населенне розуміє по більшій части по польськи, взиваєть ся митрополита, щоби розважив, чи не було би порадно, вчити читати й писати польською мовою, „um den Geist des Separatismus unter den Bewohnern einer und derselben Provinz, ja einer und derselben Ortsschaft nicht noch mehr zu nähren“. Як що не годив би ся митрополит на се, нехай вискажеть ся, „ob die ruth. Volkssprache (бо про старославянську чи т. зв. церковну мову чейже не може бути й бесїди) nicht mit lateinischen Buchstaben geschrieben und so beim Volksunterrichte gebraucht werden könnte, weil die cyrillische Schrift hierlands im gemeinen Gebrauche ganz unbekannt ist, deren Kenntniß dem Volke schlechterdings keinen anderen Nutzen verschaffen würde, als einige Gebethbücher zu verstehen“. Впрочім се так важна справа, що краєва управа готова відбути спільно з митрополитом нараду над сим. До науки релїгії і рахунків вільно уживати української мови[2]).

---

[1]) ibidem, ст. 38.

[2]) М. Гарасевич: Annales ecclesiae Ruthenae, Львів, 1862, ст. 994—995.

На зажалення митрополита проти сього рішення до цїсаря Франца I зажадала надворна канцелярія близших вияснень від галицької ґубернії. Тодї письмом з 13 грудня 1816 заявила ґубернія, що не противить ся навчанню релїґії українською мовою, але до шкільної науки не можна допустити української мови між иншим тому, що не найдуть ся учителї, бо самі українські священики уживають тілько польської мови, яка має лїтературу, а в українській є тілько катихизм і буквар, видані заходом митрополита. Впрочім „нїмецький нарід має богато нарічій, але в школах одна письменна мова; такою у нас є польська, яку розуміє і український нарід". Заводити українську мову в народні школи було навіть полїтичною небезпекою, як виходить з кінцевого уступу сього ґубернїяльного письма: „Es könnte für eine aufgeklärte, liberale und gerechte Regierung, wie die oesterreichische, keine politischen Gründe geben, welche in Galizien den Unterricht im polnischen Lesen und Schreiben widerrathen sollen. Sie könnte Partheien-Geist weder wünschen, noch bezwecken und wenn ja auch Rücksichten der Politik erwogen werden sollten, dürfte es sicher minder räthlich sein, statt der polnischen die ruthenische Sprache zu verbreiten, nachdem solche nur eine Abartung der russischen ist"[1]).

На приказ цїсаря скликано 1817 р. шкільну комісію[2]), в якій з Українців засїдали митрополит Левицький і Могильницький як надзорець народнїх шкіл, а яка по референтї ґубернїяльного секретаря Кратера рішила також, що українська мова не може бути предметом публичної науки, бо в письмі уживають її рідко та мало кому відома вона в суспільному житю. А хоч викладовою мовою має бути польська, українські школи можуть істнувати, але тілько приватні і без піддержки зі шкільного фонду. Розуміють ся, і митрополит і Могильницький заявили, що Українці уважають краєвою мовою українську мову. Вони одинокі оба на шіснайцять членів комісії запротестували проти висновків латинського митрополита Анквіча, що „як українська мова була би головним предметом науки в народнїх школах, вона замінила би їх на церковні шкілки, де виховувано би дячків і церковну прислугу, а Галичина — се преціньчастина давньої Польщі, де краєвою мовою була польська мова без огляду на се, що на цїлій її просторони від

[1]) Bericht der galiz. Landesstelle an die höchste Hofkanzelei 13 December 1818 Z. 54783.

[2]) М. М(алиновський): Чи Русины въ Галиціи до року 1848 промышляли о собѣ? (Зоря Галицка, Львів, 1850, ч. 27).

Шлеска до молдавських границь уживав нарід богатьох нарічій. Коли хто хоче навчити хлопа гр. кат. віри, аби міг читати свій катихизм і свої лїтурґічні книжки, треба тілько переложити їх на польську мову, або видрукувати латинкою, а не побільшувати без потреби з уваги на хлопа нарічій і букв“[1]). Против ухвал комісії застерегли собі votum separatum члени-Українці і прислали з Перемишля 16 листопада 1817 просторий меморіял у 33 §§ не тілько в обороні українсько-народньої школи, але загалом української мови зі становища правно-державного, історично-національного й культурного[2]). І сей меморіял, укладаний без сумніву Могильницьким, і довів до того, що 1818 р. признав цїсар Українцям деякі права на полї шкільництва, хотьби українські школи в чисто-українських громадах, і творить заразом першу в Галичинї наукову розвідку про українську мову[3]). Як з одного боку сей меморіял був першим нарисом будучої Ѣдомости, так із другого грамоти, додані до протоколу з повищої наради на доказ, що вже давно пи-

[1]) Я. Головацький: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ. (Наук. Сборникъ, Львів, 1865, ст. 97).

[2]) Ів. Ем. Левицький, op. cit. ст. 40.

[3]) Уважаючи меморіял Могильницького першою науковою розвідкою в Галичинї про нашу мову, лишаю на боцї інформаційні замітки пізнїйшого професора полїтики на краківськім університетї Миколи Гошовського „Hryc'jo Russyn rodom z Kołomyji“ для професора бібліоґрафії на томуж університетї, яким був Юрій Бандтке. З рукописи бібліотеки Ягайлонського університету в Кракові оголосив їх друком др. І. С. Свєнцїцький в другій части „Матеріал-ів по исторіи возрожденія Карпатской Руси“, (Львів, 1909, ст. 1—6). У згаданих замітках говорить Гошовський, що „der in Galizien wohnende Kleinrusse nennt sich selbst Russyn oder Rusnak und niemals Rusniak“, далї запримічує, що для образованнія мови сього народу нїчого визначнїйшого не зроблено від 13 в., бо о скілько знає Гош., нїчо не явило ся друком в сїй мові крім одного перекладу нїмецького твору з поясненнями євангелій і проповідями (що за переклад, не говорить), а мимо того задержала ся мова в устах нації в достаточній чистотї. Слїди сеї мови видно в мові Нестора, яку відчитують Великороси зі своєю вимовою г = g, ѣ = je, а не г = г, ѣ — ї, як читають Українці. Гошов. заявляєть ся за українською вимовою тексту Несторової лїтописи. Українська мова споріднена з польською, тілько два звуки відграють велику ролю в тій гармонії: українське г і т, а польське g і c (hrisz — grosz, tycho — cicho). Хоч кирилиця як „Meisterwerk“ є „unnachahmlich“, списав розмову двох селян залїщицького округа латинкою. Підчеркнувши велику для студій над народом вагу пословиць, наводить таких 170 з нїмецьким або польським перекладом чи паралєлями.

сали по українськи[1]), ввійшли без сумніву до пізнійшого повного тексту його розвідки, що небавком буде по перше оголошений друком.

Другою редакцією будучої Вѣдомости, здаєть ся, відмінною тільки з уваги на узгляднення відношення української мови до церковно-славянської, яке тим разом входило спеціяльно в гру, був протест проти заборони друкувати церковно-славянське посланіе в справі відпусту. Imprimatur на таке посланіе зажадав митрополит Левицький від цензури 1821 р., але дістав відповідь, що нема жадного цензора для письм „in cyrillischer Sprache". Коли митрополит хоче друкувати що для своїх вірних, повинен „sich der ihnen verständlichen Landessprache bedienen"[2]), отже повинен писати польською мовою, бо в противнім разї стояло би „Muttersprache". Проти відмови апробати для друку посланія вніс іменем митрополита Могильницький рекурс до президії ґубернії, який опублїкований в „Annales ecclesiae Ruthenae" Гарасевича на стор. 1001—1008. В рекурсї дає Могильницький відповідь на два питання: 1) чи є конечною річию писати пастирські листи церковно-славянською мовою і 2) чи справдї є ся мова для галицьких греко-католиків так незрозумілою, як думає книжковий ревізійний уряд? Що до першого, відповідає, що посланія повинні писати ся церковно-славянською мовою, бо ся мова є складовою частиною греко-католицького обряду, як латинська римо-католицького. Традиція і повага церкви не позволяє ввести на ѣї місце народньої мови, бо й світські власти не зміняють новійшими традиційних церемоніяльних висловів.

Та й не такою дуже незрозумілою є для селян церковно-славянська мова, переходить Могильницький до відповіди на друге поставлене собі питанне, коли вони мають ѣї в щоденнім ужитку при відмовлюванню молитов. А що вічно повторюєть ся непорозуміннє відношення церковно-славянської мови до народньої української, тому Могильницький „behält sich vor in einer ausführlichen Abhandlung das sich so oft erneuende Mißverständniß über das Verhältniß der slavischen Mundart in Kirchenbüchern zu der ruthenischen des hierländischen g. kath. Landvolkes durch zuverläßige etymologischen und historischen Daten aufzuhellen"[3]). Тимчасом предкладає отсї помічення, основані на природних прикметах обох згаданих мов:

---

[1]) М. Гарасевич, op. cit. стор. 1005.
[2]) ibidem, стор. 1000. [3]) ibidem, стор. 1004.

I. „Українська (ruthenisch) або малоруська мова (Mundart) се цїлком не якась мішанина, що повстала з польської, великоруської і инших славянських мов. Як український нарід був від непамятних часів окремою, самостійною частиною великого славянського праплемени, так само його мова є відрубною галузию славянської прамови. Ся мова, як показує історія, не повстала з нїякої сусїдної мови, але вдержала ся і розвинула ся зі своїми характеристичними, відріжнюючими її від инших, цїхами (Unterscheidungszeichen) тим самим способом, що чеська, країнська, іллірійська та польська мова.

II. Щойно згадана українська мова є що до своєї етимольоґії, відміни іменників, заіменників і дїєслів далеко подібнїйшою до славянської мови в церковних книжках нїж до польської, якої теперішній розвій числить кілька епох. Доказів на се можна би найти в потребі богацько. З того споріднення української мови з церковнославянською (slavisch) виходить, що остання загалом зрозуміла для греко-католицьких віроісповідників, з виїмкою деяких застарілих слів і ту й там подибуваного в церковних книжках порядку слів, який оснований на грецькій синтаксї.

III. Українська мова не уступає своїм віком, вибразованнєм, а вже найменше своїм історичним значіннєм нїякій славянській мові". Ту покликуєть ся автор на княжі закони й грамоти, видавані в сїй мові, на уживанне української мови й кирилиці в урядових справах у польськім королївстві від завойования Руси Казимиром до половини 17 в., чого доказом є українські грамоти польських королїв із Ягайлонського роду та Стефана Баторія, Жигмонта III й Володислава IV, на видаванне горожанських законів для Галичини, Волини, Поділя й України українською мовою, про що говорить Чацкий у своїй розвідцї про литовські і польські права, а Лїнде в розвідцї про литовський статут і вкінцї на уживанне української мови в двірських і краєвих судах та найвищім трибуналї в Люблинї. Понад сто томів українських урядових актів находить ся в архіві Бернадинів у Львові. „Отже, коли українська мова, як то нераз говорили, ріжнила би ся мало чим від польської або навіть в неї мала свій початок, як була би вкінцї ся мова, як дехто думає, простою і невиробленою, не можна видумати жадної причини, чому давне польське правлїнне уживало в Польщі польської мови, а в руських воєводствах признало українську мову краєвою мовою і правлїння і задержало її майже три столїтя. Причини й наслїдки змін в тім напрямі в часї останнього періоду польського панованя містить між иншими „Geschichte von Halitsch und Wladimir" Енґля.

IV. Української мови не можна ніяк мішати з властивою російською (великоруською). Далеку ріжницю (Abstand) обох мов відчуває кождий свідомий справи чоловік та й зауважано сю ріжницю від давна". Ту покликується ся Могильницький на робленне такої ріжниці вже в самім заголовку української граматики з кінця 16 в. Адама Богорича[1]), про яку довідав ся з „Slavin-a" Добровського, та на рецензію Копітара на катихизм Могильницького в „Wiener allg. Literaturzeitung" з 5 жовтня 1818 р. (ч. 89)[2]), де також відмічено означену ріжницю української мови від польської і великоруської. „Але про прикмети т. є ріжниці, спорідненне і характеристичні ціхи славянських мов годі видавати суд a priori, тим менше робити з них висновки. Справедлива гадка про се залежить тілько від докладного знання згаданих мов і від обєктивности, з якою береть ся розслїджувати їх відношенне поміж собою. Всї ту виявлені погляди освітлюють у своїх творах досить ясно Енґель, Шльцер, Добровський, Лінде й Бандтке"[3]).

Отсї гадки Могильницького ввійшли в цїлій своїй основі в його пізнїйшу розвідку про українську мову. Могильницький признає українську мову самостійною у відношенню до польської, великоруської і церковно-славянської, хоч із ріжниць останньої і української не здає собі ще ясної справи. Та не так представлена вище боротьба за українську мову в народніх школах з ґубернією і рекурс до президії ґубернії в справі заборони церковно-славянського посланія, які саме представленнія і меморіяли приневолювали Могильницького силою своєї ваги серійозно поглубити ся над студійованнем інтересуючих його питань, але самі сї компетентні і некомпетентні автори й учені, в яких Могильницький шукав відповіди на близькі його душі питання, були передівсїм сею сильною побудкою, що заставила Могильницького писати розвідку про українську мову

---

[1]) Заголовок сеї граматики: Arcticae horulae succissivae de Latino — Carniolana Literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, Unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae, cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Вітемберґія, 1584.

[2]) Що катихизм Могильницького рецензував Копітар, хоч він ту не поданий, пор. студію дра О. Маковея: З історії нашої фільольоґії. Три галицькі граматики. (Відбитка з „Записок Н. Т. ім. Ш." т. LI, стор. 9, зам. 2).

[3]) М. Гарасевич, op. cit. стор. 1004—1007. В продовженню рекурсу заявляє Могильницький, що цензор для кирильських друків мусїв давнїйше бути, бож вийшли такі книжки кирилицею, як Даннемаєра церковна історія, Бавмайстра практична фільософія і т. д. (ibidem, стор. 1007).

на цїле десятилїтє перед появою „трійцї“ в Галичинї. До сього, що найріжнороднїйші погляди письменників про український нарід у Галичинї та його мову спонукали його виступити зі своєю статею, признаєть ся сам Могильницький у вище цитованім листї до митрополита Левицького, а саме на вступі залученої до нього програми розвідки ось як: „Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen, welche (besonders) die auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn, Referenten, die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen“[1]).

Розвідка Могильницького мала бути відповідию на 15 ось сих питань: Чи істнував український нарід, які складові части Польщі займав він і чи творив він інтеґральну частину Польщі чи польського народу? Які з руських країв дістали ся під Австрію по першім розділї Польщі, які по другім? Чи має український нарід питому мову; як так, чи можна її утотожнювати з церковно-славянською мовою, чи є вона властивою мовою, чи треба вважати її діялєктом, або навіть якою мішаниною і провінціоналїзмом? Чи була українська мова мовою власти й церкви чи тілько мовою простого сїльського люду? Що тикаєть ся відносин до сусїдніх мов, чи відріжнювано її від давна від польської і чи можна ідентифікувати її з великоруською мовою? Як ні, що треба розуміти під термінами: великоруська, малоруська й білоруська мова та чи є крім них іще яка новоруська мова, як хоче Добровський? Чому не дійшла українська мова до рівного значіння, а її літєратура до рівної висоти з її сусїдками й посестрами, польською і великоруською? Як дивили ся на українську мову по ревіндикації і вкінцї чи можна називати галицьких Українців Руснаками?

Будова питань є сього роду, що не полишає сумніву, що Могильницький відповість на якенебудь з них. Але близший розбір Ѣкдомости потрібний, бо раз він викаже нам сї наукові засоби, якими орудував автор, й тим робом причинить ся до кращого схарактеризования його наукових інтересів, а потім основна аналїза поглядів автора на українську мову, її історію і відносини до сусїдніх славянських мов подасть нам той науковий фон, на якім

[1]) Залучена до листу диспозиция розвідки в нїмецькій мові друкуєть ся із листом, пор. Додатки. 1.

повстала граматика Могильницького в такім, а не иншім виді, розуміючи під видом складові елементи граматики. Попри се заслугує Вѣдомѣсть на близшу увагу ще й з того огляду, що се перша наукова розвідка в 19 в. в властивім розумінню сього слова про українську мову на галицько-українськім ґрунті, бо попередні коротенькі нариси її і в меморіялї і в протестї були призначені для обмеженого гуртка, а дальше ся розвідка Могильницького „давала молодому поколїню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Шашкевичеви і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміня становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами“[1]). Отже розвідка Могильницького вводила початкуючих дослїдників української мови в літературу даного предмету й заразом позіставляла більші чи менші слїди в їх власних працях із сього поля, ледви чи не найбільші на брошурі о. Антона Петрушевича з 1848 р. „Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości“. Та не випереджуймо самої аналїзи її.

Жадна зі славянських мов не має так ріжних назв, як українська, нарікає автор, й про неї в між ученими дуже хаотичні думки, бо промовчали її цїлком в ряді славянських мов Лїнде[2]) й Добровський[3]), (хоч пізнїйше Лїнде називає і українську мову в числї славянських[4]), бо Чацкий[5]) і Рорер[6]) брали її за одно з церковнославянською, Добровський[7]) на иншім місцї уважає українську мову за просторѣчїе россїйское, дехто уважає українську мову мішаниною церковно-славянської, великоруської і польської мови[8]), Раковецький знову в одній руській мові розріжнює три діялекти: великоруський, малоруський і білоруський[9]), навіть дав ся чути голос, що українська мова повітовщиною польської[10]). Крім того має українська мова назву языка малороссїйского[11]) або просто

[1]) Др. О. Маковей, op. cit. стор. 13.
[2]) Słownik ięzyka polskiego, T. I. cz. I. Wstęp.
[3]) Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris.
[4]) В творах: O statucie litewskim і в перекладї Ґречового „Rys-y liter. ros“.
[5]) Czacki: O prawach litewskich i polskich.
[6]) Rohrer: Versuch über die slavischen Bewohner der österreich. Mon.
[7]) Lehrgebäude der böhmischen Sprache.
[8]) Так висловляли ся Лїнде, Добровський і Ґреч про білоруську мову, яка в Могильницького тотожна з українською.
[9]) Prawda ruska. T. II.
[10]) Ґреч, op. cit. Передмова.
[11]) J. Bandtkie: Uwagi nad ięzykiem czeskim, polskim i teraznieyszym rossyiskim (Pamiętnik Warszawski, 1815, T. I.).

„руської“ мови, а Краттер, Рорер, Чаплович, Кеппен і инші називають її незвісним доси терміном „russnakische Sprache“. З уваги на таку мішанину розумінь, придержуючи ся погляду Копітара, що граматика є аналїтично-історичним справозданнем мови, в якім рішають факти, не розумування[1]), твердить Могильницький, що Їзыкъ рѳскїй Ѳповѣдае полскомѳ властивѣ: język ruski, dialekt ruski, mowa ruska, не властивѣ język białoruski, małoruski. Латинскомѳ властивѣ: lingua ruthena. Нѣмецкомѳ властивѣ ruthenische Sprache[2]).

Уживаючи термінів: мова, діялект, язик без ніякої строгої льоґічної ріжниці, називає автор діялектами мокѳ ческѳ, полскѳ, россїйскѳ, рѳскѳ, коли їх къ мовѣ коренной славянской Ѳносимѡ; але коли сї мови розуміємо без такого відношення або ставимо їх поруч инших мов, як німецької, латинської, тодї мова, звана в попереднім разї діялектом, ѥма языка слѳвнѣ прикирае. Украïнський нарід є племенем і галузню рода славенскогѡ, як кождий инший славянський нарід. Так само стоїть справа з українською мовою. Може народъ такїй пострадати политическое значенѧ и самостоѧнїе, но племя и мова остаютъ ся власностями народовыми. Старинність, слава й досконалість мови не все стоїть поруч теперішньої слави й сили. Нема й слїду сили та слави грецького та римського панованя, але грецька й латинська мова нїчого не втратила зі своєї знаменитости. Так само хоч зникла держава, заложена Володимиром Великим, але мова остала ся доси. Ріжницю української мови від польської, великоруської і инших доказує богато урядових письм, особистих свідоцтв заслугуючих на віру своїх і чужих авторів і само просторѣчїе народа рѳскогѡ.

Подавши в дальшім параґрафі історію переходу руських земель: України, Поділя, Волини, Білої і Чорної Руси в склад литовсько-польської держави[3]), виказує Могильницький, що в Польщі все та всюди відріжнювано українську мову від польської з одного

[1]) Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. (Любляна, 1808).

[2]) Історичне потвердженне своєї думки находить Могильницький в Бонфінія: Rerum ungaricarum decades quattuor; в Кромера: Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum.

[3]) Крім цитованої літератури опираєть ся тут автор дальше на хроніках Длуґоша й Більского, на творі Енґля: Geschichte von Halitsch und Wladimir, на Карамзина: Истор. Госуд. Росс., Бандтке: Dzieie Królewstwa Polskiego, Свѣнцкого: Opis starożytney Polski, Бантиш Каменського: Истор. изв. объ Унiи.

боку, а від великоруської з другого. Та не тілько простор҃кчїемъ народа була українська мова в Польщі, але й ѩзыкомъ правленѧ, а на двор҃к великихъ Кнѧжатъ Литовскихъ и знакомитыхъ фамилїй рѳскихъ ѩзыкомъ дворскимъ, що доказує автор в третім параґрафі[1]). Що так давна та знаменита українська мова вийшла з загального уживання і стала мовою меншої сільської шляхти, священиків і простого люду по містах і селах, нічого дивного. Відповідь на се дає історія українського народу, а долѧ ѩзыка рѳскогѡ подъ панованемъ полскимъ ажъ до оупадкꙋ королевства полскогѡ нераздѣлна была ѿ долѣ народа рѳскогѡ. Цїкава з того розділу гадка автора про се, що обряд і народність не покривають ся і що шляхта, яка покинула руський обряд і приймила латинський, є мимо того української народности, гадка вправдї не нова, запозичена в Смотрицького, але висказана рішучо.

Обіцюючи дальше перепровадити доказ рівнозначности термінів: малоруський і білоруський, тим часом тілько заявляє ся за таким своїм розумінням на вступі дальшого розділу, де доказує відрубність і самостійність української мови від польської і великоруської. Самостійність української мови доказує: виписами з привилеїв польських королїв, церковними свідоцтвами з требників, тріодий, толкових евангелій, свідоцтвами письменників: Ґваґніна[2]), Богорича[3]), Копітара, Смотрицького[4]), Скарги[5]), Цїхоцкого, Клѣчевского[6]) Лінде, Бандтке, Ломоносова[7]), Шішкова[8]), Раковецького, Ґреча, дальше брошур: Elenchus pism uszczypliwych i Sowita wina, вкінці рецензії Наѣки христианско-ї в „Wiener all. Litt. Zeitung“ (1816,

[1]) Нова література, використана автором, ося: Литовський статут, Przedłożenie praw Greków, Окольского: Orbis Polonus, Цїхоцкого: Alloquiorum Osiecensium libri quinque, Нїсецкого: Korona polska, Бандтке: Historia drukarń Krakowskich, Яновського неназваний твір, Weryfikacya niewinności (Смотрицького), Supplikacya (1623), Elenchus pism uszczypliwych.

[2]) Sarmatiae Europeae descriptio.

[3]) Про граматику Богорича довідав ся Могильницький з „Slavin-a“ Добровського (1808).

[4]) Граматика з 1619 р.

[5]) O Jedności Kościoła Bożego (1577).

[6]) O początkach, odmianach i wydoskonaleniu ięzyka polskiego.

[7]) Российская грамматика.

[8]) О старомъ и новомъ слогѣ россійскаго языка. Крім того згадують ся у тім розділї: Шерера „Annales de la petite Russie“, Бентковского „Historia literatury polskiey“.

ч. 89). Рецензію, яку писав Копітар, наводить як основател'ное и безсторонное свѣдоцтво.

В переході до пятого параґрафу, де вдаєть ся у відношенне української книжної мови до устної в її історичнім розвою, звертає увагу на пересторогу Карамзина в „Истор. Госуд. Рос.“, абы безъ потребы дїалектовъ и Граматикъ не множити. Йдучи за гадкою Нестора словенскои(,) меновитѣ зась ческои Глокесности себто Добровського, говорить Карамзин, що коли два або три діялекти можна підвести під правила одної граматики, не треба уважати їх ріжними, хоч кілька слів вимавляло би ся инакше або й мало инше значінне. Цїкаві дальші думки автора. Справедливо відмічує сей факт, що чим дальше в старину, тим більше були подібні до себе славянські мови. Мову перекладів св. письма, звану книжною, велить називати церковною. Одначе народню мову розріжнює він подвійну: мовѕ оустнѕ поточнѕ (просторѣчїе) й мовѕ въ писмахъ оужиканѕ. Остання — се книжна мова. Устна мова є инша въ оустахъ человѣка посполитогѡ (на селах), якої навчив ся він від батька та матери, і той „діялект“ властиво матернымъ то ѣстъ просторѣчїемъ зовесѧ, а инша в устах людий, що читанням книжок свою природну устну мову перемінили на книжну. Ся друга устна мова має усї прикмети книжної. Коли проте говорить ся про мову якоїсь книжки, то в такім разї треба розуміти книжну мову.

По таких вступних увагах приступає до нашего рѳскогѡ дїалекта, який є також устний і книжний. Книжный на бѣлой, малой, черноной Рѳси, ѩкъ то положеные нише кыписы свѣдчатъ(,) ѿ XIII столѣтїа ажъ до теперъ праве еднаковый. Въ просторѣчїи заходятъ нѣкоторые малые перемѣны, но такъ незнакомитые, такъ рѣдкїе, же смѣло твердити можна, ѩкѡ на бѣлой и малой Рѳси еднакѡ и тымъ самымъ дїалектомъ говорятъ. Хто тілько прислухаєть ся добре Русинови від Київа, Чернигова, Брацлава, Львова, Перемишля, Литовського Берестя, Смоленська, Полоцка, арґументує Могильницький, той признаєть се правдою. Малі переміни в вимові самозвуків є тай ѣ, уживанне деяких слів і довільне наслїдуванне братніх мов не ввели великих граматичних перемін в українську мову. Дві або три букви, що инакше вимовляють ся в щоденній мові того самого народу в розмаїтих місцях, не є ще достаточною причиною до подїлу діялектів.

Другим доказом еднаковости ѩзыка рѳскогѡ межи народомъ рѳскимъ в згаданих землях є писма рѳскїе, які повиходили

в Вильні, Острозі, Львові, Київі, Заблудові, Стратині, Почаєві, Уневі і т. д. Крім церковних книг друковано в тих друкарнях богато також книжок духовного та світського змісту къ ꙗзыцѣ народномъ. А прецінь сю мову звано без ніякого епітета „руською" та й мова сих книжок з виїмкою малої ріжниці в уживанню самозвуків є, ѣ, и цілком та сама та не тілько що до місця, але й що до часу де себе подібна. З тої мабуть причини аж до 18 в., де тілько була мова о дїалектѣ рꙋскомъ, називано його просто: ꙗзыкъ рꙋскїй, мова рꙋска, а про мову біло- й малоруську не було й чутки. На потвердженне свойого помічення наводить в шестім розділї приміри, властиво заголовки документів і книжок, бо самих виписок із них в примірнику „Бібліотеки Оссолїньских" нема, а з них з 19 в. Енеїду Котляревського з 1808 р. і граматику Павловського[1]).

Заповіджений доказ тотожности книжної української і білоруської мови містить ся у семім розділї. Першу згадку ѡ мовѣ малорꙋской найшов автор в московськім передруці з 1721 р. граматики Смотрицького. Сей передрук ріжнить ся тим від оригіналу Смотрицького, що в місцях, де Смотрицький говорить ѡ рꙋскомъ дїалектѣ, перемінено терміни Смотрицького: рꙋскїй, рꙋски на малороссїйскїй, малороски. Та Смотрицькому й не снило ся про „малоруський діялект", хоч не можна того перечити, що Смотрицький, як не лїпше, принайменше так добре знав „руський діялект", як котрийбудь пізнїйший письменник. За російським прикладом пішли польські і чужосторонні письменники. Колиж Лїнде, йдучи за прикладом Сопікова, назвав мову литовського статута білоруською, Могильницький уважає її властивѣ рꙋскимъ діялектом, бо мова передмови граматики Смотрицького та Вінця Христового та сама, що й статута, а й оба автори й инші письменники узнали її ꙗзыкомъ рꙋскимъ. Поділ книжної мови на малоруську й білоруську виплинув не з ріжниці тих мов, а з ріжниці руських земель і їх жителїв. Впрочім Німці говорять далеко більшими відмінами, а не ділять мови. Одначе звичай розріжнювання мало- й білоруської мови став так загальний, що й Могильницький, прикладомъ и повазѣ новѣйшихъ Йторокъ оꙋлеглючи (бо nec Hercules contra plures), назискa дїалекта мало-

[1]) З попередніх століть бере приміри з отсих книжок: Толкованія на апостольські діяння, Апокрізіса, Лєксикона Беринди, Требника Могили, Каллїста науки в неділю о митареви і фарисеєви, Радивилівського Вінця Христового (1688), Трипісниця, Номоканона, Ключа розуміння і Богогласника (1790).

кѣлорѳскогѡ задержує, але в нього сї терміни значать то само, що ꙗзыкъ або мова рѳскꙗ.

Два дальші параґрафи присвячені арґументації, що коли й приймала українська мова в своїм історичнім розвою поодинокі польські слова, як польська мова українські, годі твердити, що ꙗзыкъ рѳскїй выникъ съ мови полскои, що більше, польська мова завдячує свою чистоту, богатство та склад українській мові[1]). Хибний є також переклад великоруського виразу ꙗзыкъ областный на „powiatowszczyzna“ в польській мові, бо під таким терміном у великоруській мові треба розуміти „мову правління“.

В десятім розділї обговорює Ѿношенє нынѣшнѣгѡ ꙗзыка россїйскогѡ къ мовѣ рѳской. Висказуючи свої думки про ґречовний поділ великоруської літератури на три періоди: грецький, татарський і польський, зазначує Могильницький, що українська мова причинила ся значно до зросту, богатства та краси великоруської мови. Дальше звертає увагу, що коли говорить ся про великоруську мову, треба відріжняти стародавну церковну мову від давньої великоруської; нема сумніву також, що великоруська мова книжна не була за Петра Великого тою самою, що давнїйше. На жаль, богату, здібну до всїх галузий наук великоруську мову, якої силѣ и̑ досконалости в творах Ломоносова треба дивувати ся, почали псувати деякі великоруські письменники наслїдуваннєм французщини. Звідти й повстав спір межи приклонниками Шішкова в Петербурзї і Карамзина в Москві[2]).

Покликуючи ся на знану вже нам рецензію Копітара й цитат з Кеппена[3]), зазначує автор в передостаннім розділї, що ꙗзыкъ рѳскїй въ нынѣшномъ Королє(в)ствѣ Галицїи естъ

[1]) Дальша література, цитована Могильницьким: Пухмаєра „Lehrgebäude der russischen Sprache“, Добровського „Geschichte der böhmischen Sprache“, Оссолїньского „Wiadomości historyczno-krytyczne do dzieiów literatury polskiey“, Лексикон тріязичний, словар Ґесснера, Аделунґа, церковний, ґраматика польської мови Копчиньского.

[2]) В нотці до сього параґрафу виступає автор з жалем проти тих священиків, які знають і читають Массільона, Бурдалу, Цолікофера, Німаєра, Сайлєра і ін., а не знають навіть того, що містять у собі: Ключ розуміння, Вінець Христов, євангеліє толкове, октоїх, тріодь і т. д. Годі, щоби такі люди черпали з наших жродєлъ рѳскихъ. До таких священиків відносить двовірш:

Имѣемъ съ верхъ тогѡ Церковныхъ многѡ книгъ,
Хто виненъ къ томъ(,) что ты Псалтыри не постигъ.

[3]) Über Völker- und Länderkunde in Russland.

языкомъ народнымъ рѳскогш народа, а в дванайцятім виступає проти невідповідности нїмецького терміну: Russnak у Краттера[1]), Рорера, Крібля[2]), Чапловича й ин., а заявляєть ся за терміном: Ruthener, якого уживають инші нїмецькі письменники: Шлєцер, Ґебгарді, Гоппе, Енґель і и.

Такі погляди на українську мову, її історичне значінне і відношенне до великоруської і польської висловив автодідакт Могильницький в 20 рр. минувшого столїтя. З них у безпосередній звязи з граматикою стоїть два: втягненне білорущини в обсяг української мови та розуміннє Могильницького становища української мови до церковно-славянської і тої книжної мови України, яка в кількох типах зберігла ся у памятниках нашого давнього письменства від найдавнїйших часів до початку 19 стол. Що Могильницький змішав білорущину з українською мовою, годї навіть дивувати ся. Ледви чи не перший звернув пильнїйшу увагу на памятники білоруської мови Сопіков у своїм „Опыт-ї россійско-ї бібліографі-ї (Спб. 1813). Примітки того рода, як прим. при Омілії Захарії Копистенського (I. ч. N. 787), що написана „на бѣлорусскомъ языкѣ“, подибують ся у Сопікова частїйше, „но эти произведенія“, каже найбільше авторитетний знавець білорущини проф. Карський, „большею частью напечатаны въ югозападной Руси и часто имѣютъ малорусскія особенности рядомъ конечно съ бѣлорусскими“[3]). Так отже вчислюючи українські памятники письменства поміж білоруські, піддавав Сопіков своєю неконсеквентностию Могильницькому можність назвати українським памятник, який уважав Сопіков білоруським.

До баламутних і хибних висновків доходив також Лїнде в своїх розвідках над мовою литовського статута. Він доказував, що білоруська мова близша до польської, нїж до руських. Розбираючи лєксичний склад статута, поклав Лїнде в основу польську мову, а руські слова відмічував як занесені[4]). Замітки Калайдовича „О бѣлорусскомъ нарѣчіи[5]), здаєть ся, не знав Могильницький. Наукове вивченне білорущини припадає на три останнї десятилїтя 19 в. Ще в 1880 р. зробив Омелян Огоновський у своїх „Studien auf

[1]) Briefe uiber Galizien.

[2]) Beobachtungen uiber die politischen Fortschritte der Provinz Ostgalizien (Vaterl. Blätter, 1812, N. 82).

[3]) Е. Ѳ. Карскій. Бѣлоруссы. Томъ I. Введеніе въ изученіе языка и народной словесности. (Варшава, 1903), стор 407.

[4]) ibidem, стор. 408.

[5]) К. Ѳ. Калайдовичъ: Сочиненія въ прозѣ и стихахъ. (Труды Общества любителей Россійской словесности при Импер. Московскомъ университетѣ. 1822 р. ч. I. Кн. 67—80).

dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ таку саму похибку, як Могильницький до р. 1829, й зачислив білоруську мову як діялєкт до української. Поміж великоруськими ученими такі помилки в користь своєї мови лучали ся дуже часто. Тому й не можна накидати ся на Могильницького, що він не мав ясного розуміння білоруської мови й її ріжниць від української. Що тикаєть ся граматики Смотрицького, се без сумніву плід української науки.

Боронячи своєї гіпотези про тотожність білоруської мови з українською, вказує Могильницький на нїмецьку мову. Нїмцї мешкають в Австрії, Баварії, Віртемберґії, Саксонії, Бранденбурґії і т. д., а преціньо, що тикаєть ся книжної мови, уживають письменники в усїх тих краях одної мови й однаково називають її, хоч дїалєктъ посполитый в тих краях ріжнить ся значно більше нїж дїалєктъ ѹстный Рѹсиновъ на Волиню, Подолю, Оѹкраинѣ въ Галицї(и). Боязнь перед дробленнєм мови відограваля також ролю у тім, що Могильницький не признавав білоруської мови осібною від української. І в таких своїх поглядах не стояв Могильницький відосібнений. До дроблення мови зглядно до виринання нової мови на лїтературне поле відносив ся критично такий учений, як Добровський. Коли Копітар виказував Добровському неслушність його такого задивлювання на сю справу й тїшив ся з появи словацького діялєкту в друцї, Добровський задав йому влучне питанє: „Wenn jemand den östreichischen jargon schreiben wollte, würden Sie wider das Hochdeutsche auch zu Felde ziehen?“[1]). Чим більше діялєктів, тим лїпше, писав иншим разом Добровський до Копітара, але тілько „in gewisser Hinsicht — für Idiotica, aber nicht zum Unterricht für Schulen“[2]). Слїдами Добровського та його сторонників пішов Могильницький.

Такої своєї думки, яку бачимо в граматиці, що церковнославянська мова є матєрею й жродломъ всѣхъ йнныхъ дїалєктовъ[3]), не висказав уже більше Могильницький у Вѣдомости. Всеж таки виписка його зі статї Шішкова проти тих, що мали би

[1]) И. В. Ягичъ: Письма Добровскаго и Копитара въ повременномъ порядкѣ. (Сборникъ отдѣл. рус. яз. и слов. Импер. Ак. Наукъ, т. XXXIX, стор. 442).

[2]) ibidem, стор. 536. Пор. „Введеніе въ переписку Добровскаго съ Копитаромъ“ стор. XXI.

[3]) Сього не міг Могильницький переймити від Добровського, бо в нього був инший погляд на відношенне церковно-славянської мови до инших славянських. Пор. уваги Добровського до статї „Uiber die altslavonische Sprache nach Schlözer“ в „Slavin“-ї. (Маю під рукою друге виданне з 1834 р. Згадана замітка находить ся ту на стор. 244—5).

пувати великоруську мову французщиною, промовляє за його симпатіями до церковно-славянщини, а саме Шишков старав ся за всяку ціну доказати одність великоруської мови й церковнославянської[1]). В своїм творі „Разсужденіе о старомъ и новомъ слогѣ Россійскаго языка“ писав Шишков, що під іменем славянських, славяно-росийських і руських книжок можна розуміти мову ріжних часів, отже мову Біблії, Патерика або Четі-мінеї, Слова о полку Ігоревім, давніх грамот, Несторової літописи, Ломоносова й ин. У всіх них „слогъ или образъ объясненія различенъ; но чтобъ Славенской и Руской языкъ были два языка, то-есть, чтобъ можно было сказать это Славенское, а это Руское слово, сего различія въ нихъ не существуетъ. Между тѣмъ многіе, безъ всякаго основанія, почитаютъ ихъ двумя разными языками, и сіе ложное мнѣніе подало поводъ Руской языкъ подъ именемъ Славенскаго презирать, и тотъ же самый языкъ, унижая до просторѣчія и располагая оный по свойствамъ Французскаго языка, называть Рускимъ“[2]). І в пізнійших своїх статях збивав Шишков „мнимую ріжницю“ церковнославянської мови та великоруської.

Зародки своїх ідей найшов Шишков у статї Ломоносова „О пользѣ книгъ церьковныхъ въ россійскомъ языкѣ“, яка, як що заключати з його признання для мови писань Ломоносова, могла бути також звісною Могильницькому. Ту розріжнює Ломоносов потрійний стиль у великоруській мові: високий, посередній і низький, який залежить від трьох степенів приличного уживання церковних книжок. Перший степень становлять слова, що загально вживані в давніх Славян і нині у Великоросів. До другого розряду зачислюють ся слова, що хоч мало вживають ся загально, а передусім у розмовах, але є зрозумілими всім грамотним людям. До третього роду треба віднести слова, яких нема в останках церковно-славянської мови себто в церковних книжках. Але всетаки треба виключити звідси погані слова, яких не годить ся ужити в ніякім стилю, хиба що в комедії[3]).

Високий стиль складаєть ся зі слів, які уживають ся у церковно-славянській і великоруській мові, але не є застарілі. Таким

[1]) С. К. Буличъ: Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. Спт. унив. Часть LXXV. Спб. 1904, стор. 587—588).

[2]) ibidem, стор. 694.

[3]) М. В. Ломоносовъ: Сочиненія... съ объяснительными примѣчаніями академика М. И. Сухомлинова. Т. IV. (Виданіе Пет. Ак. Наук, Спб. 1898, стор. 227).

стилем пишуть ся героїчні поеми, оди, прозові статї про важні матерії і ту передусїм треба користувати ся церковно-славянїзмами. Середнїй стиль творять слова, які уживають ся уже більше в великоруській мові, але ту можна приймити деякі церковно-славянські слова з високого стилю, хоч осторожно, щоби стиль не видав ся надутим. Таким стилем треба писати театральні штуки, віршовані листи, сатири, екльоґи тай елеґії. Низький стиль приймає слова третього роду то є такі, яких нема в церковно-славянській мові, а мішає їх зі середнїми. Після потреби можуть ту найти місце й низькі слова. Таким стилем пишуть ся всї инші твори, в першій мірі комедії, піснї, веселі епіґрами[1]).

Та хосен із церковних книг не обмежуєть ся на запозиченнє з них висловів на сильне вираженнє важних і високих ідей, але й дає инші вигоди, а передусїм сю, що „народъ Россійскій по великому пространству обитающій, не взирая на дальное разстояніе, говоритъ повсюду вразумительнымъ другъ другу языкомъ въ городахъ и въ селахъ. Напротивъ того въ нѣкоторыхъ другихъ государствахъ, напримѣръ, въ Германіи Баварской крестьянинъ мало разумѣетъ Мекленбургскаго, или Бранденбургской Швабскаго, хотя всѣ того жъ Нѣмецкаго народа“[2]). Вправдї перепроваджує Могильницький відмінно свій поділ мови, але вихідною точкою був для нього, здаєть ся, потрійний стиль Ломоносова, а вже гадка про загальну доступність і зрозумілість української мови на цїлій її території для кождого Українця в протиставленню до не так легкої зрозумілости нїмецької мови одної провінції для Нїмця з иншої взорована на щойно наведеній думцї Ломоносова про подібну вигоду великоруської мови супроти нїмецької.

Велика похибка Могильницького в твердженню, що книжна мова на Україні і Білій Руси майже однакова від 13 віку до початку 19 столїтя, находить своє жерело також у Ломоносова, який думав, що великоруська мова від панованнє Володимира до його часів, отже більше нїж через сїмсот лїт, не змінила ся на стільки, щоби не можна було розуміти старої. Тимчасом инші народи без науки не розуміють мови, якою писали їх предки чотириста лїт тому, наслїдком великої переміни, яка зайшла в нїй через той час[3]). Отсей погляд Ломоносова, який пізнїйше висказував і Шишков, був дуже на руку Могильницькому, бо йому саме треба було доказати, що в українській мові друковані й инші книжки крім букваря і катихизму, а з українського письменства 19 в. йому була

[1]) ibidem, стор. 228. [2]) ibidem, стор. 229. [3]) ibidem.

звісна тілько гумористична „Енеїда“ Котляревського, а жаден поважний твір.

Розвідка Могильницького пояснює незалежно від Максимовичевої передмови до першого збірника пісень з 1827 р. вперше, що на українську мову треба дивити ся як на самостійну мову від великоруської, а тим більше від польської. Розуміння про Українців і їх мову були тодї так оплакані, що „главнѣйшій грамотѣй“[1]), того часу Ґреч уважав Українців майже галузию польського народу. Його слова про українську мову: „Малороссійское нарѣчіе родилось и усилилось отъ долговременнаго владичества поляковъ въ юго-западной Россіи, и можетъ даже назваться областнымъ польскимъ“[2]) — викликали полеміку Могильницького. Доказ своєї хибної інтерпретації Ґречового вислову „областной языкъ“ міг вичитати Могильницький в його граматиці великоруської мови з 1827 р., в якій Ґреч уважає українську мову нарічієм польської, але сеї граматики не видів, здаєть ся, Могильницький.

Розвідкою Могильницького, в якій він привертав гідність українській мові в Галичині, заінтересували ся і в Росії. Сїчнева книжка з 1838 р. „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ принесла її переклад з деякими своїми замітками п. з. „О Русскомъ языкѣ“ (стор. 17—43)[3]). Щоби з одного боку зберігти точно слова автора, а з другого відріжнити українську мову від великоруської або від руської в загальнім змислї, додано в перекладї скрізь там, де розуміють ся українська мова, до терміну руський ще южний („южнорусское нарѣчіе“). Замітки або пояснюють деякі історично-культурні факти, згадані в статї, а незрозумілі великоруським чи-

[1]) А. Н. Пыпинъ: Исторія русской этнографіи. Томъ III. Спб. 1891, стор. 312.

[2]) Н. Гречъ: Опытъ исторіи русской литературы, Спб. 1822, стор. 12. Могильницькому був звісний польський переклад Лїнде сього твору п. з. „Rys historyczny literatury rossyyskiéy“, де перекладчик долучив „Dodatki do Mikołaja Grecza rysu historyi literatury rossyyskiéy“. (Варшава, 1823). В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові находять ся між иншим під ч. 350 замітки Могильницького про прочитане та про неправильний переклад Лїнде „областной языкъ“ на „powiatowszczyzna“ й полеміку з Ґречом і Лїнде за змішанє розумінь ruski — rossyyski — sławiański. Хибно приписав сї замітки та записки (народні слова, пословиці, бібліографія то що) Могильницького Лаврівському Іванови др. Свєнціцький в описї рукописий бібліотеки „Народного Дому“. (Научно-литературный Сборникъ, Львів, 1905, стор. 109).

[3]) Звідси передрукував статю Могильницкого Кулїш в 2 т. „Запис-ок о Южной Руси“ (Спб. 1857) п. з. „О древности и самобытности южно-русскаго языка“ (стор. 261 - 278).

тачам, як литовський статут, єствованнє самостійної київської митрополії і ін., або висказують згідність чи незгідність з поглядами Могильницького[4]). В одній із таких приміток зроблено увагу, що давня дипльоматична мова Західної Руси ріжнила ся від південної, якою писали ся акти Запорожського війська і т. д., а й нині білоруська мова не те саме, що українська. Запримітити може се кождий, що переїзджає з могилівської губернії у чернигівську або з мінської у волинську. Колиж Могильницький виступає проти термінів: білоруська й малоруська мова, можна сї мови назвати більше природно: західньою руською, південною руською, а великоруську мову назвати східньою руською або північно-східньою руською. Але „все же должно какимнибудь именами означить такія нарѣчія, между которыми существуетъ разница дѣйствительная и которыя между тѣмъ всѣ имѣютъ неоспоримое право именовать ся Русскими“[2]). Признаєть ся також немалий вплив української мови на великоруську, передусїм з того часу, як у Москві засновано славяно-греко-латинську академію, коли досї одиноке вище заведенне було в Київі, що саме доставляло Росії духовних і єрархів[3]). Вкінцї треба згадати, що автора статї перехрещено на Могилевського.

Треба признати, що **Вѣдомѣсть** Могильницького, се „poslidowanie o ruskom jazyku uczeno ułożennoje, ały ne krytyczeskij“[4]), як висказав ся Вагилевич у своїм короткім оглядї української лїтератури, була на свій час інтересною науковою появою. Рішучою обороною самостійности української мови повнила вона громадянську службу й накликувала до такоїж молодих охочих робітників. Можна жалувати, що ся розвідка не вийшла по нїмецьки й по українськи. Український її текст був би подав гарний примір наслїдникам Могильницького: Левицькому, Лозинському й Вагилевичеви не вбирати своїх граматик у чужу зверхню одежу, нїмецьку чи польську, а старати ся уложити їх в українській мові. Дивною виходить у Лозинського арґументація за потребою образованнія української народньої мови, коли він сам дїлить ся зі суспільностию своїми улюб-

[1]) Коли Могильницький велить називати мову литовського статута просто руською, замічує редакція: „Такъ и должно. Языкъ Статута былъ дипломатическимъ языкомъ Западной Руси и весьма отличенъ отъ настоящаго Бѣлорусскаго“. (Журналъ Мин. Народн. Просв. 1838, январь, стор. 33).

[2]) ibidem. [3]) ibidem, стор. 35.

[4]) І. Вагилевич: Zamitki o ruskoj literaturi. (Dnewnyk Ruskij, Львів, 1848, ч. 9, стор. 38).

леними думками в польській мові. Ідею, якою жив Лозинський майже до кінця 50 рр., і її найблизшу форму взяв він також у Могильницького. Зрештою на скільки відбила ся стаття Могильницького на граматичних роботах пізнійших авторів, згадаю при кождім із граматиків з осібна. Ту замічу тільки, що вона захоплювала живо Шашкевича Маркіяна, а на ріжних місцях згаданої брошури Антона Петрушевича „Słów kilka“ повторені такі самі думки, на їх доказ наведені такіж факти, як і в статї Могильницького. Петрушевич знав розвідку Могильницького навіть з рукописи, бо обертав ся близько митрополита Левицького, а й бруліонова рукопись зберігаєть ся тепер у бібліотеці „Народного Дому“ у Львові межи збіркою Петрушевича. Потрійне виданнє статї Могильницького в польськім перекладї протягом не цілих двох десяток літ промовляє за її великим кругом читачів у ширшого загалу, а факт, що Куліш передрукував її вдруге в великоруськім перекладї, велить видїти в нїй і цінну памятку української фільольоґії.

V. Жерела, термінольоґія і мова граматики Могильницького; її становище в історії української фільольоґії.

Вправдї ділить ся граматика Могильницького на чотири части, але як одна часть почислена наука правописи, зате недостає ту важної науки творення пнїв. Крім тих частий, що в Могильницького, має ще пяту про наголос граматика Мразовича „Рѣководство къ славенстѣй грамматїцѣ йспрлвленнѣй ко оупотрѣбленїе славеносербскихъ народныхъ оучилищъ“, яка мала три видання: 1794, 1800 і 1821 р.[1]). Дещо спільного запримічуєть ся в обох граматиках і в подрібнім розкладї матеріялу, але се може бути припадковим явищем і від Мразовича незалежним. Зрештою для обох авторів є спільним жерелом граматика Смотрицького. Загалом уклад граматики Могильницького прозорий, хоч лучають ся і нельоґічности, прим. з дефінїції „імен“-и виходить, що під тим терміном розуміє Могильницький іменник і прикметник, одначе мимо того в обробітцї прикметника видїлює його осібно, зачислючи знову до нього числівник. Того роду похибки в Могильницького є випливом користання зі своїх жерел, в тім разї граматики Смотрицького.

[1]) Н. Засадкевичъ: Мелетій Смотрицкій, какъ филологъ. Одеса, 1883, стор. 180. Маю під рукою виданнє граматики Мразовича з 1821 р.

Сам Могильницький признаєть ся совісно до користання із ріжних граматик, чи то в самім тексті граматики покликуєть ся на поодиноких авторів граматик, чи в просьбі до цензури о апробату не криєть ся цілком із тим, що при укладанню граматики були йому помічними не тілько граматики церковно-славянської мови, але й инших славянських мов, як чеської, польської і великоруської. Найбільше черпав Могильницький з граматики начальника славянських граматиків. І так з граматики Смотрицького взяв Могильницький азбуку, поділ букв на самозвуки та співзвуки, наголоси, титли, знаки перепинання, части мови, їх поділ на відмінні і невідмінні, пізнаванне роду, два правила для означування мужеського роду по значінню і закінченню, означенне роду жіночого й середнього. Звідси довідав ся, що планєтъ й комєтъ є мужеського роду. Три числа, дефініція відміни імен, відмінки ті самі в граматиках Могильницького та Смотрицького. Поділ прикметника, зачисленне числівника до прикметника, дещо з його поділу, його правильне та неправильне степенованне, три степені прикметника деякі вістки зі степенованння, як те, що прикметники на — кїй перемінюють к у вищім степені на ш, що горкій задержує к у вищім степені, инші виїмки з того правила, далї се, що прикметники на -ный творять вищий степень через доданне -ѣйшїй, завдячує Могильницький також тому жерелу.

Пять родів дїйства, дефініції, поділ дїєслів і инші вступні уваги до конюґації зачерпнув також автор з церковно-славянської граматики. Звідси взята дефініція конюґації, поділ конюґації на правильну та неправильну, відріжненне двох конюґацій і знак такого відріжнення. Твореннє поодиноких дїєсловових видів і імен має також богато спільного з граматикою Смотрицького. З невідмінних частий мови богато спільного має в обох граматиках поділ злучника й оклика.

Найбільше невільничо держав ся Могильницький сього жерела в справі правописи. Своїм зверхнім видом, настрічними знаками тай иншими скороченнями не подобає цілком граматика Могильницького на памятник першої четвертини 19 столїтя. В заховуванню ріжниці при писанню самозвуків є й ѣ, ї, и, ы і ѣ, о й ѡ, ѳ й ѳ, ѧ і ѩ, в питаннях, де яку букву класти, на початку, в середині чи на кінцї слова, як відріжняти правописею рівнозвучні відмінки однини й множини, так само в арґументації потреби збереґання ріжниці при писанню співзвуків з і с, ѕ і з, дальше зложених сч і щ, ф і ѳ, пс і ѱ. кс і ѯ і в теорії навчання правописи й у практичнім приложенню її до своїх рукописий іде Могиль-

ницький за правилами, які подає Смотрицький для церковно-славянської мови. За те складня граматики Смотрицького лишила тільки незначні слїди в граматиці Могильницького[1]).

З инших граматик церковно славянської мови користав автор нашої граматики з підручників Мразовича й Добровського. В першого запозичив Могильницький небогацько: дефінїцію „ортепії", замітку, що нинїшні письменники не вживають двійного числа, почин конюґації відміною помічного дїєслова єсьм. Невеличкі також слїди граматики Добровського в Могильницького граматиці. Змішанне в його „Institutiones" видів церковно-славянської і старо-руської мови й також подаванне окінчень поодиноких відмінків на основі памятників могло мати тілько відємний вплив на композицію граматики Могильницького. З инших граматик славянських мов знав Могильницький граматику чеської мови Добровського, польської Копчиньского[2]), з якої узяв дефінїції імени (іменника й прикметника разом), заіменника, дїєслова й оклика, та граматику Копітара. На думку останнього словінська мова не змінила ся цїлком від 16 до 19 в., а її деклїнація, конюґація і закінчення форм такіж, як і за часів Трубера[3]), що в половині 16 в. ввів латинську азбуку в словінську мову. Такий погляд Копітара про словінську мову тілько скріплював розуминне книжної і народньої мови в Могильницького. Зате користний вплив сеї граматики під иншим оглядом, а се через зазначенне, що Славянин не любить чистих самозвуків на початку слів. Як у грецькій мові не може стояти жаден самозвук на початку без придиху, так рідко дасть ся чути з уст Славянина на початку слова чистий самозвук без j або v, von, vona, voko, а хоч пишеть ся есть, читаєть ся jest[4]). За вказівкою Копітара зазначує часто придих і Могильницький.

Що тикаєть ся граматик руських мов, з граматик великоруської мови були звісні Могильницькому граматики Пухмаєра й Ломоносова. Передмова Добровського до першої згадує про переклад

[1]) Нарочно не вдаю ся у подрібний розбір впливу граматики Смотрицького й инших на граматику Могильницького, а тілько означую його в загальних рисах, як і відповідаю на поставлені собі в тім розділї питання, бо уважаю опис граматики Могильницкого тай отсї уваги про неї тілько тимчасовою інформацією. Розвідка про граматику Могильницького появить ся рівнобіжно з надрукованнем її тексту в повнім корпусї старих друкованих і рукописних українських граматик.

[2]) Grammatyka języka polskiego, Варшава, 1817.

[3]) Копітар, op. cit. стор. 158.

[4]) ibidem, стор. 11.

кількох строф новоруською мовою, на який термін негодував саме Могильницький, і подав спис граматик великоруської мови до 1820 р., який одначе ледви чи придав ся нашому авторови, бо його граматика була, здаєть ся, тоді вже на викінченню. З широкозвісної граматики Ломоносова, що мала до часів Могильницького девять видань, не вчислюючи ту її нїмецького перекладу й польського, виданого Почаївськими Василіянами[1]), переймив Могильницький поділ співзвуків після орудій мови на губні, зубні, язичні, піднебінні і гортанні[2]), дефініцію „руської“ граматики[3]), поділ співзвуків на тверді, мягкі і плавні[4]). В Ломоносова є також „три наклоненія“ себто „изъявительное, повелительное, неокончательное“, а „желательнаго и сослагательнаго наклоненій въ Россійскомъ языкѣ особливыхъ нѣтъ“, тілько замісць них уживаєть ся висказуючого способу з злучниками „когдабы, дабы“ й иншими[5]). В обох граматиків число часів виносить десять. Вкінцї за приміром Ломоносова поділив і Могильницький свою граматику на параґрафи.

Під деяким впливом Ломоносова кінчить Могильницький 1 відм. мн. прикметникової деклїнації на ѥ. Вправдї йому звісно, що в нашій мові загальне закінченнє в тім разї -їи, але мимо того зазначує його скобками. О се, як кінчити прикметник в 1 відм. мн. в великоруській мові, вели ся довго спори межи Тредяковським і Ломоносовим. Колиж Тредяковський піддержував свою думку кінчити прикметники в 1 відм. мн. на и церковно-славянською й українською мовою, відповів йому Ломоносов: „Отъ Малороссійскаго діалекта для установленія Великороссійскихъ оконченій ничего жъ не слѣдуетъ, ибо хотя сей діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его удареніе, произношеніе и окончення реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отмѣнились или прямо сказать попортились“[6]). Кінчити прикметники в множинї в 1 відм. муж. р. на е, а жін. і сер. на я казали Ломоносову всї друковані і рукописні книжки, уложені Великоросами, а закінченнє ѥ всуміш з иншими правильними найшов Могильницький і в книжках, що вийшли на території України.

Як Ломоносов, так і Могильницький стараєть ся виділити простор҃чїѥ від церковно-славянської осади, занесеної в українську мову многовіковим спільним житем української і церковно-

[1]) Grammatyka Rossyiska, Почаїв, 1778. Автор не зазначений.
[2]) Ломоносов, op. cit. стор. 19.
[3]) ibidem, стор. 41. [4]) ibidem, стор. 45.
[5]) ibidem, стор. 109. [6]) ibidem, стор. 1—2.

славянської мови. В нього запозичений і повищий термін. Слідами Ломоносова йде Могильницький, коли наводить історичні потвердження своїх помічань, але, що правда, виписує доказовий матеріял з українських і білоруських друків.

Хотяй і Ломоносов і Могильницький підлягли дуже сильному впливови того самого могучого жерела себто граматики Смотрицького, всетаки порівнанне обох граматик виходить в некористь Могильницького. Граматичної ролї Ломоносова не судило ся відіграти Могильницькому в розвою української фільольогії. Тай його граматика уступає в дечому, колиж узглядннти й час, навіть богато граматиці Ломоносова. Смотрицького граматики держить ся невільничо Могильницький, коли не важить ся викинути зі славянської азбуки грецьких букв ѯ, ѱ, ѳ, ѡ, що більше він велить відріжняти їх від зложених кс, пс, фт. Ломоносов заявив сміло, що більшість настрічних знаків приймлено без потреби від Греків і викинув десять непотрібних букв. В правописнім питанню вказав Ломоносов з добрим розуміннєм практичних задач ортоґрафії, що під сим оглядом треба йти за вживанням, а хоч признавав і необхідність етимольоґічного пріпціпу, всетаки робив розумні уступки фонетиці

Неподатність Могильницького фонетичному пріпціпови видно також із його виступів проти граматики Павловського, в якій стрінув Могильницький кілька законів української звучні, як перехід **о** в **і**, **л** у **в**, мягченне співзвука **ц**. Одначе користанне з помічних граматик стає у Могильницького другорядною річию. Та й у запозичене він силуєть ся скрізь внести щось свойого індівідуального і стараєть ся уґрупувати його инакше, переробити чи надати иншнй вид. Головний матеріял для уложення граматики призбирує він від народу, студіюючи старанно природу, прикмети та спосіб уживання його мови. Спостережені прояви порівнує він згідно зі своїми поглядами з тими висловами, які найшов в друкованих і рукописних українських книжках[1]). Через те прибирає його твір місцями закраску історичної граматики. Крім того збуджує граматика Мо-

[1]) Свідоцтвом його живого заінтересования давніми памятниками нашої науки й письменства є листи, які друкую в додатках під чч. 2, 3, 4. Як виходить із них, Могильницькому треба приписати в великій части, як не в цілости меморіяли в справі галицького релїґійного фонду та в питанню, чи в орієнтальній церкві можна брати епископів і архимандритів тілько з поміж черців. Оба вони видруковані в збірці Малиновського: „Die Kirchen- und Staats — Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien“ (Львів, 1861), перший на стор. 435—466, другий на стор. 466—485.

гильницького інтерес відмінними поглядами на деякі граматичні питання, як мали Добровський, Ломоносов чи Смотрицький, та вязанням граматичних висновків з льоґічними явищами.

Творчим не був Могильницький у термінольоґії. Вона не відбігла далеко від сеї термінольоґії, якої ужив Смотрицький у своїй граматиці[1]). Переймаючи терміни в Смотрицького та Ломоносова, надавав Могильницький їм деколи, хотяй дуже рідко, можливійшу форму, прим. термін: двоєгласные имные, бутавенные. Годить ся зазначити, що рівнорядним з терміном языкъ є в нього слово мова. Називаючи свою граматику „славено-руською", пішов автор слїдом за анальоґічними термінами: славено-сербський і славенороснийський. Почавши від „Руководенія въ грамматику славенороссійскую" (1706) Копієвича, можна виказати богато граматик із подібним заголовком. Зрештою у Могильницького являєть ся такий термін природним, бо він скрізь підчеркує точки схожости й ріжниці української і церковно-славянської мови.

Мова граматики Могильницького вимагає спеціяльного розслїду. В просьбі до цензури о апробату граматики він ось як характеризував мову свойого твору. Його граматика мала остерігати перед похибками щоденної мови. Мову своєї граматики назвав народньою, але заразом такою, що оминає „duros loquelae plebeae errores", а є зрозумілою і для найпростїйших людий. Таке вичищенне народньої мови було потрібне Могильницькому в тій ціли, щоби нарід розумів церковні молитви, гимни та псальми. З того виходить, що українською лїтературною мовою хотїв видїти Могильницький таку мову, яка стала би перехідним містком від народньої до церковно славянської. Мало що не взорець такої мови найшов Могильницький в українській книжній мові, а що в основу своєї граматики поклав говір українсько-польського пограничя в Галичині, тому й не диво, що мова Могильницького сороката від польонїзмів і церковнославянїзмів, межи які попадають ся також уже рідше білорусизми й великорусизми. Та про сї складові елєменти мови Могильницького, їх скількість і походженнє з книжньої мови, помічних жерел і народнього говору буде мова на иншім місці.

Одначе такі слабі боки граматики Могильницького дадуть ся оправдати тодїшнїм дуже низьким станом української фільольоґії. Історія української мови була незвісною. З виїмкою поверховної граматики Павловського були до нього тілько граматики церковно-

[1]) Не подаю поодиноких граматичних термінів, бо термінольоґія граматики Могильницького узгляднена в її описї.

славянської мови, з яких годі було виснувати правила для української мови.

Головним жерелом для написання граматики послужили Могильницькому його власні лінґвістичні спостереження і пильне вчитуванне у друкованих і рукописних творах. І коли під традиційною скаралущею сеї граматики бє жива струя народньої мови, се велика заслуга Могильницького. Що правда, ся струя не так чиста й дальше віддалена від свойого жерела, ніж мова граматики Павловського, але зате в Могильницького ся струя повнійшою, ширшою і глубшою. Зацікавлений українською мовою Великорос тїшив ся тим, що зберіг для будучности „ні живу, ні мертву“ українську мову, яку вважав майже самостійною, Могильницький із вірою в живучість і будучність української мови перший відмічує на кождім кроці точки схожости й ріжниці української мови як самостійної між иншими славянськими з иншими її посестрами, польською, чеською і великоруською мовою. Вправді з точки погляду нинїшньої лінґвістики є його граматика нині рішучо перестарілою і не видержує критики, навіть його оригінальна деклїнацийна система, не оперта на нїякій науковій підставі, але як зріло обдуманий твір довголїтнїх студій була би по появі друком лишила значнїйші слїди в розвою галицько-українських граматик, ніж малоприступна рукопись. Видрукована в своїм часі була би стала основою для дїяльности мертвородженого першого просвітного українського товариства в Галичині. А хоч граматика Могильницького богата в ненародні види, на всякий спосіб є вона кращим і далеко більше самостійним підручником, ніж перша в Галичині друкована граматика української мови Осипа Левицького.

Хоч мова, якою написав Могильницький свою граматику, неприродна, всетаки він бодай старав ся написати свій твір по українськи й тим також користно відріжнює ся він, не говорячи про Левицького Осипа, навіть від таких пізнїйших граматиків, як горячий прихильник і борець за народню мову Лозинський або член української „трійцї“ в Галичинї Вагилевич, які написали свої граматики в чужій польській мові. Щоби почути силу в собі дати свойому народови граматику української мови в народній мові, треба було одушевленого для сеї мови Головацького Якова, але й він один — два роки по виходї граматики написав иншу скорочену мовою, яка рівноважить ся з мовою писань Могильницького.

VI. Передмова Лучкая до своєї граматики. Вплив її на пізнійші граматики. — Українська мова в граматиці Лучкая.

Першою друкованою в Австрії граматикою, в якій автор втягає ту й там українську мову при порівнуванню її ріжниць із церковно-славянською, була граматика Лучкая: „Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russiae, ceu dialecti vigentis linguae (Budae 1830)". Михайло Лучкай, автор визначного твору: „Historia Carpatho-Ruthenorum", що по нині не видана її рукопись в пятьох великих томах, помістив передмову перед текстом граматики, а ся передмова полишила значні слїди в пізнїйшій галицько-українській граматичній лїтературі. Лучкай зазначує, що з великим поступом усїх наук розвиваєть ся також граматична штука так, що мабуть нема жадної мови, яка не мала би своєї граматики. Що більше, самі діялєкти віддїлюють ся старанно від своїх сестер, а потім усувають їх від усякої почесної функції і входять у суспільне житє та науку. Що так є, стверджують се Росія, Франція, Італія й инші краї, де „pro diversitate Provinciarum diversae Dialecti obtinent, una tamen praevaluit, in eruditorum pultis non minus; quam Iudiciorum Foris pro reliquis sororibus legumlatrix"[1]).

Впрочім инакше й не може бути, бож „si quis omnes Dialectos pariter perfectas habere cuperet, neutram haberet, aut locum pararet pro aliena firmanda"[2]). Подібної судьби дізнали й старі Славяни, що, мешкаючи по ріжних провінціях Европи без лїтературного зєдинення, стали образувати власні нарічія. Одні вже в 12 столїтю хотїли відріжнити ся глаголитською азбукою, а инші, як Чехи, Поляки, Росіяни, Серби й Хорвати образували свої нарічія. Навіть незначні провінції, як Моравія, Лужиччина, Каринтія і Країна зачинають утворювати осібні нарічія, тому й побоюєть ся автор, „ne separatio haec plures Dialectos evanescere, et per alias lingvas absorberi faciat. Multis in locis ubi antea Slavica viguit, vix seniores noscunt maternam"[3]). Яким велитнем була би стала серед мов церковно-славянська, коли була би тілько вона одинока лишила ся лїтературною!

Тай не богацько перешкод повинна мати така ідея, бо „nullam existere lingvam eruditam cum plebe communem, nam id significaret,

---

[1]) Лучкай: Grammatica. Praefatio, стор. V—VI.
[2]) ibidem, стор. VI. [3]) ibidem, стор. VII.

ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem, et lectionem nanciscuntur"[1]). Преціньнї французька, нї італійська, нї тим більше нїмецька мова не є та сама в освічених верств і простолюдя і нїкому не прийшло й до голови „communes modulationes, flexiones, et expressiones"[2]) ставити вище від лїтературних. І так само одна мова лїтературна нїмецька в Льондонї, Петербурзї і Віднї. Тілько одні Славяни старають ся злити лїтературну мову з простою, щоби або розумів її загал або лекше вивчив ся. Одначе хто хоче знати лїтературну мову, мусить учити ся граматики, а „iliterati ita sunt remoti a stylo polito, sicut a V. Slavico"[3]).

Серед такого змішання лїтературної мови з простою „unica Dialectus mansit absque Grammatica et forte corruptione: scilicet Ruthenica, aut Карпато-рѳскаѧ"[4]). Становище сеї мови до церковнославянської означує ось як Лучкай: „Quae lingva siquidem ab omnibus reliquis Dialectis differet, et cum V. Slavica ferme conveniret, ideo necessarie haud existimabatur distincta ejus Grammatica, siquidem flexiones V. Slavicae pro hac quoque deservirent, paucae vero differentiae pro nihilo justo reputarentur"[5]).

Лучкай висказує жаль, що в тій мові нема инших творів крім катихизму. Що сей нарід „linguam suam a Polonica, Russica, et Bohemica diversam mutuaverit"[6]), нїчо дивного, бо український нарід жив в Угорщинї від давна й тому „ideo sedi affixa (gens) facilius lingvam incorruptam servare potuisse, praesertim cum usus lingvae Biblicae in Ecclesiis quotidianus agrestibus etiam familiaris sit, scribere vero gnari imitentur potius Biblicas, quam Communes expressiones"[7]). Тому й уважали зайвим писати граматику української мови.

Видав свою граматику тому, „quod Mrazovits[8]) pro alterius labii discentibus servire nequeat"[9]), а Добровського за широка й за дорога для убожших (5 зрл.). Признавши церковно-славянську мову материю украïнської, ось якого методу ужив він при трактованню її дочки: „Ruthenicas flexiones ideo adjeci, каже він, ut uberius noscatur, quantumnam haec lingua a Matre sua deflexerit? Ubi ab hac

---

[1]) ibidem. [2]) ibidem.
[3]) ibidem, стор. VIII. [4]) ibidem.
[5]) ibidem, стор. IX. [6]) ibidem, стор. XII.
[7]) ibidem, стор. XVI.
[8]) Рѣководство къ славенстѣй грамматїцѣ їспрaвленнѣй ко оупотребленїе славено-сербскихъ народныхъ оучилищъ.
[9]) Praefatio, стор. XVI.

differt(,) praenotavi, praenotatione non occurrente sequitur regulam Slavicae“[1]).

Лучкай не був обзнайомлений з сучасним йому станом язикознавства, тому помішав українську мову з церковно-славянською і перемінив одну в другу. Що погляди, висказані в передмові до його граматики, мають богацько спільного з поглядами на такіж питання Добровського, не треба, здаєть ся, над сим і розводити ся довше. В епільозї до граматики назвав сам Лучкай Добровського своїм провідником у церковно-славянській мові, коли тимчасом основою в українській мові послужило йому його власне знанне. Добровський вказав також на зайвість знаку ъ по твердих співзвуках[2]), а Лучкай опускає ъ у своїй граматиці. Крім Добровського граматики звісні були також Лучкаєви граматики: Таппе (виданне з 1826 р.)[3]), далї Смотрицького, Ломоносова, граматика Петербурської Академії і Мразовича[4]). Добрим узнав додаток в Лучкая граматиці вже Срезневський, особливо народнї пословицї, хоч і там народня мова потерпіла від правописи[5]).

Граматика Лучкая, передусїм передмова до неї, не полишила ся без впливу на пізнїйшу граматичну лїтературу українську не тілько в Угорщинї, але й у Галичинї. „Сокращенную грамматику письменнаго русскаго языка“ (Будапешт, 1853) написав Духнович „на мѣстномъ нарѣчіи, лучше сказать на славяно-русскомъ языкѣ“[6]). Завдяки руссофілам Раковському та Войтковському вийшла грама-

[1]) Лучкай, op. cit. стор. XVI.

[2]) J. Dobrowsky: Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris, (Відень, 1822, стор. 21).

[3]) Лучкай, op. cit. стор. 14.

[4]) ibidem, стор. 31.

[5]) Донесенія адъюнктъ — профессора Срезневскаго г. министру народнаго просвѣщенія. (Журналъ Министерства Народн. Просв. часть 37, ст. 49). В додатку подані оповідання, байки й анекдоти: Тыкка и дѕѣ, Мѕж и жена, Дикїй и сѣльскїй человѣкъ, Шѕка, й карас, Лев, й медвѣдь, Сойка между потатми, Трѕбарь. Крім того находять ся ту пословицї (Adagia Ruthenica) числом 101, приказки (a similitudine petita) числом 21, заклинання (imprecationes), усїх 8, пісоньки (cantilenae populares), зразок гри слів (Lusus Verborum) та загадки (Aenigmata), всїх 11. Ту й додає, що Українцї мають безлїч загадок („гатка заганка“). Дуже частими є також остроумні травестії величаній і стихарів. „Ipsi mythi populares tanto sunt ingenio concinnati, ut inter cultiores gentes perperam simile quid quaesieris“. (Граматика, стор. 176).

[6]) Матисовъ: Движеніе народной жизни въ Угорской Руси. (Бесѣда, Москва, кн. VI, стор. 243).

тика в великоруській мові зі змінами в тексті граматики. Коли по такій перерібці в великоруському дусі замітний є вплив граматики Лучкая на граматику Духновича[1]), можна припускати, що він був більше слідний в оригінальнім тексті Духновича. Дальший угроруський граматик Кирило Сабов, хоч не згадує навіть про граматику Лучкая, йде в своїм методі за Лучкаєм з тою тільки ріжницею, що в граматиці „излагаетъ правила языка письменнаго, какъ такого, который на основаніи языка Церковно-Славянскаго образованъ изъ стеченія всѣхъ нарѣчій языка Русскаго, мѣстами же, гдѣ нарѣчіе Подкарпатское уклоняется отъ правилъ общихъ, — дѣлаетъ свои примѣчанія, и сравняетъ языкъ письменный съ діалектомъ Подкарпатскимъ“[2]). Граматика Евменія Сабова[3]), що в своїй „Христоматії“[4]) називає граматику Лучкая першим підручником матірної мови в порівнанню із церковно-славянською — се граматика язичія у такім же язичію й угорській мові.

В галицько-українських граматиках і граматичних статях вплив граматики Лучкая зливається ся і перехрещується ся з відгомоном поглядів Могильницького в його **Вѣдомости**. Тягнеть ся він червоною ниткою і в дискусіях на зїздах „руських ученихъ“ в 1848[5]) і 1850 рр. і в продовженню полеміки за й против народньої мови на склонї 40 рр. і в 50 рр.[6]) і на зборах „Матиці“ 1864 р., слідний він іще навіть у граматиці Осадці в тім, що Осадця в такій великій мірі уживає церковно-славянщини при виясненню поодиноких проявів живої української мови. Вплив передмови Лучкая бачили ми в цитатах з рукописної граматики Малицького. Граматика Лучкая подобала ся Вагилевичеви, що рекомендував її Погодінови як один з найлїпших тодї творів у своїм родї[7]). Тодїж і Шашкевич уважав

---

[1]) І. Созанський: Олександер Духнович. Угро-руський автор народних учебників і публїкацій. (Львів, 1908, стор. 9).

[2]) Грамматика письменнаго русскаго языка. По образцу лучшихъ авторовъ составленна и изданна. (Ужгород, 1865, Предисловіе).

[3]) Е. Сабов: Русская грамматика и читанка. Къ изъученію угорско-русскаго литературнаго языка. (Унґвар, 1890).

[4]) Е. Сабов: Христоматія церковно-славянскихъ у угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. (Унґвар, 1893, стор. 194).

[5]) Пор. мій „Проєкт правописи Івана Жуківського на з'їздї „руських ученихъ“. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевч. т. LXXXII).

[6]) Пор. передмову дра К. Студинського до „Кореспонденції Я. Головацького в лїтах 1850—1862 (Львів, 1905).

[7]) Свѣнцицкій: Матеріалы, I. (Письмо Вагилевича къ Погодину отъ 8 марта 1836 г. ст. 147).

граматику Лучкая найлїпшою, лїпшою від граматик Павловського й Левицького[1]). Хоч Осип Левицький цитує граматику Лучкая у передмові до своєї граматики, одначе в иншім місці тоїж передмови говорить, що мимо обіцянок українських ученых не появила ся ніяка українська граматика з виїмкою Павловського в великоруській мові[2]). Проти поглядів Лучкая в передмові до граматики виступив Лозинський у переднїм слові до своєї граматики з 1846 р.

З огляду на таке заінтересованнє граматикою Лучкая в початках галицько-українського відродженя подаю обсяг Лучкаєвого знання ріжниць української мови від церковно-славянської на стілько, на скілько воно пробиваєть ся із його граматики. Говорячи в звучнї про г, каже Лучкай вимовляти його в українській мові як х в слові: легкїй. Одначе в чужих словах, що дістали вже в нашій мові право горожанства, задержує г вимову рівну латинському h: Гавриле, Havrilo, Гриц, Hritz, але в деяких церковнославянських, як і чужих, г = лат. g: нигды, nigdy, бигарь, bigarj. Впрочім також Великороси й Серби вимовляють г у слїд за Греками як лат. g[3]). Є вимовляєть ся в українській мові по ж, ш, ц, ч і щ як о: желтый, пошол, лицом, чорт, одначе не в усїх словах, передусїм ненаголошене є, прим. желѣзо. Вимовляєть ся також є як французьке u, угорське ü в словах: рекл, rükl, пекл, pükl, пастырем, pasztirüm. Ту й застерігаєть ся автор, що не наводить тих примірів, аби вчити в той спосіб вимовляти звуки, але „ut soni ex ore ruricolae auditi resolvi, et exscribi valeant“[4]).

Що до ѣ, яке Великороси, Серби, а в части й Чехи вимовляють як іе, вимовляють його „Rutheni, huc inclussis Galliciae, et parvae Russiae Incolis velut accentuatum i seu Germanicum wie“[5]). О має в деяких околицях межи Українцями (розуміють ся угорськими) вимову подібну до угорського ü, французького u, поп püp, пост püszt, колюм volüm. Инші люблять вимовляти о як ї або ѣ, прим. пїп, снїп, кїнь, пѣп, снѣп, кѣнь, вѣл. ще инші йдуть за взором Волохів і вимовляють о як оу або 8, прим. сн8п, к8нь, в8л. Але в устах освіченої людини задержує о, як і є, свій первісний звук. Для зазначення зміни в вимові можна й ту, як і над є, покласти дві точки[6]).

---

[1]) М. Шашкевич: Азбука і abecadło (Перемишль, 1836, стор. 19).

[2]) О. Левицький, op. cit. Vorrede, стор. XIX.

[3]) Лучкай, op. cit. стор. 3.

[4]) ibidem, [5]) ibidem, стор. 4.

[6]) ibidem, стор. 5.

В церковно-славянській мові не зачинають ся слова від ѣ, але Українці, на думку Лучкая, мають від Великоросів: ѣд (venenum), ѣсти, ѣхати, ѣздити, ѣж[1]). По повноголосї і такій переміні л в о, як разъ в розъ, є зазначена українська вимова церковно-славянського закінчення їе як а, прим. спасеніе — спасѣнА[2]), поява окінчення ок в 6 відм. одн. замісць ою[3]), ч замісць цреслв. щ в мочи, печи[4]). Як і Чехи, кладуть й Українці в звичайній мові к перед о й ѵ, прим. кочо (sic, воко), кѵхо, кон (vün) ille, кѵдица, але се „nullatenus probandum“[5]).

Деклїнацій три: для іменників мужеського, жіночого й середнього роду. Ось табличка взірців першої відміни іменників для української мови.

Однина.

1.	кол,	Бог,	орел,	пастырь,	ключь,	мѵжь,	край,
2.	-а,	-а,	-ра,	-А,	-а,	-а,	-А,
3.	-ови,	-ови,	-ови,	-еви (ови),	-еви,	-еви (ови),	-ю,
4.	-а,	-а,	-а,	-А,	-а,	-а,	= 1 або 2.
5.	-е,	-же,	-е,	-ю,	-ѵ,	-ѵ,	-ю,
6.	-ом,	-ом,	-ом,	-ем (ом),	-ем (ом),	-ем (ом),	-ем (ом),
7.	-ѣ,	-зѣ,	-ѣ,	-и (-ѣ),	-и (-ѣ),	-и (-ѣ),	-и.

Множина.

1, 4 і 5.	колы,	Богы,	орлы,	пастырѣ,	ключи(-ѣ),	мѵжи,	кран(-ѣ),
2.	-ов(ѵ),	-ов,	-ов,	-ев, ов,	-ев, ов,	-ев, ов,	ев(ов),
3.	-ом(ѵ̈м),	-ом(ѵ̈м),	-ом(ѵ̈м),	-ем,(ѵ̈м),	-ем,(ѵ̈м),	-ем,(ѵ̈м),	-ем(ѵ̈м),
6.	-ами,	ами,	-ами,	-ами,	-рми,	жми,	-ами, -ами, -ймн, ами,
7.	-ѣх,	-ѣх,	-ѣх,	ѣх,	-ех, ах,	-ех, ах,	-жх.

Зазначених скобками окінчень уживають тілько менше освічені Українці, каже Лучкай, тому не треба їх наслїдувати[6]). Крім спільних заміток при першій відмінї для церковно-славянської й української мови відмічує Лучкай спеціяльно в українській мові: іменники на -енко (хлопенко)[7]), 2 відм. зам. -ене -енА (каменА)[8]), загальне закінченне в 6 відм. одн. -ом і в 7 відм. -ѣ поб. на жирѵ, на верхѵ[9]), закінченне 1 відм. мн. на ы, при мягких на -ѣ, яке пов-

[1]) ibidem, стор. 10. [2]) ibidem, стор. 16, 24 і 30.
[3]) ibidem, стор. 17. [4]) ibidem, стор. 18.
[5]) ibidem. [6]) ibidem, стор. 34.
[7]) ibidem, стор. 35. [8]) ibidem, стор. 36.
[9]) ibidem, стор. 38.

стало, на думку Лучкая, зі стягнення церковно-славянського двозвука їѣ тай загальне закінченнє 2 відм. на -ов[1]), окінченнє ѣ по ж, ш, щ, ч і ц в 4 відм. мн., хоч Лучкай з правописних причин пише замісць ѣ — и[2]), вкінці уживанє в 6 відм. в залежности від евфонії закінчення ми побіч -амы, -ѧмы[3]).

Друга деклінація іменників жіночого роду має для української мови чотири взірці.

Однина.

1.	вода,	землѧ,	рѣчь,	церковь.
2.	-ы,	-и,	-и,	-кви.
3.	-ѣ,	-и,	-и,	-кви.
4.	-ѹ,	-ю,	= 1 відм.	= 1 відм.
5.	-о,	-е,	= 1 відм.	нема
6.	-ов,	-ев,	-ев, ов,	-квлевь.
7.	-ѣ,	-и,	-и,	-кви.

Множина.

1. і 5.	воды,	землѣ, и,	рѣчи,	церкви.
2.	вод,	-ель,	-ей,	-вїй.
3.	-амъ,	-лѧмъ,	-ем, ом,	-амъ.
4.	-ы,	-ѣ,	-и,	= 1 відм.
6.	-амы,	-ѧмы,	-амы,	-амы.
7.	-ахъ,	-ѧхъ,	-ахъ,	-ахъ.

Так само чотири взірці в відмінї іменників середнього роду.

Однина.

1, 4 і 5.	село,	поле,	былѧ,	телѧ,
2.	-а,	-ѧ,	-ѧ,	-ѧте,
3.	-ѹ,	-ю,	ю,	-ѧти,
6.	-ом,	-ем, ом,	-ем, ом,	-ѧтем, ом,
7.	-ѣ,	-и,	-ѣ, и,	-ѧти, ѣ.

Множина.

1, 4 і 5.	села,	полѧ,	vacat,	телѧта,
2.	сел,	поль,	—	-ѧт,
3.	-ом,	-ем, (üm), ѧм,	—	-ем, ом,
6.	-амы, сильмы,	-ѧмы,	—	-ѧтмы,
7.	-ѣхъ, охъ,	-ѧхъ,	—	-ѣхъ.

[1]) ibidem, стор. 39. [2]) ibidem, 40. [3]) ibidem, стор. 41.

З приміток до сьої деклїнації довідуємо ся, що в церковно-славянській мові кінчить ся 3 відм. мн. на ом, але в українській мові закінченнє сього відмінка -ам і -ѧм „ex com(m)uni Russica ad Libros etiam irrepsit“[1]). Былѧ і казанѧ, де ѧ повстало з їѥ, не творить мн. на ѣ, „nam est dualis“[2]).

При взірцях відміни прикметників у церковно-славянській мові не подає зразків тоїж відміни в українській мові, бо ту відміна та сама, що й церковно-славянська. „Unica differentia, quod in uno casu formae determinatae, in altero indeterminatae desinentia utantur, Rutheni intra se Socialem foemininum in ок et ѥк contrahere solent velut in Substantivis“[3]). Взірцем служить прикметник: старый, стара, старое. Муж. і сер. рід має 6 відм. старым, 7 відм. старѣм, ом. Стара має в 2 відм. старой, в 3 відм. старой(ій), в 6 відм. старов, в 7 відм. старѣй. Множина так інтересна, що подаю її в цїлости.

1.	стари,	стары або ѣ,	старѣ
2.		старыхъ,	
3.	старомъ або ым,	старам або ым,	старом або ым
4.	стары,	старѣ,	старѣ
6.		старымн,	
7.	старѣхъ,	старахъ,	старѣхъ

По ж, ш, щ і ч чути все „in communi ore“ о: нищомѕ, кожомѕ, волчом. Лучкай не дивуєть ся такій появі, бо такі види містять у собі дуже старинні кодекси, прим. у мункачівській дієцезальній бібліотеці, та видані в Венеції книжки. На закінченнє -ом і ам в 3 відм. мн. наводить примір: нѣкогом простаком (ubique üm) кѣды завдают, нѣкогам женам покой не дают. Другий степень від: гладкій, рѣткій — глажій, рѣжій. Найвищий степень творить ся через доданнє до другого префікса най (найлѣпшій).

При головних числівниках зазначено скобками: шѣсть, сѣм, восем, попри осьмнадцать, (восмь)[4]). Побіч дваста, триста, четыриста також виступає двастa і т. д. Єден, єдна відміняють ся на взір прикметника: старый, але в 7 відм. є єдном, єдной. Мн. на три роди: єдны, єдныхъ, єдным, єдны, єднымн, єдныхъ. На сер. рід єдно має 2 відм. єдиного, але тільке в книжках, а лїпша форма єдиного. Відміна дальших числівників представлена в отсїй табличці.

---

[1]) ibidem, стор. 48. [2]) ibidem, стор. 49.
[3]) ibidem, стор. 59. [4]) ibidem, стор. 64.

1.	два, дв'ѣ,	трїе, три,	четыри,	пять,
2.	двоХ,	трїеХ, треХ,	-реХ,	-теХ,
3.	двом, дв'ѣм,	трем,	-ем,	-ем,
4.	два, дв'ѣ,	три,	-еХ, и,	-еХ,
6.	двома, дв'ѣма,	тремя,	четырма, ма,	пятма, ма,
7.	двоиХ,	треХ,	-реХ,	-теХ.

В українській мові виступає побіч е також о в формі пятьом. Сто має в 6 відм. стом і стома. Відміна тысяць ось яка: тысяць, а, и, цьк, ем, и. Весь, вся, все з виїмкою 1 відм. мн. вс'ѣ відміняєть ся так, як у церковно-славянській мові. Зам. который говорить ся по українськи дрвгїй. Відмінними від церковно-славянських є українські числівники: двараз, тривраз, стораз[1]).

При відмінї заіменників подані паралельні взірцї для обох мов. Цїкавійші заіменники: кто або тко, дакто, дакїй, что, што, дашто. Відміна особових заіменників, з яких мы й вы відміняють ся цїлком правильно, представляєть ся ось як:

1.	я,	ты,	заступає он,	мн. caret.
2.	мене,	тебе,	его, ёй, его,	их('ѣх).
3.	мнѣ, мни,	тебѣ, ти,	ємв, ёй, ємв,	им('ѣм).
4.	мя,	тя,	его, ю, е,	их('ѣх).
6.	мнов,	тобов,	ним, нев, ним,	нимн.
7.	мнѣ,	тебѣ,	нѣм, ней, нѣм,	них.

Заіменники: он, она, оно й тот, тота, тото, то відміняють ся як числівник єден, так само в множинї з виїмкою 1 і 4 відм., які звучать: они, оны, они й тоты, тотѣ, тотѣ. Відміна взірцїв: мой, моя, мое; наш, наша, наше; чїй, чїя, чїе такаж, як і взірця: сесь, сеся, сесе. Сесь має в 2 відм. сего, в 6 відм. сим, в 7 відм. сем. Від сеся є 2, 3 і 7 відм. сей, 4 відм. сею, 6 відм. сек. Мн. сеси, сесѣ, сеси, 2 відм. сиХ і т. д.

Що тикаєть ся вимови, в заіменниках, зложених з его, як моего, чїего, звучить е як о (моїого), але писати форми через о не вільно. В жіночім родї вертає уже первісний звук[2]). В 1 відм. мн. заіменників он і сам годї відріжнити, чи сей відмінок у жіночім родї є рівнозвучний з мужеським чи має 'ѣ[3]).

Конюґацій шість. В першій кінчить ся 1 ос. одн. теп. ч. на ю, дїєім. на -ти, в другій -ю -ати, -яти, в третій -в -ти, четвертій -нв -нвти, пятій -ю -'ѣти, шестій -ю -ити. Перед конюґаціями на-

[1]) ibidem, стор. 68. [2]) ibidem, стор. 75.
[3]) ibidem, стор. 76.

ходить ся відміна помічного дїєслова: бꙑти, якого головні часи ось такі:

	теп. ч.		мин. ч.		буд. ч.	
	одн.	мн.	одн.	мн.	одн.	мн.
1 ос.	єм,	єсмє,	бꙑв, бꙑла, бꙑло єм,	бꙑли єсмє,	бѫдѫ,	бѫдємє.
2.	єсь,	єстє,	бꙑв, бꙑла, бꙑло єсь,	єстє,	бѫдєш,	бѫдєтє.
3.	є,	сѫть,	бꙑв, бꙑла, бꙑло.	бꙑли,	бѫдє,	бѫдѫт.

Приказовий спосіб: бѫди або бѫдь, най бѫдє, бѫдѣм або бѫдьмє, бѫдѣтє або бѫдьтє, най бѫдѫт. Можливий спосіб тепер. часу: ѧбꙑм або ѧбꙑχ бꙑл, ѧбꙑ єсь або ѧбꙑ бꙑл, ѧбꙑ єсмє (єстє) зглядно ѧбꙑ бꙑли. Можл. сп. мин. ч. бꙑл бꙑм або бꙑл бꙑχ, бꙑл бꙑ єсь, мн. бꙑли бꙑ єсмє і т. д.; в давноминувшім часї є сей спосіб: бꙑл бꙑ бꙑл єм. Дїєприкметники: минувший -бꙑл, -ла -ло, будучий — бѫдѫщїй -ѧѫ -ѥѥ. Дїєприслівники: теперішнїй — бѫдѫчи, а минувший — бꙑв, бꙑвшꙗ, бꙑвшє.

Закінченнями є в 2 ос. сь, в 3 ос. ть, в 1 ос. мн. мє, в 2 ос. тє, в 3 ос. ѫть (у Великоросів ѫтъ). Замісць ѧбꙑм або ѧбꙑχ можна виразити можливість в українській мові ось так: обꙑм, обєсь, обꙑ, обєсмє, обꙑстє, обꙑ они, обꙑχ і т. д. Лучкай уважає сї сполучення з о правильнїйшими, бо о виражає можливість і в церковнославянській мові: о єжє сподобитисѧ нам[1]).

Взірцем першої конюґації є бити. Теп. ч. бїю, бїєш, бїє, бїємє, бїєтє, бїютъ. Мин. ч. бив, ла, ло єм. Через додання до мин. ч. бꙑвалло творить ся давноминувший час. Буд. ч. бѫдѫ (3 ос. мн. бѫдѫть) бити. Приказ. сп. бїй, най бїє, бїймє, бїйтє, най бїют. Инші часи й способи утворені тим робом, що й при відмінї єсьм. Дїєприкметники: бїющїй, -ѧ, -є й бꙑл, -ла, -ло. Дїєприслівники: бїючи й бив, бившꙗ, бившє. При помочи страдального дїєприкметника творить ся страдальний рід: бит єм, єсь, є, бити єсмє, єстє, сѫть; бит бꙑл і т. д. Крім того творить ся страдальний рід також через додання до дїяльного заіменника сѧ (бїюсѧ). В примітках зазначує Лучкай, що замісць знаю, плюю уживаєть ся в українській мові знаѫ (знаєш) і плюѫ[2]).

Взірці дальших конюґацій: орю і держѫ для другої, несѫ для третої, сѣѫ для четвертої, горю і разѣмѣю для пятої, творю для шестої. Від орю приказ. сп. мн. орѣм, а дїєприкм. орющїй і орал, страдальні: оран, ѧ, о й оратый, ѧ о. Держѫ має в 3 ос. одн. держить, в 3 мн. держать і держѫть. Від несѫ дїєприкмет. несѫщїй

[1]) ibidem, стор. 85. [2]) ibidem, стор. 89.

і несл, дієприслівн. (в Лучкая gerundium) несѣчи й нес, несла, несло. Замісць црсл. щ стоїть в українській мові ч в дієсловах: печи, мочи[1]). Прик. сп. від сѣнѫ: сѣни, най сѣнет, сѣнѣм, сѣнѣте, най сѣнѫть. Як при попередніх взірцях, так і ту виступає форма сѣнѫл, л, о як дієприкм., а сѣнѫв, ла, ло як дієприсл. Від горю дїяльний дїєприкм. т. ч. горѧщїй і горячїй, страдальний мин. ч. горѣн і горен. Відміна дїєсл. хотѣти в Лучкая тотожна в обох мовах з виїмкою т. ч.: хочѫ, еш, е, ем, ете, тѧть. Де в церковно-славянській мові виступає жд в 1 ос. одн. т. ч., там в українській мові находить ся само ж: пѫждѫ — пѫжѫ[2]).

Неправильно відміняєть ся ѣм, ѣш, ѣсть, ѣме, ѣсте, ѣдѧть. Прик. сп. ѣжь, най ѣсть, ѣжьме, ѣжьте, най ѣдѧть. Дієприкм. м. ч. ѣл, страдальний ѣден, дієприслівники: ѣдѧчи тай ѣв. Подібно відміняєть ся повѣмь, але побіч повѣл і повѣв виступають форми повѣдѣл і повѣдѣв. Замісць имамь, имѫ є в українській мові маю. Идѫ має однакові форми в обох мовах, від шедѫ є тілько шел, а дальше від хожѫ. Кінчить конюґації відміна дієслова дам: дам, дасть, даме, дасте, дадѫть. Прик. сп. дай, най дасть, дайме, дайте, най дадѫть.

У своїх спостереженнях над конюґацією велить Лучкай кінчити в теп. часі 1 ос. на ѫ і ю, 2 ос. на ешь, ишь, 3 ос. на ть зглядно на е, як по нїм ть відпадає, 1 ос. мн. на ме, 2 ос. на те, 3 ос. на ть. Тїшить ся, що форму єсме найшов в Острожськім кодексї[3]); на ме кінчить ся навіть 1 ос. прик. сп. Як у иншіх мовах, так і в українській занидїв мин. недок. час з виїмкою форми бых. При помочи єсть і сѣть, як прим. кик єм, не творять ся третї особи одн. й мн. мин. часу. Що тикаєть ся приказового способу, и в другій особі переходить часто в ь, але се „a Bohemis et Slovacis irrepsit“[4]), бо зрештою лишаєть ся постійно и: козми; замісць црслв. ц в українській мові стоїть ч в таких приказ. способах, як извлечи. В 2 ос. мн. заступає укр. ѣ црслв. и. В уступі про твореннє можливого способу покликуєть ся на давність форм: бым, бысь, бы, що находять ся в Острожській Біблії[5]). Дієіменник кінчить ся в українській мові на ти, в кількох дієсловах на чи.

Прислівники того роду, як єдиницею, вторицею і т. д., зазначені як чисто церковно-славянські, а як спеціяльно українські отсї: наспак, далѣй, скорѣй, рацки, раз, двараз, тираз, стораз, двѣчи, трѣчи, сѣм, там, але й з о, як у церковно-славянській мові, прим.

[1]) ibidem, стор. 96. [2]) ibidem, стор. 105. [3]) ibidem, стор. 112.
[4]) ibidem, стор. 114. [5]) ibidem, стор. 116.

мимо, токмо, бохма (бохме) в сполуці з боже („plebea formula jurandi“[1]), инде, кѣды, тѣды, сѣды, никѣды, всегды, все, завтра, издалече й изначала. З приіменників зачислює до виключно українських: над і про (про землю); зі злучників: кедь, стягнене з когда, бо, ги (sicut), хоть, предца (предвсѣ), гей, айно (ita); вкінці з окликів: оуйю! дай Боже! о Боже! цыть! ни! егенде! еге! ачей? цибы, цитак? кедбы!

В українській мові двійні види не уживають ся з виїмкою 6 відм. Але коли іменники сер. і жін. р. на а творять множину через ѣ, Лучкай догадує ся, що се закінченне взяте з двійного числа: отже казана, казанѣ, земла, землѣ, кремѣ, имѣ, а зі вставкою ен именѣ, а церков має у множині церкви також по анальогії двійного числа[2]). Також задержують Українці дуальне закінченне ѣ в жіночім і середнім роді в відмінї прикметників, хоч іменник не положений в двійнім числі[3]). В українській мові уживаєть ся двійне число для 6 відм. при відмінї числівників: четырма, пѧтьма, шестьма, десѧтьма, стома, а при деяких навіть для 3 відм. по випущенню о: пѧтѣм, двадцатѣм, тридцатѣм і т. д.[4]). Українські дїєслова не творять двійного числа.

Позістають іще замітки Лучкая що до наголосу та складнї в українській мові. Наголос досить зберігають Українці, але в богатьох точках ріжнять ся від Великоросів і Хорватів, пр. оцéт, слѣгà, лóза[5]). Про згоду прикметника з іменником одинока увага: „Pluralis adjectivorum in Com(m)uni Ruthenica in ѣ, est dualis terminatio краснѣ телата, билѣ коровы. Sed male, si ad masculinum etiam haec terminatio transferatur добрѣ люде, pro добри люде“[6]). 4 відм. єго ставить ся в українській мові по слові і викидаєть ся є, отож: дайго, остáклюго, оубїюго. Се на взір італїйської мови: averlo і т. д.[7]). Форми: ми, ти, си, сѣбѣ заступають також присвоюючі заіменники, прим. где ти отец (де твій батько), дай ми Матери (дай моїй мамі)[8]). Церковно-славянська складня приіменника також тотожна з українською з виїмкою приіменників: чрез або прѣз, скрозь і про (про ткою землю дѣшѣ не оутрачѣ)[9]). 2 відм. змішуєть ся часто з 4 відм., але по українськи говорить ся: продам колы, кѣплю кони. По дїєсловах напоїти й подібних кладеть у церковно-славянщинї 2 відм., в українській мові 6 відм.,

[1]) ibidem, стор. 120. [2]) ibidem, стор. 128.
[3]) ibidem, стор. 130. [4]) ibidem. [5]) ibidem, стор. 136.
[6]) ibidem, стор. 141. [7]) ibidem, стор. 143. [8]) ibidem, стор. 144.
[9]) ibidem, стор. 147.

прим. напой нас виномъ[1]). По другім степени прикметника може стояти або сам 2 відм. або з ѿ: меншій мене й богатшій ѿ мене[2]). Українське ид має значінне латинського ad і лучить ся з 3 відм.: пой идо мнѣ, не иди ид немъ, златый ключь ид каждым дверем придлетсѧ[3]). За стоїть в 6 відм.: не иди за мнов, не идъ з' ним. Як що зійдуть ся два перші відмінки, резонує Лучкай, один кладеть ся у 6 відм., прим. коли и дѣвкок была[4]). Заміткою, що по українськи говорить ся часто: лѣтѣ, полъдни[5]), кінчить ся Лучкавве знанне української складні.

Ось і все, в чім неподібна дочка до матери. Але й межи тими точками неподібности стрічають ся нераз прикмети, прим. у конюґації, якими відзначаєть ся мати, а не має їх дочка, а мимо того Лучкай приписує їй такі прикмети. Всетаки, треба признати, що автор підхопив деякі появи народньої мови вірно, жаль тілько, що не знав граматики Павловського, яка, можна припускати, була би піддала Лучкаєви инший плян трактовання української мови. При граматичних виводах і помічаннях втягає автор до помочи появи инших індо-европейських мов, а спеціяльно славянських, отже великоруської, сербської, чеської, словацької, говорить і про польонїзми, а дальше нїмецької і італїйської мови. І в історії української фільольоґії заслужив собі Лучкай на вдячну згадку, бо перший в австрийській Україні, на скілько позволяло на се йому його знанне і погляди на справу, дав граматичне обробленне української, спеціяльно угроруської мови. З граматики Лучкая користав також автор найблизшої граматики української мови Осип Левицький.

VII. Перша друкована в Галичині граматика української мови Осипа Левицького з 1834 р. Неприродна, макаронїчна мова граматики й причина того — її жерела.

Антін Добрянський, автор граматики церковно-славянської мови, виданої 1837 р. по польськи, а 1851 по українськи, оповідає у своїй автобіоґрафії, що „батько-учитель славянъ“ Копітар впровадив у цїсарську бібліотеку в Відні і вчив „одного русского конвиктора, именно нашого первого знакомитого языкослова Іосифа

[1]) ibidem, стор. 149. [2]) ibidem.
[3]) ibidem, стор. 151. [4]) ibidem, стор. 152.
[5]) ibidem, стор. 153.

Левицкого“[1]). Сей ученик Копітара видав 1830 р. у Львові Прирѣчный словарь славено-польскїй, или собранїе реченїй славенскихъ невдокъ разумѣтельныхъ, обрѣтающихъ ся въ книгахъ церковныхъ на языкъ польскїй толкованыхъ. Ту вичислює Левицький славянські мови, згадує і про „Россійскій (Московскій, Русскій) языкъ“, а своєї мови дасть Бог. Рік пізнїйше вносить той сам автор рукопись своєї граматики до львівської цензури з просьбою о позволенне друкувати її. Граматика має заголовок: „Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien“. Ґубернїяльний президент бар. Кріґ відіслав рукопись до віденської „Polizeihofstelle“, а там віддано її до оцїнки Копітарови.

Копітар переглянув совісно духовий плід свойого ученика та поробив бистроумні замітки, якими міг покористувати ся Левицький[2]). Та Левицький дуже мало зважав на замітки Копітара й випустив друком майже незмінену давну рукопись. Замітки Копітара є того роду, що инший автор, не Осип Левицький, був би не то переробив свою давну працю, але написав цїлком нову. Левицький не зробив сього. До написання порядної граматики не було в нього потрібного підготованя, не було й знання і талану для такої праці. Граматика Левицького — се невдатна компіляція головно трьох граматик, двох рукописних української мови й граматики великоруської мови Таппе. Обсяг власних спостережень автора невеличкий.

В отсїй статї вже була згадка, що Левицький, як твердить Дїдицький, мав користувати ся рукописною граматикою української мови Паславського Петра. Граматика Паславського, що була готова перед 1820 р.[4]), певно й піддала першу гадку Левицькому написати такуж граматику. Недостача рукописи граматики Паславського Петра не дає можности виказати, на скілько послужила ся граматика жерелом для Левицького граматики. Що одначе можна вірити словам Дїдицького, можна вносити з того, що Левицький не цитує таких граматик, з яких черпав обильно до своєї, що більше своє користанне з одної навіть заперечив. Ледви чи не найбільше кори-

[1]) Б. Дїдицький: Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. (Львів, 1881, стор. 17).

[2]) Що автором сеї книжки Осип Левицький, пор. цитовану статю „Доля галицко-русского языка“.

[3]) Рукопись граматики Левицького враз з замітками Копітара зберігаєть ся у львівській університетській бібліотеці. Сї замітки видав друком др. Маковей в додатку до цитованої статї.

[4]) Дїдицький: Михаилъ Качковскій. стор. 80.

став або просто відписував Левицький з граматики A. B. Таппе: Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche.

На жаль з львівських бібліотек находить ся ся книжка тілько в одній університетській і то пізнійше її виданне, бо семе поправлене й побільшене з 1835 р. Та навіть і в сім виданню подібних місць і тотожних повнісінько. Ось один зразок зараз з 2 §: Bemerkungen über das Eigenthümliche der Buchstaben:

Левицький: **Б.** Tönt a) weich wie w; b) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor **л, н, ь**; z. B. **Волѧ** (wolä) der Wille, **власть** (włast') die Gewalt, **внѹкъ** (wnuk) der Enkel, **кровь** (krow) das Blut.

Hart wie ff tönt es am Ende vor **ъ** und vor einem Consonanten z. B. **Рȏвъ** (rüff) der Graben; **ѻвцѧ** (wüffciä) das Schaf; **вчера́** (fftschera) gestern u. s. w.[1]).

Таппе: B Tönt 1) weich wie w; und 2) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor **л, н, р**; z. B. **вода**, (woda) das Wasser; **владѣніе** (wladjenije), die Herrschaft; **внукъ** (wnuk), der Enkel; **врагъ** (wrak, Siehe Г), der Feind. — Hart wie ff oder ph tönt es am Ende, und vor einem harten Consonanten z. B. (По прикладах: Строгоновъ, Черниговъ, вторникъ, впечь) **овца** (offza) das Schaaf; **вчера** (fftschera), gestern, u. s. w.[2]).

У згаданій книжці вичитав Левицький також, що в 2 відм. прикметників і заіменників вимовляєть ся **г** в околицях Москви як **г**[3]), що **ѳ** приймлено замісць грецького **Θ** і що воно звучить як **ф**[4]), звідти й переписав він се, що говорить про **ѵ**:

Левицький: Ist das griechische Ypsilon und kommt noch in einigen wenigen, aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere am Anfange eines Wortes oder nach einigen Consonanten, und das letztere nach einem Vokal. z. B. **Сѵнодъ** (Sy-

Таппе: Ist das griechische Ypsilon, und kommt nur in einigen wenigen aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere im Anfange eines Wortes, oder nach einem Consonanten, und das letztere nach einem Vokal, z. B. **Сѵнодъ** (ssynod),

[1]) Левицький: Grammatik, стор. 5.
[2]) Таппе; Russische Sprachlehre, стор. 7.
[3]) Лев. стор. 6, Таппе, стор. 8.
[4]) Лев. стор. 17, Таппе, стор. 16.

nod): Ѥѵ҃ангєлїѥ (Ewanghelije) das Evangelium[1]).

der Synod; ... евангелие (ewangelie) das Evangelium[2]).

Зі сеї граматики взяті знаки інтерпункції і їх великоруські терміни[3]) й чотири правила правописні, додані чомусь то до роздїлу „Vom Tone". Два перші з них отсї:

Лев.: Hinter г, к, χ, steht nie ы, sondern и.

Hinter г, к, χ, ж, ц, ч, ш, щ, nie ѧ sondern а[4]).

Таппе: Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ steht nie ы, sondern и.

Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ, ц steht nie я, sondern а[5]).

Таппе написав свою граматику для Нїмців, тому по поодиноких партіях граматики находять ся в нїй практичні вправи. Левицький по вступних увагах, як вимовляють ся поодинокі букви, інтерпункції і наголосї наводить як „Leseübung" пісню: Гримнуло, тупнуло в лїсї, де ось як учить читати українські слова: л'кс'к (liésié), соб'ѣ (sobié), кыл'кт'кла (wyliétiéła), к'ѣръ (wiér) і т. д. Чисельна вартість азбуки взята також звідси[6]).

Порядок частий мови й їх терміни однакові в обох граматиках[7]), так само числа, роди, дефініції чисел, навіть замітка, що іменники generis communis закінчені на л і ѧ[8]). Як невільничо держав ся Левицький свойого жерела, просто місцями переписуючи його, нехай послужать доказом отсї виписки:

Лев. Der Casus (der Fall das Verhältniss der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjekte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniss, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist derselbe in

Таппе: Der Casus (der Fall, die Relation, oder das Verhältniß der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjecte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition, den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniß, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist

[1]) Лев. стор. 17. [2]) Таппе, стор. 16.
[3]) Лев. стор. 21—22, Таппе, стор. 23.
[4]) Лев. стор. 22. [5]) Таппе, стор. 54.
[6]) Лев. стор. 28, Таппе, стор. 21—22.
[7]) Лев. стор. 32, Таппе, стор. 36.
[8]) Лев. стор. 33 і 34. Таппе, стор. 40 і 41.

der russinischen Sprache in der einfachen und vielfachen Zahl von siebenfacher Art, nämlich:

1-tens. Der Nominativ (der nennende Fall именительный падежъ) Hauptfall oder am besten die Subjectform, steht auf die Frage wer? oder was?

2. Der Genitiv (родительный) oder der zeigende (sic, zeugende) Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform, steht auf die Frage wessen?

3. Der Dativ (der gebende Fall дател'ный oder die Zweckform) steht auf die Frage wem?

4. Der Accusativ (der anklagende Fall винител'ный der Wirkfall oder am besten direkte Objectivform) steht auf die Frage wen? oder was?

5. Der Vocativ (oder rufende Fall звательный) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet oder anrufet.

6. Der Instrumental (deutsch: der Vermittelnde творительный) ist der eigentliche reine d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel oder Werkzeug dargestellt wird. Er steht daher gewöhnlich

derselbe in der russischen Sprache, im Singular und Plural, von siebenfacher Art, nämlich.

1) Der Nominativ (der nennende Fall, именительный падежъ, Hauptfall, oder am besten die Subjectform) steht auf die Frage: wer? oder was? (далї пропущено в Лев.).

2) Der Genetiv (родительный, oder der zeugende Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform) steht auf die Frage: wessen? (дальший текст у Лев. пропущений).

3) Der Dativ (der gebende Fall, дательный, oder die Zweckform) steht auf die Frage: wem? (далї пропустив Лев.).

4) Der Accusativ (der anklagende Fall, винительный, der Wirkfall, oder am besten die directe Objectform) steht auf die Frage: wem? (далї пропустив Лев.).

5. Der Vocativ (oder der rufende Fall, звательный) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet, oder anruft. (далї пропустив Лев.).

6) Der Instrumental, deutsch vielleicht: der Vermittelnde (творительный), ist der eigentliche reine, d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel- oder Werkzeug dargestellt wird. Er

auf die Frage womit? wodurch? z. B. mit der Hand рѫкою (рѫковь;) durch die That, дѣломъ.

7. Der Präpositiv oder der Praepositionalis, deutsch, etwa der Vorwortsfall (предложный) steht dagegen nicht allein; sondern erfordert immer noch eine Praeposition vor sich z. B. о von; при bey, въ in, на auf, u. s. w.[1]).

steht daher gewöhnlich auf die Frage: womit? wodurch? wie z. B. mit der Hand, рукою, durch die That, дѣломъ.

7. Der Präpositiv oder besser: der Praepositionalis, deutsch etwa: der Vorwortsfall (предложный), steht dagegen nie allein, sondern erfordert immer noch eine Präposition vor sich (daher denn auch sein Name,) z. B. о, von; при, vor; въ in; на auf; u. s. w.[2]).

Як Таппе[3]), так і Левицький[4]) подає табличку закінчень деклінацій іменників. Від нього взяв Левицький і замітку, що находить ся зараз під табличкою, про рівність 2 й 4 відмінків при животних, а 1 й 4 відмінків при неживотних іменниках[5]). Відси зачерпнув Левицький й один із взірців відміни мужеських іменників, а се злодѣй, замітку, що іменники з окінченнями: окъ, ецъ й иншими викидають в 2 відм. е або о, з виїмкою іменників кокъ і чтецъ, що задержують о й е, виписуючи звідси навіть богато примірів[6]), далі взірці для відміни жіночих іменників: жена, кода, слѣза, рѫка, богиня, якої відміна однаковісінька в обох авторів, шея (на іменники: дѫша, мышь, честь, які є взірцями в Левицького, вказав в увагах Таппе), взірці для відміни іменників середнього роду: поле, море (вказано на имя) й замітку до сеї відміни[7]), уступ про втручуванне е й о в 2 відм. мн. таких іменників жіночого роду, як бочка, земля (разом із примірами)[8]), й середнього роду, прим. ведро, сердце[9]). Параґраф „von den Vergrösserungs und Verkleinerungswörtern“ взорований на відповіднім параґрафі великоруської граматики[10]). Зпоміж трьох неправильних іменників, які наводить Таппе, а се дитя, мать, дочь, два перші находять ся і в Левицького межи неправильними іменниками (матерь, мати,

[1]) Лев. стор. 34—35. [2]) Таппе, стор. 41, 42, 43.
[3]) стор. 51. [4]) стор. 36 - 37. [5]) ibidem.
[6]) Лев. стор, 45—46, Таппе, стор. 63—64.
[7]) Лев. стор. 61, Таппе, стор. 72.
[8]) Лев. стор. 56—57, Таппе, стор. 67—68.
[9]) Лев. стор. 63, Таппе, стор. 67.
[10]) Лев. стор. 66—77, Таппе, стор. 70.

дѣтина)[1]). Уваги про pluralia tantum[2]) і singularia tantum[3]) також запозичені з сеї граматики великоруської мови.

В обох граматиках однакові дефініції прикметника, його поділ на „vollständige, abgekürzte und Possessiv-Adjectiva“ та відміненнє у першій ґрупі твердого й мягкого виду[4]). В обох граматиках взірцем твердого виду прикметників мѣдрый, ая, ое, мн. в Лев. мѣдрыи(ые), в Тап. мудрые, жін. і сер. рід в обох мѣдрыя[5]), дальші два взірці Левицького: синїй і сѣчїй вказані в примітках великоруської граматики. Що говорить Левицький за скорочені прикметники в своїй граматиці[6]), взяте з Таппе[7]), як і партія за присвоюючі прикметники в Левицького[8]) анальоґічна з тою, яку помістив Таппе в своїй граматиці[9]). Великоруські форми в відмінї взірця: весь, вся, всѣ вказують також на їх жерело[10]). З того жерела довідав ся Левицький, що найвищий степень творить ся, додаючи до першого прислівники дѣже, весьма, вельми, отмѣнно[11]) та що прикметники можна збільшувати й зменшувати[12]).

Розклад заіменників і числівників однаковісінький в обох граматиках[13]). В обох також відміна тих самих числівників з виїмкою сорокъ, девяносто, двадцатьпять, чого нема в Левицького. Не диво, що четыре має в 2 відм. четырёхъ або три — трёхъ[14]) і т. д., бо в Таппе подибуємо такі самі форми. До того Левицькому навіть не прийшло на думку, як таких самих точок уживає він раз на означенне о перех. в і (ö), а другий раз для йо або ьо (ë). Безкритично виписав також Левицький з підручника Таппе відміну числівників: обѣ, обѣ, двое[15]), четверо, полтора, 2 відм. полторыхъ[16]).

---

[1]) Лев. стор. 68, Таппе, стор. 71. [2]) Лев. стор. 69, Таппе, стор. 74. [3]) Лев. стор. 69, Таппе, стор. 75.

[4]) Лев. стор. 72, Таппе, стор. 94.

[5]) Лев. стор. 72—73, Таппе, стор. 100. [6]) стор. 75—76.

[7]) стор. 95—96. [8]) стор. 76—77. [9]) стор. 97—98.

[10]) Лев. стор. 80, Таппе, стор. 105.

[11]) Лев. стор. 82, Таппе, стор. 105.

[12]) Лев. стор. 82—83, Таппе, стор. 106.

[13]) Вступні замітки до заіменників в §. 29 в Левицького (стор. 83) тотожні з §. 31 в Таппе (стор. 119). Взірці; тотъ (Лев., стор. 89, Таппе, стор. 121), чей (Лев. стор. 90, Таппе, стор. 121), кто (Лев., стор. 91, Таппе, стор. 122) також однакові; на взорець оный (Лев., стор. 89—90, Таппе, стор. 121) вказано в граматиці Таппе. § 36 „Unbestimmte Fürwörter“ в Левицького (стор. 93) анальоґічний з заміткою 6 на 125 стор. великоруської граматики.

[14]) Лев. стор. 95, Таппе, стор. 138.

[15]) Лев. стор. 97, Таппе, стор. 140.

[16]) Лев. стор. 98, Таппе, стор. 141.

Невільничо за великоруською граматикою іде також Левицький в партії про дїєслово. З широкого вступного викладу Таппе робить Левицький витяг майже тими самими словами[1]). Подїл дїєслів після дїєіменника на 12 кляс взоруваний на такім самім подїлї Таппе з тою ріжницею, що накручуючи великоруські дїєслова на українські, змішав Левицький першу клясу з четвертою й утворив сам одну, щоби було повне число дванайцять. Розуміється ся, із того жерела забрав і приміри на поодинокі кляси[2]). В однім місцї поправляє Левицький Таппе, вважаючи цїлком справедливо дїєприкметником мин. ч. страдального роду форму, якій Таппе підсуває теперішнїй час, але творить сей дїєприкметник у сей сам спосіб, що й Таппе[3]) (кликаный). „Muster für die unbestimmten Zeitwörter“ разом зі взірцем двигати[4]) та „Muster für die einfachen Zeitwörter“[5]) Левицького утворені на основі таблички „Tabelle der 17 verschiedenen Brauchen von Verbis“ у Таппе[6]). Говорячи про „illimitirte“ і „limitirte Bewegung“ дїєслів, виписує Левицький дїєслова з Таппе дословно, тілько замість гонять ужив догонати, зам. ползаю — посылати[7]). Так само §. 46 „Von den vollendeten zusammengesetzten Zeitwörtern“ взятий в цїлости майже дословно з Таппе[8]). Цїлу таблицю неправильних дїєслів витягнув Левицький також з Таппе[9]).

І невідмінні части мови, на скілько приходять ту неукраїнські слова та звороти, взоровані на граматиці Таппе[10]), передусїм треба се сказати про прислівники[11]).

---

[1]) Лев. стор. 99—101, Таппе, стор. 44—50.

[2]) Лев. стор. 111—113, Таппе, стор. 163. Замітка 3 на стор. 115 в Левицького відповідає Anmerkung 4 c на стор. 162 в Таппе, а перша замітка Левицького на стор. 117 замітцї по відмінї „я грызъ“ на стор, 165 в Таппе. Дальші анальоґічні партії: Von dem Mittelworte в Левицького на стор. 120 і Von den Participien у Таппе на стор. 168; Vom Gerundio в Лев. на стор. 120 і Von den Gerundien на стор. 169 в Таппе.

[3]) Лев. стор. 122, Таппе, стор. 191.

[4]) стор. 123, [5]) стор. 130, [6]) стор. 195.

[7]) Лев. стор. 135—136, Таппе, стор. 179—180.

[8]) Лев. стор. 139—142, Таппе, стор. 181—184. Дальші анальоґічні місця в обох граматиках: уступ, де Левицький говорить про значінне звороткних дїєслів, відповідає тому, що находить ся на стор. 199 під B в Таппе, а долїшня замітка на стор. 149 в Левицького = Таппе, стор. 202 2).

[9]) Лев. стор. 156—160. Таппе, стор. 203—204.

[10]) Лев. стор. 161—162, Таппе, стор. 206—207.

[11]) Лев. стор. 162—167, Таппе, стор. 222—223.

Не менше користав Левицький з граматики великоруської мови Таппе й у складні. І так в §. 57 п. з. „Von der Angemessenheit“ правило про складню прикметника взяте з §. 142 граматики Таппе, навіть один примір **Ѣ́чная память**[1]), так само складня дїєслова, всї відносні правила аж до замітки, між ними й приміри: **Киргилїй и Омиръ были (кѣли) славныи** (в Таппе: славные) **стихотворцы**; **миръ і любов най будуть з вами**[2]). В §. 58 „Von der Abhängigkeit“ правила виписані з анальоґічної партії в Таппе „Syntaktische Bemerkungen“. Для ілюстрації своїх правил взяв відси Левицький також богацько примірів:

Лев.: **локоть сѣкна; много дѣтей: мало хлѣба; кѣлько людей? дость грошей; ничь нового; Богѣ и людямъ милый; Богъ сотворилъ небо и землю, и всё цо видимо и не видимо; онъ жилъ сорокъ лѣтъ; я ѣхалъ лѣсомъ; она пшла оуличею (оуличевь); высокїй ростомъ; онъ рокомъ старшїй**[3]).

Таппе: аршинъ сукна; довольно денегъ; много дѣтей; сколько людей; ничего нового; мало благоразумія; Богу и людямъ любезенъ; Богъ сотворилъ небо и землю; онъ жилъ девяносто лѣтъ; я ѣхалъ улицею, лугомъ, лѣсомъ; высокъ ростомъ; вотъ братъ годомъ старѣе меня[4]).

Годї виписувати все докладно, що переймив Левицький з підручника Таппе. Як мало старав ся Левицький внести свойого, індівідуального в свою граматику, нехай іще послужать доказом отсї приміри:

Лев.: **красти не наше дѣло; она то сробила не знаючи на цо; онъ пошолъ не дождавшись его; знатися съ добрыми людьми; водовь смыло землю; сбити непрїятела съ поля; всё оупованїе возлагаю на Бога; онъ напровадилъ его на правѣ дорогѣ**[5]),

Таппе: лгать не наше дѣло; она это сдѣлала, не зная на что; онъ ушёлъ, не дожидавшись его; знаться съ добрыми людьми; водою смыло землю; сбить непріятеля съ поля; всё упованіе возлагаю на Бога; онъ наставилъ его на путь истины[6]);

[1]) Лев. стор. 172, Таппе, стор. 229.
[2]) Лев. стор. 172—173, Таппе, стор. 230—232. Останнїй примір узяв Левицький з нїмецького тексту, призначеного до перекладу на великоруську мову.
[3]) Лев. стор. 174—176. [4]) Таппе, стор. 227—229.
[5]) Лев. стор. 183—184. [6]) Таппе, стор. 232—233.

або: Bei den Wörtern niemand **никто** und nicht **ничего** steht immer noch eine zweite Negation z. B. **и ничего не видалъ** і т. д.[1]).

Bei den Wörtern niemand, nichts steht immer noch eine zweite Negation. Ту й примір: **я ничего не слыхалъ**[2]).

Не без інтересу буде також увійти в тайни Левицького будованя українських віршів, чого вчить він при кінці своєї граматики. Він же сам уважав себе „собственно лишь „знатокомъ" русского стихотворства", а Дідицький признав йому таке знанне[3]). І ту § 61 Левицького п. з. „Regeln des Versbaues" запозичений головно з підручника Таппе, в якого найшов Левицький і се, що члени вірша повстають з правильно зложених довгих і коротких складів, які називають ся в поезії стопами, і дефініції стіп і розріжнюванне мужеського й жіночого риму[4]) й вкінці навіть один примір, який Левицький перелицював на українську мову:

Таппе:	Лев.
Звѣри работы не знаютъ,	**Звѣ́ры рабо́ты не зна́ютъ,**
Птицы живутъ безъ труда;	**Пта́хи жи́ютъ бе́зъ тру́да;**
Люди не звѣри, не птицы,	**Лю́ди не звѣ́ры не пта́хи,**
Люди работой живутъ[5]).	**Лю́ди робо́тою жи́ютъ**[6]).

Подаванне великоруських взірців віршованя за такіж українські згідне з поглядами Левицького на наголос в українській мові, який, на його думку, той сам, що й великоруський, й тому відсилає цікавих основнійше пізнати наголос до Пухмаєрової граматики: Lehrgebäude der russischen Sprache (Прага, 1820)[7]). Випливом такого погляду Левицького є і вірш в його граматиці, який переписав він з граматики Бутовського. Сей вірш — се переклад із польської мови. Тому поданне його в цїлости є потрібне, щоби показати, як невеличкі ріжниці в Левицького межи великоруською й українською мовою, а потім, аби доказати користуванне Левицького також граматикою Бутовського. Ось як виглядає сей вірш по великоруськи й українськи:

---

[1]) Лев. стор. 184. [2]) Таппе, стор. 235.
[3]) Дідицький: Михаилъ Качковскій, стор. 76.
[4]) Лев. стор. 192—194, Таппе, §. 186.
[5]) Лев. стор. 200. [6]) Таппе, стор. 259.
[7]) Левицький: Grammatik, стор. 188. Про наголос говорить Пухмаєр у своїй граматиці на стор. 13—51.

Бутовський:

Красные Майскіе дни наступили,
Вѣтвы зелёны листки распу-
[стили.
Мягкой одѣлись луга муравой,
Тѣшился зайчикъ пріятной по-
[рой.
Только сердился на то, что ве-
[сною
Травы закрыли его съ головою;
Не было видно вдали ничего,
Издали не было видно его.
Въ гнѣвѣ вытаптивать лугъ на-
[чинаетъ,
Тутъ старый заецъ ему пред-
[лагаетъ:
„Травы поникнутъ, ты взрос-
[нешь; — вѣрь мнѣ,
„Осенью будешь жалѣть о ве-
[снѣ![1])

Левицький:

Красные майскїе дни наст8-
[пили,
Лозы зелены листки роспѫстили;
Мягковь одѣлись л8ки м8ра-
[вовь,
Тѣшилсѧ зайчикъ пріятновь
[поровь,
Тѫлько сердилсѧ на то, що ве-
[сною
Травы закрили его съ головою,
Не ѫзло видно вдали ничего,
Изъ дали не ѫзло видно его.
Въ гнѣквѣ вытаптивать л8гъ
[починає,
Тѫтъ старый заецъ ємѫ пре-
[кладає:
Травы поникнѫтъ(,) ты взро-
[снешь(,) вѣрь мнѣ(,)
Осени ѫдешь жалѣть о весн҃[2]).

З граматики Бутовського виписав Левицький инші потрібні йому відомости з науки віршування, яких не найшов у Таппе. Як ученик Копітара знав Левицький також його граматику, заключаючи з кількох відсилок до анальогій в мові Країнцїв. Але головною основою для Левицького була все таки граматика Таппе, здаєть ся, у виданню з 1825 р. Одначе тому, що се мала бути граматика української мови, звернув ся Левицький за иншими відповідними жерелами. Такими були: згадана вище рукописна граматика Паславського, граматика Лучкая і рукописна граматика Могильницького.

За вказівкою Лучкая, що **о** перехідне в **і** можна означати двома точками, ввів Левицький у нашу правопись сей знак. Лучкаєва се, як і Левицького, улюблена форма 6 відм. одн. на **ов** і **ѳв**. Хоч Левицький уложив ніби граматику української мови, він не відбіг цїлком від того становища, яке займив супроти рідної мови Лучкай, а може й не дорівнав йому. Ось як означує Левицький

[1]) Мих. Бутовський: Грамматика россійскаго языка въ пользу Польскаго юношества въ Волынской Гимназіи. (Почаїв, 1809, стор. 339). Се взорець на „Дактилическій Четырестопный“ вірш.

[2]) Левицький: Grammatik, стор. 200.

ріжницю української мови та церковно-славянської: „Den ganzen Unterschied zwischen der ruthenischen Kirchensprache und gemeinen Volkssprache macht die, von den Grammatikern festgesetzte Regel, das ist: Nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten darf nie in der Kirchensprache ein о geschrieben werden, sondern ѣ: das Volk geht über diese Regel hinaus, und spricht nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten lieber о als ѣ“[1]). Се свідоцтво вбожества знання рідної мови в Левицького пригадує нам також поміченне Лучкая. За пізно, здаєть ся, дістав Левицький граматику Лучкая в руки й тому не помістив сеї замітки на своїм місці,а в додатку.

Нетактовно поступив собі Левицький з рукописною граматикою Могильницького. В передмові до першого видання „Манявського Скиту“ боронив ся Могильницький Антін перед будучими нападами на його мову та правопись: „Не выступаю, писав він, яко Идіота и Перестроитель (Reformator) съ новыми помыслами Грамматики и правописи, якихъ вже въ нашихъ часахъ такъ много черезъ зрѣлище переминуло, и слѣду по собѣ не лишивши, но такожь, яко человѣкъ ползующій ся питомымъ мнѣніемъ и пересвѣдченіемъ, не могу челомъ низко бити передъ указами гденекотрыхъ Диктаторовъ Грамматикальныхъ, и Героѣвъ азбучныхъ, що якінсь тамъ свои сновидѣнія, або гôрше! присвоени перелицьовали спадщины, славою и именемъ давно вже упокоившихъ ся писателей, иннымъ яко неопровержимый законъ, и зеркало неошибности накинути силуютъ ся, нехотящихъ покорити ся Самоуками прозиваютъ, — а въ Грамматикахъ своихъ часто густо издаваемыхъ густыми противорѣчіями, питому будôвлю, дѣло рукъ своихъ розваляютъ“[2]). Граматичним і правописним диктатором, що присвоїв собі чужу спадщину та видавав граматики одну противорічну другій, був саме Осип Левицький. У своїй промові на зїздї „руських ученихъ“ в 1848 р. згадав Левицький за Могильницького граматику „языка Галицко-рускаго“, якої Могильницький „анѣ за житья, анѣ по смерти ко образованью ся во тôмъ языцѣ не дозволилъ“. А хоч Левицький сходив ся так часто „съ тымже правдиве усерднымъ Русиномъ“, говорив він, „тѣмъ менше зъ нен хôсновати мôгъ“[3]).

---

[1]) ibidem, Anmerkung на останній сторонї.

[2]) А. Могильницький: Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епическое основане на повѣстехъ простонародныхъ русскихъ. (Перемишль, 1852, стор. XIX).

[3]) Я. Головацький: Историческій очеркъ основанїя Галицко-рѹскон Матицѣ. (Львів, 1850, стор. 83).

В анонімнім памфлеті на Лозинського Осипа розширив Северин Шехович сю вістку й на Лозинського[1]).

Обвинувачування Левицького о користуванє граматикою Могильницького находять своє потвердженнє при порівнанню обох граматик, його запереченнє несправедливе. Вже на перших сторінках граматики Левицького кидаєть ся в очи ось який виступ проти Павловського: „Ein Zeichen ober dem (о) muss zugegeben werden; weil man auf keine konsequente Art diesen Unterschied anzeigen könnte; denn schriebe man ein и, (ї) wie es Pawłowski gethan hat, so würde man Anderen, die diesen Unterschied nicht beobachten, das Verstehen erschweren, und eine grosse Unregelmässigkeit in der Sprache einführen, was zu beseitigen ist. Wer könnte wissen, dass конь (küń) das Pferd, in der zweyten Endung nicht künia, sondern коня hat?“[2]). Обуреннє Могильницького на такий спосіб віддаванія і, що повстало з первісного о, в Павловського вже нам звісне. Як Лучкай піддав Левицькому гадку поміщення загадок при кінці граматики, так Могильницький в великій мірі достарчив Левицькому народніх приповідок; від Могильницького також відписав Левицький майже дословно, тілько ту й там дещо поправляючи й опускаючи, „Taufnamen höheren Styls, und des gemeinen Lebens“[3]). Отсе було би те з граматики Могильницького, що відразу впадає в очи при переглядданню граматики Левицького.

Але попри се на канві, переймленій у Таппе, находить ся богацько взорів, запозичених у Могильницького. Чи говорить Левицький про вимову звука г[4]), чи про чистий і нечистий виговір звуків є[5]) й о[6]), чергованнє є і ѣ, чи про переміну букв[7]), чи стараєть ся зясувати характер української мови[8]) або подати її характеристичні прикмети[9]), всюди видно сильні слїди, дуже часто навіть ті самі приміри, що в граматиці Могильницького. Спільні в обох граматиках взірці відміни іменників: олїй (Мог. єлєй), оучитєль, вода, шїа (в Лев. шєа, бо сей взорець, як згадано, відписав Левицький від Таппе), имя, поле й деякі замітки до деклїнацій. В Могильницького поінформував ся Левицький про збільшені і здрібнїлі іменники[10]), звідси вивчив ся українського степенованія прикметників[11]), яке

[1]) Др. К. Студинський, op. cit. стор. 82.
[2]) Левицький: Grammatik, стор. 13.
[3]) ibidem, стор. 212. [4]) ibidem, стор. 6.
[5]) ibidem, стор. 7—10. [6]) ibidem, стор. 12—14.
[7]) ibidem, стор. 20. [8]) ibidem, стор. 28—30.
[9]) ibidem, стор. 30—31. [10]) ibidem, стор. 66—67.
[11]) ibidem, стор. 81—83.

відмінне в нашій мові і великоруській, звідси й зачерпнув два взірці відміни прикметників: мѫдрый і синій[1]). Менше значні слїди граматики Могильницького в Левицького партіях про заіменники й числівники. В науці про дїєслово стала в пригоді Могильницького граматика Левицькому передусїм при відмінї помічних[2]) і неправильних[3]) дїєслів. Невідмінні части мови не вільні також від слїдів впливу сеї рукописної граматики. Неперервною ниткою вється через цїлу граматику Левицького робленнє ріжниці межи „gemeine Volkssprache“ а вищим стилем. Перший термін тотожний із просторѣчїємъ Могильницького, другий — мова його творів й висновок думок його Бѣдомости, хоч сама назва „вищий стиль“ походить також від Таппе[4]).

Вістки з галицько-української дїялектольогії, які рідко розкидані по граматиці Левицького, завдячує, здаєть ся, автор Лаврівському[5]). Що й його граматику міг читати Левицький, промовляє за тим відношенне Левицького до граматик Таппе та Могильницького. Коли додати до того, що граматику Левицького в рукописи читав його свояк Лозинський і поробив йому свої замітки, які навіть мав використати автор[6]), не богато лишить ся в граматиці Левицького

[1]) ibidem, стор. 72—74. [2]) ibidem, стор. 102—110.

[3]) ibidem, стор. 150—155.

[4]) Таппе, op. cit. На стор. 256—257 є спис імен, а при „Иванъ“ відмічено: „im höheren Style: Іоанъ“.

[5]) Від нього мабуть і походить кілька заміток в рукописній граматиці, виписаних на маленьких карточках. Ту зазначено, що побіч на верху вживаєть ся також на версѣ, що по українськи, говорить ся чій non чей, четыриста, non четыреста. При відмінї числівників три, четыре так і написано: „oj, oj, za te deklinacye три четыри będę gwałtu krzyczał“. Поб. о стѣ вживаєть ся о сетцѣ. На закінченнє е в 1 відм. мн. прикметників викрикує рецензент: „ach! znowu in adjectivo na końcu е — dla czego nie и“. Дальші замітки: abnehmen отобрати надбрати dicitur, jam vero оубрати (вбрати) est: jemanden, sich v. etwas anziehen induere vestem; auch дождитъ — снѣжитъ; non ишёлъ sed ишолъ (ишовъ); non ѣчъ, sed ѣджъ (ѣѫъ), non ѣженъ sed ѣжденъ (ѣжѫенъ). Поданий також прик. сп від хотїти й могти, яких нема в рукописи Левицького: хтѣй ти, най онъ хочетъ, хтѣйте вы, най они хтятъ; можи ты, най онъ можетъ, можитъ вы, най они можатъ. Ту й примір: хтѣйже ты, коли не можешъ, а я можу. Дальші замітки такі: non жати sed жати; мию, миешъ, миетъ, мий, мийте, миющій, миючи; клати v. класти est fluchen; клати сѧ v. класти сѧ schwören; сѣсти, сѣджу (сѣѫу) — gebiethende Art сядь; полоти, полю, полешъ, полетъ; слыти, слыну, слынешъ, слынетъ, gebieth. слыни о. слынь, слынущій, слынучи; собъ links (auf die Achsen), цебе rechts.

[6]) Ос. Лозинський: Автобіографическія записки. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 116).

самостійних дослїдів і спостережень. Колиж узяти під увагу се, що Левицький навіть не згадав про українську мову в слівнику, який видав рік перед внесенням рукописи граматики до цензури, а потім користуванне граматикою Могильницького в Левицького, можна означити час, кола повстала його граматика в тій формі, в якій находить ся в рукописи та друкованій книжці.

Передмова до граматики датована 24 червня, а Могильницький умер 12 червня 1831 р. В межичасї написана ся часть передмови, що основуєть ся на Кѣдомости Могильницького й то рукописнім текстї. За Могильницьким не дивуєть ся Левицький відмінам ту й там в українській мові, бо те саме явище находить в польській і нїмецькій мові[1]), мало чим доповнює спис Могильницького книжок з попереднїх столїть[2]), за Могильницьким говорить про актову мову, за ним виступає проти назви „Russnak“[3]), покликуючи ся ту на цитат, який міг найти також в рукописи Кѣдомости, за його приміром вкінцї подає христоматійку[4]) при кінцї граматики, бо до подібної христоматійки, потрібної для Могильницького як доказовий матеріял, є відпилки в рукописи Кѣдомости в Оссолїньских Бібліотецї, хоч самих виписок нема. О скільо робив Могильницький виписки з творів, друкованих на Українї, ті самі грамоти й виписки майже з тих самих книжок в обох авторів. До 14 листопада 1831 р., коли внїс просьбу о дозвіл на друк граматики, а до 25 жовтня 1832 р.[5]), коли доповнив рукопись „Nachtrag“-ом, мав досить часу Левицький до користання із граматики й Кѣдомости Могильниць-

[1]) Левицький: Grammatik. Vorrede, стор X.

[2]) ibidem, стор. XI—XVIII. [3]) ibidem, стор. XXII—XXVI.

[4]) У своїм „Anhang zur ruthenischen Grammatik“ подав Левицький ось які „Auszüge aus verschiedenen ruthenischen Schriftstellern“: грамоти князя Льва з 1292 і 1302 рр., уривок із Литовського Статута 1588 р., зі Скоринового перекладу Біблії, зі Смотрицького граматики, з Книги о вѣрѣ єдиной святой 1625 р., з Каллїста проповідий з 1637 р., з Могилового требника 1646 р., з Ґалятовського: Ключа разумѣнїя і Месїи правдивого, з Радивилівського: Огородка ІІ. Богородицы та Кѣнца Христового, з Сѣмени Божого, Собранїя припадковъ 1722 р., Народовѣщанїя 1768 р., Добриловського: Навкъ парохїальныхъ, з Котляревського Енеїди 1808 р. (Еней був паробок... У пекло, щоб і дух не пах; Еней болячка був Юноні... путивочку Венері дав), з катихизмів 1818 і 1833 р., а як „Muster des ruthenischen Dialects in Ungarn“ уривок з Церковныхъ бесѣдъ Лучкая 1831 р.

[5]) Др. К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49. (Львів, 1909, Причинки до історії культурного житя Галицької Руси в лїтах 1833—47, стор. XXIV).

кого. Що Левицький міг знати обі рукописи, не треба сумнівати ся. Граматика переписувала ся кілька разів і здаєть ся, так само й Бѣдомѣсть.

І вийшло з граматики инакше діло, як плянувало ся. При писанню граматики, каже Левицький, кермував ним „der Volksgebrauch, welcher durch gesunde Kritik von dem, was durch mehrere Jahrhunderte in einigen Gegenden polonisirt wurde, wohl zu unterscheiden ist". Не міг держати ся ніяких друкованих книжок при укладанню граматики, бо й письменники не держали ся ніякої загальної граматики, тілько „jeder nach seinem Gutdünken handelte"[1]). Довідавши ся може щойно перший раз із Могильницького розвідки й граматики, що українська мова є самостійною, він признав її сю самостійність у теорії, начислюючи навіть 8 міліонів народа, який говорить сею мовою. Але в практиці не написав Левицький граматики сього народу, тілько граматику якогось великорусько-білорусько-церковно-славянсько-польсько-українського макаронізму, яким, здаєть ся, і сам автор ніколи не говорив. Левицький злучив в одно похибки Могильницького та Лучкая, впроваджуючи до того в українську мову великоруські слова, види, навіть складню. Тому й мова його граматики не заслугує на близший розбір. Як дотепно висказав ся Головацький, мала Левицького граматика одиноку заслугу, що з неї навчила ся молода українська суспільність в Галичині скопійованої з Таппе скорописи[2]).

Несвідомо вводив Левицький в баламутне розуміннє народньої мови тих, що пізнавали її з його підручника, який був легким переходом до великорущини. Зрештою про Левицького записав Муравйов у своїх записках 1840 р., що він „особенно занимается распространеніемъ знанія русскаго языка, преданъ Россіи и написалъ даже грамматику русскую, которая вошла въ употребленіе"[3]). Годі притакнути думці дра Коцовського, що ся граматика була великим кроком вперед[4]), повторенїй може за Срезневським, який висказав ся про Левицького, що він „далеко оставилъ за собою своихъ предшественниковъ: Павловскаго и Лучкая" й „умѣлъ

---

[1]) Левицький: Grammatik, Vorrede, стор. XX.

[2]) Я. Головацький: Вспоминки изъ дѣтскихъ и школьныхъ лѣтъ. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 137).

[3]) Свєнціцький: Матеріалы, Ч. II, стор. 18.

[4]) В. Коцовський: Житє и значенє Маркіяна Шашкевича и въ додатку матеріялы и замѣтки до генезы руско-народного ôдродженя въ Галичинѣ. (Львів, 1886, стор. 30).

наблюдать характеристику языка“[1]). Та боротьба Левицького з народньою мовою, його правописні дивацтва й вічне побоюванне, аби українська мова не віддалила ся своєю правописею далеко від церковно-славянської, заперечують твердженне Срезневського про дар обсервації язикових поя у Левицького. Своєю народністю стоїть граматика Павловського геть вище від граматики Левицького, яка уступає навіть граматиці Лучкая недостачею ясної і прозорої диспозиції. Обі сї граматики перевисшає граматика Левицького хиба обємом. Зрештою иншим разом видав Срезневський цїлком влучний суд про Левицького, що се „плохой грамотѣй, хотя и написалъ грамматику“[2]).

Саркастичним висловом Срезневського про граматику Левицького не кінчить ся просте глузованне з неї людий, що займали ся також, в більшій мірі і з лїпшими успіхами, граматичними дослїдами. Вагилевич писав до Погодіна про неї, що вона „очень недостаточная, чего и можно было ожидать отъ Нижне-Сянянина (изъ Перемышля)“ і брав за свої слова Венедикта Левицького: „Выдумалъ себѣ языкъ, а тамъ видумываетъ народъ, который бы такъ говорилъ“[3]). Одначе пізнїйше, коли Вагилевич сам переймив ся сильно граматиками Греча й Востокова, узнав він граматику Левицького першою порядною граматикою української мови теоретично й окрім невеликих хиб добре уложеною, але практично цїлком неправильною, коли судити з віршів Карамзина й инших великоруських поетів, які помістив Левицький у своїй граматиці, та на основі частих згадок про вищий стиль закинув йому, що „ne poniał perejmu seredniоruskoho jazyka do teperiszneho“[4]). Копітар називав постійно граматику Левицького макаронїчною[5]). Іронїзував собі з неї і Максимович, коли писав, що Левицький, звісний своєю граматикою української мови, „съ неменьшимъ успѣхомъ подвизается и на лирическомъ поприщѣ“[6]). Ту й радив Максимович писати мовою українського народу в Галичинї і в Росії. Та Левицький на чистонародню мову не зважив ся до кінця житя, а своєю граматикою

[1]) Журналъ Мин. Нар. Просв. ч. 37. стор. 56.

[2]) Свѣнцїцький: Обзоръ, стор. 71.

[3]) Свѣнцїцький: Матеріалы, Ч. I. стор. 147. Лист походить з 8 марця 1836 р.

[4]) I. Вагилевич, op. cit. стор. 38.

[5]) Окрім звісних уже заміток Копітара на рукописи граматики Левицького пор. лист Копітара до Як. Головацького з 1839 р. (Др. К. Студинський, Кореспонд. Як. Голов. в лїтах 1835—48, стор. 15).

[6]) О стихотвореніяхъ червонорусскихъ. (Кіевлянинъ, Книга вторая, Київ, 1841, стор. 122).

має о стілько заслугу в українській філольогії, що своїм невдатним твором побудив кого иншого забрати ся до такогож діла й стараннійше приложити ся до вивчення сеї мови, а се Осипа Лозинського.

VIII. Граматика Лозинського.

Дїлом показав своє невдоволенне з граматики Левицького Лозинський[1]). З його „автобіографічних записок" довідуємо ся, що вже на четвертім роцї теольогії читав граматику церковно-славянської мови Мразовича й Добровського „Institutiones" і тодї вже полюбив читати книжки, передусїм про славянські мови й народи. На тімже роцї ходив на виклади польської мови й літератури проф. Мик. Михалевича, якого виклади граматики живо заінтересували Лозинського так, що він зробив з них публичний іспит з знаменитим успіхом. Се знанне розбудило в нїм любов до граматичних дослїдів і пізнїйше придало ся йому при уложенню граматики української мови[2]). Буваючи в ріжних околицях Галичини, на границї Угор і Польщі, прийшов до пересвідчення, що без постійних правил не можна писати чогобудь народнею українською мовою, що потрібно граматики, а що такої не було тодї, уложив таку граматику для себе[3]). Левицький давав йому читати рукопись своєї граматики й він поробив свої замітки до неї, але, видно, граматику Левицького не вважав доброю, коли 1833 р. вніс разом з рукописею „Руського весїля", і рукопись своєї граматики до цензури для апробати.

Мимо того, що рукопись граматики дістала апробату 13 липня, Лозинський не видрукував її зараз, а коли до того він змінив у дечім свою думку, переписав на ново рукопись і вніс 1837 р. вдруге просьбу до цензури о дозвіл на друк[4]). Книжковий ревізийний уряд поручив рецензію книжки цензорови польських книжок Пайманови,

---

[1]) Житєписні дані: „Автобіографическія записки". (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 114—126), Полянскій Петръ: Іосифъ Лозинскій (Новый Галичанинъ, Львів, 1889, чч. 16 і 17); Некрольоги в часописах з 1889 р.: Дѣло (ч. 175), Правда (стор. 160), Зоря (ч. 15 і 16), Червоная Русь (ч. 162), біографія в „Календар-і Просвѣты" за 1890 р. (стор. 48), також в „Календар-і Общ. им. Мих. Качковского" за 1889 р.

[2]) Литературный Сборникъ, 1885, стор. 115.

[3]) ibidem, стор. 116.

[4]) Додатки. 5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики з 1837 р.

але він зажадав, аби наперед переглянув рукопись цензор для українських книжок. Венедикт Левицький не дав апробати, закидуючи Лозинському як головну тенденцію, „nicht sowohl die einst unterbrochene Bildung der ruthenischen Sprache zu fördern, als deren Reformirung zu bewirken, durch die von demselben dargelegte Neuheit aber wird auch der grundzügliche Charakteur der Ruthener — conservatives Prinzip angetastet, die Neuerungssucht der Jugend hingegen angefacht". А таким усїм новаторствам противне галицьке духовенство. Зрештою граматика написана так, що може „zur Verumstaltung und Verworrenheit der fraglichen Sprache sehr Vieles, zu deren gründlichen aber umfassenden Kenntniß wenn nicht gar Nichts, doch sehr weniges beyzutragen"[1]). Ореченню Левицького притакнув, здаєть ся, і Пайман.

Лозинський відобрав рукопись, подоповнював передмову, значно переробив і доповнив граматику й вислав втретє рукопись до цензури 1844 р. Цензор Левицький повичеркував самі ессенціональні місця, передусїм ті місця з передмови, які протестували проти ідентифікування живої української мови з мертвою церковщиною і проти мішання до неї чужої великорущини та маніфестували язикову єдність на цїлій території України, розділеної політичними кордонами. По довгих протестах видрукував Лозинський незмінний текст граматики в третїй редакції аж 1846 р. в Перемишлї п. з. „Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego)[2]).

З огляду на се, що знаменита на свій час передмова до сеї граматики показала ся для цензора так дуже небезпечною і була головно причиною відмовлювання апробати, а потім і тому, що вона вяжеть ся з думками, які ми вже почули або ще почуємо в отсій статї, займу ся трохи ширше сею поредмовою, нїж се зробив др. Маковей[3]). Тому, що на розвій мови народу впливають усякі історичні обставини, подає автор коротеньку історію україн-

[1]) Др. К. Студинський: Кореспонд. Я. Гол. в лїтах 1835—49. стор. CXXVIII.

[2]) Докладно переповідає історію боротьби Лозинського з цензурою о друк граматики др. Маковей у цитованій гарній статї „Три галицькі граматики". Коротко вібрана вона також у Тершаківця Михайла: Матеріялах і замітках до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. на стор. 252—253 як пояснення для зрозуміння рекурсу Лозинського в справі граматики, який саме там видрукований. Пор. йогож „Галицко-руске лїтературне відродженє", стор. 77—78, а також стор. 143—150, де подані уваги цензорів і ревізийного уряду в порівнанню із текстом Лозинського.

[3]) Др. Маковей, op. cit. стор. 45—47.

ського народу, щоби вказати на ті напрями, якими йшов розвиток нашої теперішньої мови. Сам історичний огляд ширший від того, який є в Могильницького розвідці. Повертаючи до мови, зазначує Лозинський, що українська мова одержала крім властивої своєї назви ще назву малоруської. Назвали її так письменники, що побачили її ріжницю від великоруської мови. Задля деяких відмін в сій мові на Білій Руси назвали тамту білоруською, але „nieznaczne zmjany nie są dostatecznym powodem do twierdzenia, jakoby te dwa narzecza różne były“[1]).

Далі говорить Лозинський, що колись була одна славянська мова, з якої в міру розселення і розмножування народу витворили ся ріжні нарічія. Ще за Кирила й Методія мусїли бути славянські нарічія близькими, коли Славяни приймили й зрозуміли перекладені святі книги, які на Руси стали взірцем для руських письменників. Отож зачали держати ся правил церковно-славянської мови й повстали тим робом дві мови: книжна, якою писали, й народня, якою говорили[2]). Не відступаючи від правил церковно-славянської мови, зачали пізнїйші письменники вживати щораз більше руських слів, в 16 в. з приводу унії почали писати навіть народньою мовою, але ся мова тратила свою чистоту й набирала в себе богацько польщини. В литовській Руси була ся мова мовою двора, науки, суду, праба та дипльоматії; в ній відбували ся усї справи. Наводить докази, звісні з розвідки Могильницького. Як і в сій мові, так і пізнїйшій видно велику польонїзацію, від якої ще найсвобідиїйша Угорська Русь[3]). Сильний вплив польської мови на українську дасть ся пояснити історичною долею українського народу. Хоч українська мова підлягала також впливам татарської, турецької, угорської і нїмецької мови, але се не зашкодило чистотї української мови. Не можна сказати сього про польщину, перед якою могла тілько незначно боронити українську мову мертва церковно-славянщина. На роспйській Україні є мовою правлїння великоруська мова, яка з часом полищить найбільший вплив на українській мові. Розрадою є се, що там працюють над образованнєм мови: Максимович, Срезневський, Гребінка, Квітка, Бодянський, Синельників, Забіла, Метлинський, Костомарів, Боровиковський, Шпиговський (! Шпигоцький) і богато инших[4]). Чистїйшою від мови в книжках є мова люду, але найчистїйшою мова пісень, казок і пословиць.

[1]) Лозинський: Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego), Wstęp, стор. XVIII.
[2]) ibidem, стор. XIX. [3]) ibidem, стор. XX.
[4]) ibidem, стор. XXI.

Виказавши, що в поділі славянських мов у Добровського на дві ґрупи: полудньово-східну й північно-західну належала українська мова зразу до першої ґрупи себто південно-східних мов, а через вплив польської мови, яка лишала значнійші слїди в нїй нїж церковно-славянська, зближила ся до другої ґрупи себто до західнїх мов, а й ґеоґрафічне положенне ставить нас по середині обох ґруп, жалуєть ся автор, що навіть тепер виступає дехто проти образованя української мови[1]). Ту й полємізує він з міркованнями Лучкая. Навіть піднесенне тілько одного нарічія до висоти літературного, каже Лозинський, не зарадить помішанню мов. Як усї славянські племена були би приймили церковно-славянську мову за літературну, всетаки кожде племя того народу говорило би своїм власним нарічієм: Чехи чеським, Поляки польським, Українці українським і т. д. І не тому можна говорити, що прийшла пора вавилонського помішання мов, бо образують ся поодинокі нарічія, але радше тому, що ріжні части того народу говорять ріжними нарічіями, а що розгалуженне мови на діялєкти залежить не від волї народу, але має основу по части в способности мови до розродженя, по части в инших зверхніх обставинах, тому годї обвинувачувати нарід, що більші його частини говорять власними нарічіями або що образують свої нарічія.

Неоправданим називає також побоюванне Лучкая, що через образованне одного нарічія гине инше, бо инше нарічіе не тому гине, що одно образуєть ся, але що воно само не образуєть ся. Приміром з розвою грецьких діялєктів доказує, що як инше нарічіе на взір першого образувало би ся, жадне з них не загинуло би.

Мова є не тілько умовою суспільности, але й умовою з ясною свідомостию полученого думання і розуму. Суд вимагає уявних розумінь, а їх творить чоловік і висказує назверх словами. Мова робить чоловіка спосібним до думання і розумованя, а заразом спосібним до товариства. Через те від образованя знаків думання або радше мови залежить також образованне душі. Тому як усовершенне душі, так і образованне мови є обовязком кождого народу. Сей загальний погляд вірний є і в приложенню до поодиноких частий народу та їх мови або до нарічій. Кожде нарічіе є саме в собі добре тай уздібнює душу до думання і до удїлювання своїх думок иншим, отже є пригідне до образованя душі; через те кожде нарічіе не то що можна, але й треба образувати, бо про-

[1]) ibidem, стор. XXV.

тивно ті части народу, яких нарічіе виключить ся від письма, будуть ледви черепашиним кроком зближати ся до цивілїзації[1]).

Высказавши такі погляди за Копітаром і Вуком Стефановичем, він підносить за ними користність запровадження одної письменної мови у всїх славянських племен, але що се залежить більше від зверхніх обставин, ніж від змагань ученых людий, треба лишити се, як выражаєть ся Копітар[2]), повільному, але певному поступови природи. А тимчасом аби всї части народу поступали в освітї, треба образувати поодинокі нарічія, поки так, як у Греції, найгїдніїше не стане загальною письменною мовою.

„Z tąd więc wypływa, говорить далї Лозинський, że narzecze ruskie różniące się znacznie od innych narzeczy sławjańskich, którém więcej jak 15 milionów mówi(,) kształcone być powinno. Jeżeli bowiem mniéj liczni Polacy, Czesi, Serbowie i t. d. swoje narzecza kształcić mogli, a niektórzy z nich nawet bardzo znaczne postępy poczynili, niewiém dla czegoby kto 15-tu milionom Rusinów to dzieło chciał sprzeczném uczynić. Wprawdzie nie możemy naprzód wiedzieć, do jakiego stopnia wykształcenia narzecze nasze podnieść się zdoła, albowiem przyszłość przed nami zakryta; lecz do nas należy wypełnić powinność naszą, a przyszłość zostawmy następcom.

Tak więc język ruski, chociaż jest tylko narzeczem sławjańskim, według poprzedniczych uwag powinien być kształcony, i temu nie wielu się jeszcze sprzeciwja, ale cóż znowu za rozmaite zdania względem sposobów jego kształcenia! Jeżeli język ruski tym celem kształcony być ma, aby naród w cywilizacyi postępował, nie potrzeba żadnego innego języka używać, lecz (sic) tego(,) którym naród mówi, i który w ustach jego żyje. Lecz właśnie na to nie wszyscy się chcą zgodzić; jedni radziby mu narzucić pęta starosławjańszczyzny, drudzyby radzi, aby się narzecza przez zbliżanie do siebe kształciły, a inni nie życzą nam Literatury własnej“[3]).

Далї зазначує Лозинський, що погляд на церковно-славянську мову як на матїр української дав декому причину твердити, що наша мова повинна достроїти ся до церковно-славянських форм. Та для такого погляду нема жадного доказу. А коли було би й так, яка потреба жадає того, щоби покинути мову народу, а хапати ся мертвої мови? або щоби жива мова двигала невільничо пута мертвої мови? Чиж українська мова, як говорить нею нинї український

[1]) ibidem, стор. XXIX.
[2]) Цитована граматика з 1808 р. [3]) Wstęp, стор. XXX.

люд, в зла або чи скорше прийде до освіти нарід, як накинеть ся йому инше образоване нарічіе? Противно, припізнить ся його освіта. Вкінці з яким успіхом дасть ся увести церковно-славянщина до українського письменства? „Kiedy Rusin języka cerkiewnego nie wiele rozumieć może, i kiedy formy tegoż zanadto są oddalone od form ruskiego narzecza, byłoby zupełnie bezowocną pracą narzucać Rusinom staroslawjańskie narzecze albo jego formy“ [1])

Що Лучкай говорить про ріжницю межи образованими мовами й мовою простолюдя, не виходить ще з того, аби одно нарічіе, що хоче образувати ся, приймило друге вже образоване до письма. Ріжниця межи мовою письменною і простою походить по части звідти, що тілько одно з ріжних нарічій образувало ся і тим робом віддалило ся від инших нарічій; також походить се звідти, що мова, яка стала письменною, скорше образувала ся, а мова простолюдя поступала тілько звільна за нею, а в такім разї є ріжниця у знеслих гадках і богатстві висловів. То само станеть ся з часом і з українською мовою. „Uczeni będą używać wznioślejszych myśli, gładszych i przyjemniejszych sposobów wyrażenia się; język stanie się bogatszym, nowe słowa wejdą w używanie, inne zastarzałe pójdą w zapomnienie, inne znowu odmienią swe znaczenie, a nawet formy z innych narzeczy przybywać będą i tym sposobem język uczonych w wykształceniu będzie wyprzedzał mowę ludu, ktora za nim zwolna postępować będzie. Lecz to dopiéro z czasem przy dalszém kształceniu nastąpi(,) teraz zaś kiedy język ruski od wyższej klassy Rusinów prawie zaniedbany li w ustach ludu prostego żyje, pismienny od prostej mowy różnić się nie powinien“ [2]). Хто перший писав в якімбудь нарічію, певно не послугував ся иншим образованим нарічіем, але писав так, як говорив, а з часом щойно повстала ріжниця. Як що Українцї приймили би церковно-славянську мову за письменну, не помогло би се нїчо цивілїзації народу. Бо тодї „tylko uczeni będą mogli mówić i pisać po rusku; lecz czyli to garstka uczonych naród stanowi, lub czyli tylko niektórym potrzeba oświecenia, a naród składający sią z milionów niéma nigdy przyjść do oświaty? Zadaniem uczonych jest językiem pismiennym oddziaływać na uprawę mowy ludu. Lecz zaprowadzenie staroslawiańszczyzny do ruskiego języka byłoby zaklęciem ostatniego; i temu zaprowadzeniu sprzeciwia się dążność języka ruskiego, przez którą on się oddala, ale nie zbliża do staroslawjańskiego“ [3]).

[1]) ibidem, стор. XXXI. [2]) ibidem, стор. XXXII.
[3]) ibidem, стор. XXXIII.

Безосновним є також стремлїннє зближати українську мову до иншнх нарічій, бо нарічія повстали саме в той спосіб, що віддаляли ся від своєї матери й самі від себе, а з їх стремлїння показуєть ся, що віддалять ся іще більше. Зближати нарічія до себе значило би цофати їх в щораз давнїйші форми аж до загальних форм загальної матери. Та таке цофненнє не може бути твором людських рук. Нехай отже розвивають ся нарічія в тім напрямі, який самі собі витичили, то значить відповідно до свойого стремлїння.

На забаганки Вацлава Залєского[1]), щоби Українці пристали до польської лїтератури, питає, як можна лишати пятьнайцятьмілїоновий нарід без власної лїтератури та пустити в занедбанне його мову, коли 9,365.000 Поляків і 4,414.000 Чехів мають власні лїтератури? Як можна получити українську лїтературу з польською, коли межи обома нарічіями така велика ріжниця?

Отже при образованню української мови не треба ні церковнославянської мови чи єї форм, ні зближати її до инших мов, ані не прилучати до польської лїтератури, бо в кождім разї утратила би свою характеристику та перестала би бути мовою відмінною від инших. Але треба брати мову з уст простого люду, треба вложити її в якісь постійні правила, треба очищувати її з чужих слів, як має свої, треба добувати єї богатств з пісень, пословиць і казок, а весь матеріял нагинати до форм, які визначила собі сама мова та до яких стремить.

Коли в мові простого люду недостане якого слова чи на означенне ублвного розуміння і вищого, чи на означенне предмету, незвісного народови, або нововинайденого, треба утворити нове слово й то або з українського кореня і відповідного що до значіння або з иншої мови, найблизшої до нашої мови, як прим. великоруської і польської. Несправедливо поступають ті, що черпають усе з церковно-славянської мови, а занедбують близші мови. В той спосіб, омінаючи польонїзмів, уживають церковно-славянських слів і з гіршим наслїдком, бо перші бодай зрозумілїйші народови. Коли вже є готовий відповідний корінь або жадане слово з иншої мови, треба надати йому форму властиву українській мові, отже такий склад, такий початок або таке закінченнє, які згоджували би ся зі звісними вже формами українських слів. Слова, брані живцем з чужої мови, видають ся дивними: исполнити, младенецъ, предъ, стараніе,

[1]) Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Львів, 1833, Przedmowa, стор. XLIII.

житіе, хоч і легко надати їм українську форму: виповнити, молодец, перед, старанье, житье. Та всетаки тільки щасливі таланти утворюють влучні нові слова. Як жадна славянська мова не може зарадити недостачі якогось слова, беруть ся слова з инших мов.

До образованя мови потрібна граматика. Павловського граматика дуже коротка й недокладна. Лучкай дотикає у своїй граматиці властиво тільки угорсько-карпатської відміни; впрочім автор держить ся славянської граматики Добровського, бо в того переконання, що в Карпатах говорять Українці церковно-славянською мовою. Третя граматика Левицького не подобала ся Лозинському, коли робив свої поправки, і тепер тілько згадує про неї, не додаючи ніякої критичної замітки. Коли й Вагилевича граматика не зарадила потребі мови, Лозинський оголосив свою давно написану граматику.

Якого становища держить ся Лозинський у своїй граматиці, говорить про се сам у передмові. Не приносить ніяких готових правил для української мови, як робили се ті, що хотїли приложити українську мову до правил церковно-славянської. Противно автор хоче виказати ті правила, які визначила собі сама мова. Виходячи потім з тої точки, що українська мова є нарічієм, ріжним від инших славянських нарічій, підчеркує передусїм ті точки, в яких ріжнить ся вона від инших мов, бо такі точки становлять її характеристику. Коли прим. напишеть ся отъ замісць вѣд, скаже кождий, що се по церковно-славянськи або по великоруськи, бо Українці так не говорять. І саме такі точки хотїли дотеперішні письменники затерти може з привязання до церковно-славянської мови.

Менше рішучим оборонцем правописи був Лозинський. Вправдї він виходить з розумного становища, що „zadaniem grammatyka jest nauczyć pewien język dobrze rozumieć, mówić i pisać. Dla tego téż piérwszém prawidłem każdej Grammatyki jest, tak pisać jak się powszechnie mówi. Wszakże każda Grammatyka jakiego bądź języka nie może żadnych innych miéć zasad jak wymowę, inaczej nie byłaby właściwą Grammatyką jego“. Та саме трудність найти загальну вимову чи навіть узнати правилом се, чого держить ся більша часть народу, пхнула його в обійми етимольогії. Бо щоби письмо було вірним образом мови, повинно відповідати їй цїлком. Як отже чуємо в мові які звуки, то й у письмі не бажаємо видїти инших знаків, як ті, що означають ті звуки, які чуємо. Тої засади держать ся деякі цїлком, як Серби, Дальматинці, Хорвати, а инші,

[1]) ibidem, стор. XXXVIII.

як Поляки, тілько в части. Яким піти ту шляхом? „Mojém zdaniem, резонує Лозинський, pisownia powinna być dokładniejsza i doskonalsza jak wymowa, albowiem wszelką niewyrozumjałość w mowie osoba mówiąca jako przytomna wnet usunie i wytłumaczy, lecz pismo martwe nie da objaśnienia. Aby więc i w tym razie wyrozumjałości, jasności i dokładności pisma dopomódz, należy okazać, która głoska zamieniona została, a to tym bardziej, że w ruskim języku wiele słów jednakobrzmjących się znachodzi". Отже „jeżeliby więc przez wierne naśladowanie mowy ustnej pismo na wyrozumiałości traciło, w tym razie lepiéj jest trzymać się Etymologii, a zmjanę stosownym znakiem oznaczyć, bo tym sposobem i mowie ustnej i Etymologii i wyrozumiałości pisma zadosyć się uczyni. Gdy zaś zachodzi potrzeba etymologicznej pisowni, więc oczywistą jest także rzeczą, że pismo ruskie tylko na pierwiastki (radices) w ruskim narzeczu używane odwoływać się może, ale nie na te(,) co się w innych narzeczach znachodzą. Ruski język sam pokazuje, że w słowach mid, kiń, witcia (2 przyp.), byw, pierwotnymi głoskami są: e, o i ł, bo się mówi: medu, konja, wotec, była; lecz aby pisać: ot, pod, hrobow (2 przyp. l. mn.), tego ruski język sam pokazać nie może, bo się tak nigdy nie mówi; a więc taka pisownia u nas nie może być usprawiedliwioną, chociaż Etymologia innych narzeczy to okazuje. Na ostatku etymologiczna pisownia przynosi jeszcze tę korzyść, że prawdziwą i dobrą wymowę ochrania od zepsucia"[1]). Що до того погляду покликується ся на граматику Ґріммa[2]). Отже ceterum censet — три букви е, о і л повинно ся заховати в письмі мимо зміни, якій підлягають, але всетаки велить писати пѣд, вѣд.

Українську мову уважає Лозинський іще неписьменною, яка жие тілько в устах простого люду. Та тим лїпше: „Prędzej bowiem język prosty w grammatyczne prawidła ujęty wykształci się, jak ten(,) co pod wpływem obcych form i grammatyk męczył się"[3]). До збогачення нашої мови маємо невичерпане жерело в народнїх піснях, пословицях і казках, а хто доповнив би збірники пісень, пословиць і казок, причинив би ся чимало до збогачення і вибразованння української мови.

Кінчить свою передмову, писану в Медиці 1 січня 1844 р., пересторогою, що „nam nie należy ślepo naśladować pradziadów na-

[1]) ibidem, стор. XXXIX і XL.

[2]) Vuks Stephanovitsch kleine serbische Grammatik von J. Grimm, 1824. Vorrede, стор. XVIII.

[3]) Wstęp, стор. XLI.

szych, ale postępować z czasem. Gdzie niema ruchu, tam niéma życia. Dawność lub nowość nie nadaje zdaniu wartość, ale gruntowność"[1]). Тому й горячо бажає, „aby każdy według swej możności przyczyniał się do kształcenia języka ojczystego"[2]).

Такі теоретичні погляди на народню мову висловив Лозинський у передмові до своєї граматики. Повторяв і розширяв їх автор відповідно до потреби майже протягом десятиліття від 1848 р. в боротьбі з приклонниками церковно-славянщини й великорущини, коли й відступив від етимольоґічного прінціпу в користь фонетики. Практичне переведенне його теоретичних поглядів виступає в самім тексті граматики.

Звучня.

Граматика Лозинського ділить ся на дві нерівні части, менше одної третини займає „elementarna część grammatyki", більше двох третин „etymologiczna część grammatyki"; в першій частині злучив автор правопись і звучню, в другій подав науку про види. Недостає в тій граматиці науки про пні і складні. Тут і там у другій частині, частійше в першій, спостерігаєть ся думку про більшу практичність й одвітність духови української мови латинської азбуки або бодай гражданки супротив кирилиці. Се вже останки полемічного запалу Лозинського в боротьбі за введенням польського абецадла до українського письменства, проти якого проекту виступив з немудрими аргументами Осип Левицький, а значно основнійшими Маркіян Шашкевич[3]).

По азбуці, поділі самозвуків і співзвуків, зазначенню, що в українській мові двозвуки неможливі, задержуєть ся довше Лозинський над мягченнем співзвуків. З природи мягчення уже виходить, що можна мягчити тілько язикові співзвуки, але тілько Українці уживають мягко на його думку всіх язикових. А що мягченне співзвука повстає через доданне й, тому й найліпше означувати початкове й кінцеве мягченне через j[4]). Попри ѣ не треба вже другого мягчення (не пригнь'кт, але пригн'кт), а ъ можна опускати.

---

[1]) ibidem, стор. XLIII.
[2]) ibidem.
[3]) Докладну історію сеї боротьби Лозинського подає др. Маковей в цитованій статі на стор. 31 – 44.
[4]) Лозинський: Grammatyka języka ruskiego, стор. 14 – 15.

Нема ніякого правдивого українського слова, яке зачинало би ся від л або є, бо в такім разї додає звичайно Українець співзвук j (Janheł, Jewka). Виїмки з того правила невеличкі: a, ach, Apostoł, Amiń, ej! дальше частиці, переймлені з польської мови: abo, ałe, aby, й вкінці чужі іменники, яких не присвоїла собі ще мова частим уживанєм! Й додаєть ся навіть при и, ї, але тут звучить воно дуже слабо (jihła). Замісць j додаєть ся h до л в іменнику: Ганка[1]). Перед початковими о й и чути в українській мові w, прим. woko, worju, wucho, wuhol, але його занедбуєть ся у письмі. Деякі говорять: hinszyj, horiszki, hostryj, horobec замісць: jinszyj, woriszki, wostryj, worobec).

У вимові поодиноких самозвуків і співзвуків відмічує появу о замісць є в словах: огень, слези, єден, єго, ємѫ, єно, отже: ohoń, ślozy, oden, joho, jomu, ono. В словах єно й еще часом навіть опускаєть ся je, прим. билбим го 'це 'носѧ бою батенька. Нема цїлком підстави писати ё (ксё, злодѣём). По горлових к, г, х звучить и як і (nohi, ruki, muchi), по твердих співзвуках як у (hroby, didy), хоч декуди кажуть: muky, kydaj, jakyj. Замісць инакши говорять деякі онакши[3]). Перед j читаєть ся ї як у (spasenyje). Замісць ѣ уживають українські письменники в Росії й, ѣ або ї[4]). Буква ы стоїть на кінцї 2 відм. жіночих іменників (голоды), на кінцї деяких прикметників (сватый), в словах на ына (пѫстына), в середині деяких слів (быкъ, былье), в дієсловах на ываю (добываю), в словах бы, мы, ты, быти для ріжниці від: ми, ти, бити, й на Україні також по к (широкый)[5]). Хоч деякі пишуть: он, отец, овес, ось, орел, але в тих разах в, яке вимавляє Українець перед початковим о, треба також зазначувати письмом, бо в загальній вимові чути виразно: wona, wotec, wowes, wosy, worel, а потім іще сильнїйше виступає в там, де о переходить в і: win, witcja, wiwsa, wirła[6]).

Що до співзвуків, латинське g віддавала кирилиця через кг або ґ, а гражданка вживає знаку г, того самого, що на означенє латинського h. Тому деякі українські письменники приймили латинське g (gнит). В слові господар опускаєть ся склад го й говорить ся spodar. Не треба приймати за Сербами одного знаку на означуванє двох звуків дж, як виходить з приміру: ходжѳ, хо-

[1]) ibidem, стор. 16. [2]) ibidem, стор. 17.
[3]) ibidem, стор. 18. [4]) ibidem, стор. 19.
[5]) ibidem, стор. 20. [6]) ibidem, стор. 21.

диш[1]). Замісць **з** у словах: **звон, кѹкѹрѹза, ганзѧ, зьобенька, зюбл, бѹнз, бринзѧ** увійшло з польської мови **дз**: dzwon, kukurudza, handzia, dziobeńka, bundz, bryndzja[2]). На низинах перемиського округа виговорюєть ся **к** в словах: **лижкл, миска, триска** як **ґ**: łyżga, mysga, trysga, але се провінціоналїзми. **Л** опускаєть ся у минувшім часї, отже: **пе́к***), **дер, не́с, гриз** замісць **пе́кл, дерл, не́сл, гризл**. Так само не чути **л** в слові jabko. **Р** є мягким співзвуком в кінцевих складах **ар** й **ир** мужеських, також **рє** середніх іменників (**кинарѧ, пастирѧ, морѧ**) і на кінці дїєслів у складї **рю** (**карю**). Опускаєть ся **р** в слові **горнчар** і говорить ся **гончар**. Хоч дехто кінчить 3 ос. одн. дїєслів на **єт** (**млєт**), але се є провінціоналїзмом і після загальної вимови треба кінчити сю особу на **є**[3]). Замісць **хв** говорять декуди f (fała зам. **хвала**), инші знову вживають **хв** зам. **ф** (**Хвеська** зам. Feśka), ще инші кладуть **п** зам. **ф** і говорять: **Стєпан, Опанас, каптан, плѧшка**. Правда, **ц** в кінцевім складї **єц** мужеських іменників, також **цє** у кінцевім складї середнїх іменників звучить твердо, але в инших відмінках мягчить ся: **котец, ко́тцѧ, серце, серцѧ**[4]).

Дальше йдуть розділи про переміну самозвуків, співзвуків, про заміну самозвуків на співзвуки та складу на самозвук. Умовами переходу **е** й **о** в **і** зазначені корінність звука, а потім і замкненість складу. Як латинське **у** звучить се перехідне **і** по мягко сичачих співзвуках (**шєсть**, szyść)[5]). Не переходить **е** в **і**, як **є** вставлене (**пєс, пєл**), в закінченню **єси**, 2 ос. одн. теп. ч. (**зокеш**), в 2 відм. мн. жіночих і середнїх іменників (**меж, серц**), перед співзвуком **р** (**керх, смерть**), перед **ж**, яке додаєть ся для пригиску (**кѹдеж нам там бѹде!**) та в словах: **без, честь, тєсть, черєз, лен**[6]). Як і й **и** виговорюєть ся також корінне замкнене **о**, отже: **Бог, бок, коз, кость, рой, плот, злость, стол, спосок, кѣрность, пойдѹ, поймѹ**, треба читати: Bih, bib, wiz, kist', rij, płyt, złyść', stył, sposyb, wirnyść', pijdu (pidu), pijmu[6]). Для зазначення переходу **е** й **о** в **і** кладе Лозинський над **е** й **о** перевернене **і**. Не зміняє **о** свойого звука в словах, в яких воно вложене для лекшої вимови (**п'ѣсок, сон**), в здрібнїлих словах (**коничок, мат'ѣнойка, паньматочка**), в відмінкових окінченнях **ом, ок, ох** (**хлопом, ногок, на конькох**), також

[1]) ibidem, стор. 22. [2]) ibidem, стор. 23. [3]) ibidem, стор. 24.
[4]) ibidem, стор. 25. [5]) ibidem, стор. 26. [3]) ibidem, стор. 27.

*) Задля недостачі в друкарні знаку Лозинського на означення **і**, що повстало з **о** й **е**, а саме перевернєного **і** й накиненого на **о** й **е**, вживаю у таких разах оксії, а знаку **л** з бічним **в** (**л**^{в}) замісць **в** накиненого над **л**.

в 2 відм. мн. жіночих і середніх іменників (корон, ворот, колот), перед р (корч, борщ, корши), в складі ок (довг, вовк, вокна, кров, покно, жовтый, товк; виїмки: вóвцѧ, вóкса), в прийменниках: воз (возмѕ), роз (рознесѕ), ок (окйѣдѕ); в окликах: ой! кот!, а дальше в словах: тот, той, ной, кротъ, дощ, гром, хлоп, вош, соньце, тонкїй, ворон, крок, колька та в кінцевім складі ос двоскладових слів: колос, волос, голос, перед ж, доданим для притиску (колотож то болото), вкінці в 5 відм. говорить ся котчѣ не witcze, отож на Україні: панкотчѣ![1]).

Коли л опираєть ся на попереднім самозвуці, звучить як в, отже был, лапал, дóл, горѣлка, подóлки читаєть ся: byw, łapaw, dyw, horiwka, podywki. А хотяй л зміняє свій звук на в, одначе все повинно ся його писати, бо таке л є або ціхою якогось згляду або служить для розріжнення однозвучних слів. Сю зміну можна би зазначувати тим робом, що накидаєть ся в над л (л^{в})[2]). На таке рішенне сього питання вплинув крім Копітара й Добровський, перший не зазначуючи в письмі v, яке повстало з ł, в мові Країнців у своїй граматиці, другий противлячи ся писанню o, що повстало в іллірийськім нарічію з ł, в Slovan-ці. При поділі співзвуків на сильні і слабі говорить Лозинський про заміну на відповідні сильні слабих співзвуків, як що кінчать вони склад або коли стоять перед иншим співзвуком або з ним разом спливають ся в один склад. І так заміняють ся: к на п, д на т, в на ф, г на х, з на с, а ж на ш, прим. хлѣкъ — chlip, дѣдъ — dit, ровъ — rif, снѣгъ — snich, возъ — wis, ножъ — nysz. Тому в слові гдѣ не чути г, хоч воно там повинно бути, чого доказом слово нѣгдѣ. Таких перемін слабих співзвуків на сильні не треба зазначувати в письмі[3]). По зазначенню переміни д і т в с перед окінченнем дієіменника ти, а ґруп гт і кт у ч, хоч на Україні говорить ся лягти, кѣгти, пекти, втекти, підчеркує мягкість співзвука с перед ть (гóсть — hyść', кость — kiść') і заміну з і с на твердші перед твердими (ижджѕ зам. издзѕ, нижшїй зам. низшїй, кишшїй зам. кисшїй) та наводить іще мягченне співзвуків: з на ж, с на ш, ц на ч, г на з і ж, х на с і ш, к на ц і ч, т на ч, ст на шч (щ)[4]), пояснюючи таке мягченне нераз дуже примітивно.

Під заміною самозвуків на співзвуки розуміє Лозинський появу j замісць и в слові idu (идѕ), як що се слово лучить ся з приіменником, який кінчить ся на самозвук, бо українська мова не

[1]) ibidem, стор. 29. [2]) ibidem, стор. 30.
[3]) ibidem, стор. 32. [4]) ibidem, стор. 34.

терпить двох самозвуків разом, прим. zajdu (заидѫ), pryjdu (приидѫ), perejdu (переидѫ), pojdu (поидѫ). Колиж приіменник кінчить ся на співзвук, перед j вкладаєть ся для лекшої вимови о: rozojdu (розидѫ), obojdu (обидѫ). Злучник і переходить також часто в j (й), передусїм у віршах[1]). Приіменник ѫ перемінюєть ся в в (вже, вмер, в тебе зам. ѫже, ѫмер, ѫ тебе), хоч на Україні подибуєть ся і противне явище (usi, uzjał зам. wsi, wzjał). Заміна складу на самозвук виступає на думку Лозинського в теперішнїм часі дїєслів, прим. кѫпѫє від кѫповал, а відворотне явище, склад замісць самозвука виступає в 3 відм. одн. мужеських іменників, прим. Иванови зам. Иванъ[2]).

Коротко застановляєть ся автор над тим, які самозвуки та співзвуки вставляють ся і викидають ся у нашій мові. Вставними самозвуками є о й е. О вкладаєть ся, коли другим зі співзвуків є к або в (л[в]), пр. пѣсок, церков (хибно зачислює тут форму: ишол[в]), також в 2 відм. мн., пр. дѣвок; по приіменнику, що кінчить ся на співзвук, як слово, зложене з приіменником, зачинаєть ся двома співзвуками, пр. вѣдобрал[в] (вѣдберѫ), розорвал (розорвю), пѣдогнал (пѣдженю), пѣдомною, передомною, надомною; вкінцї приіменники з і с прибирають о як перед мн, так і перед кождим сичачим співзвуком, а приіменник в тодї тілько прибирає о, коли по нїм стоять мн або два співзвуки, з яких перший є к, пр. со сестрою, зо землѣ, со мною, зо страхѫ, ко мнѣ, ко второк, ко вствжки. Межи всї инші співзвуки вкладаєть ся е (пес, ковес, котец, ворел, косел), також у 2 відм. мн. (масел, ковец)[3]).

Прояви мягчення мішає, коли говорить про вкладанне ж в 1 ос. одн. теп. ч. (коджѫ, ходжѫ) і ль в такім самім разї по б, п, в, м (люблю, ловлю, коплю, дрѣмлю), або пояснює се таким примітивним способом, що коджѫ приймило ж тому, щоби 1 ос. відріжнити від 4 відм. одн. кодѫ і т. д. Попріменниковим називає н, яке додаєть ся до заіменника третьої особи в 2, 3, 6 і 7 відмінках обох чисел у всїх родах, пр. з него (z jeho), з нѣи (z jej)[4]). Опусканнем співзвуків називає такі появи, як щезненне д перед л: вѣл$_в$ (вѣдл), клал[в] (кладл), перед с у слові: рóдство: ristwo, ristwiannyi swjata, щезненне т перед л: плел[в], (плетл), замел[в] (заметл), щезненне л в минувшім часї по співзвуцї з виїмкою таких випадків, коли д і т стоять перед л, вкінцї щезненне к перед ш (солодшїй, коротшїй)[5]).

---

[1]) ibidem, стор. 35. [2]) ibidem, стор. 36. [3]) ibidem, стор. 37.
[4]) ibidem, стор. 38. [5]) ibidem, стор. 39.

Короткими розділами про скорочуванне письма, чого велить учити ся з граматики церковно-славянської мови та з букваря, та про наголос, якого одиноким і найліпшим учителем уважає звичай говорення, кінчить автор першу часть граматики. Про наголос знає Лозинський тілько, що богато слів за зміною наголосу зміняють своє значінне, що наголос в богатьох словах перескакує з одного складу на другий, що більше в однім і тім самім слові є наголос в ріжних околицях ріжний. Звідси й тяжко підвести наголос у нашій мові під якісь правила[1]).

Морфольоґія. Іменник.

Друга, більша частина граматики Лозинського обіймає науку о девятьох частях мови. Від загального правила пізнавання роду зі значіння відбігають здрібнїлі і згрубілі іменники, які мають рід після окінчення, отже ко́нь муж. р., конина жін. р., а кониско сер. р. Середнього роду є також дѣвча й бабиско, хоч говорить ся також: той конисо, тота бабиско[2]). Що до закінчення, мужеські іменники кінчать ся на твердий співзвук, мягкий, л й о, а імена осіб також на и: Снѣгѵрски, Левѣцки. Закінчені на л відміняють ся в однині після першої форми жіночих іменників. Отся табличка представляє окінчення відміни мужеських іменників:

	Однина	Множина
1.	—	и (ѣ)
2.	л або ѕ	ик (ѣк) (ик)
3.	ѕ (ови, еви)	ам
4.	як 2 або 1	як 2 або 1
5.	е або ѕ	и (ѣ)
6.	ом	ами
7.	ѣ або ѕ (и)	ах[3]).

Взірцями для мужеської відміни є: голѕк, гро́к, ковк, кѕсько, коваль, конь, коровай. Які іменники л, а які ѕ приймають в 2 відм., Лозинському тяжко означити. Се певне, що л мають в 2 відм. всї імена животних сотворінь і всї дво — або більше складові слова. Виїмку з того правила творять двоскладові неживотних річий, що мають е або о вставлене (мозог, мозгѕ, пѣсок, огень, перец, вѣтер), дальше многоскладові, які означають збір (горох, порох, ячмень, поломень, олѣй). Ті всї приймають в 2 відм. ѕ[4]).

[1]) ibidem, стор. 40. [2]) ibidem, стор. 42.
[3]) ibidem, стор. 44. [4]) ibidem, стор. 46.

Замісць ѕ мають животні в 3 відм. оки, але часом і неживотні приймають се закінченнє (дѕкоки). Де якого закінчення ужити треба, рішає євфонія і звичай говорення. Мягкі пні мають в 3 відм. єки зам. оки. Деякі імена ростин мають 4 відм. = 2 відм. (зтмл дѕбл, найшол грибл)[1]). В 5 відм. мають ѕ іменники, закінчені на ж, ч, ш (мѕжѕ, грачѕ, грошѕ), на гортанні г, к, х (снѣгѕ, смѣхѕ, кокѕ), як що не є божими та людськими іменами, які мають є, вкінці закінчені на мягкий співзвук, також р і ц (коню, ковалю, краю, коровайѕ, перцьѕ, господарю), одначе животні на ц мають у 5 відм. є (ткорче, хлопче, жеребче, стрільче). У всіх инших іменників виступає в 5 відм. є. Зам. ом прибирають мягкі пні в 6 відм. єм. В 7 відм. виступає двояке закінченнє: ѣ або ѕ; ѕ приймають сі іменники, що творять 5 відм. на ѕ, всі инші кінчать ся у 7 відм. на ѣ[2]), хоч деякі вживають також в іменниках, закінчених на гортанні співзвуки, в 7 відм. ѣ (на порозѣ, в чолокѣцѣ, в горосѣ), а дехто вживає навіть и зам. ѕ (на кони, на двори, в огни, в колачи).

У множинї мають в 2 відм. тверді пні закінченнє ив, мягкі ѣв, але деякі мягкі і ий (їй) (коний, гостий, людий, грошїй, терній). Зам. ам мають у 3 відм. мягкі іменники також ом (коньом, гостьом). Люди має 4 відм. рівний 1 відм. (и видѣлѫ тоти люди). Закінчені на мягкий співзвук або ш викидають часом у 6 відм. а й скорочують ся (ко́ньми, го́стьми, гро́шми)[3]).

Іменники, які для лекшої вимови кінцевих співзвуків мають в 1 відм. одн. вставні о й є, викидають їх у дальших відмінках (ворла, пѣсѕ). Не тілько є, але й и викидають чернец (черцѧ) і горнец (горцѧ). Шкец має в 2 відм. шкцѧ. Іменники на ц і р мягчать ті співзвуки в инших відмінках (хлопцьа, винарѧ), але в іменнику пец не мягчить ся ц ніколи (пецл, пецѕ), хоч Лозинському звісно, що по українськи є властиво пе́ч (жін. р.). Неправильно відміняєть ся четвер о стільки, що приймає в 2 відм. г, господь, де дь в дальших відмінках твердне (господа, господѕ), день, що має мн. дни, дний зам. днѣ, днѣв, дальше Христос (Христа)[4]). Імена народів на нин відкидають у множинї ин і приймають окінченнє є (россїане, россїанин). Слово люди вживаєть ся тілько в однім відмінку однини, а се в другім (Такого там люда было). Великдень приймає в усіх инших відмінках о межи к і д, а брат має в множинї: братьа, братїй, братьам[5]).

---

[1]) ibidem, стор. 47. [2]) ibidem, стор. 48. [3]) ibidem, стор. 49.
[4]) ibidem, стор. 50. [5]) ibidem, стор. 51.

Богацько спільного з мужескою відміною має відміна середнїх іменників, для якої взірцями є: дерєко, сотворѣнье, милосердїйе, имѧ, телѧ. Розпадають ся вони на дві форми, яких окінчення на поодинокі відмінки подає отся табличка:

	I форма.		II форма.	
	Однина	Множина	Однина	Множина
1. 4. 5.	о, є	а	мѧ, а (ѧ)	(мєн, ат) а
2.	а	—	(мєн) (ат) є	—
3.	ѕ	амъ	и	амъ
6.	омъ	ами	ємъ	ами
7.	ѣ або ѕ	ах	и	ах[1]).

Хоч в іменниках на є виступає в прочих відмінках мягченнє, одначе ц може також полишити ся незмягченим: соньца, соньцѕ, соньцом; лица, лицѕ; серца, серцѕ. 7 відм. кінчить ся на ѣ і ю, перше виступає в іменників на о, друге в іменників на є, хоч по ц виступає побіч ю також ѕ (на серцѕ, на соньцѕ), а деякі вживають и замісць ѕ (на поли, на серци, на соньци). Око й оухо мають 6 відм.: в окѕ поб. оцѣ, в оухѕ[2]). 2 відм. мн. творить ся, коли відкинути закінченнє а в 1 відм. мн., але як що в такім разї зійшли би ся два співзвуки, вставляєть ся поміж них є або о (вѣкєн, жорен, шклок). Як при мужеських іменниках, так і ту виступає 6 відм. також скорочений (ко́лми, по́льми). Іменники на їе походять з церковно-славянської мови. В народнїй мові творить ся сї іменники, замінюючи закінченнє страдального дїєприслівника но або то на нье або тье (спанье, гранье, тертье). Декуди стїсняєть ся є в ѣ (гризѣнье, благословѣнье, звавлѣнье, городжинье). Тим робом треба творити іменники, а не „uciekać się do staroslawjańskiej formy na їе“[3]). В іменників коло й нєбо виступає у множинї також склад єс (колєса, нєбєса), деякі іменники вживають ся тілько в множинї, а тілько однину мають збірні іменники, прим. колосье, камѣнье, листье. В другій формі декуди мягчить ся т в 3 і 7 відм. і додаєть ѕ (на лошатьѕ, телѧтьѕ)[4]).

Деклїнація жіночих іменників має три форми; взірцями першої корова та пряжа, другої дынька і колѣйка, а третьої гѳсь і рѣдькоѳ. Закінчення поодиноких відмінків подає пониэша табличка:

[1]) ibidem, стор. 52. [2]) ibidem, стор. 54.
[3]) ibidem, стор. 55. [4]) ibidem, стор. 56.

	Однина			Множина		
	I. форма	II.	III.	I. форма	II.	III.
1.	ъа	ьа	—	и	ѣ	и
2.	ы (у), и	ѣ	и	—	(ий)	ий
3.	ѣ (и)	и (ѣ)	и		ам	
4.	ѕ	ѕ	як 1		як 1	
5.	о	о (є)	є		як 1	
6.	ою (ов)	єю (ев, ов),	ию (ою) (ев, ов)		ами	
7.	ѣ (и)	и (ѣ)	и		ах[1]).	

По гортанних г, к, х стоїть у 2 відм. и зам. ы, так само и зам. ѣ в 3 відм. по ж, ч, ш. Замість ою уживаєть ся в 6 відм. також ов, а замість єю і ию знову ев. Такі закінчення уважає Лозинський наслїдованнєм польського ą (nogą, śmiercią — ногов, смертев[2]). Твореннє 2 відм. мн. такеж, як і при середнїм родї. Мужеські іменники на л приймають в 1 відм. мн. також ове (старостове, дрѣжбове), а деякі на л є спільного роду (той і там калѣка, той і там пльотка). Дитина має у множинї дѣти[3]).

Власні імена осіб, міст і сїл відміняють ся як іменники й прикметники, як де належать після свойого роду та закінчення. Зменшенне і голубленне, збільшенне і погорду означає українська мова доданнєм нових або заміною кінцевих складів слова. Зменшенне і голубленне виражаєть ся в мужеських іменниках через доданне складів: ец, ич, ик, ок, чик, ко, цько або вставкою складу ей (городец, панич, песик, хлѣвок, хлопчик, Михалько, Васильцько, катейко). Часом опускаєть ся останнїй співзвук, а додають ся склади: ньо, сьо (Иваньо, Гриньо). В жіночих іменниках вкладаєть ся перед л чи перед останнїй склад ось що: к, онь, оньк, ой, ойк, ей, оч, иць (головка, дѣвонька, коровонька, дѣвойка, сестройка, сиротойка, дрѣжойка, кѣрочка, водицька). Деякі замінюють при тім навіть жіночий рід на середнїй, прим. дѣвка — дѣвча. Закінчені на ка приймають склади: ка, цька, енька, ойка, очка (мишка, церковцька, сóльцька, постеленька, гѣсойка, кóсточка). Для тоїж цїли додають ся у середнїм родї склади: це, ко, чко, нько, тко (коритце, житко, молочко, серденько, качатко). Погорду та зменшенне і нездарність виражаєть ся в кождім родї складами: ина, ище (столина, коровина, конище, домище, головище). Погорду та побільшенне і незручність означуєть ся у всїх родах складом иско

[1]) ibidem, стор. 57. [2]) ibidem, стор. 61.
[3]) ibidem, стор. 62.

(той хлописко, тота коровиско, тото дѣвчатиско), при чім мужеський і жіночий рід переходять часом на середній[1]).

Прикметник, числівник, заіменник.

Взірцями відміни прикметників: молодий, молодое, молодаѧ, мн. молодии, і козьѣй, козьое, козьаѧ, мн. козьѣи. 6 і 7 відм. муж. і сер. р. молодимъ, козьѣмъ, 3 і 7 жін. р. молодóй, козьóй, останні види для омінення двозначности. Лозинський не годить ся з Лучкаєм, що закінченнє ѣ прикметників в 1 відм. мн. жін. і сер. р. походить з двійного числа, але думає, що таке закінченнє дається ся тільки тоді, коли прикметник уживаєть ся скорочено (красни̋ѣ невѣсти, солодки шклка). Скорочуєть ся прикметник в 1, 4 і 5 відмінках обох чисел. І так в 1 відм. прим. сватый, аѧ, ое скорочуєть ся на сват, а, е, а низкїй, аѧ, ое на низки, а, е. Трохи відмінно скорочують ся прикметники на ний, прим. годний на годен, годна, годне, холодний на холоден, холодна, холодне. Посїдаючі прикметники, що повстали з людських імен, відкидають ний, отже Ивановий — Иванóк, Фесьчиний — Фесьчин[3]). В 4 відм. одн. жін. р. можна відкинути ю, пр. добрꙋю, великꙋю скорочуєть ся на добрꙋ, великꙋ. В 1 відм. мн. відпадає кінцеве и, отже молоди, солодки, коровѣ зам. молодии, солодкїи, коровѣи. Звичайно замінюєть ся навіть полишений самозвук и, ы, ї на ѣ (молодѣ, красни̋ѣ дѣвки, чорни̋ѣ очи[4]). Тілько скорочено вживаєть ся весь, вса, всьо, 2 відм. всього, всьои, 3 відм. всьомꙋ, всьóй, мн. всѣ.

Вищий степень прикметників творить ся, додаючи до пня окінченнє шїй, але к і з випадають перед ш (солодшїй, коршїй), а деколи й о тай е перед к (ширшїй, дальшїй), а прикметники на рїй, ний, вий і тий приймають у вищім степени ѣйшїй[5]) (кострѣйшїй, чорнѣйшїй (чорншїй), чистѣйшїй). Найвищий степень (в Лозинського другий, бо вищий в нього перший) повстане, коли перед вищим поставить ся най або коли до прикметника додадуть ся частиці бардз, дꙋже, все або „приіменник“ пре (бардз богатый, дꙋже ладна, всемогꙋщїй, пречꙋдний). Означаєть ся сей степень також окінченнями ѣсьенькїй або еньскїй (зимнѣсьенькїй, зимненькїй)[6]).

Числівник еден (оден), една, едно відміняєть ся як прикметник. Цїкава відміна числівника пать: 2 відм. патьꙋ, 3 відм.

[1]) ibidem, стор. 64.
[2]) Лозинський пише ь перед ѣ тілько з деклїнаційних зглядів.
[3]) Лозинський, Граматика, стор. 68.
[4]) ibidem, стор. 69. [5]) ibidem, стор. 70.
[6]) ibidem, стор. 71.

пать (ом), 6 відм. пятьома (пятьма), 7 відм. пятьох (пять)[1]). Так само відміняють ся числівники на т і ть, отже шесть, десять, одинадцять, сімнадцять, вісімнадцять, двадцять, девятьдесять і т. д. Порядкові числівники, прим. перший (перший), другій (вторій), третій, четвертий відміняють ся на взір прикметників.

По народній відміні особових займенників находять ся ось такі замітки. Довші види: мене, тебе, менѣ, тобѣ (також себе, собѣ) і т. д. уживають ся тоді, коли на займеннику є притиск, пр. мене, тебе и его любит, и дам тобѣ, инакше кладуть ся скорочені: ма, та, го, мя, ми, ти (си, ся), пр. о любит ма! дам и ти! По приіменнику або коли відповідають ся займенником, уживають ся також довших видів: на него, на тебе, ко тобѣ або комя дати? менѣ, емя. Вказуючі займенники отсї: той (тот), тая (тота), тое (тото); сой, сїя (соса), сїе (сосо); вон, вона, воно; самый (сам), сама (сама), самое (само)[2]). Сой має в дальших відмінках: сого, сомя і т. д., сїя: сон, сóй, сїю (сося) і т. д. мн., сіи (соси), сих[3]). Мой відміняєть ся правильно, коли поминути такі види, як 3 і 7 відм. одн. жін. р. мойей або цїлком неможливий вид 2 відм. мойея[4]). Відносні займенники у Лозинського два: которій (котрій), которая (котрая або котра), которое (котре) й никоторій, никоторая, никоторое. Займенник кто є також відносним, але тоді, коли відносить ся до речення, що має займенник той, тая, тое (щасливий (той), кто гроши має). Що (чо) з займенником третьої особи заступає також місце відносного займенника. Відміна питайного займенника: кто, чо (что, шо, цо, што)[5]) правильна. Чїй, чїйе (чїе), чїйа (чїя) має в 2 відм. чїйого (czyjoho), чїйея (чїея), в 3 відм. чїйомя, чїйей (чїей), в 4 відм. чїйого або чїй, чїйе, чїйя (чїю) в 6 і 7 відм. муж. і сер. р. чїйѣм, для жін. р. 6 відм. чїйейя (чїею, чїйок), а в 7 відм. чїйей (чїей)[6]).

Дїєслово.

У вступних увагах розріжнює дїєслова: дїяльні (перехідні) і неперехідні. Одні й другі можуть означати дїйство, яке раз відбуваєть ся чи якийсь стан раз трівав, або повторюєть ся. Дальше можуть бути дїєслова недовершеними й довершеними. Крім того є також починаючі і неособові дїєслова. З огляду на конюґації є дїєслова правильні або неправильні. Перші мають дві відміни. До

[1]) ibidem, стор. 73. [2]) ibidem, стор. 78.
[3]) ibidem, стор. 79. [4]) ibidem, стор. 80.
[5]) ibidem, стор. 81. [6]) ibidem, стор. 82.

першої відміни зачислюють ся дієслова, які мають в 2 ос. одн. теп. ч. (ѣш), до другої, що мають тамже ѥш. До способів: виказуючого, умовного й приказуючого додає як четвертий дієменник[1]).

Конюґація зачинаєть ся відміною помічного дієслова бꙑти (бѫти): теп. ч. ѥм (м) (ѥсьм), ѥсь (сь), ѥ (je) (ѥст), ѥсьмо (сьмо), ѥсьтѥ (сьтѥ), сѫт. Мин. ч. ꙗ бꙑл (бꙑлъ[2]), буд. бѫдѫ, умовний спос. ꙗкбꙑ ꙗ бꙑл, жѥбꙑ ты бꙑла, кобꙑ конь бꙑла, цобꙑ мы бꙑли[2]), прик. сп. бѫдь (бѫди), нѫй (нѣхай) бѫдѥ і т. д. В теперішнім часї звичайно опускаєть ся помічне дієслово. Дуже часто опускаєть ся заіменники двох перших осіб, а їх місце заступає ѥм, ѥсь (здоровѥм, хорїй-ѥсь). Як що слово кінчить ся на самозвук, додаєть ся тілько м, сь (мѫдрам, глѫпась). У множинї приходить на місце особового заіменника: сьмо, сьтѥ (мѫдрисьмо, дѫракисьтѥ). Найчастїйше додаєть ся ѥм (м), ѥсь (сь), сьмо, сьтѥ до минувшого часу, де заступають місце особових заіменників (бꙑлѣм, бꙑлам, бꙑлом, бꙑлѣсь, бꙑлась, бꙑлось, бꙑлисьмо, бꙑлисьтѥ). Тіж закінчення м, сь, сьмо, сьтѥ, додані до особових заіменників, означають притиск: ꙗм наказал, тꙑсь зробил, мꙑсьмо покѣли, вꙑсьтѥ не слѫхали. Замісць бꙑти говорять декуди бѫти[3]).

Взірцем першої конюґації є коньчѫ, иш (ѣш), ит (ѣт, имо (ѣмо), итѥ (ѣтѥ), ат; мин. ч. ꙗ ко́ньчил, мин. док. ч. ꙗ зко́ньчилъ, буд. ч. бѫдѫ коньчил або коньчити, буд. док. ч. зконьчѫ. Умовний спос. мин. ч. жѥбꙑ ꙗ бꙑл, а, о коньчил, а, о, мин. док. ч. жѥбꙑ ꙗ бꙑл, а, о зконьчил, а, о. Прик. сп. коньчи, нѫй коньчит (ѣт) і т. д Дієменники: коньчити, зконьчити, дієприслівники (в Лоз. imiesłów czynny): коньчачи, коньчивши, зконьчивши, страдальні дієприкметники: коньчѥный, ан (а), ѥ (ѥ), зконьчѥный. Страдальний дієприслівник (imiesłów bierny bezosobisty): коньчѥно, зконьчѥно. 1 ос. мн. прик. спос. кінчать деякі на о (хвалѣмо). Дїяльні дієприкметники: коньчачїй, ан, ѥ; коньчившїй, зконьчившїй. Дієменник заступає в нашій мові особову конструкцію, подібно, як у польській і великоруській мові. (Ой вже менѣ к батенька не бꙑти, З краснои рѫти кѣнцѣк не кити)[4]).

Подібно, як взорець першої конюґації, відміняєть ся і взорець другої конюґації лапайѫ (лапаю). Дехто кінчить 3 ос. одн. теп. ч. на т (лапаѥт, гриѥт, колѥт); инші в дієсловах на аю викидають йѥ, а додають т (лапат, ꙁибират, сватат), а на Україні говорять також: зна, бѣга, слѫха, напова. Знову Гуцули вживають у множинї:

[1]) ibidem, стор. 89. [2]) ibidem, стор. 91.
[3]) ibidem, стор. 93. [4]) ibidem, стор. 97.

малим, зналѝм (ми мали, ми знали). Слово маю додаєть ся у скороченім виді: мѕ, меш, ме, мемо, мете, мѕт до дієменника инших дієслів: бытимѕ, доглѧдатимеш, плюватиме, знатимемо, йѣхатимете, йѣхатимѕт[1]), але Лозинський не зазначує, що се будучий час.

Далі йдуть вказівки, як творити страдальний рід і поодинокі часи дїяльного роду. Теперішнїй час велить Лозинський виводити від минувшого, через що повстає замішанина так, що виїмки містять в собі тілько само або й більше дієслів, ніж обіймлено правилом[2]). Минувший доконаний час виражаєть ся або доконаним дієсловом того самого походження (лѣгал — лѣгл), або „приіменником“, який означає довершенне, (грал — виграл), або доконаними дієсловами иншого походження, одначе того самого значіння (брал — взѧл)[3]). В 2 ос. прик. спос. може кінцеве и відпасти, а тодї попереднїй співзвук мягчить ся (плати, йѣдь). Замісць кѣгни або кѣжи говорить ся здрібнїло кьей. Часом уживаєть ся 2 ос. того способу замісць 3 ос., пр. понагляй Бо́г зам. нѧй ти Бог поможе[4]). Також дієіменник може мати здрібнїлий вид: спатоньки, йѣстоньки, летѣтоньки[5]). В дїяльнім дієприслівнику минувшого часу опускаєть ся л, коли перед ним стоїть який співзвук (кѣгши, гризши, пекши), але в двох дієсловах лишаєть ся л зглядно в, що повстало з нього, а викидаєть ся д і т: векши—ведлши, мекши—метлши[6]).

Неправильними дїєсловами є: йѣм, повѣм, дайѕ, идѕ, йѣдѕ, хочѕ, возмѕ, полю; ем (есьм)[7]). Повѣм відміняєть ся як йѣм, йѣш, ст, мо, сте, дьат; мин. ч. йѣл, прик. сп. йѣдж[8]). Від дайѕ буд. док. ч. дам, ш, ст, мо, сте, дѕт; від йдѕ мин. ч. шол, буд. док. ч. пойдѕ[9]). Йѣдѕ творить мин. ч. йѣхал, прик. сп. йѣдь. Хочѕ відміняєть ся ось як: хочеш або хотиш, хоче або хотит, хочемо або хотимо, хочете або хотите, хочѕт або хотьат. Прик. сп. хочи (хоти), нѧй хоче, хотѣймо, хотѣйте, нѧй хотьат[10]). Возмѕ, возмеш, а замісць полю — полокѕ, полокеш[11]) відміняєть ся далі цїлком правильно.

Невідмінні части мови. Додаток Лозинського до граматики.

Одні прислівники походять від прикметників тай означають прикмету віддїльно від предмету, инші не походять від прикмет-

[1]) ibidem, стор. 100. [2]) ibidem, стор. 102—107.
[3]) ibidem, стор. 107. [4]) ibidem, стор. 109.
[5]) ibidem, стор. 110. [6]) ibidem, стор. 111.
[7]) ibidem, стор. 112. [8]) ibidem, стор. 113.
[9]) ibidem, стор. 115. [10]) ibidem, стор. 116.
[11]) ibidem, стор. 117.

ників й означають місце, час, спосіб або инші обставини. Утворені з прикметників прислівники кінчать ся на о (солодко), є (зле), ѣ (добрѣ, ладнѣ) і степенують ся (ладнѣйши, найладнѣйши, раненько, ранѣсенько). З прислівників иншого роду відмічу заміннїйші; місця: гдекольвек, косьде, конде, гин, ксюде, прич, кон, тѫдый, тамдый, никодый, кѣдкїйсь, кѣдтий, кѣдкїйинде, надо́в, окзем, долѣв; часу: гнет, невзабари, коногды, пизьно; числа: досїй, допоти, дѫжо, зтилько, годѣй; способу: ниць, вшир, повперек, вплав, согласно, хильцьом; відповіди: воистинно, правдивѣ, певнѣ, знай, видай[1]).

Приіменники ділить автор на розлучні, що лучать ся з поодинокими відмінками, та нерозлучні, що самі без инших слів не можуть стояти (роз, ки, пере, воз). Відмічує уживанне у хибнім значінню приіменника без зам. чрез (через) і зазначує, що с уживаєть ся для означення скуплення, а з для означення порушення із місця і матерії, з якої щось зроблене. В заіменниках никто й ничто кладуть ся часом приіменники межи ни та кто або что, пр. ни-длякого, ниским, нидочого, нивчим, низачто[2]).

Зі злучників замітнїйші: или, зась, но, ним — то, ли (додаєть ся до кінця слова, прим. кѫдешли), как (бо), таже, каледжи (преціньо), злучники же й ж додають ся на кінці слів для означення притиску (конюж мо́й коню!)[3]). Окликом кінчать ся невідмінні части мови.

Першою статею додатку є „O różnicy języka ruskiego według rozmaitych okolic“. Наперед іде одна замітка з галицької території. Тут, передусїм в низше положених околицях Перемишля, а також у Гуцулів, що до чого покликуєть ся на граматику Вагилевича, виговорюєть ся самозвук ѧ по мягких співзвуках і по ж, ч, ш як є, а ж, ч, ш нїби мягчать ся (wzjeł, krutjet, tele, swynje, pjeť, sje, cisarje, wynarje, żjel, czjes, szczjesływyj, duszje). Деякі стїсняють се є так дуже, що вимовляють його як і (Gospodyni si boit, Marysi my imje, koszuli dla mołodoho). Свій звук заховує ѧ в словах дляѧ, всѧ[4]). Лозинський противний, аби таке ѧ означувати двома точками, як се робив Левицький[5]).

Прикмети української мови в Угорщині збирає з Лучкаєвої граматики. Мова угорських Українців зближуєть ся до словацької мови. В 1 і 2 ос. мн. дїєслова на йѣ викидають ѣ: знаме, знате,

[1]) ibidem, стор. 117—119. [2]) ibidem, стор. 121.
[3]) ibidem, стор. 122. [4]) ibidem, стор. 124.
[5]) ibidem, стор. 125.

3 ос. одн. кінчать такі дієслова на т: бѣгат, лапат. Угорські Українці задержали богацько церковно-славянських слів (пѫть, хижа, имати, желати, ждати), инші слова утворили з правдиво славянських корінів: скорнѣ (чоботи), крисачок (капелюх), нагавки (штани), приспанка (повія). Прикметників уживають там скорочених (чорнѣ очи, зелене сѣно, кѣли камень, богати трави). Дальше говорять: оуже зам. кже, бѫти, бѫл зам. быти, был, оден зам. еден, што зам. цо, гварѣти зам. говорѣти, чи зам. як, кади тады зам. кодый тодый, се зам. са, идѫ домик зам. идѫ до домѫ, ріжнять ся вкінці наголосом і вживанням деяких угорських слів[1]).

Правда, чим далі на схід, тим вільнійші Українці в Росії від польонізації, але мають за те деякі слова а навіть і види переймлені з великоруської мови, прим. окінченне дієіменника на ть (жить), опусканне л в заіменнику са, як що додаєть ся його до виду дїяслова, закінченого на самозвук (просилась, молилась)[2]).

В литовській Руси вживають богацько польонізмів, крім того кінчать прислівники на е, а 1 відм. мн. прикметників жіночого й середнього (часом і мужеського) роду на ие (всякие киевскїе приходи). Говорять також: сподѣвацца, кохацца, його, йомѫ зам. сподѣватиса, его.

Білоруська мова, якою говорять у мінській і вітебській губернії, (в Лоз. білоруська мова в діялектом української), відзначаєть ся ось чим. Замість о, ѣ, е вживаєть ся а: табье, каго, багато, баюса, грахок, дьявчина, варный, нагодни, вальки, варезал. Замість е стоїть ье: пьерина, нье, цьебье. Ць і дзь заступають т і д: цьепьер, цихо, спацѣк, дзень, бѫдзе, дзѣво. Вкінці 3 ос. теп. ч. обох чисел кінчить ся на ць: плачець, вѣсѣць, йедѫць, крешѫць, кажѫць. Одначе часом опускаєть ся се ць: поглядае, нарѣкае, промавляе[3]).

На Україні заходять такі відміни: а зам. о (багато, казак, гарѣлка, адже), а й ѫ стїсняють ся до і: krij (край), мѫж (myż), 3 і 4 відм. особового заіменника третьої особи звучить як ji (ей, ю), а замість его, емѫ, тое говорять: joho, jomu, teje; при степенованню прикметників уживаєть ся че замість ши (лѫче, магче, красче); замість кінцевого тса уживаєть ся ца (обливаецца), а замість се, са, сього — це, ца, цїого; приіменник к звучить як ѫ (ѫсѣ, ѫ слѣд, ѫ лѣс, кже, к його); нема поприіменникового н (до його): замість ит в 3 ос. одн. теп. ч. уживаєть ся е (моле,

[1]) ibidem, стор. 126. [2]) ibidem.
[3]) ibidem, стор. 127.

ходѣ, вродѣ). Говорять також: є кози (сѣт), гдѣжто кони єѣ, а дальше: клѣ, клѣт. Помічені відтінки навели Лозинського на заключенне, що новгородське нарічіе творить перехід малоруського нарічія до великоруського, а білоруське нарічіе або мінське творить перехід малоруського до московського[1]).

Друга й остання замітка додатку говорить „o niektórych sposobach mówjenia". Ось вони: кашець, для пошанованія кого промовляєть ся до нього в множині, натикам зам. на кам, кидит, видай, кач польсь. podobno, понагай Бóг, Бóг ме, присмай Богѣ, присѣсто Боже, спасики, далибы, проби, крий Боже, простики, бодай здорок (Бог дай здороклѣ!), Бог заплать (з польсь.), стóй погоди, казнаѣ (кат знаѣ). В щоденній мові уживають слів: каже, мовит, покѣдают і т. д., хоч без них можна обійти ся, пр. Та чи каже хочеш пойти за него? Чоловѣк як той мовит розмаитоѣ знаѣ. Чоловѣкбы як покѣдают нѣ рад никомѣ шкодити[2]).

Безперечно граматика Лозинського є найкращою з усіх до неї виданих граматик, навіть від граматики Вагилевича, про яку буде дальше мова. Про неї висловили ся з похвалою львівські „Rozmaitości". Редакція поручила сміло граматику Лозинського аматорам славянських мов, „gdyż ona mieszcząc w sobie z tła i ducha jego, dla narzecza małoruskiego porządnie ułożone i uzasadnione prawidła; objaśnia je oraz treściwemi uwagami i porównaniem z językiem polskim, pokrótce wprawdzie, ale dostatecznie i przekonywająco". Зі вступу, як і цілости твору показуєть ся, що автор забирав ся до праці з розвагою і підготованнем, а свобідний від сторонничости мав на оці тілько голу правду[3]),

В укладі граматики держав ся Лозинський як взірця Копітаревої граматики з 1808 р. „Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark". А що взяв в основу своєї граматики живу мову люду, дбаючи після своїх сил і знання о її чистоту, що й у справі правописи підходив під погляди Копітара на се питанне, подобав ся Лозинський Копітареви[4]), дарма, що за те

---

[1]) ibidem, стор. 127—128. [2]) ibidem, 128—129.

[3]) Rozmaitości, pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej, 1846, Ч. 41, стор. 335.

[4]) Доказом того замітка „Nota amici rei et personae" — Копітара на рукописи „Руського весіля" Лозинського, писаній гражданкою. Ся рукопись переховуєть ся у бібліотеці львівського університету. Копітар хвалив Лозинського за збірничок весільних пісень у народній мові:

саме не припала до вподоби граматика Лозинського консисторії. „Чув ем вôд Миклошича, писав 1844 р. Іван Головацький до брата Якова, що написано в Галичинѣ три Граматицѣ для шкôл, до выбору — Лозинского мае бути найлутша, але вôд Консисторя не прійнята, бо дуже популярна“ [1]), иншими словами за дуже народня.

Народню струю своєї граматики завдячував Лозинський на мою думку Могильницькому. Й коли перечитати рукопись Могильницького а потім граматику Лозинського, так і насуваєть ся думка, що Лозинський звернув сильнійше увагу на се, що назвав Могильницький просторѣчїемъ і се просторѣчїе взяло в його переконаннях верх над мовою, в якій написана граматика Могильницького. Знайомість з граматикою Могильницького не відбила ся погано на граматиці Лозинського, бо Лозинський ні не взорував ся на граматиці Могильницького ні навіть не наслїдував її. Слабими тілько згадками з граматики Могильницького можна вважати в граматиці Лозинського деякі такі самі приміри на перехід о в і (Богъ, бокъ, костъ, рой, столъ), замітку, що три прикметники викидають у вищім степені ок або ек, вичисленне їх (глибокїй, широкїй, далекїй), дальше степенованнє прикметників: короткїй, гладкїй, низкїй і тонкїй, закінчуванне дїєіменника на ти й уважанне ть окінченнєм дїєіменника в великоруській мові, дві конюґації і деякі инші подробиці. За Могильницьким причислив і Лозинський білоруську мову як діялект до украïнської. Тому, що є певне свідоцтво про щонайменше чотири переписані тексти граматики Могильницького, не вчислюючи ту бруліону, не потрібно й сумнївати ся, що принайменше бруліон а може ще й який переписаний текст граматики находив ся по його смерти в його бібліотеці, яку саме порядкував Лозинський. Не заглянути до рукописної граматики не міг Лозинський, який так живо інтересував ся всякою граматичною статею. Авторитет Могильницького був у Лозинського великий, як що заключати з того, що Лозинський не полємізував з поглядами Могильницького в його Бѣдомости та приймав їх за свої, а на інвек-

„Vix poteras feliciorem materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthenicae eligere“. Хибно відніс сї слова др. Маковей до граматики Лозинського (Три галицькі граматики, стор. 28).

[1]) Др. К. Студинський, Кореспонд. Як. Голов. в лїтах 1835—49, стор. 109—110. Друга зі згадуваних граматик се граматика Вагилевича, що вийшла друком 1845 р. Яка третя граматика й чи дійсно була тоді в цензурі яка третя граматична рукопись, незвісно.

тиви Левицького Осипа против Могильницького відповів рішучою обороною покійного дїяча.

Граматика стояла Лозинського богацько труду[1]). Вже друга редакція граматики мусїла мати повнїйший характер, ніж перша,

[1]) Як старанно доповнював Лозинський кожду редакцію своєї граматики, можна пізнати з отсеї літератури, використаної автором у граматиці: Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft, 1791; Atheneum, VI, 1841; I. B. Wortforschungslehre der polnischen Sprache, 1812; Д. Бантиш-Каменський, Исторія Малой Россіи, Ч. II, 1822; Biblioteka warszawska, 1841, 1842 (K. Libelt, O literaturze niemieckiej); Blätter für literarische Unterhaltung, 1834; Вагилевич, граматика, 1845; M. Wiszniewski, Historya literatury polskiej, 1840, т. I, 1844, т. VI; Voltiggi, Ricsoslovnik iliricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika, 1803; Volnej, Alfabet Europejski zastosowany do języków azyatyckich, 1819; Востоков, граматика, 1831; Vuks Stephanovitsch kleine serbische Grammatik von J. Grimm, 1824; Ґреч, Rys historyczny literatury rossyjskiej, 1823; Денница, 1842 (I. K. Purkinje, O jedności literackiej między plemjonami sławjańskiemi), 1843 (Доля галицко-русского языка); Добровський, Institutiones, 1822; Dunder, Andrie Kačica Razgovor ugodni naroda slovinskoga, 1836; Engel, Geschichte der Königreiche Halitsch und Wladimir, 1796; Ergänzungsblätter zur öster. Zeitschrift für Geschichts- und Staatskunde, 1835, (Berichtigung der Umrisse zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthener, звідси взяте число Українців — 15 міл.); Żochowski, Części mowy odmieniające się, 1838; Zaleski (Wacław z Oleska), Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, 1833; Зубрицький, Historyczne badania o drukarniach rusko-sławjańskich w Galicyi, 1836, Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi, 1837; Illyrisches Blatt, 1836; Калайдович, Іоаннъ Ексархъ болгарскій, 1824; Карамзин, Исторія государства россійскаго, 1818, т. I, т. IV і V; Копітар, граматика, 1808; Левицький, граматика, 1834; Odpowiedź na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego, 1834; Лучкай, граматика, 1830; Могильницький, Rozprawa o języku rnskim, 1829; Münchener allgemeine Literatur-Zeitung, 1819; Józ. Muczkowski, Grammatyka języka polskiego, 1836; Noakowski, Grammatyka rossyjska dla użytku Polaków, 1837; Описаніе всѣхъ обытающихъ въ россійскомъ государствѣ народовъ, 1799; Павскій, Филологическія наблюденія, 1841; Rozmaitości Gazety Lwowskiej, 1840, 1843; Сборникъ Муханова, 1836; Slovanska, 1814, 1815; Фатер, Grammatik der russischen Sprache; Volkslieder der Wenden in der Ober- und Nieder-Lausitz, 1841; Die nenesten Zustände der katholischen Kirche beyder Ritus in Polen und Rußland seit Katharina der II. bis auf unsere Tage, 1841; Шафарик, Geschichte der slavischen Sprache und Literatur, 1826; Starožitnosti slovanské, 1837; Slovanský Národopis, 1842; Schleiermacher, O Alfabecie harmonijnym, 1835; Schlözer, Nestor, russische Annalen, 1802—09; Fr. Szopowicz, Uwagi nad Samogłoskami i Spółgłoskami w ogólności oraz nad niektóremi głoskami Abecadła polskiego, 1827; Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst

бо автор використав тут о половину більше того числа літератури, яке узгляднив при першій редакції. Ще більше доповнив Лозинський третю редакцію, де трохи не стільки нової літератури, з якою приступив до писання першої редакції граматики. Для пізнання мови закордонних Українців мав Лозинський при першій редакції граматики всього 2 збірники пісень: Цертелева з 1819 р. та Максимовича з 1827 р., більше при другій редакції, бо другий збірник пісень Максимовича з 1834 р., „Запорожську старину“ Срезневського, „Малороссійскія повѣсти“ Квітки та „Нрвказки Гребінки“ з 1834 р., найбільше при третій редакції, а саме: збірник Маркевича з 1840 р., другу частину повістий Квітки й „Чари“ Тополі з 1837 р., „Вітку“ Костомарова та „Малороссійскія повѣсти и разсказы Хомы Куприенка“ з 1840 р., вкінці „Украинскій Сборникъ“ Срезневського та „Снѣпъ“ Корсуна з 1841 р. З инших фольклорних збірок і альманахів були звісні Лозинському: „Русалка Дністрова“, „Pieśni ludu ruskiego“ Żegoty Pauli з 1839 р., „Pienia“ (1842) і „Ukrainki“ (1844) Падури, збірки приповідок Ількевича та в „Athenaeum“ з 1844 р. й Вінок (1845).

Талановито написана граматика Лозинського з її фізіольоґічними поясненнями природи звуків, з втягненнєм мови російських Українців до граматики для заманіфестования одности українського народу на цїлім його просторі була би заступила в своїм часі в части конфіскату „Русалки Дністрової“, як була би так дуже не спізнила ся зі своїм виходом. За один рік по її виході надійшов богатий в цікаві епізоди 1848 р., який і видвигнув потребу граматики рідної мови, але в рідній мові. Граматика Лозинського задля чужої одежі в трьох останніх літах 40 рр. а задля народности в 50 рр. пішла в забутє. Щирих інтенцій Лозинського, поставити українське відродженнє у Галичині на сильні підвалини народности, не зрозуміли сучасники й нема сумніву, що коли була би вийшла в своїм часі друга редакція його граматики, вона не була би відограла сеї ролї, яку повинна була й сміло могла, не була би паралїжувала недотепних міркованьь Левицького, бо проти Лозинського були тоді задля його непорозумітого проєкту введення латинської азбуки в українське письменство в Галичині — з незначними виїмками всї передові Українцї в Галичині. Не повело ся також Лозин-

---

und Wissenschaft, 1845 (Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch — russischen Sprache und Literatur). Нарочно подаю дати, щоби можна було мати змогу рішити, яку літературу міг використати Лозинський в поодиноких редакціях своєї граматики.

ському з українсько-німецькою граматикою, яку виготовив на конкурс з 1840 р.

IX. Участь Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Осипа Левицького, Осипа Лозинського й Антона Могильницького в конкурсі з 1840 р. на українсько-німецьку граматику.

Письмом з дня 18 липня 1840 ч. 3689/760 віднесла ся надвірна шкільна комісія до львівської ґубернії в справі розписання конкурсу на українсько-німецьку граматику з нагородою 300 зр. за вдатний виріб. Мотивом такого зарядження був намір „der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern". Як на взірці вказувано на чесько-німецьку та країнсько-німецьку граматику. Визначивши речинець по конець червня 1841 р., поручала ґубернія письмом з 19 серпня ч. 52538 обом греко-католицьким консисторіям повідомити про конкурс „die für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen" і заохотити їх до написання такого підручника. Вироби треба було доручити найближшій консисторії, яка мала відослати їх ґубернії[1]).

Консисторії віднесли ся в сій справі до шкільних надзорів (львівська дня 8 вересня), аби вони подали до прилюдної відомости зміст конкурсу й вишукали людий, здібних до такої праці. Крім того самі консисторії завізвали до укладу граматики тих людий, про яких знали, що займають ся граматичними чи літературними речами. І так львівська консисторія завізвала до участи в конкурсі пароха Биткова Кирила Блонського, пароха Угринова Григорія Шашкевича, професора моральної теольогії Венедикта Левицького, окружного директора шкіл у Коломиї Миколу Верещинського, укінченого богослова Антона Могильницького та пароха церкви Петра

[1]) Додатки. 6. Конкурс з 1840 р. на українсько-німецьку граматику. Отсей документ, як і богато дальше наведених або тілько використаних разом із трьома граматиками, словом то все, під чим не буде подана яка бібліотека, находить ся у львівській митрополичій реґістратурі. За ласкаве позволенне використати сей матеріял в отсій праці складаю мою щиру подяку директорови реґістратури о. Володимирови Семкову, як рівнож дякую щиро на сім місці кустосови „Церковного музея" у Львові дрови І. Свєнціцькому за ласкаве улекшенне користувати ся граматикою Могильницького.

й Павла у Львові Івана Жуківського. Сповіщаючи їх про умови конкурсу, завзивала консисторія: „Da nun dem Consistorium Ihre besondere Vorliebe für die ruthenische Sprache, und das Studium(,) mit dem Sie sich auf die gründliche Erlernung derselben vorlegen(,) bekannt ist — so werden Sie in Folge dieser hohen Andeutung hiemit aufgefordert, sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den höchsten Orts angesetzten Modalitäten zu unterziehen".

На запит ґубернії з 17 серпня 1841 р., чи надійшли які еляборати, відповіла львівська консисторія, що надійшли чотири вироби, але з них викінчений тілько один, прочі три неповні. Сей повний еляборат навіть не був плодом львівського дієцезанина, але перемиського. Сюди прислано його анонімно, бо автор не повинен був присилати свойого виробу львівській консисторії, тому й хитре виправданнє його на письмі, залученім до виробу. „Da aber nicht alles in der Welt gelingt, писав анонім, so hat man beschloßen, um nicht in eine unangenehme Stim(m)ung versetzt zu werden, falls das Exemplar durchfallen sollte, die Fertigung folgendermassen auszudrücken: Mit Gott, Kaiser und Vaterland". Неповні вироби походили від Блонського, Жуківського та Могильницького[1]). Консисторія зажадала від авторів як найскоршого викінчення і приріклa по одержанню недостаючих частий відіслати вироби враз з їх оцінкою ґубернії. Але тілько один Жуківський не відмовив жаданню консисторії.

Скорше справила ся з порученим ділом перемиська консисторія. Уже 21 вересня 1841 р. переслала ґубернія еляборати Осипа Левицького, Антона Добрянського тай Осипа Лозинського львівській конистсторії „zur Prüfung und gutächtlicher Aüßerung über deren Anwendbarkeit" до кінця будучого місяця себто жовтня. Присилка сих виробів дала змогу референтови Михайлови Куземському відкрити автора анонімної рукописи. Показало ся, що вироби анонїма й Осипа Левицького ідентичні. Оцінка виробів проволокала ся. Просьбою з дня 18 жовтня віднесла ся консисторія до ґубернії о продовженнє речинця, бо з причини ще й иншихъ занять не можна було зробити оцінки виробів. А хоч одержала консисторія бажану

[1]) Блонський прислав 23 червня 1841 три аркуші свойого еляборату, пять дальших аркушів 9 липня, а кінцевих аркушів не прислав мимо своєї обіцянки та завзиву консисторії. Жуківський представив частину свойого виробу 30 червня, а решту пізнійше. Могильницький прислав по речинцї 13 серпня один аркуш свойого виробу через скільський шкільний надзір (був тодї адміністратором у Хутарі) й мимо завзиву консисторії не прислав докінчення.

проволоку, не була готова з порученою оцінкою і в новім речинці, тому вдруге, а дальше й третій раз звернула ся з такоюж просьбою, на що одержала відповідь, що має звернути губернії вироби безумовно до 25 марта 1842 р.

Про мову виробу Блонського можна мати деяке розуміннє з отсих виписок в оцінці Куземського: „Когда человѣкъ говоритъ, даютъся слышати голоси; произноситися, словко, тезоименитыя". Термінольоґія давня. Тому, що виробови недоставало більшої части, закінчив референт свою коротку й нескладну оцінку заявою, що саме з повищої причини не можна видати означеного осуду про сей виріб.

Далеко суцільнійшим можна уявити собі образ українсько-нїмецької граматики Жуківського на основі заміток Куземського. В сім виробі богацько дечого не подобало ся референтови, передусім правопись і термінольоґія. „Die Rechtschreibung ist ganz neu, реферував Куземський, es finden sich gewisse Zeichen auf den einzelnen Worten, welche nun verschiedene Aussprache andeuten sollen. Die in der Schrift gebräuchlichen Halblaute ъ und ь — welche zur Verschäfung oder Linderung der einzelnen Sylben gebraucht werden — fallen ganz weg. — Ferner kommen Benennungen vor, welche keineswegs den richtigen Sinn geben" пр. „о словахъ загаломъ, голова зам. глава". Незрозумілими були для референта терміни: „звуки, самозвуки, знаки письменнѣ = букви, сполозвуки, склади початковѣ = Vorsylben, призвук = Betonnung, члонок = Geschlechtsart, головни слова = Hauptwörter, скланяня, личники = Zahlwörter, числа засаднѣ = Ordnungszahlen, заимки особѣстѣ, привлащающѣ, пытающѣ, звертающий заимок = Zurückführendes Fürwort, змысл зносящій = leidende Form". Референт бажав собі термінів: „букви, согласни, членъ, склоненіе, числа основательныя, мѣстоимена личныи, притяжательніи, вопросительніи". Автор граматики викинув ъ, а прецїнь навів його як цїху першої деклїнації. Впрочім гнівало референта, що „fast durchgehends Wörter eingeschaltet sind, die weder in der ruth. Sprache gebräuchlich, noch mit dem Geiste dieser Sprache verträglich sind". Ту й навів на приклад слово „скланяня" зам. „склоненіе". Термінольоґію назвав неукраїнською (ruthenisch), „sondern nach dem polnischen modulirt, daher erstens unverständlich, und zweitens auffallend". Жуківський розріжняв три конюґації, не дві, як хотїв Куземський. Зробивши ще кілька менше важних заміток, зазначував референт, що „in dieser Art ist die ganze Ausarbeitung bewerkstelligt".

Подібними своїми прикметами не подобала ся референтови й граматика Лозинського[1]). Він закинув їй, що є незрозумілою, хоч уложена після нїмецького взірця, пр. „языкъ нѣмецкій означае, такъ якъ каждый инный, единочастнии брененя (голоси) (,) которіися бесѣдними начинями вирабляютъ, черезъ пис'меннии знаки, которіи лѣтерами (Buchstaben) зовемо". Автор не навів азбуки. Дальше були „die Benennungen der einzelnen Redetheile ganz neu — und unverständlich" (о покладахъ = von den Sätzen), вкінцї й конструкція не була строго граматичною, бо Лозинський писав: „имена сутъ троякого роду зам. рода". Ось так коротко справив ся референт з виробом Лозинського.

Цїлком недокладні замітки про виріб Добрянського. Автор ужив слів: „рожницю зам. различіе, голосу зам. голоса, опричъ зам. кромѣ, часослово зам. глаголъ"; незистарчаючо вичислив іменники після їх роду в українській мові, не згадав про іменники подвійного роду, навів три деклїнації іменників після їх роду, а в Левицького було їх чотири. Трохи більше сказано про сей виріб у загальнім рефератї про всї еляборати. Ту зазначено, що Добрянський держав ся нїмецького взірця, але все узгляднював українську мову, а дальше стояло: „Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündig, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jederman leicht und anstandlos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündiget, und die deutsche Sprachlehre selbst

[1]) У своїй автобіографії оповідає Лозинський, що коли перемиська консисторія завізвала його написати конкурсову граматику, прислав Копітар чесько-нїмецьку та країнсько-нїмецьку граматику на взірцї Лаврівському, Левицькому, а як amicus personae й для Лозинського на руки епископа Снїгурського. Колиж тих книжок не доручено Лозинському, попросив він Копітара о країнсько-нїмецьку граматику, на що дістав відповідь, що Копітар уже вислав книжку на руки Снїгурського, а тепер знову написав до Метелька в Люблянї, аби вислав бажану книжку Лозинському (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). А що посилка прийшла 10 мая 1841 р., а з кінцем червня кінчив ся речинець, не богато скористав з сеї посилки Лозинський. Тому дуже в пригодї стала йому чесько-нїмецька граматика, яку вислав Ганка 5 жовтня 1840 р. з Праги. Урадуваний Лозинський подякував Ганцї листом з 18 жовтня за „Mluvnice německého jazyka" та „für die beym Niederschreiben der ruthenisch-deutschen Sprachlehre zu beobachtenden Winke". (Францевъ, op. cit. стор. 644).

nicht überall erschöpfend behandelt". Недоставало також зовсім додатку нїмецького підручника[1]).

Лишав ся останнїй виріб — Левицького. Й тут найшов референт богацько незрозумілих висловів, пр. „ного", дальше деякі уваги, які показували, в чім українська мова сходить ся з нїмецькою а в чім ріжнить ся від неї, хоч і дуже добрі, не повинні були мати місця у малій граматиці, не подобало ся також йому богато слів: „орудія бесѣды, череда буквъ, змѣна гласныхъ, замѣсть зам. мѣсто", польонїзми „вiєнцей" і „барзъ" зам. „больше" та „дуже", „жебракъ, потѣчокъ, селедецъ зам. оселедецъ, цимало, царевичъ, рыцарь, халупа, гнилий зам. струпишалый, не здало казати зам. неможна мовити, срозумѣлый зам. зрозумѣный, хотѣти пити зам. прагнути", семівокалїзація у й ин. На поодиноких буквах находили ся знаки, що мали означати ріжну вимову. Цїкава замітка про правопись: „Der Verfaßer dieser Sprachlehre scheint selber seiner Schreibart nicht sicher zu seyn, indem er manchmahl einen Buchstaben setzt, und gleich darunter einen anderen gleichsam als Erläuterung beisetzt" (чясови-часови). В загальній оцїнцї конкурсових граматик зазначено, що правила добрі в виробі Левицького, одначе закинено виробови за великий обєм і вживанне незрозумілих слів. Львівська консисторія годила ся з думкою перемиської що до виробу Левицького[2]), тілько не приставала на його мову[3]). Згідно з такою оцїнкою рішила консисторія велїти референтови виготовити точний спис змін, які мав поробити Левицький у своїм підручнику, щоби можна було предложити його ґубернії для апробати також на львівську архідієцезію.

---

[1]) Додатки. 7. Оцїнка Куземського конкурсових виробів. Хибним є заперечене Дїдицького, що Добрянський нїколи не уложив конкурсової граматики. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). Не дивно, що нїчого не згадав про неї і в житєписи Добрянського. (Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси, 1881).

[2]) Лозинський оповідає у своїй автобіографії, що перемиський референт Гр. Гинилевич высказав ся про вироби Добрянського, Левицького й Лозинського: „Alle drei haben die Aufgabe mit Glück gelöst" і поставив потім на першім місці граматику Левицького, на другім Добрянського, на третім Лозинського, додаючи при тім: „Das Bemühen des H. Łoziński auch Etwas zu leisten, ist lobenswerth". Довідавши ся про се, запротестував Лозинський до надвірної шкільної комісії і написав також до Копітара. Уряд хотїв знати, хто виявив урядову тайну Лозинському, й наробив йому богато неприємностий. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118—119).

[3]) Додатки. 7. Оцїнка Куземського конкурсових виробів.

Сей спис змін мала передискутувати консисторія на засіданню і відіслати ґубернії. Куземський виготовив замітки[1]) та зреасумував їх на засіданню. Тимчасом явив ся у референта особисто Левицький і справив рукопись після вказівок референта[2]). Куземський виготовив кінцеву оцінку конкурсових виробів для ґубернії, де поручив до апробати як найбільше вдатну граматику Левицького[3]). Письмом з 28 сїчня 1843 р. повідомила львівську консисторію ґубернія, що конкурсову нагороду одержав Левицький[4]). Так умів Левицький одержати нагороду за українсько-нїмецьку граматику, хоч прилюдно було звісно, що граматика Добрянського була найлїпшою[5]).

Книжки Левицького видруковано 4000 примірників, по 2000 для обох дієцезій, а авторам звернено рукописи, при чім консисторія заявила Блонському признанне, а Жуківському навіть з додатком „велике“ за їх охоту причинити ся для загального добра. Нї оден з учасників сього конкурсу не виготовив короткої української граматики на зазив консисторії 1844 року. Прислали свої вироби два свіжі аматори граматичних занять, один із них автор граматики, що вийшла друком 1845 р., отже перед граматикою Лозинського, хоч Вагилевич зачав думати про граматичні досліди після того, як уже була готова перша редакція граматики Лозинкого й приготовляла ся друга.

X. Граматика Вагилевича з 1845 р.

З членів „руської трійці“, тілько оден Шашкевич не полишив граматики української мови, хоч мав дуже гарне теоретичне розуміннє такої граматики. Після нього така граматика „powinna być nie zakonodawczynią języka, lecz jego najwierniejszym obrazem; nie z grammatyki przeto uczyć się języka swego, lecz podług języka i jego literatury wykazać należy wszystkie własności i rodzaje zmian jego i prawa, podług których w miarę okoliczności na niego wpływających

[1]) Друкую їх в додатках під ч. 8 п. з. Замітки Куземського до українсько-нїмецької граматики Левицького.

[2]) Додатки. 9. Полагода бажаних змін в рукописи Левицького.

[3]) Додатки. 10. Кінцева оцінка конкурсових виробів для ґубернії.

[4]) Додатки. 11. Наділенне конкурсовою нагородою Левицького.

[5]) Ос. Лозинський, Bemerkungen. (Jahrbücher, 1845, стор. 128).

w swoim naginaniu działał i działa“[1]). Такої граматики ожидав Шашкевич нетерпеливо.

Трохи не цїлком противною дорогою пішов другий член „трійцї“ — Вагилевич[2]) при укладанню граматики української мови. Лїнгвістичні занятя зачав від „словаря южно-руської мови“. Вже 1836 р. писав він до Погодіна, що укладає словар, який хоче видати так, як Вук Стефанович Караджіч видрукував свій сербський себто з граматикою, описом обрядів і повірок народу з тою ріжницею, що він якібудь слова розбирає фільольогічно та вказує на подібність їх зі словами наших однородців. Має уже коло 10000 слів і сподївть ся, що з часом се число подвоїть ся. Наш нарід що до розвою духових здібностий такий, яким був за князїв. Що тикаєть ся мови, нема в нас села, нема чоловіка, щоби який укладчик словаря не почув якого нового слова, що навіть не приходить в иншіх славянських мовах. Несправедливо уважають нашу мову якоюсь сумішкою руcько-польських слів. Правда, ми сходимо ся у дечім із Поляками, але ще більша подібність нашої мови з чеcькою і сербською. Крім сього Поляки як перше, так і тепер підправлюють нашою мовою свою.

В продовженню листу поданий коротенький нарис деяких прикмет нашої мови й її нарічій. Нашу мову (в Галичинї) подїлив на два нарічія: одно під карпатськими горами та на порічі Днїстра (гірно-опільське), друге за Бугом і Серетом (волинсько-подільське) зі своїми піднарічіями, що мають межи собою деякі постепенні переходи. До піднарічій зачислив мову Гуцулів на Покутю і горішньосянську. Перемищина на думку Вагилевича не має української мови, як і Угорська Русь; в першій з виїмкою закінчень в укладї слів і стилю уживаєть ся народня польська мова (краща від книжкової), друга наслїдком впливу славянських мов переміпила ся також, передусїм мадярщина та волощина накинули їй чужу будову та неславянську складню. Може бути, що в мові угорських Українців зберігло ся більше ніж деинде старосвіччини, але всетаки вона відчужила ся і на неї треба дивити ся як на старинний памятник, який уже розвалив ся.

Прикмети нашої мови такі: в нїй **е** міра часу та міра голосу, пр. **а, я, ю, ѣ** й **е** все протягають ся, а **е** й **и** прискорюють ся;

---

[1]) М. Шашкевич, op. cit. стор. 19.

[2]) Біографічні дані в Ом. Огоновського: Исторія литературы рускои. Ч. IV. Львів, 1894, стор. 119—150, де й подана важнїйша лїтература до Вагилевича.

дальше є середні співзвуки, що протягають ся, як що стоять перед двома співзвуками; **е** переходить в **ѣ**; **л** перейшло в **ў**, а саме на кінці слів і декуди в середині, як у Країнців; наше **л** не так грубе, як польське **ł**, противно воно подібне до сербського **л**, чеського l; у нас уживаєть ся **и** замісць **і**, **и**, **ы**, а вимовляєть ся як сербське **и**. Такі самі ріжности також у відмінках: „в полѣ, в поли, в полю; на вѣтрех, вѣтрѣх, вѣтрах". Для короткости говорять: „головой, голово та головоў зам. головою; утѣка, утѣкат зам. утѣкае; чорног зам. чорного". Навівши декілька цїкавих застарілих або незвісних слів, зазначував Вагилевич велике число дїєслів у нашій мові, які віддають найдрібнїйші відтінки дїйства: „бѣчи, бѣгнути, бѣжати, бѣгати, бѣговувати"[1]).

У замітках про сей лист назвав Головацький Яків подїл Вагилевича української мови в Галичинї не зівсїм вірним, за те дуже добрими деякі замітки що до вживання букв. За строго осудив також Вагилевич мову угорських Українців, бо вона не потерпіла так дуже від мадярського та румунського впливу, як се писав Вагилевич, що нїколи не був на Угорщинї. Підчеркнув також Головацький хибне приписуваннє нашій мові довготи й короткости самозвуків, в чім пішов Вагилевич за Чехом Іваном Православом, який перебував тодї у Львові і величав ся тим, що чеська мова може наслїдувати ритм греко-латинських віршів. Дїєсловний вид frequentativum iterativum: „бѣговати, бѣговувати" видумав знову Вагилевич на взір чеської мови. Одначе признав Головацький, що тодї Вагилевич знав народню мову лїпше від усїх членів кружка Маркіяна[2]).

Вагилевич був тодї пристрастним оборонцем індівідуалїзації мов, очарований „соблазнительными словами" Копітара, який учив у своїй граматицї, що в Славян не чотири мови повинні бути письменними, як у Греків, а всї мови (нарѣчія), і з більшим правом, бо територія Славян значно більша давньої Греції[3]). Хоч на всякі пізнїйші спомини Головацького про часи його молодости треба глядїти критично, всетаки се без сумніву правдиве, що написав Головацький про одушевленнє Вагилевича для народньої мови, якої вчив

[1]) І. Свєнцїцький: Матеріалы, Ч. І. стор. 147—149. Лист походить з 8 марця.

[2]) Я. Г(оловацький). Къ исторіи галицко-русской письменности. (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину). (Кіевская Старина, т. VI, стор. 651).

[3]) ibidem, стор. 651—2.

ся від селян, коли за приміром Зоряна Ходаковського з цілим молодечим жаром віддав ся фольклорній роботі.

Заінтересованнє граматичними питаннями взяло верх в Вагилевича над всїма його иншими занятями: історичними, етноґрафічними та фольклорними. Потвердженнє його неперервної праці в граматичнім напрямі дають дальші його листи до Поґодіна. Під конець того самого року, з якого й повищий лист, просив Вагилевич Поґодіна о пораду в деяких сумнівих питаннях: „Опэт Словарь южнорусский поза як в своєх розверженых присохтованях, не яко скінчений, однак прикладаючи примѣри с пѣсней и приповѣсток и пак переписуючи, про ладне и складне сохтованэ скілько льзѣ буде нд доконалости не мало займе сэ веремня: я послѣ розмѣркованэ и повиду на се шчо як сэ вдѣяло, думаю Словарь цѣле виготовити до друку год. 1839. Опроче прѣто токмю си скилький протэе веремня, бо хтѣўбих виявити всэку вѣджу мира з домашног и земленог обсэгу, и Ви чей би эсте минѣ приспѣли нд узнаню миру на Украйнѣ. Эднак шче пак деколи о сѣм передмѣтѣ конше ми сэ росписати, коль заходят деякѣ тэгости, шчо сэ тиче писанэ слів переоначуючих согласнѣ ци писати: Бога Бо̂г ци Біг ци меду мѣ̂д, леду лѣ̂д ци мѣ̂д, лѣд або маэм ли просто писати и тельма нарід мати на оку ци рекомо мисленно: опэть ци годит сѣ старо-рускѣ слова уводити в лад словаря; прошу роспишит сэ д минѣ, совѣт Ваш надѣю сэ же в многих речех буде нас кермовати“[1]).

Не можна припустити, щоби Поґодін не дав пораґи Вагилевичеви, на якій йому так богато залежало. Та на разї не видно слїду відповіди Поґодіна; здаєть ся навіть, що на останнїй свій лист не одержав поки що відповіди перед новим листом, де розкривав Вагилевич свої фільольоґічні пляни перед Поґодіном: „Объ моемъ словарѣ стількой теперь можу повѣсти. Э вінъ поза-якъ готовій, лишь переписати, щось исправити и запоўнити, той совершеній; али и се искінчити годѣ въ годѣ однѣмъ. Однакожь я бихъ жэдаў поза — якъ заможно уготовити Словарь южнорускій: такий прикметний и пригожній, якій нужній нинѣка для своихъ краянѣвъ и собратій, и якій теперѣшній ставъ словесній сеи галузи въ Еўропѣ напиратъ. Отжеж хочу написати Граматику южно-русску, во всѣхъ нарѣчяхъ, отъ объ переоначуваню гласѣвъ и словесъ клоненію и спряженію. Пак о розмѣрѣ гласнѣмъ и складнѣмъ (о топичнимъ и времяннимъ удареню). Въ самѣмъ Словарѣ при деякихъ слове-

[1]) Н. Поповъ: Письма къ М. П. Поґодину изъ славянскихъ земель, Москва, 1879, стор. 628. Лист має дату „13 студня“.

сахъ будутъ розѝськаня филологѝчнѝ и указаня въ собратнихъ нарѣчіяхъ. При тѣмъ обшире трѣбно буде, розговорити се, о суевѣрію народнѣмъ и о празникахъ, такъ гротамскихъ якъ челядніхъ особѣ за — те що годѣ зрозумѣти, нѝ пѣсни, ни нѝякои бесѣди хрестэнъ безъ сего предмету. Приводи окресни буду брати съ пословиць, причтъ и пѣсень, такожь зъ Котляревскогъ и Квѣтки. Лишь цижь то мала робота, видите сами, тэжко минѣ вистарчити, а нѣтъ спіў-робітникѣвъ, черезъ то годѣ успѣяти. Однакъ я буду пиловати, поза-якъ зможу, абихъ акъ найборше, мігъ зъ Словаремъ упорати сэ: раз за-те що Словарь нужній попередити словесність(,) бо хто зрозумѣэ книги безъ него въ такъ богатѣмъ язицѣ як русскій, а опэть напиратъ загалому жэджа“[1]).

Та само виконанне поступало вузшим шляхом від його широких плянів у згаданих темних листах. В рік пізнійше обмежив він обєм словаря. Постановивши наперід написати граматику української мови, „гонивъ сэ вельми зъ умомъ“, чи не видати малого скороченого словаря, до чого накликували його краяни. Питав о раду Поґодіна[2]). Про словар, розпочатий ще 1835 р., писав Вагилевич 1842 р., що він є „въ половици уложеный азбучно, другая половицѣ складатся изъ зібраныхъ слівъ по Галиччинѣ на гостинѣ“. Звіщав також про докінчуванне своїх розвідок „о языку южнорускимъ“, де буде також „грамматика, розсмотръ мѣстныхъ нарѣчій языка, его развитье, обозрѣнье словесности, чужіи стихія, паралели изъ побратимчими языками, просодія и метрика“[3]).

За матеріялами до своїх „Розвідок про українську мову“ удавав ся Вагилевич до Плятона Лукашевича та до Бодянського через Поґодіна, до Срезневського, дальше до Головацького та до самого Поґодіна. Головацького закликував просто до співучасти, коли просив його о деякі „свойства южно-руского языка въ Уграхъ — и слівъ изъ кілька десяток“ і „де що коротkого, повного(,) описъ, стихъ изъ якои книги“, якої сам не мав, отже повістий Квітки, віршів Артимовського, Кобзаря і Гайдамаків Шевченка, Енеїди Котляревського й ин., тай „оцѣнку кождого сочиненія“, обіцюючи покликати ся на нього[4]). Поґодіна питав про причину поділу Сахарова української мови на три части та про місцевість деяких діялєктичних відмін

[1]) ibidem, стор. 629—30. Лист з 9 липня 1837 р.
[2]) ibidem, стор. 633. Лист з 30 сїчня 1838 р.
[3]) ibidem, стор. 638. Лист з 3 сїчня 1842 р.
[4]) Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Голов. в лїтах 1835—1849, стор. 85. Лист з 1 липня 1843 р. Також стор. 92. Лист з 9 листопада 1843 р.

і просив о присилку вірша Ілюмського про великодушність і правду, байок Гулака, Шельменка, Сватання, Ганусї і другого тому українських оповідань Квітки, V і VI книжок Енеїди Котляревського, Кобзаря і Гайдамаків й инших творів Шевченка, Молодика Бецького, творів Синельникова, Шпигоцького тай инших новійших видань, які всї задумував Вагилевич оцїнити в своїх розвідках[1]). Ще в 1844, 1845 і 1846 рр. носив ся Вагилевич із гадкою видати свої „Розвідки", як о тім свідчать листи до Погодіна та Срезневського, але на замірах і скінчило ся.

„Rozprawy o języku południowo-ruskim" Вагилевича так і лишили ся в рукописи. Обіймають вони кількадесять аркушів. Сї розвідки, „rzecz niezmiernie interesująca", складають ся з 10 роздїлїв: 1) Południowa Ruś, 2) Język południowo-ruski, 3) Organizm języka: głoski, źródłosłów, składnia, 4) Narzecze, 5) Podrzecze, 6) Porównanie z językami pobratymczymi, 7) Żywioły obce, 8) Dzieje języka, 9) Pojawy języka, 10) Uwagi o języku: a) przypiew, b) metryczność, c) idjotjon (! Idjotikon), d) idjotyzmy, e) wnioski[2]). З листу до Погодіна довідуємо ся, що під „organizm-ом języka" треба розумити „грамматику въ повнѣ развитy", під „dziej-ами" „намѣтки о словесности", а під „pojaw-ами" христоматію. Зміст, сповіщений Погодінови, був іще ширший, бо крім вище поданих розвідок містив: „Положенія, замѣчанія: I. О русизмѣ южно-русскихъ Словенъ, II. О правописаніи, III. О рус. дипломатическомъ языкѣ, IV. О связи ю.-р. словесности съ русской и польской"[3]).

Інтересний вступ подає близші подробиці про методи Вагилевичевих розвідок і їх зміст. „Nazwałem język południowo-ruskim, zamiast używanego mało-ruski i ruski, арґументував Вагилевич, tak jak go po części nazywają na Rusi, aby uniknąć wszelkiego nieporozumienia, bo przymiotnik mało-ruski jest za szczególny, właściwy Ukrainie; inne zaś: łaciński: ruthenicus, niemieckie russniathisch i russinisch, mogą mieć miejsce w tych językach, lecz w każdym słowiańskim są nielogiczne a nawet dziwaczne.

Zresztą to pismo jest materjałem do nauki języka południowo-ruskiego. Ustępy i rozprawy w niem zawarte niektóre są obszerniej, inne zwięzlej przedstawione jak być powinno, z przyczyny mojej ob-

[1]) Н. Поповъ, op. cit. стор. 641. Лист з 9 липня 1843 р.

[2]) Rękopisma pozostałe po ś. p. I. Wagilewiczu. (Sioło. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim. Z. III. Львів, 1866, стор. 162). Менї невсісно, де находить ся сей рукописний твір Вагилевича.

[3]) Н. Поповъ, op. cit. стор. 641.

szerniejszej lub szczuplejszej wiadomości, braku materjałów i t. p. Znowu coś wziąłem za powszechnie znajome(,) czem może w istocie nie jest(.) i odwrotnie.

Uprzednio podałem kronikę południowej Rusi. Organizm języka oglądałem ze stanowiska ogólnego, w nim jest uzupełniona gramatyka.

O narzeczach i podrzeczach tyle powiedziałem, ilem mógł, to samo i przy porównaniu z pobratymczymi językami. Więcej rozwinięte żywioły obce.

Dzieje języka, pojawy i uwagi są tylko słabym szkicem.

Najważniejsze, oraz najwięcej wypracowane rozprawy są o przypiewie i metryczności. Na końcu dodałem Idjotikon języka południoworuskiego, a za nim Idiotyzmy. Jest to wyciąg z mojego wielkiego słownika, chociaż raczej dla zaokrąglenia mojego pisma, jak dla uzupełnienia.

Dałby Bóg, aby południowi Rusini umieli z czasem korzystać z tego pisma i użyli go należycie. Mówię z czasem! bo z jednej strony obojętność, z drugiej krzywe zapatrywanie się grozi im utratą swojego języka, a przeto swojej indywidualności jako naród. Teraz niemasz południowo-ruskiej wyższej klasy; należy ona do narodu polskiego lub ruskiego. Średnia klasa nie mając języka, literatury, lub uważa język staro-bułgarski w księgach cerkiewnych (spotwarzony okropnie) za czysty ruski, i z pogardą nazywa język ludu językiem od gnoju (!) lub używa galimatiasu z polskiego, ruskiego, niemieckiego i innych języków, zwłaszcza od r. 1848, gdy ludzie nieświadomi języka południoworuskiego, a innych nie wiele umiejący, zaczęli swojemi wyrobami, zwłaszcza pod firmą „Maticy“ obrzucać południową Ruś.

Nawet sam lud, nie mając żadnego wcale wykształcenia mniej więcej zaczyna się wstydzić swojego języka, i pstrzy go słowami polskiemi, ruskiemi (moskiewskiemi), a nawet niemieckiemi“[1]).

При писанню двох останнїх роздїлів отсього вступу (в 50 або й в 60 рр.) забував Вагилевич, що саме вiн mutatis mutandis робив се, що закидав иншим, так, що сторонники ідеї „въ одинъ часъ“ в роцї його смерти заслонювали ся його граматикою. Граматика Вагилевича се одна велика частина його „Розвідок“. Відрубно зачав виготовляти її 1843 р. Про се писав до Головацького: „До того готую: Грамматику южно-русского“ (? русскую) по польскій по системѣ Греча, для шкілъ е она найлѣпша. Поручивъ мѣнѣ toto Г. владика (суфраган Яхимович) обѣцяючи мы(,) що буде старатися(,)

[1]) Sioło, Z. III, стор. 163—164.

абымъ бувъ священый. Въ предисловіи напишу о мѣстныхъ свойствахъ языка(,) его нарѣчіяхъ и піднарѣчіяхъ, о старѣмъ языку, о стихіяхъ чужихъ и пр. буде то вынято изъ більшого сочиненія „statьи о южно-русскомъ языкѣ“[1]). Найдальше з початком 1844 р. була Вагилевичева граматика вже готова, а 22 цвітня 1844 р. одержала цензорське imprimatur[2]). Просьбою з 17 серпня удав ся Вагилевич до львівської консисторії о завідомленне дієцезального клеру й надзорців шкільних округів про вихід його граматики по ціні 2 зр., бо „das besagte Werk zur Erlernung der klein-russischen Sprache erspriesslich und den Lehrern bei den Volksschulen behülflich werden könnte“. Консисторія вволила просьбі автора та надіяла ся у курендї, що „jeder, dem es an der gründlichen Erlernung seiner Muttersprache gelegen ist, sich beeilen wird in den Besitz dieser Grammatik zu gelangen“[3]).

Якуж глубину знання рідної мови виказав Вагилевич у своїй граматиці п. з. „Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi — **Грамма́тика мо́вы малорѹ́ского къ Галиціи**“? Відповідь на се питанне дає передмова до граматики й текст самої граматики. Граматику написав для тих, що не обійдуть ся без неї як відповідного підручника при читанню його будучих „Розвідок“, у передмові подав деякі виїмки з тих „Розвідок“ для тих, що бажають докладнїйше пізнати українську мову.

Українську мову поділив Вагилевич на два нарічія: галицьке та київське; границею обох ріки Серет і Буг[4]). Характеристикою

---

[1]) Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Голов. в лїтах 1835—1849, стор. 92. Лист з 9/11 1843 р.

[2]) Пор. замітку цензора на рукописи граматики, яка находить ся в рукописній збірці Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. Рукопись-зшиток сірого паперу з заголовком на окладинці: Grammatik der Klein-Russischen Sprache verfaßt von... На першій картці находить ся український заголовок: „Грамматика Мало-руского языка сочиненная..., на другій такийже польський. На третій картці містить ся посвята: „Пречестному Клиру Архидіецезіи Львовской грек. као. исповѣд. посвящаетъ Сочинитель“. Усїх сторін 162, 4⁰.

[3]) Додатки. 12. Консисторська куренда в справі граматики Вагилевича. Друк граматики коштував 300 зр., до того вона „ни сякъ ни такъ отпечатана“. (Свєнцїцький, Матеріали, ч. I, стор. 184. Лист до Срезневського).

[4]) У виривку з „Розвідок“ схарактеризовані оба нарічія ось як: „Narzecze halickie bogate w formy samorodnie rozwinięte; jednak pomimo tego łatwo można w niem zbadać stopniowe rozwinięcie się i postęp języka. Jest ono dla brzmień cienkich wielce dźwięczne,

української мови є „pełnodzwięczność“ наслїдком вироблення о й е по л і р і появи о замість е та є. Застанова над українською мовою довела Вагилевича до отсих висновків: „1. Język małoruski jest osobnym środkowym językiem na Słowiańszczyznie, ztąd jako taki wiele wpłynął na języki xiążkowe, polski i ruski, przeto możnaby go uważać jako podrzecze obu, rozumiem przez to, że w stósunku do obu jest podrzędnym. 2. Język małoruski jest językiem żyjącym, więc musi postępować naprzód lub się cofać w tył, z tego postępowania objaśnić można wyrabianie się nowych form i przybiéranie obcych żywiołów. 3. Język potoczny ma więcéj cech miejscowości, jak język pieśni i powieści, który jest poniekąd ogólnym. 4. Narzecza halickie i kijowskie mają tyle wspólnego, że niemożna je uważać za dwa osobne języki, podnarzecza zaś tych obu narzeczy są ogniwa łączące je z sobą, równie jak z pobratymczemi językami“ [1]).

Розбір граматичних проявів нашої мови в передмові се ще що найцїннїйше з граматики Вагилевича. До кінця 15 в. найшов Вагилевич у старій мові такі признаки української мови: самозвуки: о з а (робичичь); е з а (Зеслакъ); о з е (господаромъ); о з є (о҃зеро); а з о (багатый); о з і (о҃нако); і з о (кїйна); і з ѣ (шистъ); приставкове і (і҃льковскїй); е з ѣ (человекъ); е з ѧ (княгинѧ); в з у (кже); у з о (кѹнь); самозвучні л і р (се повноголос) (голока); о з ъ (колкъ). — Співзвуки: п з б (дѯлѣпскїй); п з ф (Стєпанъ); л з р (Люрикъ); ч з щ (ночь); ц з ч (не з, як стоїть у передмові) (цы); ж з жд (межю); х з к (хрестъ); к з х (Серѹкъ); т з д (тцєрь); вставлене д (раздрѹшити); мягке н (приняти); придихове в (кѹстье); у з в (о҃ѵнѹкъ); ч з т (а҃чъ); т з ч (даютн); ш з ч (што). В морфольогії: у 1 відм. мн. м. р. мягких пнів ѣ замість и (мѹжѣ); жіночі іменники на -сть мають множину на -щі (радощи); в 7 відм. одн. сер. р. ю зам. у (полю); в усїх трьох родах в 7 відм. мн. ѣхъ (конѣхъ); в 6 відм. мн. скороченне на ми (дарми); в 2 відм. мн. ій (зкѣрїй); 2 відм. одн. м. і сер. р. на -ого (перкого); 7 відм.

---

a ucinkowatość robi go dobitnem. Równie jak przez swoje podnarzecza zbliża się wielorako do języków pobratymczych.

Narzecze kijowskie ubogie w formy, a i te są więcej przeszczepione, jak samorodnie rozwinięte. Brzmienia pełne robią go niemiłem; nawet z tąd bierze się rozwlekłość tu — ówdzie w niem się odbijająca.

W górach karpackich w trzech podnarzeczach przebija się wiele właściwego, nawet wspólnego. Ale że niema ogniska, przeto nie mogę je uważać jak osobne narzecze“. (Sioło, Z. III, стор. 164).

[1]) Вагилевич: Grammatyka języka małoruskiego w Galicii. (Львів, 1845), стор. II.

м. і сер. р. на -ѣ (добрѣ); у множині затираєть ся родова ріжниця (снохи свои); скорочена відміна прикметників має у множині и зам. ы (добри); заіменники: намъ, насъ, который, каждый, што; 1 ос. мн. теп. ч. ѣсмо; додаткове ть (кѫшеть, кѫхѫть); 3 ос. буд. ч. без ть (кѫдѣ); в дієсловах кляси чи (гти й кти) відпадає у минувшині лъ (рекъ); часте вживанне минувшого довершеного часу (далъ ѣсмь); в дієприкметнику не відріжнюєть ся однини від множини (йдѫци або йдѫчи); у складні бо й же енклітичні, ти плеонастичне[1]). Як виходить, Вагилевич помішав загально-руські признаки зі спеціяльними, властивими тілько одній мові, не маючи й про останні ясного розуміння.

Стара мова полишила впрочім слїди в піснях, пословицях чи навіть у видах: 7 відм. без приіменника (зимѣ, лѣтѣ, дома); двійне число (два рѫцѣ, двѣ нозѣ, берегою); перехід г, к, х в 1 відм. мн. на з, ц і с (слѫзы, ковцы, Лясы); імъ і ѣмъ в 3 відм. мн. (волїмъ, вївцїмъ, косарѣмъ): ѣхъ в 7 відм. (къ козѣхъ); жіночі іменники на сть кінчать множину на щі (хитроци); збереженне родової ріжниці прикметників у множині (божїе, божїм); скороченне 2 відм. одн. муж. і сер. р. (зъ крѫта берега, добра дива); 7 відм. на ѣ (по келицѣ дни); з, с, ц у мн. з г, х, к (тѫзы, лисы, горцы); заіменники: азъ, ми, ти, си, мнѣ, тебѣ, себѣ; з відміни єсьм: єси й быхъ; 2 ос. на -ши (маеши); 3 ос. на ть (маеть); 3 ос. мин. ч. на аше (моклмше); 1 ос. мн. на -ахом (цѫрлхомъ поганымъ очемъ); невідмінний дієприкметник теп. ч. на -я з е (стоа), а мин. ч. на -в (вѣдавъ); давне супінум (кѫдешъ битъ, де матъ гнѣздо вити, битъ скороч. дієприкм. битый, а матъ зам. мае); йти з 2 відм. (йди воды)[2]).

Загальними появами української мови є: самозвуки: о зам. а (жоденъ), також 2 відм. одн. муж. і сер. р. повних прикметників; і з а (крїль); е з а (лебедь); опущанне а (голокъ); а з е (залѣзо); о з е (вечоръ), також 6 відм. одн. мягких іменників і скорочених прикметників жін. р.; о з є (одинъ); ѣ з е (мѣдъ); й з е (йсли); я з е (сѫть); вставочне е або о (огень, огонь); ь з е (лишь); о з і (кволити); у з і (гѫдити); й з і (йти); приставкове і (йрзати; ь з і (вїттиль); а з о (гаразд); і з о (плїтъ), також 2 відм. мн. іменників муж. р. з твердим закінченнем і 7 відм. одн. всїх трьох родів іменників і прикметників з твердим закінченнем; у з о (парѫбокъ); приставкове о (ослїнъ); і з у (гїлтай); о з у (хороговъ); а з у (хацьк); у переходить в в (кмѣти), також 6 відм. одн. жін.

[1]) ibidem, стор. II—IV. [2]) ibidem, стор. IV—V.

р. скорочених іменників і прикметників; у опускаєть ся (спѣхъ); ь і ъ півсамозвуками (къ, дьнь), які місцями вироблюють ся в повні е й о, навіть і (ко, день, ѡблінь); ѣ з є (колнѣрь); е з ѣ (дѣтина); я з ѣ (пїслѧ); о з ѣ (сокира); у та ю з ѣ (ѡстрꙋкъ); опусканнє ѣ (кромъ); ѣ з я (ѣсти); є з я (ѣйце); ѣ з я (клѣчъ); слїди ж і ѧ (рждель, крѧкати); у з ѧ (мꙋжь); і з ѧ (мїжь, дїброва); я з ę (ѡчмѣнь); ѣ з ę (лекѣдь); е з ę (стегно); і з ы (корїсть); у з ы (кꙋти); ы опускаєть ся (цюкъ); і зближаєть ся до и (диво); півсамозвукові л і р вироблюють ся при а й у в о, при чім і самозвуки переходять в о (се повноголос) (сором̀ъ), рідше в і (порїгъ, корїгъ); як що є е при р, зміняєть ся воно в е, а е лишаєть ся незмінене, при л в о й е переходить в о (дерево, полова). Співзвуки: ф з в (фель); б з п (стоккъ); п з б (лопꙋрь); в з б (кладвище); в з м (кївната); м з в (жомнѣрь); н з л (дꙋпнастый); л з н (грозло); л з р (лицарь); р з л (верблюдъ); р опускаєть ся (ганчарь); н з м (женчꙋга); м з н (матина); д з т (данецъ); т з д (доптати); ц з ч (цꙋратисѧ); ц з щ (моцъ); ч з ц (ничь); ч з щ (шт) (ночь), також належить ту дїєприкметник теп. ч.; ч з ш (йнчїй); с з ш (скаредл); с з з (пасдеро); с опускаєть ся (тѣнь); ш з ч (шапка); ш з с (шкїра); з з с (змеркъ); з з ж (зичити); ж з ч (бжола); ж з ш (жлїохати); ж з з (рожа); ж з жд (прѧжа); ч з т (што); х з к (хто); к з х (клопїтъ); к з ц (квѣтка); х з с (колихати); х з ш (послꙋженство); придихове г (голѣй); опускаєть ся г (де); вставлене й (стайня); додаткове й (ликой); придихове й (ѡнгелъ); в з г (коклака); придихове в (кїдъ, вїтки); вставлене г (стогнати); вставлене д (сердакъ); д опускаєть ся (серце); т опускаєть ся (скло); мягке л (мꙋравель); мягке н (мнѧсо); в з л (воккъ), також однина муж. р. мин. ч.; л з в (слобода); л опускаєть ся (сонце), також однина муж. р. мин. ч.; у з в (ꙋсе); к з т (кѣло); ґ з д (легѣнь). Морфольоґія: 2 відм. одн. муж. р. іменників о твердім окінченню кінчить ся на у замість а (керегꙋ); закінченнє 3 відм. ови, еви скорочуєть ся на у, ю (хлопоки-хлопꙋ, писареки-писарю), рідше в середнїм роді (полеки-полю); 5 відм. на у (вовкꙋ), ю (кнѧзю), жіночих іменників на іо (панїо); 6 відм. одн. муж. і сер. р. ом або ем (хлопомъ); в 1 відм. мн. скорочуєть ся закінченнє ове на и, еве на і (панове-паны, писареке-писари); 2 відм. мужеських іменників ів (ов) скорочений на ъ (рідкий), ѣв (ев) на ій, жіночих і середнїх на ъ і ій (хлопїкъ, сꙋсѣдъ, гостїй, слокъ, ꙋчїй); ою в 6 відм. одн. скорочуєть ся на ов і ой (рꙋкою-рꙋковъ (ой), ею на ев або ей (панею-паневъ (ей); іменники на ь викидають часто в 6 відм. е (пꙋтью, дебрью); закінченнє 3 відм. мн. ам

зглядно **ям** (хлопамъ, головамъ, кнѧзямъ, полямъ, телятамъ); окінченнє 6 відм. мн. **ами** скорочуєть ся на **и**, **ями** на **і** (панами-паны, ногами-ноги, словами-словы), крім того, найчастїйше в середнїм родї, **я** викидаєть ся (кнѧзьми, паньми, телятьми); в 7 відм. виступає **ах** і **ях** (хлопахъ, канѧхъ, зернахъ); 2 відм. прикметників муж. й сер. р. на **ого** й **его** (доброго, синего), жін. р. на **ої** і **еї** (бѣрои, ближнеи); в 7 відм. виступає в муж. і сер. р. **ім** (ом) і **їм** (ем) (добрїмъ, ближнѣмъ), в жіночім **ій** (ой) і **їй** (ей) (острїй, синѣй); у множинї без ріжниці **иі** і **іі** (добрыи, синїи); скорочені закінчення: в 2 відм. муж. і сер. р. **о** (добро), жін. **ой** або **ей** (острой, синей); в 3 відм. муж. і сер. р. **у** або **ю** (добрѵ, ближню); 6 відм. одн. жін. р. **ов-ой**, **ев-ей** (островъ(ой), ближнѣкъ (ей); як „szczególna właściwość“ згрубілі прикметники на **-енний** (здоровенный), здрібнїлі на **-енький** (тоненький); у дїєслові: перша кляса на **ти**, **чи** й **оти**, друга кляса на **нути** мають в 3 ос. одн. теп. ч. **е** (бере), пята й шеста кляса на **ати** і **яти** мають в 3 ос. одн. теп. ч. **ає**, **ат** і **а** (гадає—гадатъ, гада), третя кляса на **ити** й четверта на **іти** (ѣти) мають **ит** (видитъ); дїєприкметник і дїєприслівник теп. ч. на **чий** (щий) і **чи** (щи) (ходячїй (цїй) — чи), мин. ч. на **вший** і **вши** (ходившїй — вши); яко „właściwość szczególna“ здрібнїлі дїєслова на **тки**, **тоньки**, **точки** (спатки, спатоньки, спаточки); в складнї, каже Вагилевич, „okres najwięcéj zaczyna się od słowa‘ przymiotnik rzadko poprzedza rzeczownika“; **бо та же** стоять по іменнику, коли зачинають реченнє, по дїєслові для сильнїйшої віддачі бажання. З дїєсловом лучить ся також **ся**, а **ко** додаєть ся до приказового способу (пѣди — ко, дай — ко)[1]).

Потім подані признаки нарічій української мови. Галицьке нарічіє: а) звучня: **е** з **а** (делеко); **е** з **і** (соловей); згрубіле **і** (крыцѧ); опускаєть ся **о** (горѣжный); **я** також **ѧ** переходить в **є** (рьедъ); **а** в **е** також по **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і по части **ц** (счестье); **и** з **ѣ** (цвисти); півсамозвукові **л** і **р** вироблюють ся в **а** (марочный), а навіть в **у** (мѵравель); **ф** з **в** (мерфїй); **ф** з **п** (дрофа); **б** з **м** (дарѣбный); **ж** з **з** (вѵждей); **р** з **ж** (нѣбїръ); **дж** з **ж** (меджи, джаконокъ); **дз** з **з** (дзерно); **х** з **г** (харный); **г** відпадає (ѳсѣнница); слїди **ґ** (дрѣвезгъ); **ґ** з **к** (нѣгде); **ф** з **хв** (фїстъ); вставлене **в** (хворобя); **в** відпадає (ѳѵжъ); б) морфольоґія: в 2 відм. одн. муж. р. мягких пнїв **є** або **е** (мѵжье); в 1 відм. мн. твердих пнїв **а** (голоса), в 3 відм. мн. **ім** (ом) (волїмъ); в 7 відм. мягких пнїв усїх трьох родів **ѣхъ** або **ьох** (ох) (писарѣхъ, (їохъ), головѣхъ, словѣхъ);

[1]) ibidem, стор. VI—XV.

в 3 ос. одн. і мн. теп. ч. відпадає т (ѯоди, ѯодѧ); в будучім часї ати випереджує дієіменник (їмѕ ѯодити); в) у складнї: о минѣ, око минѣ, о землю, объ земъ[1]).

У київськім нарічію є характеристичні: а) самозвуки й співзвуки: і з а (глїдѣти); е з а (деле); а та я з е (каменный); о й ьо з е та є (лїодъ, ѯронъ); е з о (мерїгъ); а з у (чепарный); первісне я, а по ж, ч, ш, щ — а, також замісць ѧ (пѧкка, жаль, чапля); я з є (житьѧ); у з і (шѣклѕнь); я з ѣ (лѧти); нїмі ь і ъ переходять в я і а (ѯоча, теперѧ); а з ą (тяный); п з ф (плѧшка); г з з (полыга); г з х (ланьцюгъ); нь з й (принькмитъ); хв і кв з ф (ѯварба, квасолѧ); ш з х (нариштовати); ж з дж (высѣжати); вставлене т (стрямъ); н з д (кожный); вставлене н (ѳксаминтъ); нароскове н (лишень); в відпадає (проти); б) морфольоґія: 3 відм. одн. іменників муж. р. ові зглядно еві (ѯлопоки), 5 відм. у і ю (Жидѕ, писарью); у 6 відм. мужеських і середнїх іменників мягких пнїв ьом (кнѧзїомъ, морїомъ); 2 відм. мн. жіночих і середнїх, рідше мужеських іменників кінчить ся на ей (плней, морей, гостей, грошей); 6 відм. на ама (ѳтцѧма); в дієслів на ти й чи, ити й ѣти виступає в 3 ос. одн. теп. ч. ть (рветь); в дієслів на ати й яти відкидаєть ся часто єть (поспѣша); буд. ч. творить ся через доданне до дієіменника ати (писати мѕ); в) у складнї: око минѣ, объ минѣ, объ землю, объ земъ[2]).

Карпатське нарічіє узгляднив Вагилевич більше для перегляду, ніж аби узнавав його: а) звучня: корінне я, навіть з ѧ і по ж, ч, ш, щ (опѧть, жѧба); ы виговорюєть ся твердо як ой і уй, тому ріжнить ся від и (быкъ, кобъїла); півсамозвукові е (ь) й о (ъ) (теноръ); ь для мягчення незвісне (кїнъ, пѕтъ); а з у і ю (тады, кнады); й і г мішають ся зі собою (стагнѧ); в відпадає (проти); щ з ск (кецѣдъ); б) морфольоґія: в 2 відм. мн. мужеських іменників відпадає в (долї); 6 відм. одн. жіночих іменників скорочений на оу зглядно еу, ов і ев (рѕкоѕ—рѕкокъ, дѕшеѕ—дѕшекъ); здрібнїлі іменники кінчать ся на ойко, ойка, ейко, ейка (ножейка, крылейко); 6 відм. одн. жін. р. прикметників скорочуєть ся на оу—еу, ов—ев (доброѕ—доброкъ, синеѕ—синекъ); здрібнїлі прикметники кінчать ся на ейкий, ейкая (ейка), ейкое (ейке) (добрейкїй); в 1 ос. одн. теп. ч. задержують дієслова на чи (гти й кти) г і к (бѣгѕ, текѕ); відміна дієслів на ати і яти ось яка: гадамъ, гадашъ, гадатъ, гадаме, гадате, гадаѕтъ; крім того 1 ос. теп. ч. мн. на е (звеме);

[1]) ibidem, стор. XV—XVI.
[2]) ibidem, стор. XVI—XVIII.

прислівники з прикметників кінчать ся на ѣ (добрѣ); в) в складні: икъ минѣ, ко мнѣ, къ земли, до земли[1]).

Що тикаєть ся місцевих відтінків, в Сяніччині і Перемищині на границі з польською мовою виступає ґ з к (лижга), вставлене д (зрїдло, жерело), 6 відм. одн. жіночих іменників кінчить ся на о (рѣко); так само в прикметнику; здрібнїлі іменники й прикметники на ойко, ойка. В буському окрузї на границї галицького й київського нарічія: є і е або я і а (ѣпьєть і ѣпать, чєсъ і часъ), ф з хв (форостъ), хв і кв з ф (хварка, квасоля), й з д (двайцать), 6 відм. жіночих іменників і прикметників на о (ного), останки двійного числа (двѣ голокѣ, двѣ простирлѣ), здрібнїлі іменники й прикметники на ойко, ойка, дїєприслівник мин. часу скорочуєть ся (ѣкъ, ївши). В шариській столиці: вставлене д (сєдлакъ), і, и й ѣ мішають ся (была рыка). В горах Мармарощини: у з о (кѹнь), по р, ж, ч, ш, щ змягчений самозвук (Крачѹнѹкъ), здрібнїлі іменники на ічко, ічка (татѣчко, мамѣчка), здрібнїлі прикметники на інкий (краснѣнкїй). В Унгварщинї о переходить в і (кїсть), я вимовляєть ся як є (полѧна), у як і (дїѣрока). У Гуцулів Станиславівщини, Коломийщини й Буковини: о з е (корлюгъ), е з о (гезьдє), о переходить в грубе і (ӥ) (кӥлъ), у з о (ъ) (тѫлковати), є з я на початку слів і по самозвуках (ѣкѣръ, коєринъ), у з ю (сѫда), ф відпадає (артѫхъ), в жіночих іменників ца зам. ця (оу̯лица), 6 відм. одн. жін. р. на ом і ем (катромъ, зброємъ), в прикметнику 6 відм. одн. жін. р. єм (когатьємъ). В черновецькім окрузї: є з я (пьедь), ф з хв (фала), 1 ос. мн. мин. ч. скорочуєть ся до м (знялимъ), дїєслова на дити, тити мають в 1 ос. теп. ч. ходью, платью. На Волинї: я з ѣ (жовняръ), здрібнїлі іменники на ойко, ойка (катєйко, зорейка, полейко). дїєслова на ати і яти 3 ос. теп. ч. відкидають є (гада), дїєслова на ити й іти — т (киди). На Поділю: ъ півсамозвук (къркавый), корінні я і а (ѣпать, жаль), ца з ця в жіночих іменників (пашница), затрата т в 3 ос. мн. (ходѧ). В Чернигівщинї: у та ю з о (плѫтъ, сюль), у з и (покѫль), корінні гти й кти (керегти, тєкти), дїєіменник на ь (ходить). Мають бути ще перехідні мови до великоруської: курська й воронежська, а до білоруської овруцька, чорноморська мова має також свої відрубні питомости, але про се нїчого не знав Вагилевич. Згадав тілько, що українські міщани в Галичинї говорять з, ц, с, сц замісць ж, ч, ш, щ[2]).

Зазначивши, що в укладї граматики йшов „za wskazówką“ найлїпших великоруських граматиків Ґреча й Востокова, а держав

[1]) ibidem, стор. XVIII—XIX. [2]) ibidem, стор. XIX—XXII.

ся способу говорення, який видавав ся йому найлїпшим, закінчив передмову до граматики обороною своєї правописи. Його правопись та сама, „którą pisywano w 16 i 17 wieku; różni się ona od wymowy ludowéj tem, że zamiast **i** i **w**, niestałych przeistaczających się w korzenne głoski **o** i **ł**“ писав Вагилевич постійно **о** і **л**. Поступив так найперше тому, „że te głoski jeszcze zupełnie się nie wyrobiły na im odpowiednie, szczególnie w Węgrzech i w Siewierszczyznie“, потім у пересвідченню, „że tylko takim sposobem nasi Małorusini oswobodzą się od abecadłowego szału; прочз tego przez złączenie ze swoją literaturą przeszłości będą mogli swój język na zasadzie historycznej dalej rozwijać“. Бо що давно писали по руськи, а не по польсько-руськи, як о сїм мріяли деякі вчені, та що ся книжна мова есть чисто руською і що вона щойно пізнїйше починає писувати ся, Вагилевич не вважав потрібним навіть доказувати[1]). Сей погляд запозичений у Могильницького. В чім помиляв ся Могильницький кількапайцять лїт перед тим, се не повинно було повести на так небезпечні манівці Вагилевича, що крім знання народньої мови плекав велике заінтересованнє до свіжих появ нової української лїтератури в народнїй мові[2]).

Та поза парабаном Вагилевичевої арґументації в оборонї етимольоґічної правописи крюють ся й инші причини, може навіть і сильнїйші, його зміни поглядів у такім напрямі. Заважили при тім рішенню Вагилевича: поради Поґодіна, о які просив його в листах, важка рука консисторії і — жерела граматики. Про останні висловили свої думки Головацький Яків і Огоновський. Перший закинув Вагилевичеви, що замість граматики народньої мови на взір Вука Стефановича, „при развивающейся между тѣмъ галицкорусской письменности, онъ перемѣнилъ свой взглядъ на языкъ (русскій) и сдѣлалъ переводъ грамматики Н. Греча“[3]). Огоновський обмежив залежність граматики Вагилевича від Ґреча, заявляючи,

---

[1]) ibidem, стор. XXII.

[2]) Деякі приміри, як писанне в давній лїтературі: **кнйнл** та **койнл**, **грозивъ** і **грозилъ**, або „chto wkraw, tot praw“ (Паренезіс Смотрицького) чи отсе речение: „ot didko w ołtari na mene ryknuw, żem ledwo żyw od strachu“ (Перспектива Саковича) повинні були навести Вагилевича на добру дорогу, та в нього ті самі приклади скріпили його в пересвідченню потреби задержання **о** і **л**, бо давно писали **о** і **л** і не зважали на людовий виговір, бо й у польській сучасній лїтературі не було стиснених **о** й **е**, а й Українці, що богацько писали по польськи, заховали цїлком льоґічно ті самі правила, коли писали по українськи.

[3]) Кіевская Старина, VI, стор. 650—651.

що він „найпаче в поділі імен і дієслів на різні категорії придержував ся граматики Ґреча та й в науці про складню подавав часто такі приклади, які були-б пристійні до граматики російської“[1]). Ледви чи не на основі передмови до граматики тілько іронізував собі анонімно Левицький Осип, що консисторія, яка не висвячувала Вагилевича за зносини з великоруськими письменниками та „wegen des grossen Hanges zum Studium der hochrussischen Sprache“, висвятила його, коли він „schrieb die zwei hochrussischen Grammatiken von Grecz und Wostokow ab, welches Produkt die mehrmals erwähnte St. Georgs Parthei für eine klassische Grammatik ausgeschrieen hat“[2]). До „системи“ Ґреча признав ся Вагилевич у листі до Срезневського з тою ріжницею, що в нього „буквы ц и ч не суть сложены зъ тс и тш (бо такимъ дѣломъ будутъ буквы: б, к и т сложены з тп, хч и дг), также е лише двѣ конюгаціи на е (етъ) и итъ“[3]).

Дійсне відношенне Вагилевича до граматик Ґреча й Востокова викаже докладне порівнанне його граматики з вище згаданими. „Wstęp“ Вагилевича переложений з невеличкими змінами в примірах з граматики Ґреча „Начальныя правила русской грамматики“.

Вагилевич:

§. 1. Małoruska Grammatyka naucza dobrze po małorusku mówić i pisać.

§. 2. Mówimy wyrazami(,) które składają się z zgłosek i głosek.

§. 3. Głoska (ѕѕкка) jest wyrażeniem brzmienia(,) które służy przy tworzeniu jakowego wyrazu.

§. 4. Ruskie abecadło składa się z 37 głosek (крім тих, що в Ґреча, є ту: ѵ і іо).

§. 5. Te głoski dzielą się na samogłoski (гласныѧ)(,) spółgłoski (согласныѧ) i półsamogłoski (полѕгласныѧ).

Ґреч:

§. 1. Русская Грамматика учитъ правильно говорить и писать по — Русски.

§. 2. Мы говоримъ посредствомъ словъ, кои состоятъ изъ слоговъ, а слоги изъ буквъ.

§. 3. Буква есть изображеніе начальнаго звука, служащаго къ составленію слова.

§. 4. Буквъ въ Русской азбукѣ тридцать пять: (вычисленіе).

§. 5. Буквы сіи раздѣляются на гласныя, согласныя и полугласныя.

[1]) Др. Ом. Огоновський, op. cit. стор. 146.

[2]) Erwiderung auf die Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur (Jahrbücher für. sl. Lit. K. und W. 1846, стор. 185).

[3]) Др. І. Свенціцький: Матеріали, Ч. І, стор. 180. Другий лист Вагилевича до Срезневського з 1844 р.

§. 6. Samogłoska wymawia się sama przez się bez pomocy innéj głoski. Samogłoski są następujące: а, є, и, ї, о, оу (ѹ), ы, ѣ, ю, ꙗ (ѧ), ѵ, є, їо; z tych: є, ы, ѣ, ю, ꙗ (ѧ), і їо, mogą być nazwane dwugłoskami (двугласными), bo są złożone z dwóch głosek z j (й) i pewnej samogłoski; є=je, ы—oj, ѣ=ji, ꙗ(ѧ)—ja, ю—ju, і їо—jo[1]).

§. 6. Гласная буква въ произнесеніи слышна одна, безъ помощи другой буквы; таковы: а, е, и, і, о, у, ы, ѣ, э, ю, я. Изъ оныхъ е, ѣ, я, ю, ы, могутъ быть названы двугласными, потому что состоятъ изъ двухъ буквъ: ѣ и е изъ йэ, я изъ йа, ю изъ йу, ы изъ ъи[2]).

Дефінїція співзвука, півсамозвука (ъ, ь, й), подїл самозвуків і співзвуків, дефінїція складу тотожні в обох граматиках, лише, як згадано, декуди навів Вагилевич инші приміри. Доказом того, як невільничо держав ся Вагилевич свойого жерела, нехай послужить отсе зіставленнє:

Вагилевич:

§. 13. Niektóre spółgłoski mogą być tylko z pewnemi samogłoskami złączone w ten sposób:

1) Syczące (ж, ч, ш, щ) tylko z samogłoskami, а, є, (rzadko z о), оу, и, n. p. (w) wyrazach: жало, żądło; жємчѹга, perła; жона, żona; жѹкъ, żuk; пѹща, puszcza; чаша, czasza; черкїй, robak; чѹдо, cud; шестъ, sześć; шѹка, futro; щѹка, szczupak.

2) Gardłowe (г, к, х) tylko z samogłoskami: а, о, оу, и i z półgłoską ъ; n. p. (w) wyrazach: галка, kawka; гирѧ, czupryna; голѹбъ, gołąb; голѧ, kij; гѹба, gęba; коса, kosa; кѹча, chlew; плѹгъ, pług; сваха, swacha; хилъ, słabowity; ходъ, chód;

Ґреч:

§. 13. Нѣкоторыя согласныя буквы, при составленіи слога, совокупляются только съ извѣстными гласными; какъ—то:

1. Щипящіи (ж, ч, ш, щ) могутъ сочетаться только съ буквами: а, е (рѣдко съ о), у, и, (а не съ противоположными имъ: я, ю, ы); напримѣръ, въ словахъ: жало, чаша, пища, жена, червь, шестъ, щетка, жукъ, чудо, шуба, щука.

2. Гортанныя (г, к, х), только съ гласными: а, о, у, и, и полугласною ъ, (а не съ я, е, ю, ы, ь); напримѣръ, въ словахъ: галка, сноха, голъ, конь, ходъ, губа, куча, худо, гиря, китъ, хилъ, рогъ, какъ, сухъ.

---

[1]) Вагилевич, Grammatyka, 1845, стор. 3.

[2]) Н. Гречъ: Начальныя правила русской грамматики. Спб. 1842, стор. 1.

хѹдко, prędko; **сѹхъ**, suchy; **ꙗкъ**, jak.

3) Języczna (**ц**) tylko z samogłoską **а**, **є**, **ы**, (rzadko z **о**) i z półsamogłoską **ъ** (niekiedy **ь**); np. w słowach: **горнецъ**, garnek; **горѣница**, na twarz; **лице**, twarz; **царь**, król; **цѹръ**, precz; **цытъ**, cyt.

4) Samogłoska **ѣ** łączy się ze wszystkiemi spółgłoskami wyjąwszy gardłowych: **г**, **к**, **х**(,) które przeistaczają się w syczące **з**, **ц**, **с**; np. **въ лицѣ**, w twarzy; **на рѣцѣ**, na rzece; **о нозѣ**, o nodze; **при рѹцѣ**, przy ręce; **при сосѣ**, przy sosze.

5) Wargowe spółgłoski (**б**, **в**, **м**, **п**, **ф**, **д**) niecierpią za sobą głoskę **ю**, łączą się z nią tylko przez głoskę **л**; np.: **ловлю**, łowię; **ломлю**, łamię; **люблю**, kocham; **топлю**, topię; **трафлю**, trafię. Tylko w kilku wyrazach **ю** następuje po wargowych spółgłoskach, i to w tych; **бю**, biję; **копю**, kopię; **пю**, piję; **трѹбю**, trąbię; **червю**, czerwię[1]).

3. Язычная (**ц**), только съ гласными: **а**, **е**, (иногда съ **о**), **ы**, **у**, и съ полугласною **ъ**, (а не съ **я**, **и**, **ю**, **ь**); напримѣръ, въ словахъ: царь, лице, пальцы, кольцу, конецъ.

4. Съ среднею гласною буквою (**ѣ**) могутъ сочетаться всѣ согласныя; напримѣръ: въ стужѣ, чѣмъ, о чашѣ, въ гущѣ, о ногѣ, на рукѣ, при сохѣ, въ лицѣ, и т. д.

5. Губныя согласныя (**б**, **в**, **м**, **п**, **ф**) не терпятъ за собою буквы **ю**, и составляются съ оною посредствомъ буквы **л**: напримѣръ: люблю, ловлю, ломлю, топлю, графлю. Буква **ю** слѣдуетъ за губными согласными только въ словахъ: голубю, червю, клеймю, каймю[2]).

Копіюючи оттак параґраф за параґрафом свою граматику з Ґречової, заперечував Вагилевич дуже часто основні закони української мови, для яких зібрав так гарний матеріял у своїй передмові (прим. часту мягкість співзвука **ц**). Подібним способом перейшов зміну самозвуків і співзвуків, дефініцію слова й наголосу, поділ слів після походження, части мови. Хоч в обох граматика поділена на чотири части, але тілько три перші: наука про види, складня і вимова слів входять в обєм обох граматик, а четверті роздїли відмінні: в Ґреча про правопись, в Вагилевича про прозодію. Дефініцію першої частини граматики себто етимольоґії, імен-

[1]) Вагилевич, стор. 5—6.
[2]) Ґреч, стор. 2—3.

ника й його поділ разом із численними примірами та два перші правила пізнавання роду (§. 29) взяв Вагилевич також з того жерела.

При означуванню роду іменників на ь користував ся Вагилевич також граматикою Востокова п. з. „Русская грамматика..., по начертанію его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная". Правила, що з іменників на ь є мужеського роду: імена місяців і міст, дальше іменники на: ень, аль, ель, оль, арь, ерь, ырь, орь, дь, ть, зь і т. д., що жіночого роду є крім змислових уявні на ь, а дальше назви народів, країв, міст і рік[1]), взоровані на граматиці Востокова[3]), звідки й запозичено богато примірів. До найденого в Востокова про середній рід іменників на я з попереднім м[3]) додав Вагилевич розширенне, що також середнього роду є назви молодих звірят на я і а[4]). За Ґречом зазначив Вагилевич, що іменники на а і я є й мужеського й жіночого роду[5]), наводячи на 14 примірів шість спільних з граматикою Востокова: гѣлака, зѣлака, калѣка, ненаѣда, паница, сирота[6]). Поясненне однини й множини разом з деякими примірами ідентичне з граматикою Ґреча[7]), при чім як приміри іменників, що вживають ся виключно в множині, подав автор богато таких іменників, які навів Востоков[8]). Як легко приходило ся Вагилевичеви перелицьовувати граматику великоруської мови на граматику української мови, покаже отся виписка:

Вагилевич:

§. 31. Przedmioty mogą się znachodzić w rozmaitych do siebie stosunkach, n. p.: ѳправа книги, oprawa xięgi; читай въ книзѣ, czytaj w xiędze; дай книгѣ, daj xięgę; некакъ книгою, niebaw się xięgą; ѯосень зъ книгъ, pożytek z xiąg; до-

Ґреч:

Предметы могутъ быть между собою въ разныхъ отношеніяхъ и обстоятельствахъ, какъ напримѣръ: переплетъ книги, читай по книгѣ, дай книгу, не играй книгою, польза отъ книгъ, прибавъ къ книгамъ, сиди надъ книгами, ищи въ книгахъ. Сіи

[1]) Вагилевич, стор. 11—16.
[2]) А. Востоковъ, Русская грамматика, Спб. 1839 (четверте виданне), стор. 13—16.
[3]) Востоков, стор. 13.
[4]) Вагилевич, стор. 16.
[5]) Ґреч, стор. 7.
[6]) Востоков, стор. 17, Вагилевич, стор. 17.
[7]) Ґреч, стор. 7, §. 30, Вагилевич, стор. 17, §. 30.
[8]) Востоков, стор. 20—21.

дай къ книгамъ, przydaj xięgom; сиди надъ книгами, siedź nad xięgami; йскай къ книгахъ, szukaj w xięgach. Te rozmaite stosunki przedmiotów nazywają się spadkami[1]).

отношенія предметовъ выражаются падежами[2]).

Дальші два параґрафи про пізнаванне відмінків й дефініція відміни іменників переложені з Ґреча[3]). На сій граматиці взорована й отся табличка деклїнаційних закінчень:

	I. деклїнація мужеські	II. жіночі	III. середні
		Однина	
1.	ъ (о) ь й (їо)	а ѧ ь	о е мѧ ѧ а
2.	а ѧ	ы и	а ѧ мени ѧти ати
3.	ови (ѕ) еви (ю)	ѣ и	ѕ (ови) ю (еви) мени ати ѧти (теви)
4.	як 1 або 2	ѕ ю ь	як 1
5.	е (ѕ) ю (є)	о е їо	як 1
6.	омъ емъ (їомъ)	ою (овъ-ой) ею (евъ-ей)	омъ емъ менемъ ѧтемъ атемъ
7.	ѣ (ѕ) и	ѣ и	ѣ и мени ѧти ати
		Множина	
1 і 5	ови (ѣове) (ы) еви (ѣеве) (и)	ы и	а ѧ мена ѧта ата
2.	ов' ев' (їй-ей)	ъ ь їй (ей)	ъ ь їй (ей) мен' ѧт' атъ
3.	амъ (омъ) ѧмъ (ѣмъ)	амъ ѧмъ	амъ (омъ) ѧмъ (ѣмъ) менамъ ѧтамъ атамъ
4.	як 1 або 2	як 2	як 2
6.	ами ѧми	ами ѧми	ами ѧми менами ѧтами атами
7.	ахъ ѧхъ (ехъ) (ѣхъ)	ахъ (ѣхъ) ѧхъ (ехъ)	ах' (ѣх') ѧх' (ех') менах' ѧтахъ атахъ тѣхъ[4]).

До таблички додані замітки, звісні вже з передмови: йменеви, йменю; дитѧтови, дитѧтю; головою -овъ; косареве -и;

[1]) Вагилевич, стор. 18, §. 31. [2]) Ґреч, стор. 7, §. 31.
[3]) Вагилевич, стор. 18—19, Ґреч, стор. 7—8.
[4]) Вагилевич, стор. 20.

грѣдьми; словы; дитѧти, дитѧтьми (дѣтьми)[1]), инші замітки взяті з граматики Ґреча, як і правила сполучування і переміни співзвуків[2]). На 53 взірців відміни іменників 28 спільних в обох граматиках (вони підчеркнені): конь, писарь, злодѣй, кѹйко, батїо, трѹба, дына, шїѧ, пѧть, зеркало, море, їмѧнїе, їмѧ, телѧ, вѣнокъ, ѻтецъ, деренъ, ѻгень, моχъ, рожь, лакка, молитва, сѹдьба, байка, волокно, весло, великдень, полдень, мѣщанинъ, селянинъ, лице, плече, зеркальце, мѣстечко, колице, дѣвице, дѣтище, нога, село, людъ, конь, братъ, сѣсѣдъ, сонце, небо, ѻко, Татаринъ, радость, дитѧ, мати, кровь, господь, Христосъ. Наводженнє богатьох такихже примірів, які є в великоруській граматиці, запестрило граматику Вагилевича великоросизмами: надежа, заря, верея, выя, вѣтвь, дебрь[3]), ливень[4]) і ин.; тому жерелу треба завдячити й зазначенне закінчення а побіч ы в 1 відм. мн. в іменників: годъ, голосъ, звонъ, лѣсъ, слѣдъ[5]).

Дефінїція і подїл прикметника в обох граматиках однаковісїнькі:

Вагилевич:

§. 38. Przymiotnik (їмѧ прилагательное) oznacza własność przedmiotu, n. p.: молодое дерево, młode drzewo; старый домъ, stary dóm; χосновнаѧ книга, pożyteczna xięga; тѹпое перо, tępe pióro; лѣнивый человѣкъ, leniwy człowiek; дѹжїй конь, silny koń; великаѧ птица, wielki ptak; добраѧ дѹша, dobra dusza; великаѧ солодость, wielka słodycz, веселаѧ жизнь, wesołe życie.

§. 39. Przymiotniki są następne:

1) Właściwe (качественныѧ) które oznaczają własności (! wła-

Ґреч:

§. 38. Имя прилагательное есть названіе качества предметовъ; напримѣръ: молодое дерево; старый домъ; полезная книга; тупое перо; лѣнивый человѣкъ; сильная лошадь; большая птица; добрая душа; великая радость; веселая жизнь.

§. 39. Имена прилагательныя бываютъ слѣдующія:

1) Качественныя, которыми означается качество, принадле-

[1]) Вагилевич, стор. 20—22.
[2]) Вагилевич, стор. 22. Ґреч, стор. 9.
[3]) Вагилевич, стор. 26.
[4]) ibidem, стор. 29. [5]) ibidem, стор. 39.

sność) do przedmiotu należącą i w nim się zawierającą, n. p.: чорный жꙋпанъ, czarna suknia; зеленая чапка, zielona czapka; тихое дитѧ, ciche dziecko.

2) Stosunkowe (обстоятельственныѧ) które oznaczają stosunek przedmiotu zewnętrzny lub przypadkowy, n. p.: вчерашный гость, wczorajszy gość; первый дрꙋгъ, pierwszy przyjaciel; прежнѧ лекцїѧ, przeszła lekcia.

3) Wskazujące (притѧжательныѧ) które wskazują związek jednego przedmiotu z drugim, początek, który od niego bierze, podobieństwo z nim i t. d. Te przymiotniki wskazują:

a) Na pewny cały rodzaj (родовыѧ) n. p.: волчее выте, wilcze wycie; коньскѧ грива, końska grzywa; лисичїй хвостъ, lisi ogon i t. d.

b) Na jakąś pewną osobę (личныѧ) n. p. отцевъ сынъ, ojcowski syn; жонинъ братъ, żony brat; Ивановъ день, świętojański dzień, i t. d.

4) Czynne (дѣйствꙋющїѧ) które wskazują nie na własność(i) w przedmiocie się znachodzące, lecz na jego czynność, n. p. зеленѣющее дерево, zieleniejące drzewo; текꙋщѧ вода, ciekąca woda; читающїй оученикъ, czytający uczeń. Te przymiotniki zowią się imiesłowami (причастїѧ) i stanowią osobną część

жащее предмету, и находящееся въ немъ самомъ; напримѣръ: черный кафтанъ; зеленая шапка; тихое дитя.

2) Обстоятельственныя, которыми выражается не собственное качество предмета, а какое нибудь его обстоятельство, внѣшнее, случайнее; напримѣръ: вчерашній гость; прежній урокъ; первый другъ.

3) Притяжательныя, которыми означается принадлежность одного предмета другому, происхожденіе отъ онаго, сходство съ нимъ, и т. п. Сіи имена бываютъ:

а. Родовыя, или общія, коими означается происхожденіе предмета не отъ одного особаго предмета, а отъ цѣлаго рода предметовъ; напримѣръ: львиный ревъ, лисій хвостъ, и т. п.

б. Личныя, или частныя, коими означается происхожденіе предмета именно отъ одного извѣстнаго лица; напримѣръ: отцевъ сынъ, женинъ братъ; Ивановъ день, и проч.

4) Дѣйствующія, которыми выражается не качество находящееся въ предметѣ, а дѣйствіе его; напримѣръ: зеленѣющее дерево; текущая вода; читающій ученикъ. Сіи прилагательныя именуются причастіями, и составляютъ особую часть рѣчи: о коей говорено будетъ въ пятой главѣ[1]).

[1]) Грeч, стор. 22.

mowy, o której mówić będziem w 6. rozdziele[1]).

Зазначивши дальше за Ґречом подвійні прикметники: з повними та скороченими закінченнями, здобув ся Вагилевич на власну замітку, що при творенню скорочених прикметників для вирівнання додаєть ся **о** перед **к**, **х** і **ж**, а **е** перед **л**, **м**, **н** і **р**, але приміри на один і другий рід прикметників зачерпнув з граматики Ґреча. Годить ся подати паралєлю сих місць, бо вона ціка́ва як для схарактеризованія поступованія, так і мови Вагилевича.

Вагилевич:

Do objaśnienia przytoczę kilka przykładów: **добрый человѣкъ**, dobry człowiek; **человѣкъ добръ**, człowiek jest dobry; **синій жупанъ**, sina suknia; **жупанъ синь**, suknia jest sina; **милое дитѧ**, miłe dziecię; **дитѧ мило**, dziecię jest miłe; **новый крыль**, nowy kapelusz; **крыль новъ**, kapelusz jest nowy; **великаѧ грижа**, wielka troska; **грижа велика**, troskliwość jest wielka; **йскренняѧ дружба**, szczéra przyjaźń; **дружба йскрення**, przyjaźń jest szczérą; **новые домы**, nowe domy; **домы новы**, domy są nowe; **синіе мундуры**, szafirowe mundury; **мундуры сины**, mundury są szafirowe; **пустыѧ села**, puste wsie; **села пусты**, wsie są puste; **добрыѧ матери**, dobre matki; **матери добры**, matki są dobre; **цирыѧ желанїѧ**, szczére życzenia; **желанїѧ циры**, życzenia są szczére; **божїѧ дѣти**, boże dzieci; **дѣти божыи**, dzieci są boże[2]).

Ґреч:

Напримѣръ: добрый человѣкъ; человѣкъ добръ; синій кафтанъ; кафтанъ синь; милое дитя; дитя мило; излишнее стараніе; стараніе излишне; новая шляпа; шляпа нова; искренняя дружба; дружба искренна; новые домы; домы новы; синіе мундуры; мундуры сини; пустыя села; села пусты; искреннія желанія; желанія искренни; добрыя матери; матери добры; тяжкія заботы; заботы тяжки[3]).

[1]) Вагилевич, стор. 39—40.
[2]) Вагилевич, стор. 41—42.
[3]) Ґреч, стор. 23.

Так само переложений з великоруського тексту дальший Вагилевичів виклад про прикметник. Правда, наука степенованя відмінна, бо такою є зі своєї природи, але великоруські форми: „строжайшій, ветшайшій“ полишили слїди на степенованню Вагилевича. Маю на думцї такі види, як: строжѣйшїй, тишѣйшїй, тончѣйшїй[1]); а також вищий степень великоруських прикметників зі скороченими закінченнями наслїдував Вагилевич, творячи форми: ѳстрѣшь, хорокрѣшь, зеленѣшь, строжѣйшь, тонѣйшь, тишѣйшь, крѣпшь і ин.[2]). За приміром Востокова вказав Вагилевич самостійно ті прикметники нашої мови, які не степенують ся: здрібнїлі на -енькый і згрубілі на -енний, виражаючі час (денный), присвоюючі (ѳтцевскїй), дїєприкметники на -ѧчїй і -тый, означаючі посуду (глинѧный) і „przymiot w osobach lub rzeczach“ (хромый)[3]). Табличка деклїнаційних окінчень прикметників взорована на граматицї Ґреча й повна слїдів свойого жерела. Деклїнація прикметників з повним окінченнем має 12 взірців, стількож що й первовзір: добрый, синїй, строгїй, дѧжїй, молодѧ, прежнѧ, ветхѧ, свѣжѧ, грозное, лѣтнее, легкое, горячее[4]), отже з виїмкою двох прочі всї спільні. По табличцї деклїнаційних окінчень прикметників зі скороченим окінченнем находять ся взірцї первовзору: ѳтцевъ, сестрина, жонино[5]). Взірцї відміни назв міст, сїл і родин на овъ, евъ, ынъ і инъ: Звѣлчевъ, Жѹравно, Надворна, господинъ Косовъ, панъ Сапаринъ і княжна Дашкова самостійні[6]), але взірцї відміни присвоюючих прикметників: слоновїй, слоновье, медвѣжьѧ, медвѣжьи, птичье, птичьи та взірець весь запозичені з Ґреча[7]).

Невідріжненне числівника як осібної части мови а причисленне його будьто до іменника, будьто до прикметника, його дефінїція і подїл взяті також із граматики великоруської мови; вичисленне і відміна тих самих числівників і в тім самім порядку, що в граматицї Ґреча[8]). Дефінїція заіменика й його подїл майже дословно переложені з великоруської граматики, тому не дивні звороти:

[1]) Вагилевич, стор. 44.
[2]) ibidem, стор. 45–46.
[3]) ibidem, стор. 46—47.
[4]) Вагилевич, стор. 48—50, Ґреч, стор. 26–27.
[5]) Вагилевич, стор. 52, Ґреч, стор. 28.
[6]) Вагилевич, стор. 53—54.
[7]) Вагилевич, стор. 55—56, Ґреч, стор. 30—31.
[8]) Вагилевич, стор. 56–63, Ґреч, стор. 31—34. Тому й не народня Вагилевичева відміна числівників: полтора, полтрѣтьѧ.

колькїй, кой, толькїй, о҃нъ самый добрый ѣздецъ[1]). Відміна заіменників народня, при мой у скобках подані польонїзми: мѣ, мимъ, ма, мєи, мєй, мѫ, мєю, мєй, мнѣъ, мимъ, мими, мнѣъ[2]). Взірцї: ја҃, ты, мы, вы, о҃нъ, о҃на, о҃но, о҃ны; себе (сѧ); кто, что; мой, моє (мє), моѧ (ма), мои, нашъ, наше, наша, наши; сей (єсь), сїе (є -єсє), сїѧ (ѧ -єсѧ), сїѣ (ѣ -єсѣ), той (от'), тоє (ото -то), таѧ (ота -а), тѣѣ (отѣ -ѣ); чїй, чїе, чїѧ, чїи; о҃ный, о҃но, о҃на, о҃ни, такїй, тако (є), така (ѧ), таки (їє -їѧ), з виїмкою о҃ный, замісць чого є в Ґреча „самъ", спільні в обох граматиках[3]).

Вступ до конюґації: дефінїція дїєслова, його подїл, види, часи, способи й таке вище від §. 62—73 майже дословний переклад відповідної партії граматики Ґреча, тілько декуди наведені відмінні приміри[4]). На нїй взорував Вагилевич свою таблицю конюґаційних окінчень[5]). Взірцї конюґацій отсї: рѵ҃, жїю, мыю, дѵ҃ю, рѣю, тн҃, жн҃, дрѵ҃ (дерѵ҃), лѣзѵ҃, плетѵ҃, вєдѵ҃, скѵ҃к, сѣчѵ҃ (к), берєжѵ҃ (г), колю, зѧбн҃, дѣлаю, долбаю, ховаю, дрѣмлю, каплю, стрѵ҃жѵ҃, плáчѵ҃, машѵ҃, лижѵ҃, тешѵ҃, сокочѵ҃, свицѵ҃, мѣрѧю, сѣкю, кѵ҃ю, плюю, бѣлѣкю, строю, варю, люблю, правлю, кормлю, топлю, хожѵ҃, мѵ҃чѵ҃, лажѵ҃, кошѵ҃, пѵ҃цѵ҃, крѵ҃жѵ҃, мѵ́чѵ҃, сѵ҃шѵ҃, лѵ҃цѵ҃, гремлю, воплю, вижѵ҃, лечѵ҃, вишѵ҃, держѵ҃, стѵ҃чѵ҃, слышѵ҃, пицѵ҃, стою, йдѵ҃, ѣмъ, дамъ, хочѵ҃, ємъ (єсмь), ја҃нѵ҃ (ја҃ти), дергаю, ношѵ҃, пѵ҃скаю, погашаю, погасаю, закидовѵ҃ю, достаю, простираю. Ґреч поділив відміну правильних дїєслів на дві конюґації, Вагилевич на три, при чім до першої конюґації зачислив дїєслова на ти, чи (I кл. Добровського), на оти, ѵ҃ти (II кл. Д.), на ати, ѧти, овати, ювати (V і VI кл. Д.) й деякі на ѣти (III кл. Д.), а до другої дїєслова на нти (IV кл. Д.), на ѣти (III кл. Д.) й деякі на ати[6]). Великий хаос у конюґаційній системі Вагилевича повстав звідти, що автор не був у силї прикроїти взірцїв Ґреча до української мови; його таблички дїєслів ріжних категорій з такими відтїнками, як: гатити, гачати, гачѵ҃вати або родити, рожати, рожѵ҃вати, скопійовані, але, що правда, зі значним доповненнем із граматики великоруської мови[7]). Самостійний додаток до конюґації,

[1]) Вагилевич, стор. 64—65. Ґреч, стор. 35—36.
[2]) Вагилевич, стор. 68.
[3]) Вагилевич, стор. 66—70. Ґреч, стор. 36—39.
[4]) Вагилевич, стор. 71—80. Ґреч, стор. 39—47. §. 62—73.
[5]) Вагилевич, по стор. 80. Ґреч, стор. 44—45.
[6]) Вагилевич, стор. 80.
[7]) Вагилевич, стор. 100—114, §§ 78—82, Ґреч, стор. 61—69, §§ 78—82.

де відмітив такі прояви, як: пити, питки, питеньки або питоньки й питочки з відміною: питонькаю[1]). Розділ про дієприкметник є з незначними змінами в примірах перекладом із граматики Ґреча[2]) з оригінальною тілько увагою, що „imiesłów życzący na лъ, ла, ло, mniej się używa i to najwięcej w czasie przyszłym zamiast trybu bezokolicznego“ (ѳтажѣлъ (ый)[3]).

Вставляючи декуди більше, денекуди менше власних примірів і пропускаючи разячі великоруські слова та звороти або такі, що зрадили би Вагилевичів первовзір, переклав автор глави: „o narzeczu, o dźeepричастіи, o предлозѣ, o союзѣ“ і цїле „словосочиненіе“[4]) з виїмкою примірів на: „періоды простые“ і „періоды сложные“[5]). Правда, царицю Катерину замінив автор цїсаревою Марією Терезою, царя Петра Великого князем Володимиром, полководців Румянцева, Суворова й Котузова українськими особами в реченню: **Богданъ, Конашевичь и Хмельницкій были славны начальники**, великоруські міста українськими або що найменше австрійськими, та не всюди консеквентно й щасливо. Як небогацько труду завдав собі Вагилевич при писанню української складні, доказом того отсе порівнанне:

Вагилевич:

§. 113. Przedmiot naszej mowy i własność jego mogą mieć rozmaite inne własności i rozmaite stopni i stosunki: te podrzędne własności wyrażają się przez tak nazwane oznaczenia (ѳпредѣленїа) lub oznaczające wyrazy (ѳпредѣлительныа слова) n. p.: **червонаа рожа красна**, czerwona roża jest piękna; **свѣжїа рѳжи дѳже пріятны**, swieże róże są bardzo przyjemne; **тлаа рѳжа гарно цвитетъ**, ta róża

Ґреч:

§. 112. Предметъ рѣчи нашей и качество онаго могутъ имѣть разныя качества, степени качествъ и обстоятельства: сіи постороннія качества выражаются такъ называемыми опредѣленіями, или опредѣлительными словами; напримѣръ: алая роза нѣжна; свѣжія розы очень пріятны; эта роза пышно цвѣтетъ; искусственная роза не увядаетъ; роза, украшеніе сада, цвѣтетъ недолго. Слова: алая,

[1]) Вагилевич, стор. 119—120.

[2]) Вагилевич, стор. 120—124. §§. 84—92. Ґреч, стор. 74—76. §§. 84—92.

[3]) Вагилевич, стор. 124.

[4]) Ґреч, стор. 76—111, §§. 93—148. Вагилевич, стор. 124—173, §§. 93—140. Один параґраф більше виходить тому, що в Вагилевича обіймає оклик не один, а два параґрафи.

[5]) Ґреч, стор. 105—107.

pysznie kwitnie; **штѹчнаѧ рѫжа николи не вънетъ**, sztuczna róża nigdy nie więdnie; **рѫжа ѻкраса зѣлника цвитетъ недолго**, róża ozdoba ogrodu, kwitnie nie długo. Wyraz: **Чрвонаѧ, сѣкѫщѣѧ, дѫже, таѧ, гарно, стѹчнаѧ(!), не, ѻкраса, зѣлника**, są oznaczające. — Oznaczającemi wyrazami są przy rzeczownikach i zaimkach: przymiotniki i zaimki przymiotnikowe także imiesłowy; przy słowach i przymiotnikach: przyimki i imiesłowy nieodmienne. Rzeczownik, który służy do objaśnienia innego(,) zowie się przydatnią (**приложенїе**), n. p.: **Петръ, хвала своего вѣка, прославилъ Рѹсь край великїй и богатый**, Piotr, chluba swojego wieku, zrobił sławną Ruś kraj silny i bogaty; **Володимиръ, китѧзь найславнѣйшїй своего вѣка, крестилъ Рѹсь край великїй и людный**, Włodzimierz, najpierwszy bohater swojego wieku, chrzcił Ruś, kraj wielki i ludny. Jeśli podmiot lub orzeczenie tylko z jednego wyrazu powstaje, zowią się nierozwiniętemi (**несоставное**), jeśli zaś podmiot i orzeczenie są rozszérzone oznaczeniami(,) nazywają się rozwiniętemi (**составное**)[1]).

свѣжая, очень, эта, пышно, искусственная, не, украшеніе сада, недолго — суть опредѣлительныя. Опредѣлительныя слова бываютъ; при существительныхъ именахъ и мѣстоименіяхъ, имена и мѣстоименія прилагательныя, также причастія; при глаголахъ и именахъ прилагательныхъ нарѣчія и дѣепричастія. Имя существительное, служащее поясненіемъ другому, называется приложеніемъ; напримѣръ: Петръ, честь своего вѣка, прославилъ Россію, страну сильную и богатую. Подлежащее и сказуемое, состоящія изъ одного слова, безъ опредѣленій, именуются несоставными, а размноженныя опредѣленіями, называются составными[2]).

Етимольоґічний пріпціп Вагилевича викликав потребу третьої части його граматики про вимову звуків. Зібрані тут прояви доповняють дані, зібрані в передмові до граматики. **А** вимовляєть ся по **ж, ч, ш і щ** як **ѳ** (**жалѣ** — żel); **я** виговорюєть ся як **є** (**дѫка** —

[1]) Вагилевич, стор. 133.
[2]) Ґреч, стор. 81.

dieka), але на початку слова та по самозвуках **я** задержує свою властиву вимову (**стоѧти** — stojaty), вкінці звучить **я** як **і** в 1 відм. мн. прикметників на жін. і сер. р. (**красныѧ** — krasnii)[1]). Як **є** вимовляєть ся **е** на початку слова й по **і**, **й** і **ь**, а як **ѣ** в односкладових словах (**лѣдъ** — lid), в окінченню **єкъ** в 2 відм. мн. муж. р. мягких пнїв, в 7 відм. одн. муж. і сер. р. прикмекників із мягким окінченнєм у складї **ємъ** і складї **ей** в 3 і 7 відм. одн. жін. р. Як **о** вимовляєть ся **е** по **ж**, **ч**, **ш** і **щ**, по самозвуках і по **ь** в 6 відм. одн. мужеських і середнїх іменників з мягким окінченнєм і в 2, 3 і 4 відм. одн. прикметників з мягким окінченнєм муж. і сер. р., а в 3 відм. одн. жін. р.[2]). **О** вимовляєть ся як **і** в односкладових словах (**плотъ** — plit), з виїмкою тих іменників, де **о** повстало з **ъ** (**колкъ** — **кълкъ**), в більшескладових перед двома співзвуками або **й**, **ъ** і **ь** (**войско** — wijsko) з деякими виїмками на **сть** (**радость** — radość'), там, де **о** повстало з **а** та при **л** і **р** в деяких словах (**рогъ** — worih), в 2 відм. мн. мужеських іменників з твердим окінченнєм у складї **окъ**, також у жіночім і середнїм родї, як що приходить **о** в останнїм складї, в закінченню **омъ** 6 і 7 відм. одн. прикметників з твердим закінченнєм муж. і сер. р., а в **ой** 3 відм. одн. жін. р. і в таких виразах як **отъ** (wid), **подъ** (pid), **о̑нъ** (win) і т. д. Самозвук **ѣ** вимовляєть ся як **є** у словах: **жолнѣръ**, **колнѣръ**, **лѣчи**, **мѣрковати**[3]). **И** вимовляєть ся як **і** в словах: **Жидъ**= Żid, **ни**, **никто**, **ничто**, **противъ** = protiw. Як **у** виговорюють ся **ы** в дїєслові **быти**, а як **і** в словах: **колысати**, **корыстъ**, **мотыль** і **вы** в сполуцї з іменником або дїєсловом. А в множинї скорочених прикметників „prawie niemożna tę głoskę uchem schwycić, tak się chwieje między **і** і **у**“. **У** вимовляєть ся як **і** в словах: **глѹбокїй**, **дѹброва**, **каламѹтный**, **мѹжъ**, **пѹть**. Хоч півсамозвуки **ъ** і **ь** виробили ся найчастїйше в повні **о** й **е**, одначе можна часто почути: **вълкъ** — wiwk, **гърло** — hirło, **дьнь** — diń, **дърва** — dirwa, **кървавый** — kirwawyj[4]).

Що до співзвуків, **п** звучить як **б** у слові **столпъ** (stowb), **р** як **л** в іменнику **сребро** (sribło), **д** і **т** мішають ся (**доптати** — toptaty), **з** звучить як **дз** (**звонъ**), **ж** як **дж** (**жаворонокъ**—dżeworonok), **ж** як **з** (**желѣзо**), **с** як **ш** (**салашь**), **ц** як **ч** (**цѣрь**), **ч** як **ш** (**корчма**), **с** як **ш** (**доска**), **кѹщъ** = kus't, **что** = szto або szczo, **г** вимовляєть ся як **ґ** (**господарь**) і в чужих словах, **к** як **ґ** (**слимакъ**), **к** як **х** (**крестъ**), **х** як **к** (**хорѹговъ**), грубе **л** як **в** перед співзвуком (**желтый**), перед

[1]) ibidem, стор. 173—174. [2]) ibidem.
[3]) ibidem, стор. 175—176. [4]) ibidem, стор. 177.

ъ в закінченню іменників і скорочених прикметників (бѣлъ, колъ) і в муж. р. одн. мин. ч. дієслів на ати, яти, ити й ѣти (гадалъ), а опускаєть ся л у деяких словах (солнце) і в муж. р. одн. мин. ч. дієслів на ти й чи (гти — кти). Але Вагилевич радить в таких разах писати л[1]).

Коротенька четверта частина обіймає науку про прозодію, яку розділив на: наголос і міру. Що тикаєть ся першого, „przycisk pojawia się w małoruskim języku na ostatnej zgłosce", а що до міри, довгими самозвуками е: а, ѣ, ю, ы, середніми: л й я, а короткими: є, и й о. Як у клясичних мовах, здовжають ся в українській мові короткі самозвуки перед двома співзвуками й перед й. В зложених словах, при відміні іменників, прикметників і дієслів перескакує міра, а рівнозвучні слова стратили міру, щоби оминути двозначність[2]).

Ціла вартість граматики Вагилевича в зібранню фонольоґічних прояв нашої мови в Галичині, хоч і тут досить непорозуміння і помилок. У самім тексті граматики Вагилевичеві тілько взірці і то в части, проче се переклад граматики великоруської мови Ґреча, а не розумним використаннем граматики Востокова, за що уважав її доброю Дідицький[3]). А преціньзарозумілий на свої наукові праці Вагилевич привязував велику вагу до своєї граматики, як виходить із листів до Срезневського та до Востокова. „Моя грамматика если понравится на Руси, писав він до першого, то прошу Васъ постаратися о переводчика на великорусскій языкъ. И я такожь буду собѣ за повинность почитати, роздати свое сочиненіе своимъ собратіямъ ученымъ на Руси, разъ черезъ вдяку, а потомъ что они то найлучше будутъ умѣли оцѣнити"[4]). В иншім листі питав Вагилевич Срезневського, чи не може передати через нього своєї граматики Максимовичеви, Метлинському, Костомарову, Востокову та Ґречови, „першимъ для побратимства, а послѣднымъ яко (своїм) учителямъ"[5]).

В листі до Востокова, де писав, що „одинъ только" Востоков може справедливо оцінити його граматику, відмітив Вагилевич сам деякі недостачі своєї праці: „Или пригодится до чего моя Грамматика, или нѣтъ, писав, объ этомъ мнѣ не толковать, но и теперь признаюсь въ нѣсколко ошибкахъ. Такъ де говорю вообще о южно-

[1]) ibidem, стор. 177—179. [2]) ibidem, стор. 179—181.
[3]) Дідицький, Михаилъ Качковскій, стор. 77.
[4]) Др. І. Свєнціцький, Матеріалы, І, стор. 176.
[5]) ibidem, стор. 184.

русскомъ языкѣ, замѣчая что то о древнемъ нарѣчіи, я не имѣлъ яснаго понятія объ усѣченіи вида неопредѣленнаго. Въ таблицы же буквъ я назвалъ и і а і ніже, но должно быть противно, какъ явствуетъ зъ названія ы (ери). На послѣди при первомъ спряженіи число 21—28 належитъ между неправильные глаголы. Но это есть только пріуготовляющимъ сочиненіемъ до „Статтій о Южнорусскомъ языкѣ“(,), коими я занимаюсь отъ 1841 г. Одна статья „О Нарѣчіяхъ“ въ сокращеніи напечатана мѣсто предисловія въ Грамматикѣ. При чемъ я очень худо расписался о Кіевскомъ нарѣчіи, слѣдуя извѣстіямъ полученнымъ мною отъ Г. П. Лукашевича(,) издателя Малороссійскихъ и Червонорусскихъ пѣсенъ и думъ, и вынимая что то и самъ зъ сочиненіи Малоруссовъ. При томъ въ статіи „Сравненіе съ сродными языками“ желаю что то сказать о языкѣ сѣверноруссномъ древнемъ и нынѣшнемъ, какъ о прочихъ Словенскихъ. Я узналъ отъ Г. Лукашевича(,) что въ Кіевскомъ нарѣчіи есть разнорѣчія Сѣверское, Курское, Овруцкое и Черноморское, равно какъ зъ Сахарова, Шафарика и прочихъ о Сѣверноруссныхъ нарѣчіяхъ и разнорѣчіяхъ“[1]).

Як не знав Вагилевич великоруської мови, доказом чого його лист до Востокова, так і не вчив він у своїй граматиці живої народньої мови, але мови, яка наслїдком неприродної нашій мові етимольогії та через збогачуванне її староруськими елементами, церковно-славянїзмами, великорусизмами та польонїзмами запанувала в галицькій Україні на якийсь час. У своїй граматиці вступив Вагилевич на ту дорогу, проти якої протестував в початках зносин з Погодіном. Недостача ясного розуміння відносин української мови до польської і великоруської, нахил до правописи, якою писано в нас в 16 і 17 віках, безцеремонне натяганне української звучнї, морфольогії і складнї до законів великоруської мови, змішанне живої і староруської мови — се все зробило його граматику підручником макаронїзму[2]), який вигнав на довший час живу мову

[1]) Переписки А. Х. Востокова въ повременномъ порядкѣ съ объяснительными примѣчаніями И. Срезневскаго (Сборникъ статей читанныхъ въ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. т. V, в. 2) стор. 376—377. Лист з 28 грудня 1845 р.

[2]) Говорячи про граматику Вагилевича, пише в замітцї Огоновський, що „в житєписи Івана Вагилевича каже Павлин Свєнцїцький, що граматика Вагилевича вважає ся за найлучшу“. (Огоновський, op. cit. стор. 146). Справдї в житєписи Вагилевича (Siołо. I, стор. 86) автор (статя непідписана, може походити й від иншого співробітника) кладе на першім місцї граматику, „do dziś za najlepszą uważaną“. Та сам Свєнцїцький дивив ся критично на граматику Вагилевича. В непідпи-

з нашої публіцистики, літератури й науки. У своїй ідеї розвивати українську мову на історичній підставі зійшов ся Вагилевич мимохіть з пізнійшими прихильниками „историческихъ началъ“ і пішов в розріз з молодечими ідеями. В такійже штучній мові написав Вагилевич граматику для народніх шкіл, яка по нині зберігаєть ся в рукописи.

XI. Мала граматика Теофана Глинського з 1845 р. і „Начальныя правила малорѳсскои Грамматики“ Вагилевича з 1846 р.

Найблизші дві граматики української мови були випливом обіжника львівської консисторії з зазивом до укладання шкільних підручників в українській мові. Обіжник підносив потребу між иншими книжками „eine kurze ruthenische Grammatik nach Art der polnischen: początki Grammatyki języka polskiego zu verfaßen“. Граматика мала „bündig und jeder Weitschweifigkeit entfernt seyn“. Вироби треба було предложити консисторії до 1 листопада 1845 р.[1]).

саній статї „Z powodu broszury „Słowa“ „W adin czas nauczit'sa małorusinu pa wielikarusski“, якої взірці чистонародньої української мови зраджують як автора Свєнціцького, ось що відповідає авторам брошури, які свої задушевні бажання заслонювали граматикою Вагилевича: „Wagilewicz, zkądinąd wielce zasłużony Słowiaństwu, pod względem językowym grzeszył bardzo i śmiało to mówimy, więcej zrobił złego, aniżeli „Słowo“ i Matica! Uroiwszy sobie, że język ruski da się rozwinąć tylko na gruncie historycznym, zerwał zupełnie z życiem, i jął się obumarłych form języka cerkiewnego, które do swych pism wprowadzał; a ponieważ używał czcionek łacińsko-polskich i miał opinię niczem nie poszlakowanego, uśpił baczność wrogów moskwicyzmu, i tenże moskwicyzm językowy szerzył pomiędzy rusinami“. (Sioło, III, стор. 124). А що на гадку Свєнціцького великоруська мова повстала з церковної (sic! автор мав певно на думці велику скількість елєментів церковно-славянської мови в великоруській), Вагилевич переношеннєм таких елєментів на ґрунт української мови — московщив її. Тому „gramatyka Wagilewicza nie uczy języka ruskiego, ale służy utopjom zacofanych, którzyby chcieli powstrzymać rozwój mowy ludowej nałożeniem jej pęt cerkiewszczyzny, prostą drogą wiodącej do zmoskwicenia języka“ (Sioło, III, стор. 124—125). Такий самий погляд висказує і в оглядї рукописий, які полишили ся по Вагилевичеви: „Na ile więc Wagilewicz w badaniach językowych szedł śladem starej ruszczyzny, natyle był w błędzie i szkodził sprawie wyrabiania się języka ludu, dopomagając moskwicyzmowi — ale go o grzeszne pomawiać tendencje nie godzi się“. (Sioło, III, стор. 161).

[1]) Додатки. 13. Зазив львівської консисторії в 1844 р. до укладання шкільних підручників.

Вірний своїому зобовязанню прислав 27 серпня 1845 р. свій виріб до львівської консисторії богородчанський парох Теофан Глинський[1]). Тому, що не мав нагоди видіти книжки, порученої консисторією на взорець що до мови (біблійної історії), питав Глинський консисторію, чи годить ся на його правопись, через яку „das Lesen und Schreiben der ruthenischen Sprache unendlich erleichtert werde; weil hier einem jeden Buchstaben sein eigener ausschließlicher Laut beigelegt wird, mithin alle die verschiedenen Regeln und Ausnahmen, welche bei der Schreibart der slavischen Sprache vorkommen, wegfallen". Преціньь заміром консисторії є поширити народню освіту через вивченнє читання і писання. Автор увів до граматики народню мову, бо й иншої мови в Українців не знає, „indem auch die gebildeten bei den Rutheniern keiner anderen Umgangssprache sich bedienen als der Volkssprache; es ist aber die erste und wichtigste Regel jeder Grammatik: Schreibe so(,) wie die gebildeten Leute sprechen". Як що консисторія згодить ся на таку правопись і мову, автор обіцяв переложити на українську мову й инші підручники, згадані в обіжнику[2]). 2 лютого 1846 р. відписала консисторія до Богородчанського шкільного надзору, що „ist nicht in der Lage sich über diese Schreibart (Глинського) schon dermalen auszusprechen", й вправила признанне Глинському за працю над піднесеннем рідньої мови. Так відповіла консисторія Глинському, а тимчасом ждала на инший виріб, бо поручила написати потрібну граматику Вагилевичеви. Можна се твердити на основі заяви самого Вагилевича при

[1]) Теофан Глинський умер 17 цвітня 1893 р. в 87 р. житя, а 64 священства. Брав живу участь в народнім русі, належав до українських товариств, передплачував українські часописи та засилював їх дописями тай практичними поучаючими статями. Від першого розбудженя літературного житя в галицькій Україні був сторонником строго-фонетичної правописи. За такою правописею заявив ся також на зїзді „руських ученых" в 1848 р., задля чого зазнав чимало лиха. В тім напрямі писав статї в часописях і бували хвилї, що він сам один пропаґував таку гадку в часописях, за що сипали ся на нього громи. Одначе Глинський стояв твердо при своїм до кінця житя і не писав инакше, як тілько радикально-фонетичною правописею. Що більше, коли тілько яке видавництво почало виходити етимольоґічною правописею, присилав зараз письмо, в якім заклинав, аби друкувало ся фонетичною правописею. Був одним із перших і дуже щирих членів тов. „Просвіта" й одним із нечисленних, які при народніх стремліннях видержали чесно й бодро до кінця житя. (Дѣло, 1893, ч. 76, Правда, 1893, стор. 232).

[2]) Додатки. 14. Глинський посилає львівській консисторії свою граматику.

пересилці рукописи 13 липня 1846 р., що він предкладає граматику „ad mandatum“ консисторії[1]).

Граматики Глинського та Вагилевича се два документи, що показують наглядно, який напрям шкільних підручників давила консисторія і не допускала, а який попирала всіми силами. Тому попри імена авторів як граматиків цікаві сї два вироби навіть для історії нашого шкільництва. Граматика Глинського має заголовок „Ґраматика мала рѫского ꙗзыка длѧ шкѡл парафіал'ныхъ в' Галыциѣ[2]). Складаєть ся зі вступу, двох частий і додатку.

В першім роздїлї вступу говорить „о писменах (азбѫцѣ) складах, словах“, в другім „о частех мови (паѵ̈ках)“. При азбуцї зауважано, що „писмена ѕ, ѿ, ъ, ѱ і ѯ, іно в' славен'ских писмах і книжках уживают сѥ, в' рѫскіѵ̈ мові без ных обіѵ̈ти сѥ можна“. Части мови такі: „імѥ річи (сѫществытел'ноѥ), імѥ прикладне (прилагател'ноѥ), імѥ числытел'не або личбовнык, заімок (містоімініѥ), слово часове, предімок (предлог), прислӧвце (нарічіѥ), спӧѵ̈ник (союз) і викрыкник (междометіѥ)“.

Перша часть починаєть ся викладом про „імена річи“, які „можѫт бѫти трѡѧкого родѫ: або мужеского, або жен'ского (жіночого) або нѣѧкого“. Числа називають ся „личба поѥдынча“ й „многа“. Відповідно до трьох родів „тра ѥ форми відмінних спадкованѧ“. Мужеські іменники „ѥнакше сѥ відмінѥют закѡнчені на а, ѥнакше закѡнчені на о, ѥнакше закѡнчені на двоѥгласне, на мѣхке согласне, на ч, ш, щ і на тверде согласне“. Взірці: „Павло, злодѣѵ̈, коваль, брат, бык, птах, ключ“. Відміна народня, діялѥктична, отже прим. „коваль, ѥ, еви, ѥ, ю, ем, іом, ы, еви, мн. ковалѣ, ѣв, ѧм, ом, ѣв, ѣ, ѧми, ѧх“. Уваги до деклїнації відмічують появу у в 5 відм. в іменників „тато та закінчених на ко, к, х, ч і р“, рівність 4 відм. 1 або 2 відм., появу у в 2 відм. зам. а, є, я, щезненнѣ в дальших відмінках о й е, яке стояло в 1 відм., переміну г на ж і ц та декуди к на ч в 5 відм. Взірці відміни жіночих іменників: „шыѧ, недѣля, книжка, тѣнь, мыш, церков“, а середніх іменників: „колесо, поле, вімѧ, теля і мостове“. Відміна такаж, як і мужеських. Жіночі іменники, які мають о в останнїм складі, опускають його в дальших відмінках „кромѣ мылость, бров і всѣх імен виображен-

[1]) Що Вагилевичеви поручено написати граматику „по малорусски для школъ сѣльскихъ“, до сього признав ся він у листї до Срезневського. (Др. Свѥнцїцький, Матеріалы, ч. V, стор. 181).

[2]) З огляду на короткість граматики Глинського а потім на час, імя автора, правопись і діялѥктичну закраску граматики друкую її в цїлости в додатках під ч. 15.

них", а 5 відм. закінчених на мєхке самогласне" кінчить ся на е (заѕѕлє — заѕѕле)". „Око" має у множині: „очы, очеѵ, иѵ, очом, ем, очы, очами або очыма, в' очех, ох".

При прикметниках подане степенованнє і відміна: „мѕдриѵ, а, е — іѵшиѵ, а, е, наймѕдріѵшиѵ, а, е". Числівники поділені на: „ґрѕнтові (основател'ні), порядкові(,) ґатункові і невиразні або нѣмкі". Далї йде відміна деяких числівників. Займенники є „розмаѣті: ѡ собысті, державчі (притяжател'ні), указюючі (указател'ні), питаючі, відносител'ні, непевні (неозначені) і возвратител'ниѵ"; дальше подані приміри на поодинокі ґрупи й їх відміна. Час дієслова є трояκий: „теперішниѵ, перешлиѵ або минѕвшиѵ і бѕдѕщиѵ". „Слово се відмінєє подлѕг розмаѣтих способів (наклоненыѵ)". Таκих способів є три: „способ означенiѵ (наклоненіє изявител'ноє), неозначенiѵ і розказюючиѵ". „Способ звєзюючиѵ (сослагател'ноє)" не вживаєть ся у нашій мові. Крім тих способів є ще в дієсловах „причастіє (імєслов)". Дієслово може бути або „чинне, дѣйствителне, або сострадателне, або нѣмκе (слова нѣмкі виражают іно(,) же річ ѥκа є, або єѣ стан, приміот), або заімкове, або безособисте, або посилкове". Далї дїлять ся дієслова на „несовершенні" і „совершенні". Конюґація зачинаєть ся відміною помічного дієслова „бѕти", отже: теп. ч. ѥ є (єст), ты є. вон є, она є, оно є (єст), мы є, вы є, ѡны є (сѕт), мин. ч. бѕвим, лам, лом, бѕвись, лась, лось і тим робом переведено цїлу відміну. Недовершені дієслова мають три „формы"; до першої з них належать дієслова на: аю, ию, ыю, єю, ію, бѕ, дѕ, нѕ, зѕ, сѕ, тѕ, также єдноскладові на рѕ", до другої „закінчені на ѕю і юю", а до третьої „закінчені на ею, ою, жѕ, рѕ, чѕ, шѕ, щѕ, бю, вю, зю, лю, мю, ню, пю". Взірці: маю, купую, лежу". Відміна діялєктична, як і взірців довершених дієслів: „ѥ накрывим, перетан'цювавим, відлежывим і плюнѕвим". Крім правильних дієслів „много є в' рѕскоѵ мові слов нефоремних". Навів їх автор досить богато; не вичислюю їх, бо цікаві найдуть їх у додатках, де друкуєть ся граматика Глинського в цїлости.

Друга „наѵка" займаєть ся невідмінними частями мови, а додаток говорить „ѡ писовни або належитом писаню". Науку правописи подїлив автор на три питання: де класти великі букви, „котрыми писменами кожде слово писати" та „де класти знакы писарскі?" Найперше правило правописи: „Пишы так кожде слово ѥκ го люде мѕдріѵші (доброѣ вимови) вимовлєют". У правилах писання ѥ і ѧ, ѡ й о слідний вплив ортоґрафічних приписів із граматики церковно-славянської мови, звідки й походить кілька граматичних термінів Глинського. Назви знаків перепинання ось які:

„штрих (запѧтаѧ), кропка (точка, пѹнкт), дві кропки (двоѣточіе, два пѹнкти), кропка зо штрихом (штрихпѹнкт), знак питанѧ, знак викрыкѕ, знак вмістытел'нйѵ („). Тут зачислив Глинський й оксію, дві точки (¨), „ѣрчик (ˈ), „іорчик (ъ), знак (й) і знак роздїлу (-). Згадано також про церковно-славянську титлу та словотитлу.

Взірцем при писанню граматики були для Глинського „Początki grammatyki języka polskiego“ (Львів, 1826) (Корчинського), які так само складають ся зі вступу о двох роздїлах, двох частий про відмінні і невідмінні части мови та з додатку про правопись. Граматика Глинського є в великій части перерібкою а декуди навіть перекладом сеї польської граматики, прим. у Глинського стоїть: „Річ або є жиюча (животна) н. п. кѡнь, кѹрка, або нежиюча н. п. вода, камінь, слон'це, дуб. Є она часом в' самій річи на світѣ, можна ю видѣти, дѡткнѹтисѧ(,) порахѹвати, н. п. кѡнь, звіэда, вітер; часом собі іно виставлѣем ѩкби така річ бѹла на с'вітѣ, а тим часом є то іно приміот ѡсобы або річи н. п. мѹдрость, високость, справедливѡсть.

Анальоґічне місце в згаданій польській граматиці звучить: „Rzecz albo iest żywotna, żyiąca (lebendig), n. p. koń, wróbel, albo nieżywotna, (leblos), n. p. śniég, woda.

Jest ona czasem istotnie na świecie (ist selbstständig): można ią widzieć, słyszeć, policzyć, dotknąć się iéy; n. p. gwiazda, wiatr, koń, pies. Czasem wystawiamy sobie tylko, iakoby rzeczywiście była (selbständig gedacht), gdy ona iest tylko przymiotem osób lub rzeczy. N. p. mądrość, sprawiedliwość, wysokość“[1]).

Возьму иншій приклад. Глинський: §. 5. Уміти відмінети іме річи стосовне до тих семох питань, значыт го спадкѹвати, н. п. 1. сп. хто тѹ є? брат Павло! 2. Чиѧ то хѹстка? брата Павла. 3. комѹ подати книжкѕ? братѹ Павлови, або братови Павлови. 4. когось видѣв? брата Павла. 5. кличучи мовит сѥ, брате Павле! — 6. ким сѥ с'вѣдчыш? братом Павлом. — 7. в' кім дѹфаеш? в' братѣ Павлѣ.

§. 6. Не всѣ імена єднаково сѥ спадкѹют. Тры є формы відмінних спадкованѧ. До першоѣ формы належат всѣ імена мѹжеского родѹ — до дрѹгоѣ жен'ского — до третоѣ нѣѧкого“.

Наведений цитат се майже дословний переклад з польського оригіналу: „§. 7. Spadkować rzeczownik (ein Hauptwort abändern), iest to umieć go zakończać według tych siedmiu pytań w każdéy liczbie.

[1]) (Корчинський): Początki grammatyki języka polskiego, Львів, 1826, стор. 9.

N. p. 1. Kto tu iest? Brat Paweł. 2. Czyia to chustka? Brata Pawła. 3. Komu podać książkę? Bratu Pawłowi. 4. Kogoś widział? Brata Pawła. 5. Wołaiąc mówi się: Bracie Pawle! 6. Kim się świadczysz? Bratem Pawłem. 7. W kim ufasz? w Bracie Pawle.

§. 8. Nie wszystkie rzeczowniki spadkują się według iednéy formy. Mamy trzy formy spadkowania (Abänderungsarten). Do piérwszéy należą rzeczowniki rodzaiu męzkiego; do drugiéy żeńskiego, do trzeciéy niiakiego"[1]).

З польської граматики переймив Глинський богато польських граматичних термінів а дальше й польських слів і конструкцій. Сю саму граматику взяв за основу й Вагилевич при писанню своєї граматики п. з. „Нача́льныя правила малорѕ́сскои Грамматики"[2]), хоч заголовок її запозичений у Ґреча. Друком мала вийти анонїмно, як показує „Предисло́віе" до неї, в якім покликуєть ся на граматику Вагилевича як на чужий, а не свій твір. Ось воно: „Малорѕ́сскій язы́къ(,) котры́мъ говóрятъ окóло 13 милліóновъ Словéнъ обита́ющихъ въ Импéріи Рѕ́сской и Ракѕ́сской (то есть въ Галúціи и Оу́грахъ), та́кже не вели́кое число́ въ Молда́віи и Болга́рахъ, отзнача́ется, при изоби́ліи словъ, торóнкою мя́гкостью и гнѕ́ткостью. Одна́къ зъ причúнъ, котры́ толкова́ти тѕ́тъ не мѣ́стце, онъ есть дóси необра́зованный; и лише́ что въ ны́нѣшнемъ сто́лѣтіи появи́лися въ немъ немно́ги сочине́нія по пре́дметамъ Теоло́гіи и Поэзіи, а на́вѣть Филоло́гіи. Каса́тельно послѣ́днеи пе́рвое мѣ́стце занима́етъ А. Metлѣ́нскій. На́вѣть изда́нны Грамма́тики: Павло́вского (1819), Лѕ́чкая (1830), Левúцкого (1834) и Вагиле́вича. Цы мно́го они́ до изъѕ́чéнія языка́ приго́жны, толкова́ти боу́детъ изли́шнимъ; для то́го что сосло́віе читате́левъ число́мъ наибольшее, то есть про́стый на́родъ, на́йбы и про́то, что они́ въ чѕ́жúхъ языкахъ изда́нны, принебре́женный, а́бо совсѣ́мъ забы́тый. Отже се́я нѕ́жда да́ла ми потѕ́ка написа́ти: „Нача́льныя пра́вила малорѕ́сскои Грамма́тики", де я, по возмо́жности, стара́лся оучини́ти поня́тнымъ изъоуче́ніе языка для про́стого на́рода. Ладъ въ мóемъ сочине́нiи я заде́ржалъ тотъ же, что есть въ Грамма́тицѣ Вагиле́вича, про́то, что онъ есть бóльше практи́ческій, а для свóей ортогра́фіи са́мый про́стый и ле́гкій. Одна́къ

[1]) ibidem, стор. 11.

[2]) У бібліотеці „Наук. Тов. ім. Шевченка" у Львові зберігаєть ся також копія сеї граматики, але неповна. Передав її бібліотеці др. Маковей, що найшов сю рукопись межи паперами Григорія Воробкевича. Тут усього 112 параґрафів, а вглядно ще менше, бо недостає карток у середині з §§ 25—41. Передмова до сьої рукописи в дечім відмінна від тої яка находить ся в рукописи митрополичої реґістратури.

и оу мѣне сѣть дѣякія отклоненія вопрѣки Г. Вагилевичѣ, особенно въ Глаголѣ".

Вагилевичева правопись, по його непорозумінню „дуже проста й легка", звісна вже з огляду його друкованої граматики, а яку зрозумілу граматику написав для народу, покаже розбір його рукописної граматики. Початок „введенія", се вирівок „wstępu" польської граматики:

Вагилевич: § 1. Кождый языкъ складаетсѧ изъ словъ (Wörter). Въ словѣ есть одинъ або бо́льшо слоговъ (Sylben); н. пр.: Богъ го-сподь со-зда-тель все-лен-но-и. Слогъ же состоитъ изъ одного або бо́льше бѣквъ (Buchstaben); н. пр.: панъ о-тѣцъ, гро-ма-да.

Początki: §. 2. Każdy ięzyk składa się z słów (Wörter). W słowie iest iedna lub więcéy syllab, czyli zgłosek (Sylben). N. p. Bóg, wi-dzi, uczyn-ki, na-sze. Syllaba zawiéra w sobie iednę lub więcéy liter, czyli głosek (Buchstaben) N. p. U-pa-try-wać[1]).

В тім дусї переробив або переклав Вагилевич дальший польський текст про великі і малі букви, самозвуки та співзвуки й їх подїл. Як „głoski polskie iednako się zawsze wymawiaią"[2]), так „бѣквы малорѣсскія всегда постоянно произносятся". Мимо такого твердження виїмки досить численні, бо е виговорюють ся як ѣ, а о як і в чотирох випадках (крім звісних правил уже з друкованої граматики: е як ѣ в мин. часї дїєслів на ти (чи) (берéгъ, текъ), а о як і в прик. сп. т. ч. (стой), а з тих виїмок є знову деякі виїмки. Що Вагилевич розминав ся з цїлию, написати граматику української мови для широких кругів народу й для учеників народнїх шкіл, доказом сього не тілько штучна та страшна мова його граматики, але й її уклад. Він опускає з азбуки непотрібні букви: ѕ, ѡ, ѥ, ѧ, ѫ, ѭ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ, бо „межи ними греческія (ѡ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ) кажется лише приняты для изъображенія чиселъ", але доказує, що „прочія маютъ свое значеніе навѣть и теперь еще въ Рѣсскомъ хотя мѣстно"; ѕ вимовляєть ся нераз як дз, ѧ і ѫ чути в деяких словах мешканців Карпат і підгіря[3]). За приміром польської гра-

[1]) (Корчиньскій), op. cit. стор. 5.

[2]) ibidem, стор. 7.

[3]) Невмістним є у сій граматиці і дальший отсей екскурс: тѣтъ ещѐ дѣчто о произношѐніе (!) бѣквъ: г произно́ситсѧ якъ нѣмецк. h u g, пе́рвое есть о́бщимъ, послѣдное то́лько въ чѣжи́хъ слова́хъ; н. пр. гавра, га́зда, гахъ, гвалтъ, гелѐта, гнипъ, грѣнтъ. Произношѐніе сѐе бы́ло пре́жде о́бщи́мъ, ꙗкъ ꙗвно зъ вида́ сѐи бѣквы, писа́нье словъ малорѣсскихъ Гре-

матики розбирає значінне слів, але на вправку з оригіналу Слова о полку Ігоревім. Докінченне вступу переклав Вагилевич з польської граматики. Термінольогія давня.

Перша частина про морфольогію чи „словопроизведéніе“ розпадаєть ся на девять глав відповідно до девятьох частий мови. Вступні уваги про іменник переложені з польської граматики, тілько часто приміри инші:

Вагилевич: Колú сѫществúтельное имя означáетъ лишé однѣ осóбѣ, речь, áбо однó мѣстце называ́ется собствéннымъ (eigener Nahme); н. пр.: Беры́нда, Надѣ́ра; Кіевъ, Львовъ; Днѣ́стеръ, Прѣтъ.

Колú сѫществúтельное имя означáетъ мнóжество осóбъ, рéчíй и мѣстецъ до сéбе подóбныхъ называ́ется нарицáтельнымъ (Gattungsnahme); н. пр.: человѣкъ, рѣкá, горá, селó, цéрковь.

Собирáтельное имя́ (Sammelnahme) обóймаетъ въ однóмъ

Początki: §. 4. Gdy rzeczownik iednę tylko osobę, rzecz lub mieysce iedno znaczy, zowie się wyrazem własnym (eigener Nahme). N. p. Tarło, Skarga, Wiédeń, Lwów, San i t. p.

Rzeczownik, który znaczeniu wielu osób, rzeczy, mieysc do siebie podobnych służy, iest wyrazem pospolitym (Gattungsnahme). N. p. rzemieślnik, miasto, rzéka i t. p.

Zbiorowy wyraz (Sammelnahme) wiele rzeczy iednakich w znaczeniu swém obeymuie. N. p. lud, trzoda, pospólstwo[1]).

ками и Латúнниками съ г чéрезъ g, и чáсте оупотреблéніе g нáмѣсть h жúтелями рѣ́сскими карпáтского гóря и подгóря; н. пр. брязгъ, гáбати, гóвѣти, госпóдарь, грѣнь, дробевгъ, мáгѣра, мóзогъ, рóзга, чѣ́гля. Для тóго коли конéчне идéтъ о отдáнье бѣ́квы g, абы́ оустерéчися отъ чѣ́дныхъ ґ и g, пúшется кг. Оу и ѣ есть грéческое пúсанье однóи бѣ́квы, хоть мóже бы лѣпше бы́ло писáти по старорѣсски у. Также ꙗ и я опять есть двóйное писáнье бѣквы однои, тепéрь нáмѣсть нéи оупотребля́ется не сóвсѣмъ прикмéтно я — лѣпше бы́ло бы писáти ꙗ; тóже и ѥ нáмѣсть е, налúшнимъ бы зробúло э. ы есть двоегла́сная, въ старинѣ писáлася ъı (ер-ы), произноси́тся онá ꙑкъ о и й, по сжáто, у Лéмковъ и оу Бóйковъ; н. пр. зыкъ, кобы́ла, ры́ба (зойкъ, кобóйла, рóйба), а вообще посрéдно мéжи польск. і и у; и тѣтъ мóже лѣпше бы бы́ло писáти по старорѣсски ъı. Въ азбѣ́ку, Богъ знáетъ ꙑкъ, заблѣка́лася щ, тúтла зъ ш и т ($\frac{ш}{т}$), свóйственна староболгáрскомѣ язы́кѣ на змягчéніе t, рóвнож(к)ъ ж на змягченіе g; придéрживанье онóи немало мѣшáетъ извѣчéніи замѣнéніи бѣквъ; н. пр.: кощавый, ищу (кость, искъ); въ тóго вúдно, что язы́къ малорѣсскій не требѣ́етъ новы́хъ бѣквъ: ă, ĕ, ŏ, â, ê, у и ĭ; бѣдéтъ стары́хъ дóси“.

[1]) (Корчиньский), op. cit. стор. 10.

сло́вѣ мно́жество однороднихъ пре́дметовъ, н. пр.: во́йско, гро-ма́да, че́реда, дѫ́бье, камѣ́нье.

Деклїнацій три; взірцями на муж. р. „панъ, дѫ́бъ, князь, ѥ́сень, зло́дѣй, гай“, на жін. р. „доба́, ни́ва, ка́ня, доля́, свѣ́сть, кость“, а на сер. р. „вино́, по́ле, теля́, имя́, не́бо“. Неправильні: „мѣщанинъ, ма́ти“. Замітки Вагилевича до взірців деклїнації іменників, виснувані з взірців його друкованої граматики, в рукописній граматиці цїлком не на місці, бо подають тілько самі окінчення, дуже часто неправдиві (прим. що іменники на це кінчать 1 відм. мн. на ы) без відповідних прикладів. Неправильна відміна не обмежуєть ся на повищі два іменники, бо крім того вичислено тут богато відступлень від правильної відміни, в чім ішов Вагилевич або за граматикою Ґреча або за своєю друкованою, коли прим. кінчить 1 відм. мн. жіночих іменників на сть на щі, або за польським первовзором в замітках про відміну чужих імен, передусїм грецьких, латинських, жидівських і нїмецьких імен власних. За останньою граматикою говорить про іменники, що мають тілько одно число, а дальше про здрібнїлі і згрубілі іменники.

Розділи про прикметник, числівник і заіменник уложені на підставі польського первовзору, друкованої граматики з 1845 р. і звісної граматики Ґреча. Прикметники відміняють ся після трьох видів; „до пе́рвого ви́да принадле́жатъ съ по́лнымъ оконча́ніемъ, до вто́рого съ оусѣче́нымъ, до тре́тьего же притяжи́тельныя“. Що прикметники сеї граматики часто далекі до народнїх, показують взірці їх відміни: „весе́лый, весе́лая, весе́лое, мн. весе́лые, весе́лыя; си́ній, си́няя, си́нее, мн. си́ніе, си́нія; весе́лъ, весе́ла, весе́ло, мн. весе́лы; синь, си́ня, си́не, мн. си́ни; пе́сїй, пе́сья, пе́сье, мн. пе́сьи“. До цїлости достроюють ся замітки про староруську деклїнацію прикметників. Глава про числівники повна таких форм, як одна́жды, два́жды. Взірцї заіменників ті самі, що й у друкованій з виїмкою взірця „оный“, замісць чого є тут, як в Ґречовій граматиці, „самъ (ы́й), сама́ (я), само́ (е), сами́“. Замітки про двійне число старо-руських (так у більшости випадків називає Вагилевич усе, що підходить під термін „церковно-славянський“) заіменників й инші його розумовання на тему зложення заіменників дають дальший доказ, як мало здавав собі справу Вагилевич з призначення його праці. Граматика Ґреча полишила зі згаданих трьох глав найбільші слїди в розділї про заїменник, де місцями просто відписував Вагилевич:

Вагилевич: Мѣстоименіе (Fürwort) есть часть бесѣды заступающая мѣстце имени предмета; н. пр.: я пишѫ, ты ходишь, онъ сидитъ; ты видишь себе въ зеркалѣ.

Ґреч: Мѣстоименіе есть часть рѣчи, поставляемая вмѣсто имени предмета; напримѣръ: я пишу; ты ходишь; онъ сидитъ; ты видишь себя въ зеркалѣ[1]).

В подібний спосіб переробив Вагилевич і поділ заіменників. З Ґреча відписав також Вагилевич дефініцію дієслова:

Вагилевич: Глаголъ (Zeitwort) есть часть бесѣды, выражающая дѣйствіе або состоянье предмета; н. пр.: ꙗ пишу, ти ходишь, онъ спитъ, дерево зеленѣетъ.

Ґреч: Глаголъ, есть часть рѣчи, выражающая дѣйствіе или состояніе предмета; напримѣръ: я пишу; ты ходишь; онъ спитъ; дерево зеленѣетъ[2]).

Поділ дієслів на корінні, похідні і зложені взятий з польської граматики, дальший поділ дієслів на діяльні, страдальні і т. д. скомбінований на основі обох граматик, польської і друкованої з 1845 р. а властиво граматики Ґреча, яка ставала дуже в пригоді Вагилевичеви, бо звільняла його від перекладу польського тексту на мову його граматики. Згадані два жерела лягли в основу й дальшого викладу про дієслово крім порівнань з староруською конюґацією чи з иншими славянськими мовами. Як у польській граматиці зачинаєть ся конюґація відміною помічних дієслів „jestem і mam“, так і в Вагилевича, тілько з відсилками до староруської конюґації. По відмінї помічних дієслів, переповненій ненароднїми видами, йдуть три конюґації (в польській граматиці чотири), а яке дієслово належить до якої конюґації, вказує окінченнє 3 ос. одн. т. ч.: до I кон. на -етъ, до II кон. на -итъ, до третьої на -аетъ і -яетъ, „котры однакъ сокращаются на: атъ и ятъ або а и я“. Взірці: „чѕти, говорити, гадати“. А що в польській граматиці „obfita iest forma druga w nieforemne“ й автор наводить „wypis większéy ich części tylko“[3]), тому й у Вагилевича є „въ малорѕсскомъ языкѕ неправильные глаголы“ й він містить „для назчѣнія выписъ неправильныхъ глаголовъ, межи котрыми есть и правильные, въ де чемъ несходствующіеся“. Ось они: „бити, блюсти, бороти, бости, боятися, брати, брести, брехати, брити, вѣяти, верѣчи, вести, вѣяти, гибсти, гнати, гнести, гребсти, грасти, дати, дерти, драти, дѣти, дѣяти, звати, жати, ждати, жерти,

[1]) Ґреч, op. cit. стор. 34. [2]) ibidem, стор. 39.
[3]) (Корчинъский), op. cit. стор. 45.

жечи́, жра́ти, пти́, каза́ти, ка́ятися, кла́сти, кли́кати, кля́сти, коло́ти, кра́сти, кра́яти, креса́ти, лелѣ́яти, лиза́ти, лѣ́ти, лѣчи́, ма́зати, мерти, ме́сти, моло́ти, мочи́, мя́ти, ора́ти, па́сти, пе́рти, писа́ти, пи́ти, пла́кати, плести, плы́сти, полока́ти, поло́ти, пра́ти, пря́сти, пѣ́ти, пѣ́яти, пя́ти, рва́ти, рева́ти, ржа́ти, рости́, свиста́ти, скака́ти, скꙋ́бсти, сла́ти, слы́ти, спа́ти, сса́ти, стоя́ти, сѣ́сти, те́рти, теса́ти, тка́ти, тя́ти, хлиста́ти, хотѣ́ти, цвисти, шибсти́, ѣ́сти, ѣ́хати“. Виходить, їх досить велике число й вони показують заразом, о яку мову розходило ся Вагилевичеви. Вкінці є мова про подвійні дієслова (болѣ́ю-болю́), про подвійний минувший час деяких дієслів (блиснꙋлъ-блисъ), про „глаголы предложные“ (обрѣ́ти) й „дробные“ (пити, пи́тки, пи́точки, пи́тоньки), що на думку Вагилевича вживають ся рідко.

По невідмінних частях мови, які переробив або просто відписав Вагилевич з граматики Ґреча, находить ся „Часть II“ себто „словосочине́ніе“. Ся частина граматики в цїлости є витягом відповідної партії друкованої граматики зглядно збором виписок і відписок з граматики Ґреча. Як що лишити на боці слїди польського первовзору в рукописній граматиці Вагилевича, можна з деякими застереженнями сказати про її цїлість, що се скороченнє його друкованої граматики[1]).

Мимо того, що граматика Вагилевича була написана страшною мовою і була підручником церковно-славянсько- та велико-руско-українського макаронїзму, віднесла ся 18 мая 1848 р. львівська консисторія до ґубернії з просьбою о затвердженнє Вагилевичевої граматики на шкільний підручник і виплату гонорара для автора в квоті 100 зр.[2]). Ґубернія запитала перемиську консисторію, чи надаєть ся граматика Вагилевича для тамошніх шкіл, і дістала відповідь, що, як що мала би ся граматика ввійти в уживанне, мусить автор її справити мову, бо „die Sprache dieser Grammatik scheint nicht überall die rein ruthenische zu seyn, denn bald ist sie durchwebt mit dem kirchenslavischen, bald geht sie ins russische über“[3]). Сю неприродність мови граматики відмітив у своїй рецензії Витошинський, що вказав також на деякі граматичні промахи Вагилевича. „Мова тои граматики, стоядо в сїй рецензії, не есть мова,

[1]) В листї до Поґодіна з 1846 р. писав Вагилевич, що небогацько скористав з продажі друкованої граматики та щойно виданнєм її скороченнє надієть ся „отобрати ождивеніе“. (Поповъ, op. cit. стор. 650).

[2]) Додатки. 16. Просьба львівської консисторії до ґубернії о затвердженнє Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник.

[3]) Додатки. 17. Перемиська консисторія пересилає ґубернії рецензію граматики Вагилевича.

якою у насъ просвѣщенныи Руссины говорятъ, мова чисто-русска, ино есть переплѣтана церковною и россійскою“[1]). З огляду на гадку перемиської консисторії переслав намісник Ґолуховський рукопись львівській консисторії, аби передала її авторови до справлення[2]). І рукопись і рецензія Витошинського дістала ся в руки Антона Петрушевича, що виготовив свої замітки про них, в яких домагав ся ще твердшої мови в граматиці, ніж була, та підносив великі заслуги Вагилевича, „co się tyczy uprawy naszego języka“[3]).

На щасте, граматика Вагилевича не вийшла друком. В місяць по жаданню намісництва, щоби автор справив рукопись, вийшло перше число „Дневника Рускаго“, орґану „Собору Руськаго“, що заснував ся для протиділання змаганням „Головної Руської Ради“, якої головний центр находив ся у св. Юрі. Вагилевич, що став головним редактором згаданої часописи, не міг числити більше на плечі львівської консисторії, а 1849 р. принїс три друковані граматики української мови инших авторів. Вагилевичева рукопись полишила ся сумним свідоцтвом споневірення Вагилевича народній мові і вступлення на дорогу обєдинителїв. Що в сій справі завважили дуже багато поради Поґодіна, не треба й сумнївати ся.

XII. Рукописні граматики Луки Слуґоцького, Івана Малицького, Гаврила Паславського та Миколи Щербановського. Друкована граматика Піхлєра.

1848 р. принїс повернене прав української мови в Австрії. Урадуваний, що „по 500 лѣтахъ подобало ся Богу повернути русскую народность“, постановив і вчитель головної школи в Золочеві зложити „вдячный поклонъ“ і принести „на отечества олтаръ своей можности офѣру“. Се чувство заставило його написати малу граматику для початкових шкіл у Галичині „конечне потребную“, яку прислав до львівської консисторії „до осужденїя и постановленїя“ з просьбою виробити йому дозвіл учення української мови в головних школах Золочівських за річним додатком 100 зр. до його платні 300 зр.[4]). Куземський переслав рукопись до розпорядимости „Ма-

[1]) Додатки. 18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича.

[2]) Додатки. 19. Ґубернія пересилає граматику Вагилевича для передачі авторови до справлення.

[3]) Додатки. 20. Рецензія Антона Петрушевича граматики Вагилевича.

[4]) Просьба походить з 21 липня 1848 р.

тиці", а нині зберігаєть ся вона в бібліотеці „Народного Дому" у Львові під ч. 181.

Ся книжечка малої 8⁰ має 6+93 записаних сторін. Її заголовок: „Мала ґрамматика галицко-руского ѧзыка до потребы шкôлъ народныхъ застосована, не тôлько длѧ дѣтей, але длѧ всѣхъ въ Галиччинѣ жителôвъ хотѧщыхъ въ короткости освѣдомити сѧ зъ рускôмъ ѧзыкомъ и письмомъ обôкъ польского письма въ рускôмъ нарѣчу, дуже пожитечна". Перед самим текстом граматики находить ся передмова, писана в Золочеві 20 липня 1848 р.: „Рускый ѧзыкъ, котрымъ не тôлько Русыны, але всѣ жители по селахъ и мѣстечкахъ въ Галичченѣ (в рівнобіжнім українськім текстї латинкою стоїть: Hałyczczyni) говорѧтъ, або го добре розумѣютъ, а котрымъ кирилица не приступна, потребуе (potrebuje) общо приступной ґрамматики, длѧ того прислужую сѧ народови мому маленьковъ ґрамматичковъ, котра и длѧ ума дѣтей стосôвна и длѧ тихъ, котри не маютъ часу або охоти мучити сѧ выликими и грубыми ґрамматиками, а хотѧтъ прецѣ освѣдомити сѧ зъ рускôмъ нарѣчомъ и письмомъ обôкъ лацѣньского всѣмъ славѧномъ знаного письма, дуже пожитечна. Дѣти родымого краю приносѧтъ зо собою до школы материну мову, котрой не потребуютъ сѧ учити, тôлько ю управлѧти и въ ґрамматичнѣ заключати выди; длѧ того сеѧ малаѧ ґрамматичка тôлько найпотребвїйшыи замикае въ собѣ правила.

Єжели добра хуть моѧ буде прыймена, вже совершенно нагороджень есмъ".

Як при передмові, так і при цїлім текстї граматики є рівнорядний текст український латинкою, інтересний хочби з того огляду, що краще віддає народню вимову (жители — żyteli, и длѧ ума дѣтей — i dla uma dițéj, найпотребнїйшыи — najpotrebnijszii, есмъ — jeśm). Де виступає ô, там заховане воно також у латинцї (tôlko).

„Часть I" граматики вчить „о буквахъ". Перша „увага" запримічує, що „ô, ô мающе надъ собовъ двоеточїе, або лучокъ вымовѧе сѧ въ середынѣ слова якъ ї, а на почятку (poczetku) якъ в" (кôнь — кінь, ôдъ — wid). Друга увага про вимову л каже вимовляти його „некогда якъ в." (волкъ — вовкъ, писалъ — писавъ). В третїй увазї говорить, що букви мають також значінне „числъ" або „лѣчбъ".

„Часть 2." „о частяхъ мови" розріжнює в українській мові „девять подѣлôвъ слôвъ, котрыи части рѣчи, то есть части мови сѧ называютъ". З них „перемѣннїи": „имя существительное або рѣчовникъ, прилагательное або якôсьть рѣчовника, мѣстоименїе, чи-

слительное, глаголъ, а „неперемѣннiи“: предлогъ, нарѣчiе, союзъ, междометiе“. Глави I—IX займають ся поодинокими частями мови. Рiд троякий, число подвiйне, „падежовъ сѣмъ“. Є „три способи падежованiя рѣчовникoвъ, котрiи назвемо залогами, то есть падежованiя формами“. Отже три деклiнацiї, одна на кождий рiд. Мужеськi iменники „людей и жiющыхъ рѣчей зъ малымы гденекуда ѳдмѣнами“ вiдмiняють ся пiсля „сватъ“: а, у (ови), а, е, омъ, ѣ, мн. сваты, ѳвъ, амъ, ѳвъ, ы, ами, ахъ. З поодиноких вiдмiнкiв зазначує автор: отче, сину. „Нежiющiи рѣчовныкы“ вiдмiняють ся пiсля взiрця „капелюхъ“: а, ови, хъ, у, омъ, ху i сѣ, мн. капелюхы, ѳвъ, амъ, ы, ы, ами, ахъ. Деклiнацiя жiночих iменникiв маѳ тiлько один взорець „сестра“ (6 вiдм. одн. сестрою (овъ). Вкiнцi взiрцем вiдмiни iменникiв середнього роду є „дерево“, але „око“ маѳ у множинi „очи“, „имя“ маѳ 2 i 3 вiдм. „имини“, мн. „имена“, а „теля“ маѳ 2 i 3 вiдм. „теляти“, мн. „телята“.

„Имя прилагательное“ „красный“ творить 1 вiдм. мн. „красныи“. Пiсля сього взiрця велить автор вiдмiняти всi прикметники, якi мають „три стѳпнѣ порѳвнанiя: положительный, сравнительный, превосходительный“. Так називають їх „ґрамматики рускi“, але автор при подаванню прикладiв степенованя називає їх просто: „першый, другый, третый“. „Мѣстоименъ естъ сѣмъ ґатункoвъ“: „лицныя, притяжательныя, указательная, вопросительная, возносительная, возвратительная, неопредѣтельная“. Вiдмiна займенникiв особових народня; увага до неї зазначує, що коли форми: „его (jeho), ему, емъ, ю, ей (jej), евъ, ею“ стоять по приiменниках: „въ, къ, съ, для, за, на, о, по, про, у“ — прибирають н (для него). При деклiнованню присвоюючих займенникiв подані крiм довших також коротші форми: „моего, мого, моему, мому“ і т. д. (7 вiдм. одн. моiмъ, моѣмъ). Хоч у вiдмiнi сих займенникiв виступає у множинi и, воно рiвнаєть ся і, як свiдчить про се транскрибцiя латинною (moi), яка в цiлiй граматицi краще вiддає народню вимову, нiж українська правопись Слуґоцького. З вiдмiни вказуючого займенника: „той, тая, та, то, тое“ зазначу такі види, як 3 вiдм. одн. жiн. р. „тѣй“, 7 вiдм. одн. „тѳмъ, тѳй“, 1 вiдм. мн. „тiи, тѣ“, 2 вiдм. „тихъ“, 3 вiдм. „тимъ“ і т. д. Питайний займенник: „чiй (чый), чiя, чiе“ маѳ в 2 вiдм. „чiёго (czijoho), чiей“, в 3 вiдм. „чiему“, хоч у транскрибцiї латинкою стоїть „czijomu“, в 7 вiдм. „чiемъ (ѣмъ)“. Питайним є дальше займенник: „кто (хто)? що? что?“ „Возносительный“ займенник: „котрый, котра (ая), котре (ое)“ маѳ в 7 вiдм. одн. „котрѳмъ“, 2 вiдм. одн. жiн. р. „котрей“, 3 і 7 вiдм. „котрѣ“, 6 вiдм. „котровъ“, як „чiёвъ“ побiч „чiей“,

„товъ“ побіч „тою“, „моёвъ“ поб. „моею“, „нею“ поб. „невъ“, „мною, тобою“ поб. „мновъ, тобовъ“. Множина на всї три роди: „котрыи, котрихъ, котрымъ“ і т. д. Вкінцї зворотний заіменник відміняєть ся ось як: „себе, собѣ, си (себѣ), себе, ся, собою, собовъ, собѣ“.

Числівники дїлять ся на „основательны“ або „количественныи“ та „порядочныи“. Тут і находить ся побіч „одинъ, одна, одно“ — „еденъ“, поб. „чтири — штири“, поб. „шѣсть — шéсть, вóсѣмъ, одинáдцять“, поб. „чтыриста — чотыриста“. — „Еденъ“ має в 7 відм. одн. „еднóмъ, едной“, в множинї „еднѣ, едныхъ“ і т. д. Після „два“ відміняєть ся „три“: „трохъ, тромъ, трома“, й „чтыре“. Що до прочих числівників, зазначує, що відміняють ся, як іменники, отож: „пять, пя́ти, пяти або пятьіомъ, пять, пя́тьма, пя́тьохъ“. „Сто“ має в 2 відм. „ста“, в 3 відм. „сту“, в 6 відм. „стома“, в 7 відм. „стѣ“, а мн.: „ста, стохъ (сотъ), стамъ, ста, стами або стома, стахъ“. „Тысяча“ відміняєть ся ось як: „тыся́чи, тыся́чѣ, тыся́чу, тыся́чію, тысячѣ“, а множина: „тыся́чи, тысячъ, тысячамъ“ і т. д. Межи порядковими числівниками стоять поруч: „першый, а, е і первый, ая, ое, другый і вторый“.

Правда, на дїєслово мають граматики термін „глаголъ“, але його годило би ся назвати „часовникомъ“. При дїєслові треба вважати на: „число (лѣчбу), лице (особу), время (часъ), наклоненіе і видъ (залогъ)“. „Время“ є „настоящое“ себто „теперѣшное“, „прошедшое“ і „будущое“. „Наклоненіе“ є „(трыбъ) способъ“, яким лучить ся дїєслово з иншими частями мови. Коли говорить ся про що „просто“, се „наклоненіе изявительное“, коли „зъ яковъ непевностевъ либо пóдъ якимъ варункомъ“, се „наклоненіе сослаглательное или получное“, просьба, наказ, заказ стоїть у способі „повелительнóмъ“; як що не виражаєть ся нї особи нї числа, приходить „наклоненіе неокончательное, неопредѣтельное“, вкінцї, коли дїєслово прибирає закінченнє прикметника (пышущый), називаєть ся такий вид „причастіе“, а як що кінчить ся на -учи, -вши та не належить до жадного іменника (лѣтаючи, лѣтавши), се є „дѣепричастіе“.

Що до свойого значіння дїлять ся дїєслова на: „дѣйствительныи переходящыи (хвалю), средніи непереходящыи (ходжу, спю), возвратніи“, що мають при собі „слово ся, сь“ (чешусь, чешуся) і „безлицніи“ (треба, можно). Що до свойого складу можуть бути дїєслова: „поедынчіи неукóнчоного дѣланія (пышу), зложеніи укóнчоного дѣланія (напышу), однократніи (свыснути) і „многократніи

чили чыстотливіи" (свыстати). „Маемо въ рускомъ нарѣчу глаголъ помочный", се „бути (бувати)".

Теп. час: „я есмь (емь), ты есь (еси), онъ, она, оно (win, wona, wono) есть (е); мы есмы (смо), вы есте (сте), они сутъ". Мин. час: „я булъ або булемъ, буламъ, булесь, булась, булось, булъ, була, було; булисьмо, булисьте, були". Буд. час: „буду"; приказ. сп. „най, нехай, нехъ буду". Дієприкм. теп. ч. не уживаєть ся: „сущій -ая -ее"; мин. ч. „бывшій", буд. ч. „будущій". Дієприслівники: „будучи, бувши". Наступає відміна дієслова „буваю": мин. ч. „бувалъемъ, буваламъ, буваломъ"; буд. ч. „буду або стану бувати"; прик. сп. „най буваю", дієпр. теп. ч. „бувающый", мин. ч. „бувавши(й)"; дієприслівники — „буваючи (бувая), бувавши".

Страдальний рід повстає з помічного дієслова „бути, бувати" та з дієприкметника минувшого часу: теп. ч. „писанъ емъ, писанамъ, писаномъ, писанесь, писанась, писанось, писанъ, писана, писано е", мн. „писанѣсьмо, писанѣсьте, писанѣ сутъ"; мин. ч. „булемъ, амъ, омъ писаный, булисмо писанѣ"; буд. ч. „буду писаный", дієприкм. „писаный"; дієприсл. теп. ч. „будучи писаный"; мин. ч. „бувши писаный"; дієіменник — „бути писаный і бути писанимъ".

Взірцем „спряжені -я зложоного" дієслова є „написати": мин. ч. „я написалъ, ла, ло або написалъ емъ, написаламъ, написаломъ" і т. д.; буд. ч. „напишу"; прикм. сп. має у мн. „напишѣмо, напишѣте". Зворотні дієслова мають при собі „ся або сь", прим. прик. сп. „хвались або хвалися"; дієприк. „хвалющый ся" — дієприсл. „хвалючи ся".

Першою з невідмінних частий мови є „предлогъ"; його назва відси, що „предлоги рѣдятъ падежами и сказуютъ стосунокъ одной рѣчи до другой". З 2 відм. лучать ся: „у, до, зъ, зо, изъ, (отъ), вѣдъ, безъ, для, пѣдлѣ, противъ, мимо"; з 3 відм. „къ, ко, ку"; з 4 відм. „про, черезъ, скрѣзь", а з 7 відм. „при". З ріжними відмінками стоять: „о, объ, въ, во, на, за, пѣдъ, надъ, предъ, передъ, по, межи, съ, со". Отож „о, объ" стоять з 4 і 7 відм.; так само „въ, во, на, за, пѣдъ, надъ, предъ, передъ, по (і з 3 відм.), межи (межъ), съ, со", „котре рѣдко въ нашѣмъ нарѣчу ся уживае" (і з 2 відм.).

До докладного означення дієслова, прикметника й прислівника служать „нарѣчія", які дїлять ся на дві ґрупи: прислівники першої є неперемінні — се „нарѣчія околичности", друга ґрупа має три степені (высоко, выжше, найвыжше). „Союзъ" лучить поодинокі слова або цілі думки (хоть разъ а гараздъ). Ось злучники: „и, а, або, хоть, але, бы, дабы, ежели, если, же, кобы, щобы, тай". За-

кінчує першу часть граматики „междометіе“, що виражає внутрішнє зворушеннє і чувство душі. Такими є: „а! ахъ! ага! ой! ей! гей! гой! голля! гопъ! ну! о! охъ! ха, ха, ха! хи, хи, хи! ого!“ Зачислюють ся ту також наслїдування голосів.

Друга часть граматики Слуґоцького „складніе або словосочиненіе“ показує дорогу, як маєть ся лучити та вязати слова в зрозумілу мову. Виражену словами думку зовемо „предложеніомъ або сенсомъ“. Його дві головні части — „головнымъ або подлежащее“ тай „оповѣдачъ“. Коли взяти реченнє: „Господь сотворивъ свѣтъ“, „свѣтъ“ се „предмѣтъ оповѣдача“. „Сенсъ“ є „поединчый“ або „зложеный“. В автора граматики одні й другі є „або голіи, або ослоненіи або розширенія“. Крім того є ще „головніи, побочніи, попредніи и наступніи“ речення. Розумінне побічного речення дуже загальне, а останнї два терміни служать на означенне складових частий умовної періоди. Дальше подані головні правила складнї: 1) „головнымъ“ стоїть усе в 1 відм., 2) дїєсловний „оповѣдачъ“ згоджуєть ся з підметом в особі і числї, 3) прикметник, заіменник і „число“ повинно лучити ся з іменником в родї, числї і відмінку. Книжечку закінчує „собраніе“ себто зміст.

Граматицї Луки Слуґоцького далеко уступає граматика Івана Малицького, з якої саме взято цитат на початку статї. Се зшиток 4^0 з 37 картками і 4 таблицями, де зібрані самі початкові граматичні відомости методою питань і пояснень. Автор передав рукопись „Головній Руській Радї“, а ся „Матицї“, яка на другім засїданню віддала її трьом членам д-ру Ільницькому, Кульчицькому та Слимаковському до розгляду та справленнѧ[1]). Мимо того, що граматику Малицького признано догідною[2]), на зїздї „руських ученихъ“ 1848 р. вибрано комісію, що мала переглянути буквар Добрянського та граматики Паславського, Малицького й Хомина (се також буквар)[3]). А хоч як автор уневинняв ся, що його „дѣло безъ блудовъ быти не можетъ“, „поневажъ жадного такъ совершенного нема автора, въ которымъ бы якого небудь найменшого блуда не было“, хоч шкільна секція зїзду 1848 р. домагала ся, „абы особливо грамматика языка русконародного якъ найскорше была издана“[4]), видно, не простили похибкам Малицького, бо його граматика не вийшла

[1]) Я. Головацький: Ист. оч. осн. г. р. Матицѣ, стор. XXV. Від сих референтів, здаєть ся, і походять поправки в передмові і текстї граматики.

[2]) ibidem, стор. XCI. [3]) ibidem, стор. CXI.

[4]) ibidem, стор. XCI.

друком. Тому й не прислужив ся „сочинитель“ українському вчительству „второю частею практичной и теорычной(!) грамматики о сочиненіи словъ“, яку приобіцяв у передмові до „Всеполирацовниковъ“, як що граматику його приймуть радо[1]).

Другою граматикою української мови, яку розглядали на зїздї „руських ученых“ 1848 р., була граматика Гаврила Паславського. Цїкаво, що оба брати, Петро й його вихованок Гаврило, віддавали ся тим самим занятям, а саме граматичним і списуванню проповідий. Здавало би ся, що Гаврило Паславський придержував ся при писанню своєї граматички таких самих поглядів на народню мову, як колись перед мало що не трийцять лїтами його брат Петро, й за тим промовляла би за велика скількість граматичних анахронїзмів як на 1848 р., але твердити се можна о стільки, о скільки се лежить поза впливами граматики Вагилевича.

Рукопись граматики Гаврила Паславського переховуєть ся у бібліотеці „Народного Дому“ у Львові і має сигнатуру LXXII. Се зшиток 33 аркушевих чверток білого паперу оправлений в мягкі окладинки. Має вона заголовок: „Галйцко-рýская Грамма́тика для легча́йшого выуче́нія Галйцко-рýского Юноше́ства сочине́нна Гаврійломъ Паслáвскимъ“. Перед текстом самої граматики находить ся „Предисло́віе до Галйцкой Моло́дѣжи“: „Учйся мйлая моло́дѣжи твое́го язы́ка, абысь умѣла мы́сли свóи добре на свѣтъ вйдати, и такъ крáсными слóвами и добрыми дѣлами розширáти щáстя мéжи лю́домъ свóимъ. Бо чéрезъ мóву чйстую причйнишъ ся сйльно до поднесéнія народности рýскои, тамъ бо бы́ти не мóже народóвость, где не ма охóты до прáцѣ, до научéніяся язы́ка своéго —

[1]) Передмова в серпня 1848 р. У бібліотеці „Народного Дому“ у Львові зберігаєть ся під ч. 214 вільний переклад з нїмецької мови Малицького в 1849 р. п. з. „Искусъ или Опытъ нѣкоторой части стилю рускаго“ (der schnellbelehrende Taschen-Sekräter). Непідготованність Малицького до написання української граматики хочби для найперших початків зраджують його погляди на правопись. Тому, що „писовня руская не есть еще всегда ажъ до своихъ найменшихъ уединеный или щеґуловъ правилами опредѣленна“, подає автор для оминення сумнїву ось які правила: „1. Єсть то почти все едно, когда: сидѣти или сѣдѣти, скородитъ или скрадетъ, полотна или платна, копаетъ или коплетъ, молодыхъ или младыхъ, дерева или древа или древеса, поправити или исправити, стережемъ или стрежемъ, робити или работати и пр. пишемо. 2. Не пиши: ходивъ, писавъ, читавъ и пр. въ мѣсто: ходилъ, читалъ, писалъ — или спасенье, збавленье, пліонтавъ, бузіокъ, ціотка въ мѣсто: спасеніе, збавленіе, плетлъ, бузько, тетка и пр. 3. Не пиши также: вѣзъ, нѣжъ, кѣнь(,) шіепка, телье, мѣдъ, лѣдъ, въ мѣсто: возъ, ножъ, конь, шапка, теля, медъ, ледъ и проч.“

слóвомъ, где нема охóты до познáнія свóей гóдности лю́дскои, склóнностей свóихъ, и своéго нарóду дóбрыхъ яко и злыхъ, до злыхъ отдаленія, а дóбрыхъ розширéнія. Тамъ бо тíлько свобода(,) где человѣкъ научíгься: любíти Бóга, шанувáти себе, шанувáти и другихъ. Для тóго уложивъ — я малу́ю ту́ю Грамма́тику, котрáя подае правíла до правúтелного и чúстого читáнія и писанія, для тéбе, о молóдѣжи моя!! не переставáй ся учúти твóей мóвы, и досконáлити, бо она пéршый есть щéбель до щаслúвости твóей дочéсной, а бу́дешъ не тилько свобóдна, но и той свобóды гóдна!! — Рава руска 19 Септемврія 1848. Издатель".

Граматика розпадаєть ся на чотири віддїли: про звуки, види глів, складню і правопись. В першім роздїлї подані 42 букви кирилицею, гражданкою, скорописею, їх назви та значіння латинкою, дальше їх подїл на „глáсныя, двýгласныя, сóгласныя та бéзгласныя (ъ і ь)". З букв повстають „слоги" себто „рѣчéнія, при котрыхъ вымовлéнію собѣ нѣчóго не выображáемъ"; зі складів творять ся слова, які дїлить автор на первісні, похідні і зложені, уживаючи скрізь давньої термінольогії, яку подала йому в більшій части граматика Вагилевича, в меншій якась граматика церковнославянської мови.

Друга часть граматики дїлить ся на девять частий одвітно до девятьох частий мови. Іменник (есть то, котрóе лице (особу) или рѣчъ яку́ю покáзуе) маѳ три „склонéній", одно на кождий рід. Взірцями відміни іменників, мужеського роду ѳ: брáтъ, отецъ, учитель, орелъ, конь, левъ, крестъ і плугъ. Тут і подибують ся численно такі види, як: отецъ, отца, отцу, 3 відм. мн. учителемъ, орломъ, львомъ і т. д. З відміни іменників мужеського роду робить автор між иншим отсей висновок, що „всѣ имена рóда мýжескогоъ втóромъ падéжи т. е. родителномъ числа единствéнного конча́тся на а или я".

Другу деклїнацію творять іменники жіночого роду. Приклади відміни отсї: сестра (2 відм. мн. сестръ), душа, корова, мышъ, нитка та нощъ, нощы, нощи, нощъ, ноще, нощею, нощи, мн. нощи, ей, емъ, и, и, ми й ами, ахъ. У множині 2 відм. „именъ одушевлéнныхъ по бол'шой части еденъ слóгъ мáютъ (но не всѣ) а неживотныи на — емъ (но тáкже не всѣ)". У третїй деклїнації тілько два взірці: сердце, а, у і т. д. і слово.

При деклїнації завважуе автор, що іменники, закінчені на: „окъ, ецъ, енъ, ель, еръ і ерь", — „викидáютъ въ свóихъ падéжахъ числа единственного, и во всѣхъ числа множественного о или е" (вѣнокъ, вѣнка). Знаѳ автор також про „имена уменшúтел-

ный, и увеличи́тельный": перші кінчать ся на — „окъ, ачокъ", (до́мокъ, хлопа́чокъ), а другі на — „ище" (ножи́ще, хлопи́ще, баби́ще, дѣви́ще, воли́ще). Взірці: „хлопа́чокъ, мѣсте́чко, воли́ще, дѣвище" показують відміну тих іменників.

Взірцями відміни прикметників на мужеський рід: „лѣнивый, добрый, на жіночий і середній: „добра(я), красна(я)" зглядно „доброе, красное". Не степенують ся прикметники: 1) „при котры́хъ бо́лше или ме́ньше вла́сностей помы́слити собѣ не мо́жна, н. пр. уме́рлый". 2) „котры́и означа́ютъ матері́ю: деревле́нный, желѣзный". 3) „котры́и время (часъ) означа́ютъ: н. пр.: вчера́йшый, нынѣшный". Так само, як прикметники, відміняють ся „существи́тельныи собственныи, конча́щіися на: цкій, скій, ньскій и рскій" (Левѣцкій, Комарнѣцкій, Волошы́ньскій, Добрскій). Відміну числівників: „сорокъ і тисячъ" запозичив Паславський з граматики Вагилевича. Народні і ненародні види змішані в партії про заіменники: 3 відм. від я — мнѣ, від ты — тебѣ (тобѣ), 3 відм. від она — ей, 7 відм. ней. При відмінї присвоюючого заіменника: „мо́й, мо́я, мо́е" подані довші і коротші формы: 2 відм. мое́го (мого), мое́и, моего; 3 відм. мое́му (мо́му), мое́й, моему, 6 відм. мои́мъ (мы́мъ), мое́ю (ме́ю), мои́мъ; 7 відм. мое́мъ, мое́й (ме́й), мое́мъ, мн. мои́, мои́хъ" і т. д. „На́шъ, на́ша, на́ше" має в 2 відм. „на́шего, на́шеи, на́шего". Вказуючі заіменники зазначує отсї: „то́й, та́я, то́е; се́й, сія, сіе; оны́й, она́я, оно́е; таки́й, така́я, тако́е; овы́й, ова́я, ово́е; чій, чія, чіе". „Сей" має 1 відм. мн. „сіѣ". Відносними заіменниками є в Паславського: „котры́й -а́я -о́е; що, гдѣ". „Пе́рвое то есть, котры́й склоня́ется, якъ имя прилага́тельное; два послѣдныи не склоня́ются, ты́лко пе́рвое т. е що въ имени́тельнымъ и вини́тельнымъ па́дежѣ употребляется (ужива́ется)". Питайні заіменники звучать: „кто, что (що), 7 відм. комъ, чемъ".

Для відміни дієслів служать: „спряже́ніе, наклоне́ніе, вре́мя, число́, лице́". „Наклоне́ніе" є: „изяви́тел'ное, повелител'ное, неокон'чателное". Час потрійний: „вре́мя настоя́щее, проше́дшее, буду́щее", При минувшім часї відмічує іще й „вре́мя да́внопрошедшее", при будучім три відтїнки: „будущее неопредѣленное, еднократное та проше́дшее". Під будучим „еднократнымъ" розуміє доконані дієслова: „заспѣва́ю, вы́ложу". „Если озна́чити хо́чемъ вре́мя буду́щее, якобы уже прошедшее, есть оно: будуще время прошедшее: н. пр. якъ напи́шу, уговорю". Виходить, що сей будучий час тотожний з попереднїм.

„Конюґацію починає дієсловами: „бы́ти і яти". Теп. ч. від першого виглядає ось як: „я емъ (есмь), ты есь (еси), онъ е (есть), мы есьмо (сьмо), вы есьте (сьте), они суть". Мин. ч. „я былъ, ла,

ло; мы были". Відміна дїєслова „яти"; теп. ч. „яну, янéшъ, янетъ, янемъ (мо), янете, янутъ". Мин. ч. „ялъ, ла, ло, яли"; буд. ч. „иму, имéшъ" і т. д. Сю останню відміну, як і богато инших ненароднїх елєментів своєї граматики, та польонїзми в партії про заіменники запозичив Паславський з граматики Вагилевича.

Парадїґмами для конюґації є: „починáю, двигаю, вúжу (вúдишъ)"; 1 ос. мн. „починáемъ (мо)"; мин. ч. „почáлъ, двигáлъ, вúдѣлъ", а мн. „почáлисьмо, почáлисьте, почáли". Давно мин. ч. „починáлъ, двигнýлъ, видáлъ", мн. „починáлисьмо, починáлисьте, починáли". „Будýщее еднократное" почнý, двигнý, движý, мн. почнéмо (мъ)"; „будущее слóжное": „бýду починати або починáлъ". Приказовий спосіб від „видѣти": „виждъ". „Наклонéніе неопредѣлéнное" — „настоящее": „починáти, двигáти, вúдѣти"; „прошедшее": „началши, двигалши, видѣвши"; „будущее": начнéно", двигнéно, видúмо". (При останнїм запримічує, що се є також „причáстіемъ"). Дїєприкметники такі: „видáючи, видѣвши, видúмый, видящій -ая -ое". Дїєприкметники є: „количествéнныи або дѣепричастія"; перші се такі дїєприкметники, як „любáщій — любúмый", другі „дѣепричастія": „двигáя — двигáючи, двигáвши, двигнýвши, двигивáвши".

В першій увазї до конюґації говорить про опусканнє помагаючого дїєслова єсьм в теперішнїм часї: „я здорóвъ", про опусканнє заіменників при помічнім дїєслові, але „тóгда кладéся емъ, есь, есьмо пр. при концú слова выражáющаго состояніе (передметъ мовы), еслися оное слово коньчитъ на букву согласную или двогласную; н. пр. здоровъ -емъ, хорій -емъ и пр.(,) еслися зáсь кон'читъ на бýкву глáсную, тóгда опущáетъся е и додаéтъся мъ, сь, н. пр. мýдрамъ, глýпась, бѣглась, здорóвы-мъ и пр." Що до того покликуєть ся на Добровського: Institutiones linguae Slavicae veteris dialecti pag. 369 §. 90. З другої уваги довідуємо ся, що: „емъ, есь (сь), сьмо, сьте" додаєть ся часто до минувшого часу й такі додатки заступають особові заіменники (бúлемъ, бúли-сьмо, бигáли-сьте і т. д.). „Также мъ, сь, сьмо, сьте, случéни съ мѣстоименіемъ лúчномъ означáетъ нáтискъ, бо тóгда мѣстоименіе якобы два крáты стоялó, н. пр. ямъ наказáлъ, ты-сь зробúлъ, мы-сьмо забыли, вы-сьте слýхали и прочія". Вкінцї в третїй увазї відсилає тих, що хочуть довідати ся, „якóвымъ спосóбомъ времена́ производúтся", до граматик: Вагилевича, Добрянського, Лозинського та Левицького, отже ще один зайвий раз мішає народню мову з церковно-славянською, бо автором граматики сеї мови був саме Добрянський.

Чотири главы присвячені чотирьом невідмінним частям мови. „Нарѣчіе" означає: „врéмя, мѣсто, утвержденіе, числó и порáдокъ,

удобле́ніе, сомнѣніе и вопроше́ніе, напряже́ніе". Деякі з них на **о** тай **е** степенують ся. В короткій главі про приіменник зазначує, який „предло́гъ" стоїть з яким відмінком, хоч в приіменники, які „нѣгды раздѣлно неупотребля́ются, и называются: нераздѣли́мыи, и лу́чатся съ глаголомъ: воз, вз, вы, наз, роз" (возво́жу). „Союзы" лучать межи собою „рѣчи и цѣлы́и перио́ды" та дїлять ся на: „соедини́тельныи, противи́тел'ныи, сравни́тельныи, причи́нныи, заключительныи, усло́вныи, предположительныи, уступи́тельныи". „Междоме́тіе" служить до означення: „задивле́нія, ра́дости, смѣху, стра́ху, гнѣву, гро́зьбы, зака́зу, жа́лю".

Третїй віддїл — „словосочине́ніе" вчить про „предложе́ніе" та його части: „подлежа́щее, сказу́емое, свя́зку". Подїлом речення на „про́стое" та „сло́жное" й їх дефініціями кінчить ся синтакса. Останнїй роздїл говорить „о правописа́ніи", але сього вчить велика граматика, „якотежъ гдѣ при́тискъ кла́сти але́житъ". Всетаки автор говорить дещо також про наголос: при відмінї іменників, менше прикметників, перескакує наголос на инший склад (панъ-паны́, вода́-во́ды, во́йна-войны́, ры́ба-ры́бы, ко́лесо-колеса́, мо́ре-моря́); в дїєсловах на „ти и: чи" в теперішнім часї в прямім способі перескакує наголос на останнїй склад (бра́ти-беру́, цвѣстицвѣту́). А коли дїєслово кінчить ся на — „ну́ти", задержує наголос на тімже складї (дви́гнути-дви́гну). Так само дїєслова на — а́ти, я́ти. Деколи зі зміною наголосу зміняють дїєслова також значінне: жа́денъ (żaden), жаде́нъ (żądny); нико́ли (nigdy), ни́коли (niema czasu)" [1]).

Хоч у граматиці є незаперечені слїди познайомлення із граматикою Лозинського, вона полишила незначний вплив на граматику Паславського, а вже цїлком зникаючим є сей вплив в порівнанню із впливом граматики Вагилевича. Так само змішав народню мову з церковно-славянщиною і Микола Щербановський у своїй граматиці. Коли автор „випрацовалъ съ свого власного свѣдѣнія грамматику мало-рускаго языка, ведлѣ методи и способу школнаго, для молодѣжи училищной нормалныхъ, головныхъ и тривіяльныхъ школъ", переслав її через щирецький шкільний надзір львівській консисторії, „щобы Єго Преподобна и духовна сувершность(!), тую грамматику переглянути, видруковати зезволили, и до школъ для

[1]) При подаванню вирівків з тексту граматики Паславського уживаю замість подвійного наголосу тілько одного й то в словах, що найменше двоскладових, і деяких гражданських букв замісць кириличних, а опускаю цїлком зайві надстрічні знаки.

употребленія учениковъ впровадити рачили". Заразом просив консисторію, аби вона „причиняющому ся для общого добра въ школныхъ вещехъ и просвѣщеня руско-народного" визначила день „на попись зъ рускаго языка, понеже свѣдоцтва и доводу консисторіялного зъ методи всюда того языка теперъ вимагаютъ". Просьбу помічника тривіяльної школи відіслав тимчасовий надзорець шкіл Йосиф Серваткевич до консисторії 26 мая 1849 р. й поручав його на опорожнене місце в головній школї Городецькій як „пильного, морального" й дуже „здатного". Консисторія віддала рукопись до рецензії професорови української мови на львівськім університеті Якови Головацькому, що й закинув виробови попри правописні і граматичні похибки передусїм недокладне відрізненне української мови від инших славянських, а дальше непотрібну домішку церковно-славянських, велико-руських і польських видів і слів[1]). Тому 8 червня 1850 р. звернено рукопись авторови з заміткою, що його праця найшла в консисторії „полное узнаніе и при способности до заслугъ ему почитана буде".

Від повищих граматик своїх авторів відбиваєть ся корисно граматика Чеха Карла Володимира Піхлєра п. з. „Kurzgefaßte Russinische Sprachlehre" (Львів, 1849, 36 стор.). Зродило її вимаганне з 1848 р. знання української мови від урядників. Що ся граматика має в своїй основі народню мову, не макаронїчну, нїчо дивного, бо з виїмкою молитви „отче наш" як вправи до читання і поданих при кінцї книжечки пословиць, малого словарця і кількох фраз, наведених паралєльно по українськи та по нїмецьки, зміст граматики представляє витяг граматики Лозинського. З виїмкою взірців відміни іменників „рыба та лице" всї прочі: „голу́бъ, гробъ, дерево, имя, теля, дынья, гусь" запозичені з граматики Лозинського, як і табличка деклїнаційних окінчень. Граматика Лозинського доставила Піхлєрови всїх заміток до деклїнації іменників, виїмок з правильної відміни та навіть усїх прикладів. Табличка закінчень прикметникової деклїнації зладжена на підставі взірцїв граматики Лозинського, хоч самі взірці инші: „святый (святы), святое, святая (свята) мн. святии (святи); рыбѣй, рыбое, рыбая, мн. рыбѣи", але уваги до сьої деклїнації і степенованнє прикметників походять також із граматики Лозинського. Глави про числівник і заіменник (навіть взорець „сой"), дїєслово, якого конюґація зачинаєть ся помічним дїєсловом єсьм і розпадаєть ся на правильну з взірцями:

[1]) Додатки 21. Рецензія Якова Головацького на граматику Миколи Щербановського.

сконьчу і лапаю" та неправильну: „дамъ, возму, иду, їмъ, їду, хочу, полю", дальше розділи про приименник, прислівник, злучник і оклик витягнув Піхлер також зі свойого первовзору.

XIII. Граматики Осипа Левицького з 1849 та 1850 р.

Граматика Лозинського се остання граматика української мови для своїх краян у чужій мові, але заразом найвдатнїйший і найвірнїйший образ живої української мови в усїх граматичних підручниках до появи граматики Якова Головацького. За то його вічний суперник Осип Левицький стояв цїле житє на розпутю межи народньою мовою і великорущиною та церковно-славянщиною. Будучи за житя правдивим диктатором у справах граматики та правописи, здобув собі Осип Левицький і по смерти славу великого граматичного авторитета, передусїм у прихильників „историческихъ началъ" і винаходців одної мови з двома вимовами, що під їх впливом і на думку Кочубінського підручник Левицького (1834 р.) се „лучшая грамматика для мѣстнаго языка"[1]). Значно вільнїйшої від великорусизмів мови вчить Левицький у граматиках з 1849 та 1850 р. Їх заголовок: „Грамма́тика и҃зы́ка рⷭского Въ Гали́ціи. Розло́женна на пы́таня и ѻ҃тъповѣди".

Якуж еволюцію думок виявив протягом півтора десятилїтя Левицький? Зіллявши в одно „языкъ славенскій или церковный русскій" в передмові до „Привручного Словаря" з 1830 р., а українську з білоруською, великоруською і церковно-славянською мовою у граматиці з 1834 р., хоч у теорії начислив навіть 8 мілїонів Українців як самостійного народу, Левицький ніколи не висвободив ся з хаосу своїх поглядів, зазначуючи раз бодай правописею, як не позичками, близкість живої і церковно-славянської мови, то знову протестуючи иншим разом проти ідентичности народньої мови та церковщини. У згаданій передмові підмітив, що деякі слова в церковно-славянській мові не мають нїякої подібности з мовою галицьких Українців, але причину того побачив в „презпранію власнаго языка" та в недостачі шкіл, де можна би сї ріжниці вияснити молодежи. Згодом доказував, що треба писати *л* в минувшині,

[1]) Отчетъ о занятіяхъ славянскими нарѣчіями командированнаго за границу доцента Императорскаго Новороссійскаго университета А. Кочубинскаго за время отъ 1-го августа 1874 г. по 1-е февр. 1875 г. Одеса, 1876, ст. 50.

бо „писалъ“ — писав, а „писавъ“ — писавши[1]), доказував потребу ъ[2]) і ы, бо й найпростійший дяк не підпишеть ся на се, щоби в нашій азбуці не було ы, тим більше, що инакше вимовляєть ся и, а инакше ы[3]). За потребу ъ і лъ в минувшім часі звів велику боротьбу на зїздї „руських ученихъ“ в 1848 р., а 1849 р. не міг „безъ возраженія“ пустити въ в граматиці Якова Головацького, бо „коли орелъ, стôлъ — пише ся черезъ лъ = то и вошелъ, сѣлъ также такъ писатися повинны(,) бо тотъ самъ звукъ. Чижъ Вы не видите, питав дальше Головацького, якъ языкъ Церковный заколотитъ ся Вашимъ = въ = а котрый и такъ трудно розумѣти. — Смертію смерть поправъ — и сущимъ во гробѣхъ животъ даровавъ — що то буде зъ того?“[4]). А в рік пізнїйше він поважив ся на слова, що богословія не можна писати „жарґономъ русскимъ“, бо „умѣетнôсть вченого языка домагає ся; простымъ же языкомъ вченому Русинови пристоитъ лишь на єдинѣ съ простолюдиномъ говорити“. За прикладом Поляків не зважав Левицький на „простаків“. Аби церковнославянську мову розуміли священики більше, нїж до тепер, чи може бути лїпший спосіб, питав Левицький, чим замісць польських уживати церковно-славянських слів?[5]).

Та були в Левицького хвилї навіть одушевлення для народньої мови. В задуманій „Бібліотеці духовних бесїд“ хотїв допустити всї українські говори Галичини. При основуванню окружної „руської ради“ в Дрогобичі заявив у своїй промові, не вільній від впливу поглядів Могильницького, що не тілько в низших і вищих школах повинні вчити українською мовою, але Українцї повинні вести по українськи й дїловодство та домагати ся сього по урядах[6]). „Солодкість і плавність“ нашої мови порівнав з італїйською[7]), а число народу виносить тут уже 15 мілїонів[8]), о два більше, чим в другім листї в літературних справах. На памятнім зїздї в 1848 р. признав нашій мові „гладкість, гибкість, солодкість, плавність і музикальність“ так далеко, що жадна славянська мова в значно щасливійших

---

[1]) Ос. Левицький: Listy tyczące się pismiennictwa ruskiego w Galicyi. Перемишль, 1843, ст. 6.

[2]) ibidem, ст. 13. [3]) ibidem, ст. 7.

[4]) Др. К. Студинський: Кор. Як. Гол. в лїтах 1835—1849, ст. 397.

[5]) Ос. Левицький: Отъповѣдь на мнѣнія о языцѣ рускôмъ „єдного именемъ многихъ“ (Зоря Галицка, 1850, ч. 29, ст. 173).

[6]) Бесѣда говорена дня 22 Мая 1848 року въ Дрогобичи при основаніи Комитета Русского, Перемишль, 1848, ст. 9.

[7]) ibidem, ст. 11. [8]) ibidem, ст. 10.

обставинах не випередила нашої мови. Тому тілько невіжі можуть закидати, що є нездібною до навчання у вищих школах[1]). Радив навіть порозуміти ся по братньому, яким способом освободити нашу мову від впливу чужих мов[2]). Та таке одушевленнє було звичайно випливом хвилї, бо йому треба протиставити вище згадані згірдні вислови про народню мову. Після таких висловів дуже блїдими слова Левицького: „Трудно намъ со всемъ и всюды за бабусею лѣзти, тра о своихъ свойственныхъ силахъ двигатися; тому прилѣжно и неутомимо испитовати загальную живу форму языка галицко-русского“[3]).

Се роздвоєнне у поглядах на народню мову слїдне також в обох граматиках Левицького кінця 40 рр. Оба видання у дечім відмінні, друге трохи твердше від першого. Говори Перемищини беруть верх. У прозодії вчить і віршоробства; поміж взірцями віршових складань находять ся побіч Могильницького: Державін, Ломоносов і Сумароков. Деклїнаційна система поплутана; першу деклїнацію утворив Левицький з мужеських іменників на ъ, й, ь і середніх на е, о, є, другу з жіночих на а, я, ія, третю з жіночих на співзвук, а четверту з середнїх на я. Мова граматики — міщанина, де побіч себе стоять форми дуже далекі від себе; отож з одного боку: вѣсѣлье, колѣсъ, синёму, трёхъ, его (нёго), а з другого: 1 відм. мн. мудрыи (ые) на муж. р., мудрыя на жін. і сер., вчерашнь, відміна пѣлътора, пѣлъторы, полуторы тай инші подібні цвітки.

Вийшовши з заложення, що „Рꙗсскаѧ Грамма́тика ѥсть — то наꙗ́ка, котра вчи́тъ, ꙗкъ Рꙗ́синъ и ко́ждый ѥ́нчій въ Гали́ціи заме́шкалый по рꙗсски ма́ѥ говори́ти та писа́ти[4])“, помістив Левицький в граматиці, призначеній для народніх шкіл і низшої ґімназії[5]), цїлий екскурс проти писання в у минувшім часї. Наведу його (гражданкою), щоби ним схарактеризувати й мову й спосіб викладу Левицького. „Новѣйшіи писатели русскіи, починає свою тираду Левицький, немаючи правилъ грамматическихъ на взглядѣ, логіки

[1]) Як. Головацький. Истор. оч. осн. Гал. р. Мат. Слово говорене Іосифомъ Левицкимъ въ общемъ засѣданію на съѣздѣ ученыхъ рускихъ, ст. 84.

[2]) ibidem, ст. 86.

[3]) Ос. Левицький: О Галицко-Русскомъ языцѣ. (Вѣстникъ для Русиновъ Австрійскои державы, 1851, ст. 263).

[4]) ibidem.

[5]) Ос. Левицький: Грамматика языка русского въ Галиціѣ, Перемишль, 1849, ст. 3.

та собственного выговора буквъ русскихъ, стали писати время прошедшое изъявительного наклоненія черезъ — въ; зъ того видно, же не — лъ али — въ, єсть характеромъ времени прошедшого. Принятіе того характера во времени прошедшомъ, колотитъ грамматику русскую и вымову буквъ, и противитъся общинѣ, до котрои намъ Русинамъ стремитись подобае. Бо сли пріймемо — въ за характеръ времени прошедшого наклоненія изъявительного(,) то:

1. невыголкуємо зъ вотки — л — береся во женьскомъ и среднѣмъ родѣ, та множественномъ числѣ.

2. Фалшомъ єсть, якобы во прошедшомъ времени мужеского рода єдинственного числа, наклоненія изъявительного народъ русскій выразне вымовлялъ — въ якъ на пр.: въ словахъ: ставъ, der Teich, ставъ наклоненіе повелительное отъ ставити — али вымовляютъ — лъ, якъ Мазуры, грубо, оунило, о чѣмъ каждый переконати ся може, сли Русинамъ зъ села добрѣ прислухаєся; для того мовитъ ся: щобысь многа лѣта жилъ, али не: живъ; бо живъ, єсть имя прилагательное съ оусѣченіемъ, отъ живый; тому во женьскомъ родѣ, жила, во среднѣмъ жило, а во множест. числѣ, жили.

3. народъ русскій особливо въ горахъ, выразне вымовляє во времени прошедшомъ — лъ; жилъ такъ якъ Поляки або Русины въ церкви вымовляютъ.

4. щобы можна книги церковныи добре порозумѣти, и знати рознищу, котра заходитъ межи временемъ прошедшимъ изъявительного наклоненія и дѣепричастіемъ прошедшого времени, де єсть — в — характеромъ, на пр. смертію смерть поправъ, также порозумѣти словесность русскую загальную, неналежитъ вотъступати, вотъ правила граматического, для фалшивои вымовы декотрыхъ самоуковъ русскихъ, котрыи всю грамматику русскую заколотили, и много не срозумѣлого и собѣ противного воводятъ. Ктожъ теперь може быти мудрымъ сли кажу: ставъ на службу божу — ставъ Церковь; чи вымова тихъ двохъ словъ що до — в — со всѣмъ однакова? подобне: правъ полотно — правъ полотна, перше значитъ прати, — друге правити; отже для рожницѣ пишеся: пралъ полотно, правъ полотна".

В пятій точцї боронить свойого погляду тодїшнїми граматиками та деякими письменниками, а висновок з усього робить отсей: „Зъ того слѣдує, же кто хоче що писати, най — же навчитъся перше, якъ ся русскіи буквы вымовляютъ: якіи буквы становлятъ падежи и лица, якая рожница заходитъ межи буквами — і — и — ы, якая межи е — ѣ — ѐ также — ö — а втогды анй

бере за пёро и пише во хосенъ и славу народа русского“[1]). Коло отсих питань і вертїли ся наче в зачарованім колесї всї правописні і граматичні статї Левицького.

За основу своєї граматики взяв Левицький граматику з 1834 р. й рукописну граматику Могильницького та, здаєть ся, тілько на основі сих видань з кінця 40 рр. робив Антін Могильницький згадуваний при обговорюванню граматики з 1834 р. закид Левицькому що до „присвоєних перелицьованих спадщин, славою і іменем давно вже упокоївших ся писателей“[2]). Як Могильницький, так і Левицький розріжнює 8 частий мови, до іменників зачислює прикметники й числівники, а дїєприкметник уважає осібною частию мови. В обох однакові дефінїції „руської“ граматики, ортоґрафії, „слога“, частий мови, подїл заіменників на іменникові і прикметникові, дефінїції дїєслів дїйсних, страдальних, зворотних, середнїх і взаїмних. Що правда, в Левицького дефінїції часто розводнені. В Левицького богацько таких самих взірців, як і в граматиці Могильницького.

Свої „Оуваги критичныи надъ ґрамматиковъ рѕсковъ Іос. Левицкого рокѕ 1849“ видав у Львові Осип Лозинський під псевдонїмом Гриць Самоука[3]). Критик замітив, що нові граматики повинні бути лїпші від давних і він надїяв ся того по новій граматиці. Тимчасом надїя завела його. В граматиці для малих дїтий глядаєть ясности та докладности, а в граматиці Левицького находять ся і дефінїції недокладні й темні і „назвы розманитїи зо старыхъ ґрамматикъ живцемъ браныи, котрыхъ дитина совсѣмъ розумѣти не може н. пр. падежъ, строчный, притяжательный, залогъ, сослагательный, спряженіе и ин., а котріи зрозумѣлыми и на єстествѣ рѣчи оуґрунтоваными заступити належало; ба видимо навѣть формы въ народнѣй бесѣдѣ неуживаныи, якъ н. п. закѣнченье — я — въ множ. числѣ женьского и ніякого роду именъ прилагательныхъ н. пр. бѣлыя стѣни и дерева, такжей дѣепричастія: спѣвая, говоря“. Деякі важнїйші річи поопускані, а повтручувані менше важні. Та Лозинський не тратить часу на дрібнїйші похибки, яких безлїч, а переходить тілько 30 більших похибок, поправляючи декуди гра-

[1]) ibidem, ст. 74—76.

[2]) Ан. Могильницький: Скитъ Манявскій, ст. XXI.

[3]) Їх дата 20. червня 1849 р. Що під „Грицем Самоукою“ треба видїти Лозинського, говорить про се він сам у цитованій автобіоґрафії (Литер. Сбор. 1886, ст. 122). Знав і Левицький, хто його критик, коли закидав Самоуцї, що не говорить нїчого в своїй радикальній граматиці з 1846 р. „о слогоударенію и Поезіи“. (Зор. Гал. 1849, ст. 171).

матичну термінольогію Левицького: рід середний на нїякий, слово простое на поєдинчое, сложное на сложеное, производное на произведеное, глагол взаїмний на возвратний.

Окрім „Критичних уваг“ виступив Лозинський проти граматики Левицького з 1849 р. ще з невеличкою брошурою „О образованю языка рѕского“. Що ся брошура вимірена дїйсно проти граматики Левицького та витвореної ним мови, промовляє за тим се, що Лозинський подав на 16—18 ст. прогріхи проти народньої мови, занесені з церковно-славянщини та великорущини, які майже в цїлости подибуємо в граматицї Левицького.

Найлїпшою і необхідною нагодою образованя мови вважає Лозинський введенне її у школи тай уряди. „Самообразованье потребує бильши часу и тое не дастся вѣд разу здѣлати, бо натура не терпит скоку. Кто вѣдразу з нашого языка радбы образованый мати, той подббный тому, щобы хотѣв овощи перед цвѣтом щибати. И щож такіи нетерпливы дѣлают? Єдныи чипаются россійского языка, но тим прислуги свому народови не дѣлают. Наша лѣтература протое зубожила, же рускіи таланта в польским, россійским або нѣмецкимъ писали и пишут языцѣ, а не в своим власным. Другіи берут и слова и формы будь з церковного, будь з россійского наречія и без всякого примѣреня творят якійсь язык новый, которым еще никто не говорив и мабуть никто говорѣти не буде. Така мѣшанина не пріймеся в народѣ, й не поможе до образованя языка(,) ено затамує постуи его“[1]).

Тілько є на світї живих мов і нарічій, а тут творять „якусь амалґаму до нічого не придатну, народови не зрозумѣлу и баламутячу слабшіи таланта, що других наслѣдовати звыкли“[2]). Коли читати таку мішанину, здаєть ся нам, що чуємо рекрута, якого недавно взяли до війська й він поломав собі там так мову, що говорить якоюсь новою, якої нїколи не було й не буде. Чи може справдї наша мова до нїчого непридатна? — питає Лозинський. Відповідь виходить заперечена, бо наша мова красна та здатна до всїх наук, але двох річий недостає їй т. є одностійности в уживанню деяких слів і в правописи та богатої лїтератури. Одначе на одно й друге треба більше часу та працї. Тому кождий, що пише, най памятає, „же для народа пише, няйжеся держит его бесѣды и правописом до нен няйся сближит“[3]).

---

[1]) (Ос. Лозинський): О образованю языка руского, Перемишль, 1849, ст. 5.

[2]) ibidem, ст. 6. [3]) ibidem.

Умови образованя мови на думку Лозинського такі: богатство чистоти слів і форми і красота в вираженню думок. А на закид противників народньої мови: „Но, то хочете коньче той язык хлопскій до ступеня образованих языкив пѣднести?“ відповідав Лозинський цїлком рішучо: „Так! хочемо и того за помочев Бога докажемо, и не цураемося ни того языка хлопского, ани народа хлопского“[1]). Висказує такі гадки, бо вірить, що правдиве відродженне нашого народа залежне від талантів споміж того погорджуваного народа. „О кобысьмося всѣ тов мислев переяли, кінчить бажаннем Лозинський, для того народа простого працьовали, его языка невѣдступнося держали; а з того народа выйдут таланта, котрыи хоть клясу вижшу своими дарами становити будут, еднако вѣд простого народа не вѣдступят, але его проводом, покровом и красотою будут!“[2]).

До другої реценвії пера Якова Головацького дав нагоду Левицький своєю просьбою до консисторії о затвердженне його граматики на підручник у народнїх школах. Консисторія поручила зреферувати сю справу Головацькому, який радив опустити в підручнику четверту[3]) частину граматики про наголос і віршоробленне, один уступ на вправу до читання, а дальше звісний екскурс проти тих, що писали в минувшині в замісць л, сформувати докладнїйше деякі дефінїції, замінити деякі неуживані слова уживаними та розширити перемиські говори иншими галицькими. В той спосіб перероблений підручник видати вдруге та признати його шкільним в двох найнизших клясах народнїх шкіл, бо вже для третьої „eine umfaßlichere mehr detailirte Grammatik von Nöthen ist“[4]).

Упертий Левицький не послухав вказівок реценвії Головацького, що до виступу проти прихильників в в минувшині ограничив

[1]) ibidem, ст. 21. [2]) ibidem, ст. 22.

[3]) Проти віршоробленя Левицького виступив рішучо Антін Могильницький. Він закинув Левицькому, що спутав „чужи гадки и чувства, словами зъ словарѣвъ немалоруских выгребаными, народови цѣлкомъ незнакомыми, выголошени, — твердыми дыбами Проводіи польскои, нѣмецкои або высокороссійскои“ і не стидаєть ся „той плодъ рабского наслѣдованія, дѣтиною свободного и чувствительного ума малорусского именовати“. Приклад того видимо „въ якійсь тамъ Грамматыцѣ, недавно Русинамъ накиненѣй, где правила Проводіи зъ латиньского и нѣмецкого Стиля живцемъ присвоенни, и уламки стіхотвореній Поетовъ штатскихъ и сальоновыхъ заграничныхъ, Вѣтіямъ малорусскимъ яко единственный наслѣдованія достоинъ образець натручаютъ ся“. (Скитъ Маняв., ст. XXIV).

[4]) Додатки. 22. Реценвія Як. Головацького на граматику Левицького з 1849 р.

ся на відклику до першого видання граматики та деяких своїх ґазетних статий[1]), а крім того позаправлював сторінки другого видання ще иншими виступами проти нетолєрованих поглядів[2]), одним словом замісць поправити погіршив підручник і випустив його другим накладом в 1850 р.[3]). Вже в 1851 р. тїшив ся Левицький, що слїдний вплив його граматичних правил в „Зорі“ і „Вістнику“[4]), але факт, що й своїми граматиками й звертаннєм уваги при викладї пастирського богословія на нїчо більше, тілько на граматику, й своїми неперервними виступами в сучасній пресї проти прогріхів проти етимольоґії, словом своїми граматичними дивоглядами робив Левицький медвежу прислугу нашій мові, яку нїбито хотїв образувати. Як мало могли обезсилити його всемогучий шкідний вплив протести сторонників народньої мови та фонетики, прим. Леонтовича проти ідентичности „Галицко-рускоп грамматики“ і ґенїя української мови[5]) та головно Лозинського.

З початком 50 рр. протинародня струя навязала до давньої української лїтератури та мови. Мішанина народньої мови з церковно-славянщиною у одних, з польською у других, з великоруською у третїх, а з усїма сими мовами разом у четвертих запанувала загально в тодїшній публїцистицї і quasi лїтературних творах. Бороли ся з тим напрямом остро та безуспішно Лозинський і Глинський з нечисленною горсткою прихильників народньої мови. Та тяжка боротьба з вітряками. Коли Лозинський побачив, що нїхто не задає собі труду, щоби застановити ся над його увагами, з другого боку, що все вспокоюють ся і вертає назад до правил давнїйших граматик церковно-славянської мови, хоть над усе любив свою

---

[1]) Ос. Левицькнй: Грамматика, Перемишль, 1850, ст. 114.

[2]) ibidem, ст. 19, ст. 81 і 82 і ин.

[3]) На другій сторонї заголовної картки містить ся така віршована квінтесенція поглядів Левицького на нашу мову п. з. „До молодѣжи русскоп:“

Учись Отецъ твоихъ языка,
Онъ гладкій, милый та коренный;
Всегда прославитъ человѣка,
Що въ нѣмъ тожь буде выученый,
И правда та пребуде въ вѣкъ,
Що сильный русскій нашъ языкъ.

У бібліотецї Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові зберігаєть ся примірник сеї граматики в посвятою епископови Григорієви Яхимовичеви, яку друкую в додатках під ч. 23.

[4]) Вѣстникъ для Рус. Ав. дер. 1851, ст. 263.

[5]) Зоря Галицка, 1852, ст. 735.

мову, мимо того постановив не виступати більше зі своїми гадками, „щобы нєколотити той дивной одностайности“. Мовляв, „якъ пишутъ такъ пишутъ, прецѣ лѣпше, якбы нічого неписали“. Тим робом хотів зробити зі себе жертву для нашого письменства й кинув перо від себе. Зачав привикати до тих граматичних дибів, в які стали письменники заковувати мову нашого народу, зачав терпіти без протесту разом з народом, який щойно висвободив ся із одної неволї, а вже попав в иншу. Колиж побачив реакцію проти того напряму, до того нечисленну, постановив іще раз забрати голос у справі народньої мови.

Такий мотив виступу Лозинського 1852 р. зі статею „Вытягъ зъ рукопису „Критика“[1]). Що треба держати ся народньої мови в літературі, пише тут Лозинський, сього не буде вже й доказувати, бо се признають і ті, що палять свічки перед граматикою Смотрицького; він хоче тілько вивести дальші консеквенції з такої згоди. На його правило: писати, як говорить загал або більшість, виїхали противники з граматикою. Але задачею граматики є „виказати правила, в яких находить ся мова, але не приписувати її правил, яких вона не знає; граматика має винаходити загальний виговір, а очищувати мову з виїмок, місцевих відмін, чужих слів і форм; граматика має свої правила уосновати, щоби ми не тілько знали, як говорить ся і пишеть ся, але й чому. Але то було би помилкою, як ми сказали би, що тому, що граматика церковно-славянської мови має: отъ, маемъ, глаголя, рожду і пр. й ми повинні так писати й, розуміють ся, так говорити. Боже борони наш нарід від таких граматик; їх автори не розуміють того, що „в поєдинчім письмі“ простого чоловіка находить ся більше граматики, ніж в учених творах; бо там є засада, жива бесїда, а ту воздушні правила“[2]). Образовані мови: латинська та грецька мали наперед письменників і клясичні твори, ніж граматику? А в нас мову підчинюють граматиці.

Далї виступив проти вживання чужих слів та викпив таку недосяжність висоти стилю тих, що дають насильно прикметникам у жіночім і середнїм роді множини инші закінчення, про які не знає нарід: красныя невѣсты, высокія дерева (Граматика Левиць-

[1]) Лѣрвакъ зъ надъ Сяна. Перемишль, 1852, ст. 61—69. Инші статї Лозинського в сучасній пресї обговорені в передмові дра Студинського до цитованої вище кореспонденції Головацького в лїтах 1850—62.

[2]) ibidem, ст. 63 – 64.

кого). Такою дивною мовою і такими невиданими формами хиба можна пояснити собі помішанне мов при будові вавилонської вежі. Стремлінне не відступати від давнійшої літератури порівнав з біганнем по воду до саджавки, а не черпанням її з жерела. На дві річи не звертають наші письменники уваги, не заховують точно того, що є характеристикою мови, а потім не очищують її з тих слів і форм, які є чужі для неї (character et puritas linguae).

На викрути редакторів, які противлять ся думкам прихильників народньої мови та заявляють, що для загально приймленої граматики справляють ся і зміняють ся надсилані статі до ґазет, питаєть ся Лозинський, котру граматику загально приймили. Нема ні загально накиненої граматики ні загально приймленої. Йому звісно тілько, що тепер на Руси по всїх школах учать української мови, але не всї учителї держать ся одного автора, до того ще кождий після своєї думки поправляє автора або зміняє. Говореннє про „обще приняту“ граматику се звичайний викрут, а на ділї, до чого люди навикли, від того не відступлять скоро. Инші роблять се з лїнивства, бо лекше подивити ся до церковно славянського чи великоруського словаря, ніж прислухувати ся народній бесїдї, тому невичерпаному, живому словареви. Третї кують таку мішанину з дурноти, бо хто пізнав би по простій бесїдї нашу мудрість? Але як попричіплюємо до неї чужі слова та види, як полатаємо різнобарвними кусниками просту одїж, тодї кождий здійме шапку та пересвідчить ся, що аби писати про українську мову, треба мішати до рідної мови слова та види иншого нарічія, треба уживати безпотрібно етимольоґії. Тимчасом треба знати коли і як ужити етимольоґії, бо необмежене уживанне етимольоґії затре характер нашої мови та запровадить нас на поле иншої.

Як видно з тих слів і з попередньої статї, Лозинський попустив дуже зі свойого етимольоґічного становища. Він побачив, як небезпечною була етимольоґічна правопись серед тодїшнього хаосу поглядів на народню мову та на відносини її до мови сусїдів. Замість л, де чути в, пише тепер таки в. Про систематичне збереженнє зазначення переходу е й о в і нема й мови.

Вірно зазначена також Лозинським та обставина, що в школах, передусїм середнїх, не держали ся і не держуть ся приписаних граматик. Бо й не було можна. З виїмкою граматики Омеляна Огоновського, яка одинока могла в своїм часї відповісти потребам учителїв і учеників у середній школї, всї инші граматики як підручники для середнїх шкіл були далекими до того. Й тому Іван Жуківський викладав на становищі учителя української мови в ака-

демічній ґімназії граматику зі своїх скриптів[1]), хоч була граматика Головацького. Осадця, коли став 1859 р. учителем при другій ґімназії у Львові, був приневолений уже в першім півроцї диктувати ученикам „звукословіе, словообразованье и словосочиненье“ тому, що граматика Головацького обіймала тілько „видословіе“[2]). Павлин Свєнціцький, обіймивши 1869 р. місце учителя української мови при львівській українській ґімназії, викладав граматику зі свойого рукописного підручника, хоч було друге поправлене виданнє граматики Осадцї з 1864 р. Се число можна, певно, дуже значно побільшити випадками, які застрягли в тїсних шкільних мурах. Сеї аномалії при науцї української мови не усунуло навіть друге виданнє граматики Ґартнера й Стоцького, тим більше могло віддати таку услугу перше виданнє (властиво граматика Огоновського й нинї шкільним підручником) так, що потреба доброї граматики, яка задоволила би вимогам сучасної науки, а разом із тим і педаґоґічної доктрини, є і нинї одною із пекучих, як було се в 80 рр. і 60 рр. і тим більше з початком конституційного житя Австрії.

XIV. Розвій поглядів на українську мову в Якова Головацького до появи „Розправи о южноруській язицї“.

Потребі поширених прав української мови в середнїх школах Галичини мав тоді обовязок вдоволити професор університу для української мови Яків Головацький[3]). Широке заінтересованнє граматичними питаннями виявив Головацький уже на фільософії (нинї 7 й 8 ґімн. кл.) і потім на теольоґії. А нагод мав богато. Коли весною 1832 р. вибрали ся Головацький і Вагилевич до ґр. Тарновского в Дикові, щоби розглянути й описати кириличні славянські рукописи, користали з усякої нагоди для свойого етноґрафічно-лїнґвістичного інтересу. Вагилевича зрушувало незвичайне ополяченнє пограничa східньої Галичини з західньою і він був готов признати місцевий говір трохи не польським нарічієм. Противно Головацький, признаючи також сильний вплив польщини в лєксичнім згляді,

[1]) Гл. мою статю: Проєкт правописи Івана Жуківського на зїзді „руських ученых“ (Записки Н. Т. ім. Ш. т. 82. ст. 62).

[2]) Слово, 1863, ч. 48, ст. 192.

[3]) Біоґрафія Якова Головацького в „Історі-ї литературы рускои“ Ом. Огоновського, т. IV. ст. 60—119, де подана инша література. З новійших видань богато житєписних даних приносять оба томи „Кореспонденції Як. Головацького“, видані проф. Студинським.

бачив у видах: хцу, хцешь, ходѝ, носѝ анальоґію зі сербським: тью, тьешь, ходи, носи, а в вимові ходѝтѝ, робѝтѝ, бывъ, была, были шукав початкової старо-славянської вимови, а саме ріжниці самозвуків и й ы, яка затерла ся в українській і південно-славянських мовах[1]). Прислухати ся українським говорам Галичини тай Угорщини мав Головацький добру нагоду підчас своїх широких подорожий[2]). Не диво, що Головацький почував ся компетентним забирати рішаючий голос при постановлюванню правописи для „Зорі“, а тим самим і пізнїйшої „Днїстрової Русалки“. „Я, оповідає про сї спори Головацький, дораджував правопись Максимовича; мої товариші домагали ся приложення сербської правописи Вука Стефановича Караджіча (на думку Копітара й Ґрімма найбільше льоґічної). Я боронив руської азбуки й не допускав латинського j; вкінцї постановили викинути ъ і ы, писати, як говорять, замінюючи ô, ê буквою і, ы буквою и. Вагилевич, указуючи на анальоґію сербської мови, бажав увести до своїх статий є зам. я і писати чєсть (часть), тєжко=чест, тежко[3]); та ми не згодили ся і часть, тяжко позістали для усїх одностійно; тілько в народнїх піснях полишили є“[4]).

Які питання дотично мови й правописи ворушили „трійцю“ при укладанню альманахів, покажеть ся з отсього реферátчика, найденого, як і дальші виписки, межи паперами Головацького в бібліотецї „Народного Дому“ у Львові. „Кожномѕ славльянскомѕ нарьічійѕ, стоїть тут, питома йака-сь самоголосна, котройѕ соголосні звйазѕйе — Рѕсин вльѕбиў-сьа в голос і, а тейе і йе чистойе, остройе; Рѕсин наш ныколи не чѕваў о францѕскім и (ŭ ньімецькім) ани йего дасть в свій храм втрѕнѕти Г. Левицким(,) рад свойім сторонам[5]); за дльа того в книжцьі, шчо дльа него написана(,) рад би так читаў, йак з маленька чѕваў. Не бѕде також рѕсинови нѕжда в тім, шчо бік род. бока; рід, рода

[1]) Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ. (Изъ записокъ Якова Ѳ. Головацкаго). (Литературный Сборникъ, Львів, 1885, ст. 16).

[2]) Описані вони в 2, 3 і 4 зошитах з 1841 р. й 1 зош. з 1842 р. Часописи чеського Музею п. з. „Cesta pro halické a uherské Rusi. Sdélená w listech od J. F. H.“ Також: Литературный Сборникъ за 1885 р. ст. 15—20 й 28—31, за 1886 р. ст. 88—100.

[3]) Тут треба читати е по великоруськи як є, бо спомини Головацького писані ніби в великоруській мові.

[4]) Литературный Сборникъ, 1885, ст. 12—13.

[5]) Дальше речене перечеркнене олівцем: бо в своїй простотьі не гадайе вибирати сьа в Париж на запѕти.

— ненаським же словарь примьірательний, або йакойе письмо розбирайѕшче закорьінки слів добре прислѕжит. — При тім нарід наш прост мѕдровати не вмьійе, а лѕтше и красче бѕлоби(,) шчоби кількох мѕдрівників уволили вольѕ не йедній и не двом тьмам миран. Голос Рѕскій означений бѕквойѕ и трошички грѕбший над і, однакож не такий грѕбий йак Москов(с)кье ы або польск. у, и вськдн(,) де придаст сьа Рѕсинови в церковній книжцьі читати и(,) читайе тѕйѕ бѕквѕ вижше описаним голосом, а в старих рѕкописах рѕских, де лиш нагодиў-сьа голос той, хотьай не вськдн, однакож торонко и стрьічайем.

Йй, ѣ, ю, ѧ, є и и на почьаткѕ; кожна из тих бѕкв сѕть слова и склади с титлами, так йак Бг̃, нш̃ и проч. Но, коли скороченійа нинішнїми часи застѕпайѕтсьа, фалабо, цьілостійѕ (Бог, наш), погоже би бѕло, довершити сейе гісновитойе дьіло. Кожна из тих бѕкв самостойашча на почьаткѕ два голоси держит й (j), короткойе зливайемойе і и а, і, ѕ, є, и, ци не лѕтше роспрьагчи йіх(,) щоб змалыло (зменчьіло) число азбѕчних знаків? бо мьісто пйати стане лиш на однім. — На короткье зливайемойе, соголосне і майемо бѕквѕ й, н. примьір, май, най, твій и йенчі. — Такѕйѕ силѕ(,) йак при кінци(,) матимѕт вськдн и на почьаткѕ и в серединьі(,) бо йе соголосна, так йак дрѕгі бѕкви соголосні, б, в, г, д, т, с, и. е. — тво | йа, мо | йі, спьівайе, не читати проте твой-а, мой-і, спьівай-е(,) бо таким свьітом нѕжноби читати, крас-а, мат-и, слав-а, лиш каѕт кра-са, ма-ти, сла-ва. Таким способом минайем сьа також з лихойѕ нѕждойѕ(,) йак писати склад йо, чьасто гѕсто встрічайемого в нашім нарьічійѕ. П. Левицкій клаў двьі точочцьі над е (ё), но такі точки клаў над ö(,) коли майе йак ӱ голосити, над а (ä)(,) коли йак ье, а так дісне не знати нам, йака тим дв(ь)ом точкам сила, а коли прийшло-сь назначити е(,) шчо сьа так йак ӱ йего вимовльайе, то й незначиў.

П. ѧ, ю, ѣ. в серединьі, передидѕшчѕ соголосньѕ вельат казати з легонька, а то дрѕга йе сих бѕкв слѕжба, котрѕ дѕже добре робит бѕква ь, на тейе лиш постановлена. Но й тѕ сих бѕкв непостойанна слѕжба, бо йедні соголосні змйагчайѕтсьа ним(,) дрѕгіж не змйагчайѕтсьа н. пр. лѧти (льати(,) льети), а мѧ(а)со (мйасо)(,) най (ньай), а пѧть (пйать) — нюхати (ньѣхати) а бю (бьйѕ), тѕт легонькейе і (й) пристайе, то до передидѕшчого, то до посльідного голоса; знова нѕжно значків; а так би сьа йіх намножило так много(,) йак трави на степах Украйінских.

Свійством рѕского йазика йе також(,) шчо л перемьіньайе-сьа в короткье ѕ легонько зливайемойе с передидѕшчойѕ самоголосноиѕ, по такій мьірьі йак голос бѕкви й с передидѕшчойѕ самоголосноиѕ.

Тейе ѕ спливайе сьа зо свойейѕ самоголосноиѕ так легонько, шчо не чинит бѕкви в т. j. гѕби не стискайѕт сьа до кѕпи; воно голосит саме так йак в ныемецьким Au, Bau, Pfau. — Йак сьа такойе ѕ відличайе від в(,) добре доводьать право вимовлені слова ввіў (водити(— воўк, воўна, воўньа (die Welle) — саме такье ѕ чѕти також и в творительнім падежи самооднім, мьісто йѕ, н. п. рѕкойѕ мойейѕ — — рѕкоў мойеу; чѕвати той голос також значьатьѕ лиш тогди(,) коли посльідѕйе самоголосній.

Так чьасто ѕпотребльайемий цьіло з в несходний голос ѕ нашім йазикѕ допоминайе-сь окрімого значка[1]). К томѕ придастьсьа найлѕтше у (v)(,) которойе и в греческим по самоголосних вимовльайе сьа голосом с питомим рѕським(,) шчо о нім (о котрім) бесьіда(,) цьіло сходне (*αυ, ευχην*)(,) но шчоби тайа бѕква не бѕла однознакома з Московскойѕ и Сербскойѕ у (ѕ) по примьірѕ й зо слитнойѕ, бо сьа також легко зливайе с самогласноиѕ(,) матиме також слитнѕйѕ.

Кожна соголосна або с притиска або з легонька сьа вимовльайе, мати йій про те або ъ, або ь. Сѕть они проте просто протьі себе стойачійі, и де одно йе, дрѕгомѕ там не стойати, а де йедно не стойіт(,) конче там дрѕгомѕ бѕти, не чьім одно з них лишити дасть сьа без віймн довершенійа правописанійа. К тому найльіпше придасть сьа ъ(,) бо й перед самоголосноиѕ ныколи не ставало при соголосній н. пр. тако ане тъако, а коли го меж двома соголоснимн ѕ старих стрьічайем рѕкописех и книгах, то застѕпало мьістце піўголоснойі.

Ми посполу зо Сербамн майемо голос(,) которого ньіт ѕ дрѕгих славльанских нарьічійах (чѕти в ним ныбито д и ж (дж), но оба тоті голоси в оден й тойже час, в однім протьазьі, не вибьігайѕшчѕ ныжадномѕ в перед анн лишайѕшчѕ сьа на задьі голосьат, йе то про те оден голос, и йедного нам задльа него конче тра значка; Сербове го здавна майѕт в бѕквьі џ — пристаньмо й ми к ним".

Відповідно до таких поглядів Головацького на правопись виходить і в нього дефінѣція граматики, тотожна з дефінїцією граматики в Шашкевича. Ось яка задача граматики. „Письменницѣ (Грамматіка) не бути законодательницею язнка(,) лише лицем (образом) цѣло удалим до язнка; хочемо знати, який стрій переймав покотом часу, и який досе придержаў, в чім відличен від других(,) а в чім сходний з нимн, з чого доведется(,) якіи окрестности и як

[1]) Перечеркнене таке реченнѳ: Коби тогдашними часами, коли Кирило становиў письмо Славльанам посльа Греческого, в сих сторонах Славльанщчини(,) де бѕкви видѕмаў(,) находиў-сьа голос сей(,) буўби йомѕ и значок даў.

много и сильно дѣлали на язик(,) не чѣм и на нарід; потом пишучи, не ним им а но нам писати кра(с)но (погоже) для малои чясточки народа, свѣтом вченим званнои, щоб ся нашим гадкам и строіови их чудовали та их розбирали, лише щоб цѣлий нарід з нашого письма и з того(,) що вмѣемо(,) хосновав, про те не льза нам викидати слова питомо народні, а пріймати чужіи, або творити нечуваніи межи народом хиба в найбільшій нуждѣ".

Українська мова не все була „в таким понеханю, йак нинѣшними часами; мала Рѕсь своіе письмо, мала Рѕсь своѩ словесность, а слава из ней доси гуде свѣто(м) Славльанским". Такими словами відзиваєть ся Головацький у передмові, здаєть ся, до задумуваного збірника народніх пісень, а початок сеї передмови се пеан в честь народньої мови. „Йе то природно всякомѕ народѕ и кожномѕ чоловѣкѕ, відзиваєть ся Головацький „до читателя", що найраднѣйший чѕйе бесьідѕ, которойѕ йемѕ ще маленькомѕ лелъійальнѕ спѣівала мати пѣсонькѕ, и солодкіі льѕбови проливала слова. — Лиш не тойе само надьільайе нас ко возвижшенію йазыка и движенію народнойі словесности; языкъ йе то найчестньійшим даром природи, „йазыкъ способствѕйет (по словам великого Шишкова, сего неутомимого розискивателя Славьанских языків во обще, пред всѣми рѕского) къ возвишенійѕ и славьі царств: имъ гремит слово божіе, имъ дышут законы, имъ цвѣітѕт науки, им живут художества, им украшается просвѣщеніе, имъ питается честольѕбіе и гордость народнаіа"; — в ним йавльайе ся душа народа, степень его просвѣченьа, глубина або мыіль его мыслей, его присмотруванье ся природьі и ея дьійствій, йе то величественний из много голосів зложений краснозвучний голос народа сих великих и николи нетерайемих гуселъ природи; — а сли йазык прозовемо великойѕ, многосложнойѕ согласнойѕ музикойѕ народа(,) то словесность буде прекрасним и вьірним его образом".

Хоч Шишкова вважає Головацький великим і одушевляєть ся цитатом із його твору, одначе загалом відносить ся до лінґвістичних праць Шишкова критично. У своїх замітках до статї Шишкова „О превосходныхъ свойствахъ нашего языка и средствахъ, какими словесность наша обогащаться можетъ", пише Головацький: Шишков дивуєть ся, „як нагло возник сей язык, до часу христіянства не знаемый, як появились в тôм языцѣ (нашем россійским?)" псалтир, євангеліе, Йов, премудрість Соломона, апостольські дїяння, ірмоси, канони, молитви й ин., дальше дивуєть ся остроті та глубині думки, чистоті, згоді, важности й блеску, а вкінцї „притôм каже, що вôн являеся нам мужем(,) не молодцем — що нашь язык вели-

кою загадкою — и не знати(,) яким був до введенія вѣры Х. в Росію — бо жаднои книжки нема?" На се замічує Головацький: „Тут розглянути треба, що розумѣєм через язык наш Ш-ва, чи Словенскій в загалѣ 80 міліонов Словен, чи церковный, чи рускій народный. — Ш. розминувся с правдою в том", що каже, начебы в нашій мові переложено святі книги, бо „Слов. церк. а руск. не є одно", але заходить тут така ріжниця, як межи польською а хорватською мовою. Євангеліє „в болгарск. нарѣчію переведено(,) у нас принято, зрущено выговор — почасти и слова — але через то не є вон наш язык".

Признавши названі Шишковом прикмети церковно-славянської мови, полємізує далї Головацький: „Яким нашь язык був(,) не знаєм точно — и по введенію вѣры Христ. — але що в Несторѣ, Правдѣ руск. вѳдличаєся вѳд старого церк. Болгарского — то приналежить нашому — и то показуе(,) шо вон мав весь почерк(,) всю стать нынѣшніого(,) хотя в другѳм выдѣ — був в одношеню к другим Слов. як нынѣшный нашь до оных прочих — срѳвняймо Кор(оледворську) рук(опись) — Нест(ора) — Суд Лоб(ушин) — Прав(ду) руск(у) — Краинскіи — Сербскіи и Хорв(атскіи) грамоты — знайдем повно одностайных форм, котри нынѣ загинули и всѣ нарѣчія нынѣ приняли на то мѣсце обновленни формы собѣ взаємно вѳдповѣдніи". Можна черпати з богатства корінів славянських мов, але „толки о розности Слов. а руск. языка правдивѣ — и теперка ще лутче изясняются".

Як що Шишков бере слово „язык" не в змислї нарічія, таким робом і польська й чеська мова є славянськими так само, як староболгарська, та з них можна черпати, бо найдеть ся богацько корінів. У Шишкова Слово о полку Ігоря, біблія, четі мінеі, Нестор, проповіди Теофана, сатири Кантеміра, оди Ломоносова, твори Богдановича написані „разными слогами", але одною мовою „Славенск(ою) или руск(ою)(?)". Під мовою розуміє Шишков корінї слів і галузи, що виходять від них; на думку Головацького се мова в ширшім значінню 80 мілїонів. У тім значінню бере Шишков мову, коли говорить, що біблія „высоким слогом важным писана, длятого и слова иншіи".

Коли є мова про біблію, лїтописи, народнї казки та пісні, на думку Головацького „мают бути три нарѣчія або слоги" й то тілько в казках і піснях чиста народня мова, в лїтописях по части, а в біблії вже цілком не наша. „Для то(го) нема слов: благовонія, воздаянія, добледушія, древодѣлія(,) бо то не народні, але ученими укованї на лице греческе". Коли Шишков жалуєть

ся, що на „мнимом роздѣленіи основуют нашу словесность и роздѣляют в каждôм словѣ (не в составѣ рѣчи) то Славенское слово — то рускоe“, мішає слово з його видом, бо „тіи слова руск(іи)(,) котріи в звычайній бесѣдѣ уживаются, декотри могут бути приняти(,) але в формѣ зрущеній. — И не треба всѣх слав(янських) слов (як думают) выкинути(,) али дати им форму руск(у). Тай „не розличеніе древного и новогo“ є назвою славянської мови біблійної і руської, але руська мова є так давньою, як і біблійна.

„Питанє(,) чи обогатили поэтове нашь язык словами с библіи, чи може не заперли му дѣятельность свою питому, чи попсовали го(,) як всяке макаронизованє є(,) чи не лутче булобы для него(,) щобы в своєй силѣ пôдносився(,) як має опиратися на старій кулѣ — бы молодец не буйнѣйшим(,) красчим бы зрѣс(,) кобы старики не придержовали, и на поводѣ своєм не водили. Не треба гонитися за чужими словами, и наслѣдовати их слог, можна бо обогатитися своими з народа возникшими“. Справедливий, на думку Головацького, закид Шишкова своїм краянам, „що цураются рущины и перетворуют язык на чужосторонный лад — але завсѣгди лутше шукати в своим народѣ так широко розширенным всего богатства — бо запевне знайдеся только, що и без славенщины обійтися можно. Обрахуймо ся сами из собою — перечислѣм себе, пересмотрѣм наш язык во всѣх кутках нашого отечества(,) в горах, над рѣками и морями — на пѣсках и долинах(,) по горбках и падолах, а собереся такій язык и богатій и красный и роскошный, саморôдный — живій(,) природный, що сами издивуємося и возрадуємося и возгордимся“.

„Опроче для образованія народа доконче нужный язык свôй домашный, материнскій, природный, бо инакше требабы перше учити народ языка, выраженіе слов толковати, учити чуствовати, то що му предложити хочем — притôм выперти з души єго давни слова, чуства(,) чим жив — якî вляв до серця — котри выссав з молокоматеринским: мусит чуженѣти в своѣй рѣчи“.

Славянська біблійна мова переймила „весь настрôй“ від грецької, просякнула цілком ним і є зівсім клясичною, як тамта. Такаж сама стара чеська мова, новгородська, київоруська, „ба й пѣснѣ були такойже природы“. „Насупротив нынѣшній народный рускій або сербскій в пѣсньох вольный, лехкій — плавный(,) звучный — простый(,) зо всѣм романтическій — вôдповѣдній нынѣшным часам и стремленію нынѣшного свѣта“ (Основяненко, народні пісні, Котляревський). Звісне було Головацькому також „Разсужденіе любви къ отечеству“ Шишкова.

Що до відносин української мови до инших славянських, „руський язык вдаўся:

I. до Московського а) розпрягаємъ: порох (прах)(,) хотяй ще и давный стрій славя.. прахъ придержався, леше в дакотрих словах, стер, зломав на прахъ. в) закінченіем родительного падежа на ого.. однаково московске нарѣчіе простонародне во словеню більше придало ся до польского як до руського.

II. До Польського а) при усѣченію рода средніого имен прилагателных не совершаеся на о(,) леше на е, доброе — не добро, але добре, в) при спряженіи глаголов лица во веремньох прешедших не означаются мѣстоименіями я, ти, он, леще, есмь (у насъ самостоящее погиблое) довязуеся глаголу — був-емъ, буў-есь.

III. до Ческого через h мѣсто g.

IV. до Словацького через ў.

V. до Серб(ського) через у силою рімно сербск. о — и перемѣненіе л на у.

VI. до Илл(ирського) у глаголах: ау, еу, мѣсто ал, ел".

В самій українській мові найшов Головацький такі питомости: I. Наклоненіе неопредѣленное кінчит ся заедно на ти так(,) як у церковнім, сербским, ческим, ...спѣвати(,) гуляти, в страдательнім наклоненію також кінчится на ти-ся, або ться, а в тім послѣднім злучаю у Русинів на Побережю чути з притиска ться = цця, сподѣватися = сподѣвацця(,) не так у Русинів Галицьких та й Загірских; у тамтих також и у третім лицѣ теперѣшного веремня на цця, у нас на ться н. п. молицця = нашое молится, гнецця = у нас гнется, частѣжше гнеся, льюцця = у нас льются (льеются, льяются).

II. Славеньское завершеніе илъ, алъ, елъ, олъ, ѣлъ, улъ у третім лицѣ рода мужівского (мужоцького) завсѣди замѣняе ся за конець ивъ, авъ, овъ або лучше сказати характеричное лъ мѣняе ся за в, або лучше сказати на ў зо слитною(,) кажу зо слитною, бо тая голосная сливае ся з переди(ду)щою гласною а, е, о, і(,) у, во оден голос, а тое не йно в глагольох, але й в енчих словах(,) де лъ грубое послѣдуе саму гласную — томиў, думаў, взяў, (взьеў), молов, гнуў, пѣў; — кроў, ореў (орелъ), віў (віл).

III. На Побережу та на Запорожу третое лице принимае мѣсто славянского ъ мягенькое ь: ходить(,) стоѣть, шумить, у Галичу та на підгірю придержав ся грубший голос. — А коли падае притиск на послѣдний состав слова(,) ще грубше ся вимовляе. — Глаголи маючі в слав. яз. 3 лице ед. на ет відкидуют т, мае, спѣвае.

Умаляются не йно имена, але й глаголи и межиметія; спати, спатки, спаточки, спатоньки; ѣсти, ѣстки, ѣсточки, ѣстоньки; пріч, пріčки — вороженьки.

В рѣзних частьох бесѣди букви у и в одна в мѣсто другой бере ся та употребляєся(:) взяў, узяў; встань, устань, уже и вже, лише у не перемѣняє ся на остров в(,) в которім дольная (варга) губа притискаєся до горних зубів, але є то короткое ў рімну силу маюшее з ў по самоголосній". Тут треба вчислити також замітки Головацького до Шафарикового „Славянського Народопису"[1]).

Питомим прикметам нашої мови придає Головацький велику вагу. „Питомости нашого языка, говорить він, так названи идіотизми, котрых маем безчисла, при кождым случаю сами ся навивают, дают ему тую родимость, вѣчноживую свѣжость, домашность и непонятную красоту, якою жаден книжный язык вкованый в карбы правил пофалитися негоден, длятого в лехкій поэзіи, в образовой повѣсти не зрôвнаный, недосягнутый — Є то посвященный гай, заповѣдный луг, котрым захищеный храм народного языка — народного быту. — Потому Основяненко неоцѣненный писатель всё(,) що описуе — оповѣдае — то оповѣдае своим способом(,) на свой лад — за каждым словом пôзнаешь свое родное(,) де несподѣешься(,) то твôй краян — все брано из сердця народа, е то свôй скарб — е то цвѣты родими, выросчены на питомій земли, питомим трудом — для того тим милѣйшй свому родови — для нас краснй(,) для нас пахущй(,) роскошнй(,) буйнѣ(,) а на чужинѣ не пріймутся. Другій Котляревскій из своими жартами(,) посмѣшками, безконечными шутками — шо слово(,) то смѣх незрôвнаный не до наслѣдованя". — Заслуга останнього тим більша, що Котляревський виступив „в найнеприязнѣйших часах", коли великоруська мова загортала все в себе, „як (в) тоту земленьку спрагнену потахало все в Словесність — И гадки не було розвитися окромѣшнѣй Словесности. Языкословіе руськоє (Филологія) ще було дуже благеньке — утворено язык оден книжный и годѣ було до него дещо причиняти, піддавати и(з) простонародья — то не гарно було у них".

Ясно, що такий наскрізь відданий народній справі спадкоємець ідей Маркіяна, яким був трохи не до кінця 40 рр. Головацький, здорово дивив ся на язиковий макаронїзм. „О мѣшанім языцѣ" думав він подібно, як Лозинський і Глинський. „Мѣшма у одно буде мѣшмою. Щож з того, що нашй писателѣ позволяли присво-

[1]) Пор. додатки 24. Докотрй уваги и поправки до Народопису Словенського Г-на Шафарика.

ювати слова из церковного и россійского — чер(е)з тое язык их в очах чи ухах знателя русина не буде кращим(,) не буде лучшим — що народне(,) буде народним(,) сумѣшка — сумѣшкою. Нам ся тое мѣшанье выдає так(,) як той жовнѣр(,) котрый був кильканадцять рокôв у вôйську(,) вже мѣшає сем лем — з ческа — або из нѣмецка — або як мужик(,) котрый хлебнув трохи де двірскои поливки та полщину — одно и тое саме — лиш тут заступає словенскій язык одно нарѣчіе друге — Своя свита добра — нѣ — комусь захотѣлося червону латку налѣпити — каже(,) так краще!“ Гарне розуміння також у Головацького причин язикової мішанини. „Писанье чужими языками або мѣшмою из чужим було и є завсѣгди слѣдством необразованности народнои — слѣдством лихого понятія о красним — або слѣдством благого умѣнья свого языка своєи народности, вôдчуженѣлости, або выродства умысного або имовôльного писателѣв — и найсильнѣйшим доказом безсилія народного. Насупротив первым знаком любы къ свому народному — самопôзнанья — и дуфанья в свои родимім сили є словеснôсть в народним языцѣ. — Чому ледви не всѣ народи Европейськіи хапалися мертвого Латинского Языка — бо не знали и не чули силы в своим языцѣ(,) гнущались (зам. перечеркн. гордили) ним — або через науку забували свôй народный — а простый нарôд незнавши чужого, а маючи свôй в силѣ творив прекраснѣ пѣсни — чудніи казки — умніи приповѣдки и дотепніи загадки — розвивав свою рôдную словеснôсть устно без письма“. — Що нарід закидає на церковно-славянське, як хоче сказати щось важнійшого, се правда, одначе се нї конечне нї потрібне, але є вислїдом призвичаєння, бо нарід привик чути так виклад євангелія, але „попытнѣйше бы єму було, кобы чув заєдно выложено в народн. языцѣ — потому жаден язык не взнесеся до изящных дѣл поезіи — котрый мѣшанины уживає — хиба аж тая мѣшма перейде через школу в житье — доки не вычистится язык народный — так було з новыми романскими языками — Так було и у нас — Дивно — исторія не выдала ни одного поета — коли лѣтописей тілько — В пѣсни Игоря вадит дуже Изяществу мѣшанина и неодностайность языка — а народна поезія выдала неперебраный скарб поезіи — незличенѣ пѣсни“. Прегарні думи вводять і доси в одушевленнє нарід, а вірші київських школярів хиба їх учителям і ученикам були красними.

Хоч не дасть ся заперечити, що мова „пôд рукою мудрых остропных, ученых и вольных вôд предрозсудка грамматикôв, богато зыскає на формах и розтворах — але пôд рукою книжних, заразумѣлых писарчукôв бôльше втратит як похôснуется — тіи то

судіи незваннїи накладают свои ученїи кайданы на язык устный свободный — они то выгадуют свои правила — не вглянувши добре в состав языка(,) натягают нераз до чужих правил – поправляют неправильности там(,) де их нема, тому, що сами не могут собѣ ради дати своим тѣсным обятіем — и щож из того закорысть, выйде якійсь новый книжный язык, котрый пôдстави в житю не мае, лише на повѣтру хибаєся — таким був нашь книжный словенско-польско-руськїй язык — Ne лучшеж було из уст народа природный язык взяти — але то були другїи часы(,) другїи гадки — не у нас лише так було(,) ба в цѣлій Европѣ". Так Нїбур жалуєть ся на свою мову, що не є народньою, але мішаниною якоїсь, так нарікає Дідеро на французьку мову. І з поезією було колись так, тому вона розвивала ся тілько в народї.

Довго гадали, що тілько „ученїи языки", якими вважали ся грецька й латинська мова, можуть піднести науки; „предцѣ видко, що чим борше котрый нарід від сего пересуду ослободився, чим раньше науки в народнѣм языцѣ зачав управляти, тим лекше розрастались, тим буйнѣйшїи выдали полон, и тим сильнѣйше вплывали вжить(е) народа (ранше встанеш(,) більше зробиш, ранше посѣєш(,) звычайно лучше збереш). Nаука є кормом души, чим приступнѣйшій є він для всего народа, тим більша часть ним покрѣпится, и силою сим покармом набутою відслуговуєся наукам и ширит коло их спасительных корыстей. Чим природнѣйша корма для народа(,) тым здоровша. Nарід и язык наш є первѣстный — граматика языка того яко первѣстного не дасть ся самовільно уложити так(,) як в похідных языках, але правдива граматика повинна систему в природным языцѣ положену, невідмѣнну выкрыти и до науки употребити — Язык не дасться в карбы довольнй уложити — хотя бы комусь дещо и блудом здавалося, що не може на свои вымудрованй правила натягнути — такій мнимый блуд не є блудом(,) але правилом — за котрым тилько мілiонів народа стоит, котрый тилько тысячь лѣт так говорив и утвердив. Граматик повинен вынайти причину, по котрѣй тоє правило утворилося и у народа удержує ся — Дух языка народного". — Мова писаних творів увела граматиків не в одну похибку. Хотяй букви мають „голос малювати", одначе „нѣколи вони так докладно не віддадут живый голос", як потрібно. „Областный выговôр" розпізнати тяжко й саме задачею граматика є розпізнати, „що є областьно(,) а що общій народный язык", на всякий спосіб „граматика повинна основана бути на языцѣ народним". Жива мова поступає і вироблюєть ся так, як поступає духове житє; тілько мертві мови не можуть поступати. Коротко кажучи

„не одных чотыре нарѣчій маѥ бути письменны, як ученіи филологи словенскіи назначили, але все — як у Грекѣв", як хоче Копітар. „О прилученьях литератур нема вже гадки" — Лужичани мають свою літературу, Болгари свою, південно-славянська розпала ся на іллірську та сербську, а ще й „Словацька відокремится від ческои — не в духу противности, але в духу єдности(,) взаимности слов. — лиш для більшого розширенья(,) для лѣпшого просвѣщенья и образованья свого народа".

Всї заходи вчених Славян грецького обряду, щоби церковнославянська мова була спільною книжно-письменною, нїколи не вдавали ся. Хотяй „нѣкуда правды дѣти, булобы то из великим хѡсном мати один письменный язык, для тѡлько миліонѡв як Нѣмцѣ, Французы, Таліяне и др. — але вѣстованье Боже не довело того — видно(,) що Словенска словеснѡсть и просвѣщеніе не до того ведеся, абы замкнулася в книгах, в школѣ, в языцѣ книжным(,) вымудрованым учеными, як декотрых других народѡв, але до того наставилася, щобы все було народне, из житя взяте и для житя ужите, живущим языком выражено — и в житю розвите для цѣлого народа(,) бо ту ѥ сила языка, не уймешь в словарь и нѣ в карбы книжніи — Ѥ то книжка так велика як земля(,) котру нарѡд займае — а внѣй слѡв, выраженій, понятій як листа на деревѣ — як травы у степу — без кѡнця без мѣры — що край(,) то обычай, що вѣсь(,) то инша пѣснь — каже приповѣдка и правду каже, а все онѝ розличнѝ рѣси вяжутся в одно — всѣ дѣли и части складают один образ, котрый зовемо народность словенска". — А коли ѥ в нашій мові і „килька десяток чужих слѡв", що значать вони супротив „безчисленной личбѣ своих рѡдных, що в рѡзных сторонах пѡд рѡзными вліяніями творятся, розвиваются, переображуются". Гірянин маѥ сотнї на всяке означенне скал, гір, каміння, потоків, спаду, в инших околицях множество виразів, що відносять ся до судоводства, ремесла та млина. „Як тобѣ каждый выпадок(,) кажду часть, кажду одробину своим словом означуе — уже не говорю при господарствѣ у хлѣбороба — той мае на каждый клинчик свое имя — и як нераз остроумно, як выразисто!"

Так розвивали ся погляди Головацького на українську мову її самостійність і призначенне та відносини до инших славянських мов. Відгомоном тих поглядів треба вважати його „Розправу о южноруськім язицї" і перші виклади з літератури, дарма, що вже в другім з них находить ся місток до пізнїйших поглядів Головацького: „Язик Словенский (церковний) ѥ і завсїгди буде скарбницею язикословія, котрою наш язик засиляти будемо, духа старого словенского учи-

тися, види (форми) нинїшного живущого язика розвивати, обясняти не перестанемо — в то язик сили духовної, язик віри, висший над звичайний, розговорний, а однакже народу понятний, срозумітельний... язик той в язиком взаємности словесної, язик, котрий нас із другими Словенскими язиками так тїсно вязав і завсїгди вязати буде“[1]). Одна редакція „Розправи“ п. з. „Южно-русскій языкъ, въ особенности Галицко-угорское нарѣчіе, и его видоизмѣненія“ була призначена для Максимовичевих альманахів, дві українські задумував помістити в плянованих альманахах, а саме одну п. з. „Язык руській и его вôдмѣны“ в „Галичанцї — Новгоднику на рік 1843“, а другу п. з. „Росправа о языцѣ руським“ в „Галичанцї — Новогоднику на рік 1845“. Тому обговореннє „Розправи“ Головацького відкладаю до статї про українські альманахи австрийської України в першій половинї 19 в., для якої зібрало ся у мене досить рукописного матеріялу, й переходжу до одного з конкретних висліїдів його одушевлення для української народньої мови себто граматики.

XV. Граматика Якова Головацького.

Вже в першій половинї 40 рр. працював Головацький над виготовленнєм граматики української мови, яка мала мати заголовок „Основа Писменницѣ южно-руського нарѣчія“. Одначе викінчив, здаєть ся, тілько частину звучнї. До дальшої працї над заокругленим курсом української граматики приневолило Головацького іменованнє його професором української мови й літератури на львівськім університетї. Його друкована граматика має основу в університетских викладах, читаних у 1849 р.; перша половина се просто витяг із викладів. Здаєть ся, що Головацький ладив підручник української граматики для чужинців, в першій мірі Німців. На се вказує який десяток аркушів його рукописи в бібліотецї „Народного Дому“ у Львові п. з. „Kurzgefaßte Grammatik der ruthenischen Sprache von Jacob Głowacki“. І саме, коли сказати докладнїйше, українська друкована граматика Головацького — се скорочений мало де переклад сеї нїмецької редакції. Тому в основу моєї аналїзи граматики Головацького беру його університетські виклади, тілько дїєслово, повнїйше оброблене в друкованій граматиці, обговорюю на основі друку. Заголовок граматики Головацького: Грамматика Рѕского ѧзыка“ (Львів, 1849).

[1]) Як. Головацький: Три вступительнїи предподаванія о рускôй словесности, Львів, 1849, ст. 10.

Головні рами своєї граматики взяв Головацький з граматики великоруської мови Востокова так, що все, що дасть ся з невеличкими модифікаціями зачерпнути з граматики одної мови для граматики другої мови, як дефінїції і всякі подїли, запозичене з граматики Востокова. На залежність Головацького від Востокова вказує уже сам вступ, а саме дефініція граматики.

Головацький: Грамматика є наѹка правильного оуживанья слôвъ въ бесѣдѣ и въ письмѣ [2]).

Востоков: Грамматика есть руководство къ правильному употребленію словъ въ разговорѣ и въ письмѣ.

По подїлї граматики на чотири части оба граматики однаково дефінїюютъ першу часть: [3])

Голов. Словопризведеніе єсть часть грамматики, котра показѹє, якъ складати слова, т. є, розбирає ихъ составнїи части и перемѣны, и роздѣлює слова по розрядахъ [4]).

Вост. Словопроизведеніе показываетъ, какъ составляются слова, то есть, разбираетъ ихъ составныя части и измѣненія, и распредѣляетъ слова по разрядамъ [5]).

З Востокова узяв Головацький подїл букв, дефініції поодиноких ґруп і таке инше, що може переписати всякий компілятор. Звідси й узяв і дефініцію іменника та його подїл, прим.

Голов. Имя существительное є названіе предмета (т. є. особы або рѣчи) пôдъ смыслы пôдпадающого, або тôлько въ оумѣ изображаємого [6]).

Вост. Существительное имя есть названіе всякаго предмета видимаго или въ умѣ представляемаго [7]).

З Востокова зачерпнутий дальше подїл іменників, означуванє роду з богатьома такими самими прикладами, дефініція відмінків, дефінїція відміни, подїл прикметників. За взором Востокова трактує і Головацький числівники як додаток до прикметників. Подїл заіменників і дієслів разом із дефініціями тих подїлів опертий також на граматиці Востокова, прим.

---

[1]) Задля коротенькости сеї частини звучнї друкую її в додатках під ч. 25. п. з. Перший нарис звучнї Головацького.

[2]) Як. Головацький. Грамматика Руского Языка, Львів, 1849, стор. 1.

[3]) Ал. Востоковъ: Русская грамматика по начертанію его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная. Изданіе четвертое. Спб. 1839. ст. 1.

[4]) Головацький, ст. 2. [5]) Востоков, ст. 2.

[6]) Головацький, ст. 40. [7]) Востоков, ст. 10.

Голов. Дѣйствительный глаголъ (або залогъ) показ8є дѣйствіе предмета переходяще на др8гій, означаємый вопросомъ кого або що [1]).

Вост. Дѣйствительный залогъ показываетъ дѣйствіе предмета, обращенное на другой предметъ, означаемый вопросомъ кого или что [2]).

Що й дальший виклад Головацького про дієслово се перерібка з Востокова, нехай свідчить отся виписка:

Голов. Причастіе єсть имя прилагательное, отъ глагола произведеное, съ означеніемъ залога, вида и времени дѣйствія або состоянія [3]).

Вост. Причастіе есть имя прилагательное, отъ глагола произведенное, съ означеніемъ времени дѣйствія или состоянія, настоящаго или прошедшаго [4]).

Або:

Голов. Перемѣна окончаній глагола для означенія єго вида, наклоненія, времени, числа, лица и рода называєся спряженіемъ [5]).

Вост. Перемѣна окончаній глагола по видамъ, наклоненіямъ, временамъ, числамъ и лицамъ называется спряженіемъ [6]).

Не вільна від впливу граматики великоруської мови й партія про чотири невідмінні части мови.

Богацько поглядів для своєї граматики, передусім для університетських викладів, запозичив Головацький в Беккера, Гейзе, Гоппа та Ґрімма [7]). Що тикаєть ся граматик української мови, їх знав Головацький усі, розуміють ся і граматику Павловського й праці Максимовича. Дуже часто ставала в пригоді Головацькому граматика Лозинського, за приміром якого й Головацький не занехує фізіольоґії звуків.

„Подѣлъ буквъ“ в порівнанню з анальоґічними параґрафами друкованої граматики є ширший о стільки, що пояснює також їх фізіольоґічне повставанне. Звучня Головацького оброблена на свій час гарно. Починаєть ся від самозвуків. „Буквы а пѣсля ж, ч, ш, щ и я пѣсля согласнои вымавляютъ въ наддн҃стрянскѣмъ нарѣчью як мягке е або є“, отже: жель, чесъ, шепка, щестье, затевсе, ре-

[1]) Головацький, ст. 130. [2]) Востоков, ст. 93.
[3]) Головацький, ст. 150. [4]) Востоков, ст. 103.
[5]) Головацький, ст. 151. [6]) Востоков, ст. 110.
[7]) І для показу ровени викладів граматики Головацького й тому, що введення до граматики нема в друкованій, подаю його в додатках під ч. 26 разом з правописними правилами Головацького п. з. З університетських викладів Головацького.

бый, рѣсный, пѣть, „але по общому малорускому выговору повинно ся говорити и писати а и я“. Виключені від такої вимови: гуляти, лялька, для, що й у наддністрянськім говорі звучать як я так, як всюди на початку слова та по самозвуці. Сей виговір порівнує Головацький зі сербською, чеською і староболгарською (в Голов. болгарско-слов.) мовою. „Въ горахъ южно-западныхъ округѣвъ и на угорскѣй Руси вымовляютъ а по ж, ч, ш, щ мягко як я, на Украинѣ же въ декотрыхъ словахъ послабо чути я, н. пр. рабый, расный. Черезъ соображенье съ нарѣчьемъ наддністрянскимъ найлучше пѣзнати въ тыхъ случаяхъ(,) чи має ся писати а чи я“.

Е виговорюєть ся у горах Самбірського округа та угорськім боці в так названій Країні як „полугласна ь (стиснене, коротке е): дьнь, пьнь, тьпьрь, дьржитъ, нынька. Є то вынятковый выговѣръ, але забытокъ колишніого може обще уживаного заслуговує на увагу граматика“. Зазначивши виговір великоруського е як є, запримічує Головацький, що „въ декотрыхъ сторонахъ Галиччины говорятъ їо або (о) зам. є, е“, отож: їого, нїого, їому, слїозы, всїо, лїонъ, злодѣїомъ, сторожомъ, ткачомъ і т. д.

Буква ѣ, утворена з і і ь, мала в церковно-славянській мові „особенный мягкій голосъ є“. В живучих славянських мовах вимовляєть ся ѣ як є в Великоросів, Сербів і Іллірів, а як е в новоболгарській мові, як ě в чеській, а як іе або іа в польській. „Малорускій въ тыхъ всѣхъ мѣстцяхъ выговоръ є ji або дуже мягке і, рѣка, бѣлый, бѣгати, звѣзда, тѣло, чоловѣкъ, вѣрный. Выговѣръ сей є общій по цѣлѣнькѣй, южнѣй Руси, якъ далеко малорускій языкъ сягае“. Часом е виговорюєть ся як ѣ в таких словах, як камѣнь, „але при тѣмъ и говорится камень“. Хоч ѣ мягчить попереднїй співзвук і не може стояти по ж, ч, ш, щ, „но въ словахъ, де съ е переробилося(,) можна єго уживати“ (чѣльный, жѣнка, щѣтка, шѣсть).

Хотяй правописчики кажуть писати перед самозвуком і, а не и, „въ рускѣмъ чистѣмъ выговорѣ видится і бренитъ трохи помягче якъ и(,) н. пр. сіє євангеліє вымовляє Русинъ мягче якъ н. пр. бѣлый листъ; но въ словахъ бій, пій, гній (гнити), шія чути го совсѣмъ якъ руске и“. В нашій мові виговорюєть ся и і ы посередньо межи глухим великоруським ы, польським у, а тонким великоруським и, польським і, але все грубше, нїж сербське и, чеське у. Оба гомонять однаково, тілько „само горске нарѣчье розличає ще добре вымову и и ы, всюди инде утратилося всяке розличіе: для того въ малорускѣмъ языцѣ уживаютъ и и ы подобно

Чехамъ и Сербамъ токмо для роздѣлу слôвъ и словородного испыту, тамъ де бдповѣдно въ побратимыхъ языкахъ великорускôмъ и польскôмъ вымовляѳся або і або у“. Виїмку з того творить польська вимова по ж, ч, ш, щ і г, к, х. На початку слів і по самозвуках звучить и трохи мякше.

В односкладових словах і замкнених складах переходить о в і. „Сей выговоръ є общій по цѣлôй южнôй Руси(,) хотя мѣсцями грубше, мѣсцями тонше гомонитъ, н. пр. одній вымовляютъ чисте і, другій грубше ы(,) иншіи ѵ̆, ю“. В деяких словах навіть у перейшло в і (замѣжъ), на Україні навіть а (крій дороги). Перехідне о в і з початку слова прибирає придих в (вôнъ), який, що правда, деякі опускають, „хоть вымовляѳся завсѣгди вінъ, вітця, відъ“. І загалом „языкъ рускій не любитъ на початку слова чистои самогласнои, для того звычайно додає придыханье самогласнои у и й перейшовшихъ въ согласну в и j або гортанну г“. На а маємо дуже мало слів; на е (крім: ей, ех) жадного; звичайно прибирають вони придих й або г. О й у дістають придих в, рідше г і й (вона, вогонь, ворати (йорати), гострый, вострый, вухо, вусъ, вужъ), але в словах, де не вживаєть ся ще загально придиху, не пишеть ся його (она, огонь, орати, ухо).

Що тикаєть ся співзвуків, в виробило ся „изъ придыхательного у, продовжительно выговорюваного“. В нашій мові задержує в той самий голос, „зъ котрого походитъ клонящійся до у“. Тому говорять: дѣ̆ука, слиў̆ка, лаў̆а, рôў̆, не дѣфка, рофъ, як у великоруській і польській мові.

Г вимовляєть ся не тілько в наших словах, але й у чужих, принятих у старині, як латинське h; „на Украинѣ доси говорятъ: теологія, филологія“. Греко-латинське g перемінює ся у польщині, по части й чещині в j, в сербщині в dj, а „рускій залюбовавъ собѣ г“. Звук ґ уживаєть ся по більшій части в чужих словах приймлених у новійших часах (ґрисъ, ґатунокъ), „окрôмъ того выславлює ся въ декотрыхъ словахъ въ польскôй формѣ уживаныхъ: ґарнець (горнець), ґоспоцарь (господарь), ґудзъ (узъ, гужъ), ґабати (габать), ґонта (гонта), ґуля, ґдирати; або якогось незнаного, як здаєся, все таки нерускаго похоженья н. пр. ґара, ґереґа, ґуздратися, ґазда, ґула, ґварнаґати, леґінь (мадь. legéry), ґрунь, маґура (ср. санскр. макоръ), реґезуля, ґерелиця, або и въ рускихъ словахъ декотрыхъ для того(,) що наступающа согласна вымагає слабои согласнои: н. пр. нѣкды, кдуля (ґуля), кречный, кдирати. Часомъ и такъ г на д або д на ґ перемѣняютъ: ледарь, канюґа, сердеґа, ґелетка, Ґми-

тро". Таких слів в українській мові небогацько. В 16 і 17 віках уживано на означеннє латинського g ґрупи кг, так каже писати й Павловський у своїй граматиці, але в Галичинї заведено знак ґ для чужих слів, а „въ своихъ рускихъ словахъ належитъ назадъ привернути первѣстну букву, габати, господарь, Дмитро, нѣкды, гнѣтъ".

Ж виговорюють у деяких околицях сильно як дж (джаворонокъ, джуръ, чуджій), „въ галицкѣмъ нарѣчью" вимовляють також в 1 ос. теп. ч.: ходжу, пуджу, блуджу. Левицький радив приймити знак д над ж, Шашкевич сербське џ, „але якъ одно(,) такъ друге не потрѣбне. Въ таких случаяхъ найлучше, хто не хоче держатися общого укр. выговору ж: хожу, блужу(,) писати: ходжу, блуджу, въ котрѣмъ явно буде, же походитъ ѣдъ ходити, блудити, якъ и звычайно у насъ роблятъ". З вимовляють часом сильно як дз (дзвѣнъ, дзеленый, дзерно) так, як декуди с як тс або ц (цей, цело), „но то є мѣстный выговѣръ".

В перемиських низинах вимовляють к подібно ґ (лыжґа, мысґа). Коло Станиславова виговорюють т перед мягкими співзвуками як к (кѣло, кѣсто, кєжко), але „одно(,) якъ друге, суть областныи ѣдмѣны".

Коли л опираєть ся о попереднїй самозвук, переходить у в (давъ, вовкъ, вовна). Деякі так і пишуть в. Лозинський радив у своїй граматиці давати в над л, щоби вдоволити й етимольогії і вимові, „но така двойственна согласна неумѣстна, не звычайна въ рускѣмъ письмѣ не утримаєся". Инші письменники задержали в письмі л, „котре належитъ заєдно читати яко в", а се в однинї минувшини, коли по л наступає самозвук, в словах: повенъ, човенъ, „декуда вымовляютъ и на кѣнци слова лъ безъ розбору: дѣвъ, стѣвъ, вѣвъ; но се такожъ помѣстный выговѣръ, бѣльшѣсть вымовляє дѣлъ, стѣлъ, вѣлъ". У минувшинї однини опускаєть ся в вимові, як що стоїть по співзвуцї, „бо притрудне до высловлѣнья", також у слові: ябко (яблоко).

θ, V „яко для чужихъ токмо греческихъ слѣвъ здѣбнѣ" можна опустити. θ вимовляють „Русине въ церковнѣмъ письмѣ якъ фт". У Галичинї перейшло воно на т (Атанасъ), ф (Федько) або хв (Хвеська), навіть на в (Матвѣй). Хоч v вимовляєть ся у церковщинї по співзвуцї як в, „но въ рускѣмъ пишеся Евангеліе, Евдоксій". По співзвуцї звучить v як и, але „въ рускѣмъ можъ писати Синодъ, миро, бо для незнающихъ греческого языка жадного розличья не робитъ".

По фізіольогічнім поясненню придиху (ворѣхъ, горѣхъ, вострый, гострый, йосика) — воно, як і загалом фізіольогічні пояснення звуків

в Головацького, взороване на граматиці Лозинського — находить ся короткий відступ „о полугласныхъ ъ, ь, й“. Ъ і ь означали „въ давнѣмъ словенскôмъ письмѣ“ скороченнє або половину самозвука, а се ъ коротке, напів розвинене о, а ь коротке е, як се видно в деяких славянських мовах, але в нас „мало вже слѣдно того короткого звука (хиба въ горахъ де заховалося: г р ъ к і й, с ъ, к ъ)“, тілько розвинуло ся чисте, ясне о й е. Тепер ъ і ь — се знаки твердости та мягкости. Що до звука є і й „совсѣмъ схôдне съ ь, бо ꙗ (я), ю (є), юу (ю) не є що инше(,) якъ йа, йе, йу або ьа, ье, ьу“.

Про змягченнє співзвуків запримічує Головацький, що „смягчованьє согласныхъ є дуже важнымъ предметомъ въ грамматицѣ рускôй, якъ во всѣхъ словенскихъ“. Славянські мови різнять ся тим залюбованнєм у мягченню від других мов. Одначе славянські мови й чеська не мягчать всїх співзвуків, а „рускій полудневый“ всї крім гортанних і губних. „Мягченье согласныхъ основываєся на тôй власности буквы і (або ѣи заступницѣ полугласнôй й (ь), що она яко найплавнѣйша съ иншими тѣсно споюєся и ѣи уподобитися старає, сама неразъ при нѣй теряючись. Найяснѣйше тоє пôзнати по смягченыхъ согласныхъ ль, дь и пр. особливо, коли на кôнци стоятъ: н. п. п а л ь, кладь, зам. пали, клади“.

По сих поглядах, запозичених із граматики Лозинського, та по дальшім поясненню, як вироблюєть ся мягченнє, чому не можуть бути змягчені губні і гортанні, і по замітках о буквах р і ж, ч, ш, щ, взятих рівнож із повищого жерела, зазначено, що мягченнє відбуваєть ся або на початку слова чи складу через я, ѣ, ю, або кінцевий співзвук слова чи складу мягчить ся знаком ь. „Передъ мягкою самогласною часомъ и двѣ согласныхъ смягчаются, н. пр. стягнути, вѣсть“, а коли губний співзвук, перед яким находить ся с або з, стоїть перед мягким самозвуком, „въ письмѣ не потребує бути ь омъ означено н. пр. с в я т ы й, звѣзда“. Буква ц „въ рускôмъ языцѣ за нибы мягку уважаєся“, бо при відмінї приймає йотовані самозвуки (лиця, хлопця). Тілько в чужих словах остає ц твердим (кльоцъ, пляцъ, пьєцъ, клîоца); так само дїєть ся з р і л у словах: море, горе, поле. Губні співзвуки та м приймають для мягчення л, а м декуди й н (имня, памнять, мнясо).

Велику вагу привязує Головацький до чергованя, бо „перемѣна буквъ(,) появляющася громадно и въ звязку, глубоко въ устроєніе рускаго языка сягає, изъ негожъ то головнй положительни питомости языка выплываютъ“. Вона є подвійна; родова, коли з переміною самозвука зміняєть ся більше — менше і сенс (висѣти,

вѣшати) або „зъ благозвучія походяща“ зі зміною самозвука, а без зміни значіння (камѣнь — камень).

Тверді самозвуки переміняють ся „въ изустнôмъ языцѣ“ тим способом: **а** в **о** й на відворіт (Алексей — Олекса, пакôсъ — покôсъ, падôлъ — подôлье); **а** в **у** (мазати — мажу); **у** в **і** в кількох словах (замужъ — заміжъ, дуброва — діброва, парубокъ — парібокъ, фура, фурманъ — фіра, фірманъ); „**и** на **у** по нибымягкихъ согласныхъ (въ многихъ мѣстяхъ(!)(,) дебы складъ рускаго языка **и** вымагавъ)“ в 7 відм.: при мечи — мечу, на стольци — стôльцю, въ дунаѣ — дунаю; **о** в **ы** (блоха — блыха, дрова — дрыва, ложка — лыжка); **о** в **у** (выпытовати — выпытувати); **у** на **ы** (слухъ — слыхъ, слышно, глубокій — глыбокій, дубъ — дыбомъ); **е** в **а** і **я** (хтокольвекъ — вакъ, каменица-камяница); **е** в **о** й на відворіт (огень-огонь, пôдешва-пôдошва, вôкенце-оконце, жена жонатый), загалом по **ж, ч, ш, щ,** (черный, чернець, черницѣ-чорный, желтый-жовтый, желудь-жолудь, шелуды-шолуды, щедрый-щодрый); **е** в **и** (погане-погани, Русине-Русини, люде-люди); **и** в **є** (игла-(йигла) єгла, иншій-(йинчій) єнчій).

Мягкі самозвуки переміняють ся зі собою і з мягкими: **я** в **є** і на відворіт (теля-теле, ся-сє, щастье-щастья, здоровлье-здоровля, насѣнье-насѣнья); **є** в **îо** (моєго-моîого, лоємъ-лоîомъ, єго-îого, слезы-слîозы, воєвати-воîовати), **ѣ** в **е** (лѣдъ-леду, ястрѣбъ-ястреба, шѣсть-шестый, плѣтъ-плету); **ѣ** на **и** (цвѣтъ-цвисти, сѣножать-синожати, сѣдѣти-сидѣти); **ѣ** в **ь** (будѣмо-будьмо, ходѣте-ходьте, нынѣка-нынька); **є** і **îо** (ьо) в **ю** (воєвати, воîовати-воювати, працьовати-працювати).

Найважнîйшим є перетворюванє корінних букв **е** на **ѣ** (і), а **о** на **і**. Вияснивши умовність переходу **е** в **і**, зазначує Головацький, що „въ именахъ собирательныхъ и глагольныхъ (verbalia) закôнченыхъ на **е н ь е, е л ъ е, е р ь е** (старосл. **е н і е**) такожъ **е** переходитъ на **ѣ**, бо въ рускôй вымовѣ тов **н ь, л ь, р ь** сильно (съ притискомъ) высловлюєся, якобы на двоє дѣлилося, а черезъ тоє нибы на **е** здаєся сперати и стискати єго; н. пр. **с п а с ѣ н ь е, н а с ѣ н ь е, к а м ѣ н ь е, з н а ч ѣ н ь е, в е с ѣ л ь е, п ѣ р ь е**, вымовляютъ якбы **с п а с ѣ н ь - н ь е, к а м ѣ н ь - н ь е, в е с ѣ л ь - л ь е**, и пр.“. По вияснênню причини повищого явища й порівнанню його з анальогîчною появою в инших славянських мовах, польській, великоруській, чеській і сербській, подані ті випадки, в яких **е** переходить на **ѣ**, а саме: а) в односкладових іменниках і числівниках: мѣдъ, лѣдъ (і медъ, ледъ), рѣчь, пѣчь, шѣсть, сѣмъ (виїмку становлять іменники на **с т ь** (честь, тесть, лесть) і ті, „въ котрыхъ **е** яко бѣгле (вставне) або перед **р**(,) коли въ словенскôмъ яко коротке (полу-

гласне) уживався", прим. песъ, день, пень, ленъ (лѣнъ), верхъ, терхъ, смерть); б) в многоскладових іменниках на нь, дь, жь, зь (камѣнь, ячмѣнь, ясѣнь, лебѣдь, молодѣжь, ретѣзь), також у словах: жѣнка, тѣтка, щѣтка, корелѣвна, камѣнный, ячмѣнный, крадѣжный; в) в збірних іменників і дієсловних на енье, елье, ерье (спасѣнье, весѣлье, пѣрье); г) у здрібнілих на це (пѣрце); д) часом в 2 відм. мн.: слѣзъ (слѣзно), берѣзъ, хоч инші іменники звичайно задержують в тім відмінку корінне е (вежъ, вербъ); е) в однині минувшини (пѣкъ, рѣкъ, вѣкъ, плѣвъ, бѣгъ, стерѣгъ) з виїмкою „зажегъ" і перед р (вергъ, деръ, умеръ теръ, зачеръ); ж) в 2 від. мн. іменників на ь (хлопцѣвъ) та 3 і 7 відмінках одн. прикметників жіночого роду з мягким окінченнєм, з) укр. мѣжь-межи, рѣчь-реку, рѣшити - решето, одѣватися-одежа, прилѣжный, лѣжникъ-лежати, болѣти-болесть.

Ще більше розширене в нашій мові перетворюванне о на і, яке „вымовляѣся по розличныхъ областяхъ якъ чисте і (ѣ), въ горахъ якъ ы, ӥ, на Угорщинѣ и Сѣверщинѣ (въ Черниговскôй губернiи) якъ ю, ы, уи, но нигде Русине не выговорюють чистого о". По порівнанню сеї прояви з анальоґічною у мовах польській, чеській і долїшньо-країнським нарічію зібрані випадки переходу о в і. Дїється се поперед усього в односкладових словах, закінчених на співзвук (бôбъ, кôсъ, звôръ, вôнъ) і „въ предлогахъ ôдъ, пôдъ и вôзъ, зô, вô, дô, пô(,) але токмо въ сложныхъ" (вôзвати, зôстати) і в таких сполученнях, як: вô Львовѣ, дô Львова, пôтьма, вôтки, вôтси, рôзный. Також зложені з похідними (поклôнъ, потôкъ, собôръ, рôдный). З польського приймлено: крôль, крôля, крôликъ, крôлѣвна, „но истинно руска форма король съ походными удержує о". Відступають від повищого правила односкладові зі складами ор, ов (корчь, кормъ (кôрма), повкъ, довгъ) і многоскладові (горнець, товстый), „бо въ сихъ словахъ о заступає давне полугласне ъ або ь". Не зміняють ся також: годъ, громъ, дощь, кровъ, крокъ, лобъ, мохъ, ротъ, вошь, хлопъ, онъ (де), сонъ, ось (де), отъ, тотъ, той, кроть, „хотя часомъ учути можна грôмъ, рôтъ, або въ сложеныхъ пôдлôбье, втогôдь". Жіночі іменники: мôць, нôчь, сôль мають і в 6 відм. скорочено: нôчью, сôлью, силомôцью, „но въ повнôй удержують о" (ночею, солею). Дальше переходить о в і в тих многоскладових словах, що „здаются ôдъ односложныхъ походити" (бôберъ, вôйсько, прапôръ, острôвъ, ворôгъ (і ворогъ), острôгъ, околôтъ, здогôнъ, вôсѣмъ), в іменниках на ôсть (ôсть, пакôсть, трôстя) з виїмкою „любость", в 2, 3, 6 і 7 відм. одн. іменників на ець, отъ, елъ, енъ, есъ (пôсла, кôтла, вôрла, рôжна,

пôлтя, лôктя, пôсломъ), в 2 відм. множ. деяких іменників жін. р. (кôлъ, кôсъ, корôвъ (і коровъ), пчôлъ), середнього (вôчь (очій), пôль) мужеського з окінченнєм ъ в 1 відм. одн. (панôвъ), в 3 і 7 відм. одн. прикметників жін. р. (чорнôй), мужеські прізвища людий і міст (Иванôвъ, Львôвъ), також на ôвка або ôвцѣ (Боднарôвка, Иванкôвцѣ), дївочі назви від стану (дякôвна, писарôвна), і вкінцї на Украïнї: вôзьме, тôлькô, скôлькô.

При співзвуках заходять отсї переміни: п на ф і на відворіт (уповати = уфвати = (д) уфати, Филипъ-Пилипъ, Стефанъ - Степанъ), ф на б (фарба-барва), в на м (рôвный-рôмный), хв на ф і на відворіт (хворостъ - фворостъ - форостъ, хвалабог' - фала бог', хватати-фатати, хвôстъ - фôстъ, Федько - Хведько, шафа - шахва, фôртка-хвôртка), ф на х (куферъ-кухоръ - въ кухрѣ, куфель - кухоль - кухликъ), х на ф і хв (хустка - фустка, хорый - хворый), н на м і на відворіт (Никола-Микола, рынскій-рымскій, поронъ-поромъ), р на н (рекрутъ-некрутъ), р в л і на відворіт (срѣбро-срѣбло, скороздрый-сколоздрый, рыцарь - лицарь, рубрика - любрика, ревізоръ - левізоръ, бôрше - бôлше, рубреный - рубленый) і с в х (волосъ - волохатый, просити-прохати, колысати-колыхати).

Повищі переміни походять „изъ областного выговору, не обще уживани", одначе є ще переміни співзвуків, „котрй загально уживаются, котрй цѣлый составъ языка просновуютъ". До таких належить перехід л у в. По фізіольоґічнім вияснению творення сеї переміни подана її причина, яка основуєть ся на питомости „нашои мовы, що она стараєся вынайти лекшую вымову, для того уникає стеченія согласныхъ и любитъ кôнчити слова самогласною: полнъ (повенъ), чолнъ (човенъ), спѣває (тъ), має (тъ), спѣва, церква (овь), редьква (овь), вепро (еръ), Днѣпро (еръ)". л переходить на в: а) в однинї минувшини муж. р. (казавъ, ломавъ), б) перед співзвуком (вовкъ, шовкъ, жовчь), в) в многоскладових, де перед л стоїть о, що повстало з ъ (жовтый, повный), вкінцї слова: повенъ, човенъ зам. повный, човно. „Въ сихъ припадкахъ любитъ языкъ рускій всюди загально перемѣняти л на в, такъ що нѣгде въ народѣ чистого л не выговорюютъ". Є ще слова, де одні уживають л, инші в: дôлъ, вôлъ, стôлъ, орелъ, козелъ, оселъ, горѣлка, сопѣлка. Переміна л на в звісна в усїх славянських мовах, передусїм словінській і словацькій. Змягчене ль не може перейти на в[1]).

[1]) Увага до сеї партії заслугує на наведенне в цїлости: „Рускій языкъ стремитъ за перевагою самогласныхъ надъ согласными, якъ тое

Другий рід переміни букв походить від улекшення виговору. Для лекшої вимови переходять сильні перед слабими в слабі, а слабі перед сильними в сильні, слабий співзвук на кінці слова вимовляєть ся як відповідний йому сильний, щоби виразнійше відбив ся звук, слабі і сильні з, с, д, т виговорюють ся перед шипячими як відповідні їм сичачі ж, ш, ц, ч. „Щоби уникнути трудного до вымовы стеченья буквъ дт, тт, гт, кт, перемѣняются такожъ д, т, въ неопредѣленнымъ наклоненію на с, н. пр. веду — вести; плету — плести; а гт, кт, на ч; н. пр. зам. могти, бѣгти, лягти, пекти, втекти, товкти (якъ часомъ на Украинѣ уживаютъ) говорится звычайно по руски: мочи, бѣчи, лячи, печи, втечи, товчи“. Ще одна важна переміна дієть ся при деклїнаціях і конюґаціях. Перед мягким ѣ (є) і тонким е, „котре въ тôмъ случаѣ за ѥ уважатися має і перед и (ь) в приказовім способі „перетворяются по правилахъ граматики сичущî з, с, ц на одповѣднî имъ ж, ш, ч; а гортанныи г, к, х часомъ въ мягкî зь, ць, сь, а въ иншихъ случаяхъ въ ôдповѣднî имъ ж, ч, ш“. Се іллюструє автор численними примірами. В 1 відм. мн. „задержуютъ г, к, х, бо наступающе по нихъ и грубше гомонитъ нибы ы, для того передъ тымъ грубымъ звукомъ ж, ч, ш, котрî (за) заступники смягченои буквы уважатися повинны, стояти не могутъ“. Ґрупи ск і ст переходять на щ, а „зубовî д и т перетворюются въ ж (або дж) и ч“.

Не тілько букви, але часом і склади переміняють ся „въ выговорѣ народнôмъ“: ведмѣдь-медвѣдь, колопнѣ-коноплѣ, намастырь-монастырь, намисто-монисто, тверезый-трезвый. И переміняєть ся в й у словах: йду, йму, передусїм, як сї слова починаються приіменниками: за, по, при, вы, вô, дô, прô, обо, зô, надô, пере, ôдô (зайду, выйму, вôйду, дôйду). „Часомъ такожъ яко союзъ и на й перетворюєся“. Приіменник у переходить на в: вже, вмеръ, вчивъ, въ мене; на відворіт в переміняєть ся на у: у лѣсѣ, услѣдъ, учера, усе, узявъ.

Для лекшої вимови вставляють ся також о й е. Жіночі іменники на тва, гла й ка приймають в 2 відм. мн. о, на тла, тра,

---

доводить полногласіе(,) н. пр. волосъ, колосъ (власъ, класъ)(,) берегъ, теренъ (брегъ, тьрнъ) — для того любитъ кôнчити слова самогласною, н. пр. будемо, маємо, буде, має, зам. будемъ, будетъ; церква, морква, Покрова, зам. церковь, морковь, Покровь, або якъ декуда говорятъ: хóди', рóби', носи, ходя, нося, робя, Днѣпро, дѣдо, зам. ходитъ, ходятъ, Днѣпръ — такъ съ тои причины и лъ смѣняє(ся) на в, котро гомонитъ подобно до у“.

вця приймають **е**; середні іменники на кно, гно прибирають таможе **о**, прочі на но, ло приймають **е**. В прикметниках „въ усѣченой формѣ“ вставляєть ся також **е** (воленъ, годенъ, силенъ, мутенъ, вѣренъ) з виїмкою прикметника: крѣпокъ. Противно мужеські іменники на окъ, оръ, оть, отъ, овъ, евъ, ець, енъ, ень, елъ, ель, еръ, есъ опускають у скісних відмінках **о** й **е** з виїмкою іменників: ясень, яворъ. Приіменники: пôдъ, ôдъ, роз, перед, над приймаютъ також вставне **о**, як слово, з яким злучений приіменник, зачинаєть ся від двох співзвуків; „часомъ прибераютъ предлоги съ, зъ, в, к букву **о**, особенно передъ ми або передъ согласными, котрѣ потяжко вымовити; н. пр. зо сестрою, зо землѣ, со мною, зо страху, во мнѣ, вôворокъ“. **Й** викидаєть ся: пôшовъ, пôти, прити, вôсько. До вставних треба зачислити також „**и** передсувне“, яке додаєть ся, коли слово зачинаєть ся від **р**, **сп** або **зв** (ирцы, ирчю, ирчете, ирзати, Испасъ, извôръ). До вставних зачислює Головацький також **о** й **е**, „котрѣ при плавныхъ согласныхъ **л** и **р** ставляти звыклисьмо“, дальше повноголос і кінчить ось як: „Суть слова, котрѣ при **л** и **р** тôлько одно **о** або **е** вставне пріймаютъ: н. пр. солнце (сонце), тор(г)ъ, слеза, терти. При тôмъ уважаєся, що тое **о** и **е** въ однихъ словахъ передъ **л**, **р**; въ другихъ по **л** (в), **р** вставляєся: н. пр. торгъ, повсть, вовна, персть, шерсть, мерти, терти, жерти, дерти, перти, кротъ, кроткій, скромный, плоскій, плохій, слеза, гребля“.

До співзвуків, які вставляєть ся, „де легша вымова того вымагає“, зачислює Головацький: **в** в таких словах, як область, схôдъ, **б** (гину), **п** (усну), **д** (сѣмъ), **с** (пряжка), **г** (инодѣ, тоди, де), **т** в 3 ос. одн. теп. й буд. ч., **д** і **т** в минувшині, коли перед **в** має стояти (сѣвъ, клавъ, замѣвъ), **л** в минувшині одн. по співзвуці (пѣкъ, рôсъ) з виїмкою випадку, коли перед ним стоїть **д** або **т**, вкінці „въ словѣ сердце такожъ **д** невымовляютъ, но пишеся звычайно, бо въ походныхъ н. пр. сердечный, серденько чути го“. Вставними співзвуками називає Головацький **л** і **н**. **Л** вставляєть ся в 1 ос. одн. теп. й буд. ч. та страдальних дієприкметниках і „декуда въ именахъ на **ьѳ**“ (здоровлье), а **н** а) перед самозвуком у словах: снѣдати, снискати, внушити, зануздати, б) перед дієсловом „имати (яти)“, зложеним з приіменниками: ôд, за, на, в (тут і: выньмати, наньмитъ), в) в 2, 3, 6 і 7 відм. особового заіменника обох чисел по приіменнику. „Выкидованья буквъ черезъ сокращеніе въ рускôмъ мало уживаєся, бо и сокращенія не любитъ повноголосный рускій языкъ“; дехто скорочує **ею**, **ою** на **ѣу**, **оу** (моѣвъ душевъ), а далї:

моєго-мого, обои-обѣ, твоя, твоє-тва, тве, чистую-чисту, бьешь-бієшь, пью-пію, лью-лію, лѣю).

Звучня кінчить ся в рукописи коротенькими замітками про титлу й наголос. Друга часть граматики „о словопроизведенію“ починаєть ся компілятивними замітками „о словахъ вообще“, льотічним поясненнєм девятьох частий мови, а дальше вступними увагами про іменник, його рід і подїл. З тих заміток відмічу закінчення збільшених і здрібнїлих іменників; перші прибирають окінчення: ище, иско, другі на мужеський рід: ецъ, икъ, окъ (іокъ), чикъ, ко (енько, онько), цьо; на жіночий: ка (онька), очка, иця, инка, ечка, ичка; на середнїй рід: це, ко, чко, тко. Жіночі здрібнїлі зміняють деколи й рід (дѣвка-дѣвча). При зменшенню перед к переходить х в ш (мушка), к в ч (тычка), а г в ж (нѡжка). Жіночі на ь приймають при зменшенню окінчення: ка, ця, очка. До здрібнїлих іменників належить також „ласкательныи представленія предметѡвъ“ мужеських і середнїх на: онько, енько, жіночих на: онька, енька, ечка, ѣчка, ця, иня, уня. Вони показують „пещенность або нѣженность“ предмету, на відворіт „уничижительныи“ на: ище, ина, иско, ора (дѣдора) показують „маловажность, ничтожность або взгорду“. Також іменники на ло треба ту зачислити: мазайло, подригайло, замахайло, мѣняйло. Що Головацький довше задержав ся над збільшеними та здрібнїлими іменниками, мотивом сього, що „увеличованье и уменшованье тоє є якобы постепенность именъ, съ чого показуєся велика мягкость, погибкость, нѣжность, и изобилье языка рускаго“.

Хоч славянські мови не знають члена (articulus), „однакже въ закѡнченіяхъ именъ вообще є розличіе рода(,) котре заступае властивый членъ“. Кождий рід має своє питоме закінченнє, яке називаєть ся членом. Слова, які втратили се „членороздѣліе“, зовуть ся безчленними в протиставленню до членних. Приналежність до роду означує ось як Головацький: мужеського роду є імена животних предметів мужеського пола й неживотних тай уявних на ъ, й і сї на ь, що мають в 2 відм. одн. а (я) або у (ю); жіночого роду є імена животних предметів жіночого пола та неживотних і уявних на а, я і сї на ь, що мають у 2 відм. одн. и; середнього рода є імена животних предметів, „въ котрыхъ не показане розличье пола або котрѣ означаютъ мале звѣря“ і неживотних тай уявних на о, е й я, що приймають вставне ен. Примітки до сих правил доповнюють їх: імена животних предметів, які означають породу якихбудь животних, приймають рід по закінченню (окунь

муж. р., щука жін. р.); здрібнїлі і збільшені іменники задержують рід корінного слова, тілько жіночі на иско, ище вживають ся по значінню в жіночім, а по закінченню у середнїм роді (тая і тое бабище); також деякі збільшені мужеські вживають ся і в середнїм роді (той і тое конище), а мужеські на ина в жіночім роді (той і тая конина, волина).

Хоч ь є ознакою мужеського роду, одначе є богацько слів на ь також жіночого роду. „Много сихъ слôвъ такимъ способомъ утворилося, що первообразну свою форму (повну, правильну) перемѣнили черезъ усѣченіе. Що тое такъ повстало(,) доводятъ двоякіи виды доси въ декотрыхъ словахъ женск. рода уживанй: а именно въ повнôй формѣ: пѣсня, яблоня, басня, куделя, постеля, долоня; дебря, гôлья, тростя; брова, вѣтьва, редька, церква, любва, бруква, морква, хоругва; гуща, сѣча; жердя, мастя, мыша, и въ усѣченой формѣ на ь: пѣснь, яблôнь“. Богато з них уживаєть ся у мужеськім і жіночім роді, в муж. р. 2 відм. я, а, у (ю), в жін. и (лебѣдь, звѣрь, вошь, мышь, поломѣнь, бôль, бричь, колодязь, мôль, курень, рысь, козырь, путь).

На взорець Востокова ґрупує і Головацький іменники на ь жін. р. Такими є: корінні, похідні від дїєслів, дїєприкметників, числівників і іменників, похідні на овь (а), на адь, ядь, на сть, ть, чь, (від дїєслів), на ость (есть), на ежь (ѣжь) або ошь, на ань, ень (ѣнь), на онь, на знь, снь і на ль. Переміна закінчень для означення роду вживаєть ся тілько в іменах животних предметів, де жіночий рід творить ся від мужеського при помочи закінчень; а, ьа, ка, ôвка, иха, иця, ница, иня (кума, гостя, игуменья, сусѣдка, швабка, Жидôвка, своя́чина, своя́ченица, ковалиха, кухарка, такачиха, ткаля, шваля, швачка, Нѣмкиня). З окінчених на а, я є мужеського й жіночого роду; пору́ка, сирота̀, рôвня̀, пла́кса, недба́йла, бе́кса, забія́ка, проно́за, зѣва́ка, кривовя́за, довгору́ка, кровопи́йця, мѣхоно́ша, невѣжа, недо́тика, нена́ѣда, проны́ря, пяню́га, пяни́ця, свято́ша, убíйця, за́волока, за́йда, волоки́та, калѣка, лото́ка (лоточня̀голова), заверня̀голова, нелѣпа, звяжи́рука, нерóба, при́мха.

По зясованню, які іменники мають тілько однину, а які тілько множину, переходить Головацький до відмінків і до деклїнацій, яких у іменників пять. Відміна скрізь народня, а перегляд деклїнацій подає гарно отся „Таблиця Склоненій“, взята з рукописи.

Таблица Склоненій.

		Единственное число							Множественное число						
		Именит.	Родит.	Дательн.	Винит.	Звательн.	Творит.	Предлож.	Именит.	Родит.	Дательн.	Винит.	Звательн.	Творит.	Предлож.
Членніи	I. Склоненіе муж. рода на **ъ, ь, й,** (о(,) іо)	панъ	а	**у** (ови)	а	е	омъ	ѣ (у)	ы (ове)	ôвъ	амъ	ôвъ	ы (ове)	ами	ахъ
		стôлъ	а	у (ови)	ъ (а)	е	омъ	ѣ (у)	ы	ôвъ	амъ	ы	ы	ами	ахъ
		(пѣсокъ)	у	у (ови)	ъ	у	омъ	**у**	и	ôвъ	амъ	и	и	ами	ахъ
		король	я	ю (ёви)	я	ю	емъ (іомъ)	и (ю)	ѣ	êвъ (ѣвъ)	ямъ	êвъ (ѣвъ)	ѣ	ями	яхъ
		ясень	я	ю (еви)	ь (я)	ю	емъ (іомъ)	и (ю)	ѣ	êвъ (ѣвъ)	ямъ	ѣ	ѣ	ями	яхъ
		колодѣй	я	ю (еви)	я	ю	емъ (іомъ)	ю (ѣ)	ѣ	êвъ (ѣвъ)	ямъ	êвъ (ѣвъ)	ѣ	ями	яхъ
		гай	ю (я)	ю (еви)	й	ю	емъ (іомъ)	ю (ѣ)	ѣ	êвъ (ѣвъ)	ямъ	ѣ	ѣ	ями	яхъ
		тато, дядьо													
	II. Склоненіе жен. рода на **а, я**	пчола	ы	ѣ	у	о	ою (овъ)	ѣ	ы	ъ	амъ	ы (ъ)	ы	ами	ахъ
		верба	ы	ѣ	у	о	ою (овъ)	ѣ	ы	ъ	амъ	ы	ы	ами	ахъ
		зазуля	ѣ (и)	и	ю	е (іо)	ею (евъ, іовъ)	и (ѣ)	ѣ	ь	ямъ	ѣ	ѣ	ями	яхъ
		(зоря)	ѣ (и)	и	ю	е (іо)	ею (ою) (овъ)	и (ѣ)	ѣ (и)	ь	ямъ	ѣ (и)	ѣ	ями	яхъ
		змія	и	ѣ	ю	е (іо)	ею (евъ, іовъ)	ѣ	(слсгоудар)	й	ямъ	ѣ (и)	ѣ	ями	яхъ
		стая	и	ѣ	ю	е (іо)	ею (евъ, іовъ)	ѣ	ѣ	й	ямъ	ѣ (и)	ѣ	ями	яхъ
	III. Склоненіе середн. род. на **о, е**	чадо	а	у (ови)	о	о	омъ	ѣ (у)	а	ъ	амъ	а	а	ами	ахъ
		тѣло	а	у (ови)	о	о	омъ	ѣ (у)	а	ъ	амъ	а	а	ами	ахъ
		игрище	а	у	е	е	емъ (омъ)	ѣ (у)	а	ъ	амъ	а	а	ами	ахъ
		(поле)	я	ю	е	е	емъ (іомъ)	и (ѣ),ю	я	ь (ей)	ямъ	я	я	ями	яхъ
		имѣньe	я	ю	ьє	є	емъ (іомъ)	ю	я	ій (ей)	ямъ	я	я	ями	яхъ
		намѣреніе	я	ію	іе	іе	іемъ (омъ)	ію	ія	ій	іямъ	ія	ія	іями	яхъ
Нечленніи	IV. Склоненіе жен. рода на **ь**	гусь	и	и	ь	е	ею (евъ)	и	и	ій (ей)	ямъ	и	и	ями	яхъ
		кôсть	и	и	ь	е	ею (евъ)	и	и	ій	ямъ	и	и	ями	яхъ
	V. Склоненіе серед. р. на мя со встав. **ен** и **а, я** со вст. **ат**	племя	ене (и)	ени	я	я	енемъ	ени	ена	енъ	енамъ	ена	ена	енами	енахъ
		паня	яте (и)	яти	я	я	ятемъ	яти	ята	ятъ	ятамъ	ята	ята	ятами	ятахъ
		лоша	ате	ати	а	а	атемъ (іо)	ата	ата	атъ	атамъ	ата	ата	атами	атахъ

Відступлення від взірців відміни є або загальні, розширені на всі або численні відмінки, а „походящіи изъ законôвъ выговора и правописанія“, або частинні, властиві тільки деяким відмінкам. Не повторюючи поглядів, знаних із звучні, доповнюю тільки новими даними обсяг знання української мови в Головацького. **Ж, ч, ш, щ** в деяких нарічіях уважають ся мягкими, в деяких твердими; в галицькім і гірськім нарічію кажуть: нôжь, ножя (є), нôжь, ножю, ножîомъ (ємъ), ножѣ, мн. ножѣ, ножôвъ, ножямъ (ємъ), ножѣ, ножѣ, ножями, ножяхъ; в волинсько-подільськім нарічію стоїть по шипячих в 2 відм. **а**, **у**, але в 3 і 6 відм. одн. та 1 відм. мн. „показуєся зовсѣмъ мягкôсть шипящихъ, бо уживаютъ мягкѣ и тонкѣ самогласнѣ н. пр. **ножеви, колачемъ, товаришѣ, плащѣ**“. Буква **ц** в відмінї мягка в наших словах, тверда в чужих. Коли приходить ся випускати вставне **е** по **л**, замісць **е** кладеть ся **ь**, отже **л** мягчить ся (льва); „при **є** вставне **е** выпадаєся а **й** остаєся н. пр. **наємъ, найму**“. Деякі іменники переходять з мягкої деклїнації до твердої (Господь), велике число неживотних іменників має в 2 відм. одн. **у**, „Христосъ“ має в 2 відм. „Христа“, деякі „уживаются часомъ въ множеств. числѣ въ формѣ на **а** среднихъ: **голосъ, голоса и ы, лѣсъ, лѣса, рукава, волосъ, а**“. Іменники: братъ, брусъ, клинъ, клокъ, кôлъ, колосъ, кочанъ, лубъ, прутъ, сукъ, черепъ, батôгъ, листъ, обôдъ, камень, корѣнь, уголь мають окрім своєї форми і **ья** як збірні: брусья, батожья. Закінчені на **-анинъ** мають в 1 відм. мн. **е**, 2 відм. мн. іменників на **ь** і **ъ** кінчить ся часом на **ей** (мужей, ножей); „при рахубѣ уживаєся такъ якъ именит. єдинст. ч. — н. пр. **пять аршинъ, десѣть разъ, сорокъ локотъ**“, але й „аршинôвъ“; іменники на **инъ** уживають ся в 2 відм. мн. „усѣчено“ (мірянъ); **я** в 6 відм. мн. часом опускаєть ся (людьми, рôльми), а „великдень“ вкладає в скісних відмінках **о**. В 5 відм. одн. мають **у**: іменники закінчені на шипячі, гортанні (з виїмкою божих і людських імен), **ь, й** і **ц** (з виїмкою животних: хлопче). 7 відм. на **у** мають закінчені на шипячі, гортанні і **ь й ьо**, хоч закінчені на шипячі мають в 7 відм. також **и**, а на гортанні також **ови**, прим. у садкови, „но тое рѣдко уживаєся“. З закінчених на **ь** мають деякі в 2 відм. мн. **ій** (коній), „въ Галицк. и Гôрск. нарѣчію часомъ творятъ въ дат. паде. на **омъ, коньомъ, гостьомъ, воломъ, псомъ**, або перемѣняютъ на **і**, волôмъ, коньôмъ, гостьôмъ або конѣмъ, гостѣмъ“; в 6 відм. іменники на **ь** і деякі на **ш** викидають **а** (кôньми, грôшьми), а 7 відм. на **ахъ** „въ гôрскимъ и гал. нар. часомъ уживаєся на **ѣхъ**“ (волѣхъ, конѣхъ). В галицькім нарічію в 3, 6 і 7 відм.

мягкого закінчення переміняють я або а по ж, ч, ш, щ на є (гостьємъ, емъ, ьєми, ьєхъ, ехъ).

Іменники другої деклїнації на жа, ча, ша, ща мають в галицькім нарічію також ою: рожею (ою), гущею (ою). В галицькім і гірськім нарічію скорочуєть ся в 6 відм. ою, ею на овъ, евъ (іовъ), о͡у, е͡у. Щоби усунути трудну вимову, вставляєть ся в 2 відм. мн. межи співзвуками та по самозвуцї перед й „бѣліи“ о й е, одначе „єсли не трудно, то и три согласнй обходятся безъ вставнои самогл.“ (сестръ, искръ); не вживають вставного самозвука також іменники, що мають перед окінченнєм а зубні д, т або спчачі з, с, „особливо составнй зд, жд, ст, тв“ і мужеські на ця (убійць). Жіночі іменники на жа, ча, ша вживають ся зі вставкою і без неї (рожей, тучей і рожь, тучь, гущь); мусять мати вставку е (і) іменники, які мають ь перед окінченнєм я (судей, статій). Часом і по однім співзвуцї вставляєть ся е, прим. зорей, воней, пеней, тоней для ріжниці від слів: вонь, пень, тонь, а закінчені на ля, ня деякі не приймають вставки (куля, паня). „Часомъ уживаютъ изъ мужескимъ закôнчєньемъ на ôвъ; н. пр. бабôвъ, землѣвъ, паннôвъ“. В 6 і 7 відм. мн. виступає і закінченнє єхъ, передусїм по ж, ч, ш, щ.

У третій деклїнації є необхідною вставка в односкладових іменників (донъ (денъ), золъ, сотъ), а в іменниках з мягкимъ окінченнєм е (і), прим. оружей, имѣній; не потребують вставки іменники на здо, сто й похідні на ско, ство. Побіч полей, морій, горей говорить ся і: пôль, морь. Середнї іменники на ко, це приймають у деяких відмінках множини вид мужеських (облако-облакôвъ, сонцѣвъ); деякі на о, що вживають ся і в мужескім родї, мають у 1 відм. мн. ы й а (облаки-а, мѣняйлы-а, замахайлы-а). Побіч: уши, ушей кажеть ся і: уха, ухъ або ухôвъ, а „око“ в значінню ваги відміняєть ся правильно. Іменники: небо, чудо, диво прибирають у множинї склад ес.

Що тикаєть ся четвертої відміни іменників, тут уживаєть ся вставка в 1 і 6 відм. одн., в галицькім і гірськім нарічію скорочуєть ся окінченнє 6 відм. на евъ, на відворіт деякі іменники мають у 6 відм. одн. ію замісць скороченого ью, а два іменники: матерь і дочерь зберегли тілько в скісних відмінках старинний вид, але форми: дочерь і дочь рідкі, заступають їх: дочка, донька. Середнї іменники на мя пятої деклїнації вимовляють ся „въ малорускôмъ языцѣ“ „съ вложенымъ н: вымня, имня, сѣмня, тѣмня; а такимъ чиномъ въ косвенныхъ падежахъ здаєтся, якобы лишень вставне е додавалося“. Деякі іменники відміняють ся як

закінчені на е, особливо в галицькім нарічію, де я вимовляєть ся як є: имя (имьє), имя, имью, имьємъ. Іменник „дитя“ переходить у множині до другої деклїнації, в 3 і 7 відм. виступає також окінченне ю (телятю, лошатью). „Нѣкоторіи имена сеи породы продовжаются вставкою ен, котре властиво перемѣнилося изъ носового ѧ“ (гусенята, вовченята, чортенята, жиденята). В галицькім і гірськім нарічію переходить е на ё (лошатёмъ), а я по співзвуції й а по ж, ч, ш, щ виговорюєть ся як є.

У вступних увагах до прикметника задержуєть ся Головацький при поділї прикметників над прикметниками якости, які мають повну й скорочену форму. Ся остання повстає при помочи вставки о перед к, як що стоять перед ним губні б, в, п, м, язикові н, л, р, зубні д, т, сичачі з, с або гортані г, х, а при помочи вставки е перед н з якимбудь попереднїм співзвуком. Прикметники якости можуть мати оба закінчення у всїх родах, але „не при всѣхъ прилагательныхъ усѣчена форма уживаєся“. Окрім степенування прикметників можна виразити слабшу якість окінченнями: оватый, іоватый, змягченне і здрібненне закінченнями: енькій, ичкій, сильнїйшу прикмету приставками: пре, дуже або вельми, обмежене зменшенне приставками: по й при (потѣсный, прикороткій), а „ячество предмета въ докладнѣйшѣмъ положенію“ словом „саме або самый“ (саме добрый, самый довгій). По поділї прикметників на „повнїи“ з окінченнями: ый або ій, ая, ое (ее) й „усѣченѣ“ з закінченнями: ъ або ь, а (я), о, е (є) наступають три деклїнації прикметників: з твердими закінченнями, мягкими та скорочених. При степенованню висновує автор отсї правила: 1) як перед шій стоїть к або з з попереднїм співзвуком, опускають ся з виїмкою: вуашій, низшій, близшій, тяжшій, 2) закінчені на гій з попереднїм самозвуком переміняють у вищім степені г на ж (убожшій), а 3) з попереднїм співзвуком викидають г (довшій), 4) закінчені на окій, екій викидають склади: ок, ек, а 5) прикметники на вый, дый, лый, ный, рый, тый прибирають у вищім степені ѣйшій, передусїм, коли перед тим окінченнєм стоїть який співзвук.

З числівників степенуєть ся: одинъ, одинѣсѣнькій і первый, первѣйшій, найпервѣйшій. Як партія про прикметники, так і роздїли про числівник і заіменник побудовані на народніх видах. Особові заіменники мають повнїйшу й коротшу форму. „Перва форма уживаєся, коли тому мѣстоименію хочемо дати бо̂льшу выразительность, н. пр. то до тебе говорится(,) не до мене“, в инших випадках кладеть ся скорочені види. В галицькім і гірськім нарічію уживаєть ся у 6 відм. скорочених видів: мновъ, тобовъ. невъ. На

Україні перемінюють у деяких околицях в 2, 3 і 4 відм. є на ю (його, йому, нього, ньому). Приіменники розділюють часом зложені заіменники, прим. ни до кого.

Вступні замітки до дієслова в рукописи представляють відмінний текст від того, який надрукований, і значно ширший, але саме обробленнє конюґації що до докладности уступає значно перед друкованою граматикою (в рукописи тільки головна схема) і тому я опру ся на останній. На підставі творення дієіменника ділить Головацький слідом за иншими граматиками дієслова на 6 кляс. В першій клясї додаєть ся окінченнє дієіменника впрост до кореня, в другій за помочию ну, третій ѣ (е), четвертій и, пятій а, а в шестій за помочию у...а (ов...а). Конюґацій три; до першої зачислюють ся дієслова, що кінчать 2 ос. тепер. ч. на ешъ, до другої — на єшъ, а до третьої — на ишъ. Конюґацію розпочинає відміна дієслова „бути". З приміток до сеї відміни довідуємо ся, що в гірськім нарічію уживають в 1 ос. мн. закінчення е (есме, булисьме), а на Україні закінчують 3 ос. на мягкий знак; що в гірськім нарічію і деяких околицях перемиської землї скорочують: будешъ, буде, будемо на: бешъ, бе, беме, бете, як „чуєшъ" на чешъ; що в західних округах Галицької України й по більшій части Угорської творять види від быти, міжтим у східних округах Галичини, також на Волині, Поділю і Україні від бути; вкінцї що в горах південно-східньої Галичини говорять в 1 ос. одн. умовного способу быхъ зам. бымь, у множині быхмо[1]). Взірцї конюґацій: везу, вяну для першої, знаю, орю для другої, а смотрю, хвалю, держу для третьої. Відміна народня. Примітки дають деякі дані для діялектольоґії. В наддністрянськім нарічію вимовляють а і я по ж, ч, ш, ш як є. Над Прутом на Покутю скорочують 1 ос. мн. минувшини на: ма́лимъ, ходи́лимъ, 3 ос. на: хо́дѧ', но́сѧ'. „Въ гόрскόмъ нарѣчію люблятъ такожъ закόнченія временъ скорочати; и такъ говорятъ (опускаючи придыхъ — й — або — в —) въ настоящ. времени н. пр. спѣва-у, спѣва́-ешъ (або спѣвашъ), спѣва́тъ, спѣва́ме, спѣва́те, спѣва́утъ"; в приказовім способі: ходь, нось, ходьте, носьте. В гірськім і наддністрянськім нарічію опускають часом по губних співзвуках вставне л. У волинсько-українськім нарічію виговорюють 3 ос. теп. ч. обох чисел і 2 ос. прик. сп. мн. мягко. Також опускають у другій конюґації в 3 ос. одн. є (зна, спѣва, просыха). Конюґацію закінчує відміна неправильних дієслів: ѣсти, повѣсти, дати, ити, ѣхати.

[1]) Як. Головацький: Грамматика Рускаго Языка, ст. 160.

Дієприкметник почислений як осібна часть мови, а числівник зачислений до прикметників. Граматика кінчить ся чотирма невеличкими розділами про невідмінні части мови.

Струя прояв народньої мови ширша в Головацького, ніж у граматиці котрогобудь з попередніх граматиків, навіть Лозинського, якого підручник дуже часто ставав у пригоді Головацькому. І своєю народностию перевисшає граматика Головацького всї попереднї. З чужих граматик, поперед усього великоруських, користав найбільше з граматики Востокова.

На жаль граматика Головацького лишила ся без дальших двох частин. Правда, в виділї для мови тай історії „Матиці“ ухвалено просити автора, щоби доповнив свою граматику в переконанню, що по такім доповненню одержали би й дві перші видані частини свою вартість[2]), але сїй просьбі не вволив Головацький нїколи. На цїкавих матичних зборах 1864 р. ось як обяснював Головацький повищу справу та звязане з тим внесенне комісії, аби граматику Головацького роздати даром для шкіл обох епархій, бо вона не має тепер жадного покупу: „Моя граматика, говорив Головацький, була написана на зазив Матиці 1849 р., бо тодї не було жадної граматики. Граматику видруковано так скоро, що менї з під рук рвано аркуші до друку, наслїдком чого ледво половина видрукувала ся, а не минув місяць, уже була готова звучня. Але що мене в 1849 р. покликало вис. мінїстерство до комісії правничої термінольогії до Відня, здержано друк, а що була велика потреба книжок у школах, постановив матичний виділ на повних зборах перший випуск моєї граматики оправити й дати до продажі. Пізнїйше, як я вернув із Відня, доповнив я то, що задумав, науку про види, а потім оправлено першу часть, зложену з двох випусків т. є звучнї і морфольогії. Тому, хто купив перший випуск, не купував уже другого випуска; а так позістали без сумнїву неповні примірники на складї. Зі сеї то причини непорозуминне. Одначе тут у виділї мови й історії говорено, що тому, що до моєї граматики недостає іще „словообразованія“ і синтакси, я мав би доробити ті дві части, а так доповнити твір. Я заявив охоту доповнити мою граматику, але під умовою, що її заведуть у школах. Та що виділ сказав, що її цїна й так дуже низька, бо разом оправлена коштує тілько 20 кр., як вийшли би дві дльші части в другім томі, розмірна цїна всьої граматики була би не вище 50 кр. А звісно, що граматики припуска-

[1]) ibidem, стор. 184—185.
[2]) Науковый Сборникъ, Львів, 1865, ст. LXI.

ють ся у ґімназіях тілько через учительські збори; а коли нині не жадають моеї граматики й коли тепер нема на неї покупу, се діеть ся із тої причини, що в ґімназіях завели другу, повнїйшу граматику, а се п. дра Осадцї“[1]). На пояснение Осадцї склонював ся навіть Головацький доповнити свою граматику відповідно вимогам сучасної лінґвістики й нашого письменства й видати се доповненне в числї 3000 примірників, бо таке чйсло граматик Головацького остало на складї з друкованих 10.000, але така готовість Головацького була навіть безпредметова там, де можна було говорити про виготовленне цїлого підручника відповідно вимогам тодїшнього стану лінґвістики. Зрештою ся готовість ледви чи була й щира й можна догадувати ся, що причини невикінчення граматики в свій час треба шукати деинде, а саме в новім курсї національних поглядів Головацького. Недвозначно промовляе за таким здогадом участь Головацького в конкурсї з 1851 р. на граматику української мови.

XVI. Конкурс на українську граматику з 1851 р. та його вислїд: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганїнчака й Івана Жуківського.

З причини нового перестрою народнїх шкіл віднесло ся міністерство просвіти 1851 р. до галицької шкільної управи, щоби поробила потрібні проекти для виготовлення граматики української мови для другої кляси. Коли комісія, призначена для зладжування підручників для народнїх шкіл, виготовила програму такої граматики, шкільна управа оголосила конкурс 17 серпня 1851 р. з нагородою 600 кор. за найлїпший виріб. Граматику треба було написати українською мовою; „es dürfen sich jedoch, стояло в конкурсї, die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen“. Правопись мала бути „der besseren ruthenischen Schriften“ і Вістника державних законів, „wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommenen Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben“[2]). Вироби треба було надіслати найдальше по конець листопада краєвій шкільній управі.

---

[1]) ibidem, ст. LXI—LXII.

[2]) Додатки. 27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. В макаронїчнім перекладї надрукувала сей конкурс „Зоря Галицька“ за 1851 р. в ч. 67 ст. 545. Друкую ориґінал для повноти.

Час, призначений на виготовленнє граматики, був за короткий. На означений речинець прислав частину виробу провізоричний учитель української мови при академічній гімназії у Львові і парох церкви Петра й Павла Іван Жуківський з просьбою, щоби йому позволено предложити останок виробу по конець грудня. О чотирнайцятьдневну проволоку просив також Яків Головацький. Письмом з 11 грудня 1851 р. вволила краєва шкільна управа просьбі обох петентів, але рівночасно завізвала консисторію до як найскоршого прислання оцінки виробів після одержання їх[1]). Тимчасом Жуківський захорував і прислав еляборат аж 3 лютого 1852 р., а міжтим надіслав 30 грудня до консисторії шкільний надзорець Богородчанського округа Лопатинський також виріб пароха Яблінки й Богрівки Осипа Ганїнчака з просьбою вставити ся у краєвої шкільної управи, щоби його предложено на конкурс.

Вироби розбирала комісія під проводом Куземського на основі рефератів Ів. Гушалевича. Рецензентови подобав ся одинокий виріб Головацького, в якім добачив він і повне достроєннє до потреб дїтий і строгу консеквенцію і простоту та зрозумілість і повну певність при висновуванню загальних язикових правил. Спеціяльно захвалив рецензент партію про дїєслово, яка в славянських мовах виходить найбільше замотаною, а в Головацького вона уложена ясно й виразно. Та чи не найбільше подобало ся Гушалевичеви, що „im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden“[2]). Похвали Гушалевича для граматики Головацького стануть зрозумілі, коли близше приглянути ся їй. Зберігаєть ся вона в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 198 і складаєть ся із двох зшитків, оправлених у мягкі окладинки. Нїмецькі надписи над нима вказують, що граматика призначена на конкурс[3]). Оба зшитки датовані 1851 р.

Заголовок граматики Головацького: Сокращенная Грамматика Языка Русского въ употребленіе Народныхъ училищъ въ Галиціи. Соч. Я. Г.“[4]). Зачинає ї „Введеніе“, з якого довідуємо ся, що „грам-

[1]) Додатки. 28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсових виробів Жуківському та Головацькому.

[2]) Додатки. 29. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Як. Головацького.

[3]) На першім зшиткови находить ся надпись: Preiselaborat der ruthenischen Sprachlehre von Iakob Głowacki (I-e Abtheilung), на другім такийже заголовок з додатком „für Volksschulen“ (II-e Abtheilung).

[4]) У заголовку пороблено поправки: „Скорочена, Рускаго, шкôлъ“ і перечеркнено „въ Галиціи“. Сї поправки, як і богацько в тексті, походять, здаєть ся, від референта з рамени міністерства просвіти.

матика языка русского научаетъ по русски правильно говорити и писати". По поділї граматики на чотири части, ідентичнім з поділом у граматиці його-ж з 1849 р., наступають дефініції слова, складу, букви, азбука, яка вживаєть ся „въ русскомъ языцѣ въ гражданскомъ и церковномъ письмѣ", поділ самозвуків і співзвуків. Восьмий параґраф „о выговорѣ самогласныхъ" містить правило: „Въ читанію всякую букву такъ, якъ написана, выговоривати должно, не смотря на простонародное областное произношеніе". В дальшім параґрафі говорить ся про вимову я як є по ж, ч, ш, щ в наддністрянськім нарічію згідно з 11 §. граматики з 1849 р. За то відмінні погляди зараз у наступаючих параґрафах обох граматик:

Граматика з 1849 р.

§. 72. Бѫква (е) вымавлѧєсѧ на початкѫ слова, або по самогласнôй якъ је; ему, моє. Длѧ лѣчшои ôтзнаки пишесѧ зъ початкѫ и по самогласнôй завсѣгди (ѥ) не (е).

Въ декотрыхъ сторонахъ Галиччины говорятъ îо або (о) замѣсть (е), (ѥ), въ словахъ îого, нього, іомѫ, сльозы: всîо, лîонъ, замѣстъ: ѥго, него, ѥмѫ, слезы, все, ленъ, а въ творительнôмъ падежи: злодѣîомъ, камѣньомъ, ткачомъ и звательнôмъ зазѫльо замѣстъ: злодѣємъ, камѣньємъ, ткачемъ, зазѫле. Въ такихъ слѫчаѧхъ або ôтзначѫютъ вымовѫ двома точками (ё, ѥ), або пишѫтъ (îо, ьо, о)[1]).

з 1851 р.

§. 10. Буква е вымовляется съ начала слова или слога якъ іе (је); н. пр. ѥгò, строѐніе. Для лучшого отзначенія пишется въ тѣхъ случаяхъ є вм. е.

Примѣч. Въ нѣкоторыхъ сторонахъ Галиціи произносятъ îо вм. є; н. пр. îого, слîозы, всîо, камѣнîомъ, зазу́лîо, кото́рому областному произноше́нію слѣдовати не нужно, но надлежитъ правильно говорити и писати, ѥгò, сле́зы, все, камѣньемъ, зазу́ле.

Виходить, що толерував Головацький у 1849 р., заказував рішучо в 1851 р.

Зміст §. 12 тотожний з §. 14 граматики з 1849 р. з сею ріжницею, що ту відмічені докладнійше поодинокі випадки, де пишеть ся ы. Дальший з черги параґраф ріжнить ся знову від анальоґічного параґрафу граматики з 1849 р. У першій граматиці говорить Головацький про о перехідне в і, що як стоїть на початку слова, „прибера́е

[1]) Як. Головацький: Грамматика, ст. 7.

при́дыхъ (в) н. пр. вôнъ, вôвцѧ; а хотѧй декотрй опѫскаютъ (в) и пишѫтъ: ôнъ, ôвцѧ, ôдъ, (отъ), то оно завсѣгди вымавлѧтисѧ повинно: вїнъ, вївцѧ, вїдъ“ [1]), в рукописній зазначує, що придих „въ письмѣ неупотребляется“. Далї йде параґраф про вимову v та про придих „въ обыкновенной мовѣ“, в якій часто додаєть ся в, ґ, ї“ (вона, говесъ, Ганна, Яндрей), „но въ письмѣ должно сохранять чистыя самогласныя“ (она і т. д.). Дальший роздїл „о выговорѣ согласныхъ“ займаєть ся вимовою букв ґ, ґ, л, ѳ. Про л сказано, що перемінюєть ся, въ выговорѣ простонародномъ въ в“, але така переміна не всюди консеквентна.

По партії про наголос слїдує роздїл „о перетворяніи самогласныхъ“, який ріжнить ся цїлком у поглядах з анальоґічними уступами граматики з 1849 р. Заговоривши про перехід стисненого е в і, ось що висновує Головацький:

Грам. 1849 р. §. 34. Таке перемѣнне (е) означаютъ въ письмѣ значкомъ ê; але и (ѣ) писати, якъ декотрй роблѧтъ, особливо где перемѣна обще принѧта, не є неправильно, бо въ рѫскôмъ ѧзыцѣ сѫть (е) и (ѣ) совсѣмъ собѣ ôтповѣдній. Такъ пишѫтъ н. пр. рѣчь, нарѣчіе, лѣчити, одѣватисѧ, прилѣжно, хотѧ тіи слова походѧтъ ôтъ рекѫ, легко (легчити), одежа, лежати [1]).

Грам. 1851 р. §. 36. Въ нѣкоторыхъ книжкахъ такое — е отзнаменовано знакомъ (ê); обыкновенно же знакъ той совсѣмъ опускаєтся и пишется е. Въ нѣкоторыхъ словахъ употребляется — ѣ —; п. пр. рѣчь, нарѣчіе, одѣва́ти, прилѣ́жно, хотя тѣ слова произведены отъ: рекѭ, оде́жда, лежа́ти; въ инныхъ же случаяхъ надобно писати е.

Ще більше розширений перехід о в і, але „всѣ тыи перетворенія дѣлаются только въ устномъ выговорѣ, въ письмѣ же должно употреблять — о —, которое нѣкоторыи писатели отмѣчаютъ знакомъ — ô —, или — ö — (§. 39). Случаєтся также перетвореніе самогласныхъ — е — и — є — на — о — и — іо —. Тое дѣется въ особенности по согласныхъ шипящихъ ж, ч, ш, щ; н. пр. жолчь, чоло, шолкъ, пшонò, щóдрый; имѣньомъ, злодѣіомъ. Однакже въ тихъ случаяхъ обыкновенно пишется — е — или — є —; н. пр. желчь, челò, шелкъ, пшенò, щéдрый, имѣньемъ, злодѣємъ. Нѣкоторые отмѣчаютъ тое — е — и — є — посредствомъ двоєточія — ë —, — є —, иныи пишутъ — іо —, но всего правильнѣе писати чистое — е —“. Цїлком

[1]) ibidem, ст. 8. [2]) ibidem, ст. 16.

відпадає виклад про переміну **ѳ** — **є** на **о** — **йо** з друкованої граматики.

Партія „о перетворянію согласныхъ“ обмежена тільки на переміну **г, к, х** на **з, ц, с** і **ж, ч, ш**, а не згадує нїчого про перехід **л** у **в**. Дальші роздїли „о претвореніи согласныхъ только въ выговорѣ употребляемомъ“ і про вставні букви **є** витягом з друкованої граматики, розуміють ся, з нарочним пропущеннєм таких появ нашої мови, як опускання **д** у словах: сердце, сѣдмъ, седмый — серце, сѣмъ, семый і **т** в 3 ос. одн., пр. грає зам. грає́т і т. п.

„Отдѣленіе второе“ граматики містить виклад „о видословію, или науцѣ о словахъ яко частяхъ мовы и ихъ перемѣнахъ“. Сей витяг з друкованої граматики відступає декуди менше, декуди значно від граматики з 1849 р. в користь народньої мови, отже: голубовъ, королей, пчела і т. д. Розуміють ся, що відповідно до такої мови побудовані й погляди та висновки Головацького. Ще більше ненародня і штучна мова взірців відміни прикметників: зеленаго, зеленомъ, зеленой, зеленые, синего, синемъ, синей, синіе, синія і т. д. Головацький заперечив тут се, що твердив 1849 р. „Въ множественномъ числѣ, стоїть у граматицї з 1849 р., нема въ малорꙋскомъ ѧзыцѣ ѳтмѣнного закѳнченьѧ для женского и середняго рода, ѧкъ н. пр. въ церковнословенскомъ, котрый для мꙋжеского рода має — ыи (іи), — ые (іе), для женского — ыя (іѧ), для середняго — аѧ. Россійскій (книжный) ѧзыкъ оуживає въ мꙋжеск. родѣ зеле́ные, въ женск. и середн. зеленыѧ, подобножъ и въ давномъ рꙋскомъ ѧзыцѣ оуживалосѧ, для того декотрї писателѣ хотѧть женскій и середній рѳдъ розличати закѳнченьемъ на — ыѧ (іѧ), хоть таѧ форма въ изъꙋстномъ говорѣ не оуживаєтсѧ(,) и пишꙋтъ н. пр. мꙋж. р. зеленыи, (ые), женск. и середн. зеленыѧ“[1]). В два роки пізнїйше переконував Головацький: „Въ обыкновенной мовѣ именительный падежъ множественного числа употребляется для всѣхъ трехъ родовъ съ однимъ закончѣніемъ, но въ письменномъ языцѣ надобно розличати родъ женскій и средній отъ мужеского“. До таких поглядів достроєна і відміна прикметників „усѣченого закончѣнія“ і степенованнє з такими видами, як: множае, множайшій, высочайшій, величайшій, малѣйшій, нижайшій.

Розділ про числівники переповнений такими видами, як: двухъ, двумъ, двумя, четверыхъ; в подібний спосіб змакаронїзовані взірці відміни заіменників. Вступний виклад партії про дїєслово се витяг

[1]) ibidem, ст. 91.

з граматики 1849 р.; конюґацій і ту три. По відмінї помічного дїєслова єсьм одна з заміток така: „Въ нѣкоторыхъ сторонахъ говорятъ бу́ти, бува́ти, бувъ, бу́ла, бу́ло, бува́въ, бува́ла, бува́ло, бу́вшій, бу́лый; но тому областному произношенію слѣдовати не належитъ, а должно по книжному употребленію правильно писати бы́ти, быва́ти, былъ, бывалъ и пр.“

Правда, Головацький наводить у замітцї відміни, яких уживають „деякі в деяких околицях“, але від автора, в якого лїпший вид „хотятъ“ ніж „хочутъ“ або який творить дїєприкметники на великоруський лад, годї вимагати того, щоби він допустив яку з тих відмін „простонародної“ мови до „письменної“.

По коротеньких главах, присвячених чотиром невідмінним частям мови, наступає „отдѣленіе третее“ „о словосочиненіи“, оброблене дуже недоладно, певно повитягане з великоруських граматик, бо з українською мовою майже не має нїчого спільного. Четверта й остання частина „о правописаніи“ закінчує сей сумний документ поневірки тої мови, для якої професором унїверситету був призначений Головацький.

Богацько закидів що до уґрупованя матеріялу, поодиноких деклїнацій і конюґацій то що поробив рецензент Гушалевич другому компетентови конкурсової нагороди Осипови Ганїнчакови, а признав йому ядерний і зрозумілий спосіб вислову та стилеву поправність[1]). Безпретенсіональний виріб Ганїнчака займає усього пять з половиною аркушів великого формату битого письма. На кінцї находить ся дата „20 ст8дня 1851“. Рукопись розпочинає коротеньке „вст8пленіе“, де автор дїлить свою граматику на дві дуже нерівномірні части: перша „о чистѡй р8скѡй бесѣдѣ“ обіймає цїлу рукопись з виїмкою двох сторін, присвячених другій части „о правописанію“. Властива граматика розпадаєть ся на три глави: „о вѣдомости зв8кѡвъ, ихъ перемѣнъ, складѣ и выголош8ванью со слого8дареньемъ“, „о словопроизведенью“ тай „о словосочиненію“. У першій главі переходить коротко подїл букв, подїл самозвуків, співзвуків, мягченне самозвуків і співзвуків, говорить „о перемѣнно̀й вымовѣ“ самозвуків і співзвуків, а дальше „пол8гласныхъ“ і „дв8гласныхъ“, „о складѣ слога и слова въ обще“, про подїл слова й „о выголош8ванью слѡвъ со слого-8дареніемъ“. Наголос в дво- й трискладових словах стараєть ся прикріпити до правил, а сї правила й неправдиві і задля своєї великої замотаности невмістні в граматицї для другої кляси народнїх шкіл.

[1]) Додатки. 30. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Ос. Ганїнчака.

Другу главу виповнюють девять частий мови. Деклїнацій іменників чотири: до першої належать мужеські іменники на **е**, **о** й **ъ** і середні на **о**, **е** (взірці: жидъ, тѣло); до другої жіночі й мужеські на **а**, **я** і середні на **а**, **я** (баба, панѧ, стаѧ, ôвча); до третьої мужеські на **й** і **ь** і **ïо** та деякі середні на **я** (рай, день, поле, пѣнье (іе); до четвертої жіночі на **ь** і деякі на **ще** (часть, головище, головищи і т. д.). Як види взірців іменників, так і прикметників, числівників, заіменників і дїєслів народні, галицькі. В прикметників дві деклїнації: „со оусѣченіемъ“ (Петрôвъ, Петрова, Петрове(о), Петровй, верхнѧ, верхне(ье), верхнй) і „въ повнôмъ видѣ“ (босый, босаѧ, босое(ее), босіи(ын), песій, песѧ, песîое(ее), песіи). При прикметниках, числівниках і заіменниках зазначений також скобками перехід **е** в **йо** (песîого, всîой, всîо, всîого, îого, îому, сîого), хоч на відворіт побіч народніх видів зазначені скобками: что, чего, чему. Для правильних дїєслів є дві конюґації, для неправильних одна. До першої конюґації зачислюють ся дїєслова, що кінчать ся в 1 ос. одн. теп. ч. на **ю** або **у**, а в 2 ос. на **ешъ**, до другої, що в 2 ос. мають окінченне **ишъ**. Види помічного дїєслова „бѣти“, обох конюґацій правильних дїєслів і відміни неправильних галицькі, тілько в 3 ос. одн. теп. ч. пододаване в скобках окінченне **тъ**. Складня займаєть ся подїлом речень на: одинôчне або сложéне, голóвне або придáтне, включéне, перéдне або послѣдне та несовершéне або совершéне, згодою слів що до відмінків, числа й роду та „рядов-им словопослѣдовані“-ем.

Найбільше не вдоволив рецензента Гушалевича виріб Івана Жуківського[1]). Довгу тираду виписав він проти передмови Жу-

[1]) Іван Жуківський уродив ся 1810 р. в Сновичах коло Поморян зі священичої родини. Ґімназію скінчив у Бережанах, а фільософію (нинїшну 7 й 8 кл. ґімн.) у Львові. Задля здібностий і відзначаючих поступів вислано його на теольоґію до Відня, яку скінчив в рр. 1830—34. Зразу був адмінїстратором Миколаєва, Чижикова й Дмитрович, а від 1839 р. парохом церкви Петра й Павла у Львові. Широку дїяльність розвинув від 1848 р. Дописував до „Зорі Галицької“, був основателем „Матиці“, брав участь у з'їзді „ученых“ і виготовив реферат про правопись. В рр. 1848—1853 вчив в академічній ґімназії у Львові української мови, на порученне уряду держав на весні конституції виклади української мови для тих урядників, які не знали по українськи, та належав до комітету для перекладу австрійських державних законів на українську мову. Довший час засідав у раді міста Львова (1849—1854). Часто водив депутацію. Жива дїяльність Жуківського стягнула на нього неласку ґр. Голуховського; тому переніс ся 1854 р. на пароха до Підберезець, де причинив ся богато до просвіти й добробуту села. Був дуже дїяльним в часі конституційного житя в 60 рр. 1864 р. дістав від ві-

ківського, в якій оправдував приймленнє нових граматичних термінів; закинув виробови, що в нім дефініції, правила й погляди в богатьох місцях неправдиві і ложні або неозначені і темні; що більше, деякі слова ужиті або не в такім змислї, який вони мають, або незрозуміло, а в самім обробленню матеріялу нема потрібного розуміння, що є незрозумілим для дітий, так далеко, що дещо „durch die Versündigung der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist". Та, здаєть ся, найбільше гнівало Гушалевича, що Жуківський у своїм виробі „sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert". Отож ужив Жуківський: доходженьє зам. изслѣдованіе, назвы зам. названія, чути зам. слышати, складающіися зам. составленныи і т. д. Також авторова правопись цїлком противна вимогам конкурсу, одна синтакса уложена після програми [1]). Такі слова рецензії. Тимчасом виріб Жуківського, треба се сказати ще перед аналїзою його, найкращий з усїх конкурсових і найбільше відповідає духови тої мови, для якої граматики домагав ся конкурс [2]).

саря золотий хрест заслуги з короною, а 1865 р. покликав його митрополит Литвинович до капітули, яке іменованнє урадувало дуже народовецький табор тому, що Жуківський був „звіснимъ оборонцемъ народнёі засади въ літературі руській, отже и щиронароднімъ елєментомъ" (Мета, 1865, ст. 128). Був переданий Австрії, до народніх справ відносив ся з горячим серцем, любив українську мову та стояв усе за її самостійним розвоєм. Хоч був ревним унїятом, одначе добро й будучність унії видів тілько в зберіганню прав руської церкви. 1873 р. став схолястиком. По дімісії митрополита Йосифа Сембратовича спенсіоновано й Жуківського тому, як подавав причину намісник Потоцький, що „з крилошанином Малиновським стояв найближе до митрополита". Пор. Посмертна згадка за крылошанина Іоанна Жуковского (Дѣло, 1884, ч. 97) й біографію в „Илюстр. Календар-і общ. им. Мих. Качковского" за 1903 р. (ст. 270—277); також мою статю „Проєкт правописи Ів. Жуківського на зїздї „руських ученихъ"" (Записки, т. 82), де зібрані звістки про його працї.

[1]) Додатки. 31. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Ів. Жуківського.

[2]) Граматика Жуківського переховуєть ся у проф. Юл. Стефановича, на жаль, без передмови, на яку є натяк у рецензії, та без закінчення партії про правопись. Крім „Росправи о писовни рускôй" надрукував Жуківський в чч. 78—85 „Слова" за 1864 р. „Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ съ инными славяньскими языками" (обговорені в моїй згадуваній статї), на які помістила руссофільська „Золотая Грамота" свої „Уваги", тенденційні, щоби збудити „убѣжденіе о ничтожности сепаратистичныхъ начинаній", і з виїмкою того згляду не заслугуючі на увагу.

Граматика Жуківського має заголовок: „Грамматика Рускаго Языка для училищь народныхъ". Сочиненія І. Жуковскаго(,) Пароха Львôвскаго СС. АА. Петра и Павла, Учителя рускаго языка при Львôвс. акад. вышшôй ґімназіи". „Вступъ" подає дефінїцію граматики (Ґрамматика руска учитъ по руски право мовити и право писати) й її поділ на дві части: „произведеніе" або „дослѣдованіе слôвъ одинокихъ" і „связь слôвъ". „Голова І" першого „оддѣлу" „о словахъ въ обще яко такихъ и ихъ частехъ" першої части займаєть ся звуками, з яких повстають „склады", що вяжуть ся у слова. Терміни по змозї народнї: самозвукы, созвуки; перші „чистїи или властивїи" і „невластивїи или спливающїи", другі „горлови, варгови, зубнїи, язычни, сычащи, шипящи, пôднебенни". Крім того є поділ самозвуків на „широкїи" і „вузкїи", а співзвуків на „лагôдни" й „остри", дальше на тверді, мягкі і „примягкїи или середни". Тут і про мягченнє співзвуків, звісне вже з його „Росправи о писовни рускôй", отож і про „мякчащій" знак і „твердящій", „котрый знакъ на кôнци слôвъ и выпустити бы можна; бо где нема причины, абы созвукъ мякчити, тамъ ся и такъ твердо вымавляти буде". На науку мягчення співзвуків звернена велика увага, бо вона „дуже важна и есть головнымъ ключемъ правильности рускаго языка".

Перші два відступи другої голови: „о складахъ" і „сходство звукôвъ" займають ся в більшій части правописними питаннями. Автор виступає против й, бо тому самозвукови „найпевнѣйше и найлѣпше буква і отповѣдає". Прочі його погляди на се питанне звісні з „Росправи"; підчеркну тут відміченнє мягкости ц в нашій мові і можности ставлення е й о по ж, ч і щ[1]). „Вставка звукôвъ" — се відступ про вкладанне і викиданне самозвуків е й о не тілько в іменниках, але й по приіменниках на співзвук, і про вставлюванне н. Що до перемін звуків, відмічує перехід е й о в і, а на початку слова в ві, перехід г, к, х в ж, ч, ш і з, ц, с, перехід т і д перед ти в с (плесть), перехід гт і кт в ч (могти — мочи, пекти — печи), перехід л у в по самозвуцї (носивъ). „Также самозвуки и и у въ созвуки й и в могутъ ся перемѣнити, але тôлько тогды, коли притиску на собѣ не маютъ" (найдý), а на відворіт

[1]) В місці, де говорить Жуківський про писанне и і ы, звертає спеціяльну увагу на вирази, подібні до себе: „Шапка сина твоего сына. Лыса голова лиса. Менѣ мило, що маю мыло. Ужемь сыта, не потребую твоего сита. Зôтри пылъ въ тыхъ пилъ. Головы не завили, бо нагло псы завыли. Тыхъ зрѣринъ пыски выдають непріемніи писки. Будутъ насъ бити, босьмо не хотѣли послушніи быти.

в переходить в **у**, „особливо въ Украиньскôмъ нарѣчіи **в** въ **у** часто перемѣняе ся“. Закінчують другу голову „выкиданье звукôвъ“ і роздѣл „о роздѣляню складôвъ“. Зі самозвуків може викинути ся тільки одно **е**, як що стоїть на початку слова (ще, сли), зі співзвуків **д** і **т** перед **л**, **л** по співзвуці на кінцї слова, **с** перед **с** і слабший співзвук перед сильнїйшим (де зам. где, сонце зам. солнце, серце зам. сердце, мѣсце зам. мѣстце і т. д.).

Третя голова „о словахъ“, які дїлять ся на „кореневи“ та „походящи“, й „о притиску“ закінчують перший віддїл. Притиск важний передусїм, як ужитий в тім самім слові надає ріжне розуміннє і як розріжнює слова відмінного значіння. Відмічене одно правило, а саме, що „въ словахъ, въ котрыхъ вставлене **о** або **е** приходитъ, притискъ звыкъ стояти на вставленôмъ самозвуцѣ“, „але хло́пецъ, па́лецъ, ло́коть, до́готь ôтъ того правила ôтступаютъ; яко и тіи всѣ слова, котрибы, хотяй самозвукъ маютъ вставленый, и безъ него вымовити можна: п. п. вѣ́теръ, бо можна вымовити и вѣтръ, такъ вы́хоръ и выхръ, моли́товъ и моли́твъ“.

Розбираючи реченнє себто „составъ или подложеніе“ та його складові части: „пôдметъ, сказуемое і предметъ“, доходить Жуківський до девятьох частий мови, яких терміни отсї: имя, прилôгъ, присловокъ, имя числительное, занменникъ, слово часове (дѣеслово), союзъ, предлôгъ і межиметіе. Іменники можуть бути: имена властиво существительни, ôдтягнени, родови, собственни, одиничнїи та собирательни або сборови. Від мужеських животних творять ся жіночі животні через доданнє до останнього співзвука закінчень: **а**, **ка**, **иха**, **оха**, **иня**, до імен звірят — **иця**. Коли додати до останнього співзвука — **иско** або — **ище**, повстають іменники „увеличительни“; „уменшительни“ іменники творять ся а) доданнєм до останнього співзвука **к** (сынъ-сынóкъ), б) в инших передусїм губних і язикових доданнєм **ц** (хлопъ-хлопе́цъ), в) при мужеських на мягкий і примягкий співзвук або на **ц** і деяких на **с** доданнєм **ик** (краве́цъ-кравчикъ), г) при зменшених доданнєм згаданих закінчень, а д) крім тих закінчень в ще зменшуючі окінченя: **цьо**, **у́ньо**, **енько**, **онько** для мужеського, два останнї і „для нѣякого полу“, а **ця**, **иця**, **у́ня**, **онька**, **енька** для жіночого роду. Іменники „знижательни“ повстають через доданнє **ина** (воли́на).

Хаотичний виклад про розпізнаванє родів не вільний від такого пояснення: „животныхъ, доки сутъ маленьки(,) нелатво пôзнати, якого сутъ полу; коли виджу дитя, теля, ягня, куря, еще не могу сказати(,) чи то хлопецъ чи дѣвчина, чи бычокъ, чи теличка, чи баранецъ, чи ягничка, чи когутокъ, чи курочка. Отожь для того

кажемо, дитя, теля, ягня, куря сутъ нѣякого полу". Тілько однину мають: уявні, що означають чувство або прикмету, й збірні, які виражають предмети, що навіть у найменших частях не зміняють свойого імени, й „совокупительни" (камѣнье), „однакожь имена сборови могутъ ся и въ числѣ множественномъ ужити, если розлични роды выражаемыхъ предметовъ, або предметы въ рознихъ мѣсцяхъ знаходящися вычисляютъ ся" (желѣза). По партії „о падежахъ" наступає виклад „о способахъ склоненія", яких є у наших іменників три. Першим способом відміняють ся іменники всїх трьох родів, „мающіи въ мовѣ остатный созвукъ твердый", другим всїх трьох родів, що мають останнїй співзвук мягкий, примягкий або ць, а третїм „только имена женьского и мужеского полу, мающіи въ другомъ падежи о оденъ складъ больше". Взірцї першої відміни: „кутасъ, слово, сукмана", другої: „дышель, поле, княгиня", а третьої: „кость і племя", отже виходить, що й до третьої відміни належать середнї іменники. З уваг цїкавійші, що іменники на о, ыкъ, икъ й окъ мають 5 відм. на у, що 4 відм. животних іменників, деревъ і грибів одн. є рівний 2 відм., що закінченнє овъ належить тілько до мужеських імен; „мѣсто овъ естъ при именахъ инныхъ половъ только ъ(,) часомъ мѣсто овъ и въ мужескихъ именахъ только ъ приходитъ н. п. пять разъ, мѣсто пять разовъ, отъ ученикъ своихъ мѣсто отъ учениковъ своихъ". Середнї іменники „не люблятъ довшого закончення ови въ 3-омъ падежи и маютъ только у". В жіночім родї „денекотри писателѣ уживаютъ въ 6-омъ падежи закончење ой мѣсто ою або овъ; але тое закончење ой въ рускомъ языцѣ употребляти не належитъ". Середнї іменники другої деклїнації не можуть мати в 2 відм. мн. „закончення мужескихъ именъ ѣвъ(,) только ь"; виїмку з того творять здрібнїлі іменники на це, які мають в 1, 4 і 5 відм. мн. ѣ зам. я, а в 2 відм. ѣвъ зам. ь (окóнцѣ, сúтцѣ, веретéнцѣ, окóнцѣвъ і т. д.). Жіночі здрібнїлі іменники на я мають 5 відм. на ю. З мужеських імен першої і другої відміни мають в 2 відм. одн. у або ю: а) „сборови" назви предметів, які і в найменших частах не зміняють імени (квасéцъ, дожджь), б) „имена становящіи корень якого слова часового, особливо одтягнени" (крикъ, скокъ, ставъ, бѣгъ, крой, строй, корчь), а дальше в) бокъ, гай, домъ, задъ, передъ, полъ, рай, тылъ. Деякі можуть мати в 2 відм. а й у, прим. „вѣтеръ, вихоръ, городъ". Для зазначення пошани прибирають декотрі іменники в множинї ове або еве (панове, кумове, старостове, дружбове, князеве). Мати має 4 відм. „мать або матѣрь". Іменники на овь мають і друге закінченнє на ва (любóвь, любвà), як також богацько иншихъ жіночих іменників на мягкий

і примягкий співзвук має і друге закінченнє на я (пѣснь, пѣсня, долóнь, долóня, пóстѣль-постéля, гущь-гýща). Кровь не має другого закінчення а, а в 2 відм. має крови й крове, в 6 відм. кровію або кровлею (кровлевъ). Середні іменники на я мають в 2 відм. одн. и й е (племени, племене), але в 3 і 7 відм. не вживаєть ся уже закінчення на е; в 3 і 7 відм. одн. можуть мати також окінченнє ю (теляти й телятю), як іменники на о можуть в 2 відм. прибирати „прирóстъ е с и“ (словесú). Як множина одвітних взірців відміняють ся іменники, уживані виключно в множині: жéбры, зáѣды, зóлзы, кайданы, лáкóтки, окуля́ри, пóводы, штаны, тóроки; бесáги, жóвны, зарýчены, имени́ны, крести́ны, мáры, пóминки, родины, шаравары, вылы (вылей); близня́тка, ви́лка, ворóта, дрова, жóрна, устá, я́сла, я́сна; голоблѣ, клѣщ'ѣ, помы́ѣ, щи́цѣ; граблѣ, мясни́цѣ, нóжицѣ, ногавицѣ, спóднѣ, холóшнѣ, нóшѣ (ношей); двéрѣ, лю́ди, сáни, сѣни, дѣти; близня́та.

По числівниках: „двѣ, три, четыри й обѣ“ уживаєть ся в 1, 4 і 5 відм. двійне число, якого закінченнє є усе рівне закінченню 7 відм. одн. (двѣ дѣвцѣ, три кóлесѣ, четыри кни́жцѣ, обѣ рýцѣ, четыри колѣсци́, три ды́ни). Середні іменники животних не мають двійного числа; замісць множини прибирають двійне число в усіх відмінках око й ухо, отже: и, ій, амъ, и, и, има, ахъ. По зазначенню, що власні імена відміняють ся як іменники або як прикметники, наступає розділ „о притиску“. Двоскладові мужеські іменники першої і другої відміни, які мають в 1 відм. одн. наголос на останнїм складі, й односкладові в прочих відмінках обох чисел мають „звикле притискъ на самозвуцѣ закóнченя падежа(,) а въ двоскладныхъ закóнченяхъ на 1-óмъ самозвуцѣ закóнчена“ (козáкъ, козакà, колà, колáми); але в 5 відм. одн. „притискъ зъ закóнченя падежа на предидущій складъ переходитъ“ (крáвче). Деякі іменники відступають від того правила, прим. пáнъ, пáна, мн. паны́, панóвъ і т. д.; „хлопъ, дубъ, букъ, крукъ, прутъ и многій инни завсѣгды на кореневóмъ складѣ притискъ задержуютъ“. Як у дво- й многоскладових слів стоїть наголос не на останнїм складі, а иншім, на нїмже остаєть ся і в прочих відмінках (пéрунъ, пéруна). Уявні іменники зі значіннем чинности „зъ кореневого складу притиску не спускаютъ“ (крикъ, крúку). Многоскладові іменники жіночого й середнього роду перших двох відмін задержують наголос на тім самім складї в однинї, а в множинї „часомъ задержуютъ, часомъ на инный складъ переносятъ“ (у́лиця, мн. у́лицѣ, кóлесо, мн. колéса), одначе двоскладові іменники правильно зміняють у множинї наголос (дѣвка, дѣвкú, рукà, рýки; пóле, поля́, óкно, óкна, лицѣ, ли́ця);

двоскладові іменники на а, з наголосом на тім а, перекидають також в 4 відм. одн. наголос на попередній співзвук (ру́ку, но́гу). Жіночі іменники третьої відміни не зміняють наголосу, також середні іменники; іменники з приростом яти мають наголос на я, з приростом еси на закінченню, а з приростом ени на тім складі, на якім стояв наголос в 1 відм. одн.

„Голова Ш“ займаєть ся прикметниками, а четверта прислівниками. Прикметники походять найбільше від іменників через доданнє окінчень: ный, на, не, ôвъ, ова, ове зглядно êвъ, ева, еве, инъ, ина, ине (жіночих), а також ій, ая, ее або ь, я, е, „передъ котрыми законченями горлови созвуки и ц въ примягки(,) а прочіи въ мягки созвуки переходятъ (вражій, овечій, козѣй), вкінцї ячій, яча, яче (коровячій, гусячій). Прикметники на атый означають великість. Від імен країв, міст і сїл, часом і осіб, творять ся прикметники, які означають, що тим предметам щось приналежить, додаючи по останнїм співзвуцї скій, ска, ске. Прикметники творять ся також від иншихъ прикметників, коли додати до останнього корінного співзвука а) явый, а, е, що значить троха (червонявый — троха червоный), б) енькій, а, е, пр. „бѣленькій, чорненькій, тоненькій“, що значить: „приемно бѣлый, въ саму мѣру чорный, дуже тонкій“, або в) ѣсьенкій, пр. „бѣлѣсьенькій — цѣлкомъ бѣлый“. „Прилоги приналежнôсть выражающіи на ôвъ, ова, ова (! ово) (ове), êвъ, ева, еве, и инъ, ина, ине, тôлько въ усѣченôмъ видѣ уживаютъ ся; н. п. не каже ся братовый, братовая, братовое, маминый, маминая, маминое(,) тôлько братôвъ, братова, братове; маминъ, мамина, мамине; натомѣстъ многіи прилоги особливо на скій въ мужескôмъ полѣ тôлько въ повнôмъ видѣ, а въ женьскôмъ и нѣякôмъ полѣ рôвно якъ въ повнôмъ(,) такъ и усѣченôмъ видѣ уживаютъ ся“ (рускій, ая (а), ое (е). Відміна взірця: „святы́й або святъ, свята́я або свята̀, свято́е або святѐ“ народня; 2 відм. одн. жін. р. свято́и побіч свято́й, мн. святіи, святи́ або святі. В вищім степени прибирає прикметник окінченнє шій або ѣйшій; прикметники на кій, окій, скій відкидають цїле се закінченнє як неналежне до кореня, на гкій викидають г, задержують к, а на гій перемінюють г на ж. „Зъ прилогôвъ свойство выражающихъ“, не степенують ся: а) котрі походять від прикметників (бѣле́нькій, бѣлѣсьенкій, бѣля́вый), б) на атый (лабатый) і в) зложені з иншим прикметником або иншою частею мови (синожо́втый, по́тѣсный, при́мягкій, закоро́ткій, прекра́сный, всече́стный, останнїй з виїмкою титулів). Прикметник в вищім степени має наголос „завсѣгди на складѣ передъ шій стоящôмъ“ (но́вшій,

новѣйшій), а „въ 3-омъ степени стоитъ притискъ надъ складомъ най“ (найгрубшій).

По партії про прислівники, які є: „первообразни або походящи“, йде „голова V“ про числівники, що дїлять ся на: головни або основательни, порядочни, уломкови, родови (двоякій), умножительни та сборови; головні можуть бути „опредѣляющій, неопредѣляющій і вспольни“. Числівники й їх відміна народні; по анальогії видів: „пятьохъ, пятьомъ, пятьма“ утворені форми: сорокохъ, сорокомъ, сорокома, стохъ, стомъ, стома. До означування мужеського й жіночого роду разом служать спільні числівники: двое, обое, трое, четверо, кольконо і т. д. Збірні числівники виражаєть ся: а) головними з приіменником по (по шѣсть), б) спільними з приіменниками по або в (по двое, въ пятеро), в) іменниками та прикметниками, утвореними від спільних і звичайних числівників: двойнѧ, тройнѧ, пятернѧ (пятн)ѧ, десятернѧ (десятнѧ), согня, двойка, пятка, единство, двойство, тройство, четвергъ, подвойный, попятерный, поединчій, единокій, единственный, двойственный, тройственный.

Що тикаєть ся партії „о мѣстоименіяхъ“ (займенникахъ), тут поданий подїл займенників на: особисти (лични), возворотне „мѣстоименіе“, присвоюющи, указательни, питательни, односительни, неопредѣляющій або заперечающій. Види галицькі; подибують ся тут і там і такі форми, як: „кто, чего, чему, чѣмъ“, хоч останнї зазначені скобками побіч видів: чого, чому, чѣмъ. Коротші види особових займенників не вживають ся, як що на них стоїть наголос. Для близшого означення особи додаєть ся займенник „самъ, сама, само“. Від сього займенника „розрознити треба самый, сама́я, само́е, що значитъ только, якъ: самъ оденъ и що никто инный при томъ не бувъ“. При вказуючих займенниках „для сильнѣйшого выраженя подваяе ся кореневый созвукъ, и въ 1-омъ падежи есть тотъ, тота́я, тото́е; сесь, сесѧ, сесѐ; въ прочихъ падежахъ закончення зостаютъ незмѣнни; только властивому мѣстоименію предкладае ся складъ то або се“. „Що“ може заступити займенник „котрый, котрà, котрѐ“ в кождім родї обох чисел, „але тогды само не скланяе ся, але приберае до себе мѣстоименіе особисте 3-ой особы въ одповѣдномъ падежи(,) числѣ и полѣ“ (Пта́шки, щосьмо ихъ зла́пали, поутѣка́ли).

„Слова часови, або дѣеслова, по старому глаголы“ є: первообразни або походящи, дальше: начинательни, поединчи або сложени, переходительни (дѣйствительни), возворотни, непереходительни (середни), разови та повторятельни, хвилеви, укончительни й неукончительни, неособисти. Час може бути „четверакій“: тепе-

рѣшный, минувшій, давно минувшій і будущій. „Наклоненія“ (способы) такі: обявительное, условное, повелительное (приказательне), неопредѣлене (способъ неозначеный). „Причастіе“ є: прилогове (дієприкметник) й присловкове (дієприслівник). Родів дїйства два: смыслъ дѣйствительный і сносительный (страдательный), „спряженія“ три. Конюґацію розпочинає „слово вспомагательне“: бути; теп. ч. есмь, есь, есть (е), е́сьмо, е́сьте, сутъ (до инших слів додавть ся: мь, сь, сьмо, сьте); мин. ч. бу́въемь, бу́ламь, бу́ломь або бы́въемь (бы́лъемь), бы́ламъ, бы́ломъ, мн. бу́лисьмо (бы́лисьмо), бу́лисьте (бы́лисьте), бу́ли (бы́ли); давно мин. ч. бу́въемь бувъ, буд. ч. бу́ду. Дієприкметники: су́щій, бу́вшій або бы́вшій, буду́щій або буду́чій; дієприслівники: су́щи, бу́вши (бы́вши) й бу́дучи. З уваг до конюґації довідуємо ся, що „въ Украинскóмъ и Галицкóмъ нарѣчіи для лѣпшого розличія óдъ б и т и уживаютъ б у т и“, „въ западнóмъ нарѣчіи уживаютъ б ы т и такъ, якъ въ Старославяньскóмъ“, що „слово вспомагательне въ часѣ теперѣшнóмъ въ усѣченомъ видѣ до якого-будь слова на кóнци додаеся“, передусїм до дїєслова в минувшім часї, де з причини трудної вимови вставляєть ся е по співзвуцї.

Окінченнями теп. ч. в першій конюґації є: у, ешь, е, емо (емъ), ете, утъ, в другій: ю, ишь, и, имо (имъ), ите, ятъ. Приналежність дїєслів до поодиноких конюґацій виводить Жуківський від дїєіменників, через що виклад стає замотаним. „Притискъ звыкъ въ видѣ часу теперѣшного стояти на тóмъ самóмъ складѣ, на котрóмъ стоявъ въ наклоненіи неопредѣленóмъ“ (ки́нути, ки́ну), „але мающи передъ ти созвукъ и двоскладни на ити маютъ притискъ завсѣгды на закóнченяхъ“ (не́сти, несу); дїєслова на о т и, многоскладові на и т и й а т и, „котри цѣле а т и въ закóнченя перемѣняютъ“, перекидають наголос на попередній склад (писа́ти, пи́шу). Закінчення: въ (лъ), в ъ, л а, л о, л и і на всї три особи. Щоби пізнати, яку особу треба розумїти, „означае ся 1-а и 2-а особа або мѣстоименіями особистыми або, и то частѣйше, словомъ вспомагательнымъ часу теперѣшного въ усѣченóмъ видѣ, що также знамя особъ становитъ“. Що до закінчення дїєприкметника теп. ч., окінченне щ і й є давне, ч і й новійше. Вірне зазначенне, що українська мова волить заступити страдальний рід иншими конструкціями, особовими чи неособовими. Відділ про дїєслово кінчить ся відміною неправильних дїєслів: ѣсти, повѣсти, ити, ѣхати, дати, стати, давати — й твореннем іменників від дїєслів.

Першу часть граматики закінчують голови VIII, IX і X, присвячені приіменникам, злучникам й окликам. Приіменники можуть

бути: „ѳддѣльни й неѳддѣльна“, злучники: „соединительни, роздѣляющи, выключающи, выясняющи, выражающи“: час, причину, намір, бажанне і наслїдок, „условнїи, уступательни (хоть), заключающи“. Друга часть „о словосочиненіи“ розпадаєть ся на чотири голови: о розличныхъ родахъ составѳвъ, о згодѣ слѳвъ, о употребленіи падежѳвъ й о порядку слѳвъ въ составѣ, и о порядку составѳвъ. Речення є: прости або голи, розширенїи або убрани, скорочени, головни, прибочни або пѳдчинени, вставлени, стягнени. „Порядокъ слѳвъ въ составахъ въ рускѳмъ языцѣ есть свободнѣйшій, якъ въ многихъ инныхъ языкахъ; однакожь залежитъ одъ важности и приналежности слѳвъ, зрозумѣлости, доброзвучности и першеньства, якого денекотри части мовы вымагаютъ“. Виходячи від найприроднїйшого порядку: підмета, присудка й предмета, подає Жуківський відступленнѧ і відміни, а дальше й правила, яких „вымагае доброзвучіе“, а то, щоби „слова, тїи самы склады маюши такъ при собѣ нестояли, щобы той самъ складъ оденъ по другѳмъ наступовавъ“, „абы бѳлше односкладныхъ слѳвъ при собѣ нестояло“ й „абы составъ особливо остатный довшимъ словомъ кѳнчився“. Складня уложена звязко, дедуктивним ладом; на жаль, приміри добирані довільно, а не з письменства або устної словесности. В додатку говорить ся „о правописи“. Збережена рукопись (190 ст. 4⁰ звичайного аркуша) містить тілько перший розділ про правопись „о уживанїю знакѳвъ роздѣляющихъ“, якими є: запятая (,), точка, точка съ запятою, двоеточіе, знакъ пытательный, знакъ воскликненія або удивительная, почивательная (-), вмѣстительная ( ) і вносительная („ “).

Я нарочно задержав ся довше над граматикою Жуківського, бо його еляборат найкращий із усїх надісланих на конкурс, а дальше й з тої причини, що Жуківський учив кілька лїт української мови при академічній ґімназії у Львові, чим і дасть ся пояснити, що так богацько граматичних термінів Жуківського задержало ся у пізнїйших граматиках української мови. Та комісії не припала до вподоби граматика Жуківського по рефератї Гушалевича, тим більше, що він, як і Ганїнчак „не пробували сил на лїтературнім полї“; в письмі до консисторії захвалено тілько граматику Головацького, що дав ся уже пізнати зі своїх друкованих лїтературних праць і граматики[1]). Пересилаючи вироби краєвій шкільній управі, згодила ся консисторія з осудом комісії, але вставила ся заразом у ґу-

[1]) Додатки. 32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консисторії конкурсові вироби з їх оцїнками.

бернії, щоби уряд висловив признанне і двом иншим конкурсовим компетентам за се, що в короткім часі виготовили конкурсові вироби [1]). Висліdом конкурсу не було мінїстерство, здаєть ся, цілком вдоволене. 1854 р. поручило намісництво консисторії зробити уважними народнїх учителїв на граматику Головацького. „Що тикаєть ся науки української мови в народнїх школах, стояло в письмі намісництва, треба її одвітно до зарядження мінїстерства в той спосіб уладити, як се зазначено в букварі і першій читанці. Як що то станеть ся, відпаде потреба окремої української граматики в руках учеників“ [2]). Окрім отсього розпорядку вказує на невдоволенне мінїстерства з висліду конкурсу на українську граматику також сей факт, що мінїстерство просвіти не спішило ся із порішеннєм конкурсової нагороди й щойно 1860 р. звернуло вироби та зажадало нової перерібки їх з огляду на найновійші модифікації в українській правописи для шкільних книжок [3]). Мінїстеріяльний референт закинув Головацькому, що він зробив за далекий ужиток зі свободи „sich an die hie und da im Localsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht zu binden“, що більше, напрям еляборату Головацького не відповідав „dem wahren Geist der ruthenischen Sprache“. Найменше годив ся еляборат із вимогами конкурсу, „dass dessen Sprache sich jener des Reichsgesetzblattes zu conformiren hätte“. Поодинокі частини граматики не уложені після вказівок конкурсу, богато повторень, богато стоїть не на своїм місці; приведені правила без нїякого практичного значіння. Такою поперед усього звучня Головацького, яка вимагає основної перерібки [4]). По десятьох лїтах 1862 р. вернув виріб назад до комісії для укладу шкільних українських книжок, аби вона піддала його „всестаранной крітіцѣ“ і передала авторови до перероблення і поправлення; рік перед тим звернено й виріб Жуківському, а Ганїнчака не застало порішенне конкурсу в живих.

Участь Якова Головацького в повищім конкурсї дає можність означити час, в якім відбула ся метаморфоза поглядів його на українську мову. З уваги, що в 1851 р. заявляєть ся Головацький уже здо-

---

[1]) Додатки. 33. Консисторія пересилає конкурсові вироби краєвій шкільній управі.

[2]) Додатки. 34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народнїх учителїв на граматику Головацького.

[3]) Додатки. 35. Мінїстерство просвіти жадає нової перерібки конкурсових еляборатів.

[4]) Пор. мою цитовану статю „Проєкт правописи Ів. Жуківського“, стор. 33—34.

клярованим обєдинителем, а з початком 1850 р. він іще потягає за самостійностию нашої мови [1]), стає певностию висновок, що на новий шлях відмінних від попередніх поглядів вступив Головацький в середині а найдальше в другій половині 1850 р. При такім звороті в житю Головацького заважили певно богацько зносини з Раєвським підчас побуту Головацького в Відні як члена комісії для уложення правничої термінольогії для славянських народів, також примір здеклярованого вже тоді безхарактерного русофіла брата Івана, але, без сумніву, приготовив той зворот злий дух Головацького, яким був консервативний аристократ, ворог розвою демократичної і приклонник аристократичної (польської і великоруської, в першій половині житя одної, в другій другої) мови Денис Зубрицький. Великі заслуги Зубрицького як історика є зникаючо малими в порівнанню з тим знищеннєм, яке він заподіяв в культурно-літературнім житю Галицької України своїм великанським впливом на своє окруженне, з тими деморалїзуючими розкладовими чинниками, крайно погубними для всякого визвольного руху, язикового, культурно-літературного й національно-політичного, які внесли Зубрицький і його кружок у житє нашої нації.

Вказівок і рад Зубрицького слухав Головацький. „Вы Милостивый Государь, писав Зубрицький до Головацького 1845 р., въ состояніи здѣлать большую услугу общему благу, если бы Вы списали на нашимъ языкѣ Эзоповые басьни подъ заглавіемъ „Басни и сказки для Галицкорусскаго народа“ [2]). Вислїд працї Головацького над байками переховуєть ся доси в рукописи. Згадаю про ще одну пораду Зубрицького для Головацького. В 1847 р. писав Зубрицький до нього: „Естьлибъ мнѣ приличествовало совѣтовать Вамъ, то я бы желалъ(,) чтобъ Вы занялись составленіемъ Идіотикона словъ и изрѣченій малорускаго языка, неупотребляемыхъ въ другихъ славянскихъ нарѣчіяхъ. По моимъ мнѣнію это очень важный трудъ и славу сочинителю сулитъ. — У Васъ самая лучшая способность, Вы имѣли случай наблюдать нарѣчіе нашей Галицкой Кавказіи, Вы теперь въ Подоліи, можете сносить ся съ священниками въ разныхъ странахъ; начните только, а Вы сами за три года послѣ, удивитесь надъ своимъ трудомъ“ [3]). Пізнїйше в 50 рр. міг уже Зубрицький вислати в Петербурську Академію реаль-

[1]) В статї „Дещо о дѣловомъ языцѣ у насъ на Руси“ (Зоря Галицька, 1850, ч. 17) виступає Головацький проти писання лъ у минувшинї замість въ.

[2]) Др. К. Студинський: Кор. Я. Гол. в лїтах 1835—49, ст. 140.

[3]) ibidem, ст. 192—193.

ний здобуток своєї поради, пишучи до Давидова: „Прилагаю также первую тетрадь друга своего Профессора Русскаго языка и словесности въ Львовскомъ университетѣ, ревностнаго, даровитаго любителя Русской народности и Русскаго слова Я. Ѳ. Головацкаго содержащую областный словарь изрѣченій употребляемыхъ галичскимъ и венгерскимъ Русскимъ простонародіемъ. Онъ продолжаетъ списывать его изъ своихъ записокъ и не замедлитъ выслать продолженіе во II Отдѣленіе Академіи въ короткое время“ [1]). Головацький був головним помічником Зубрицького в збиранню старих друків [2])

---

[1]) Др. І. Свєнціцький: Матеріалы, I, ст. 201. В рукописнім відділі Академії Наук переховуєть ся тілько часть матеріялів, а се „вговорати-взятцейко“. Тут є численні витяги з народніх пісень, пословиці і вислови різних околиць. Друга частина тих матеріялів, зібраних у Галичині і північній Угорщині, переховуєть ся у родиннім архіві Срезневських, а се „аба — бѣчи“, всіх слів 1083 (ibidem, ст. 197).

[2]) Якою правою рукою був Головацький для Зубрицького в збиранню старих друків, аби їх, як се в части робив і їх ученик о. А. Петрушевич, головно посилати в Росію, свідчить також отсей брульйон листу Головацького до Зубрицького, стягненого до купи в двох свистків межи паперами Головацького, в 1843 або 1844 р.:

Милостивый Государь! Г-нъ Сокульскій писалъ Вамъ(,) что Онъ самъ привезет обѣщанную книгу т. є. Требник не острожской(,) как Г-нъ Кобрынскій повѣствовалъ Вамъ(,) но Стрятинской печати. — No какъ гну Сок. частныя дѣла не позволяютъ — то Онъ предпоручил мнѣ написать къ Вамъ, чтобы Васъ извѣстить, посилать ли почтой книгу изъ переплетомъ или может быть доски буковыя толстыя обобрать(,) чтобы менѣє вѣсило. — Между тѣм нашел я в одной церквѣ въ Горской странѣ Леітургіяріонъ сіє естъ Служебник изд. Митроп. Могилы ахмє (4) — и требникъ малой Львовской печати ах... года. — Єсли бы Вамъ нужны были и сіи книги, то я охотно бы отправил их почтой. — Єще одна новость! У меня въ церквѣ находится Апостол Сліозки (второє єго изданіе, о которомъ я ненахожу ни (у) Вашим Сочин. „O Druk. Słow. никакого извѣстія — ниже в выпискахъ моихъ библіографическихъ, изъ Сопикова и Библіотекъ Гр. Румянцевской и купца Царскаго. Благоизволите пересмотрѣть Библіографическія сочиненія (какія у Васъ есть) и єсли нѣтъ этого изданія, то я бы имѣлъ щастіе открыть новую книгу совсѣмъ библіографамъ неизвѣстную. Когда бы Вы желали имѣть тую книгу, то я вышлю Вамъ оную, но впередъ прошу менѣ прислать другой какой нибудь эксемпляръ Апостола, потому что эта книга въ ежедневномъ богослуженіи очень нужна. — Вот Вам цѣлое титло этой книги. За Марусю. Г-нъ Левицкій благоизволилъ прислать в нашое покутье своє сочиненіе объ Слов. русск. в Гал. Это для меня не новость. Я уже читал єго в рукописи — но жаль(,) что онъ не послушалъ меня и не перевел словъ галицко-руск. так(,) как я єму говорилъ(,) а на своє по(пе)рекручевалъ — потомность убѣдится в томъ — какъ мало онъ знаєт русск. яз. Статью об Гуцу, я тоже (Докінчення сього листу не міг я віднайти).

і рукописий. Ставав у пригодї на відворіт і Зубрицький Головацькому чи то в робленню знайомостий, чи в доставлюванню книжок, виданих у Росії, чи вкінцї навіть у справах щоденного хлїба; Зубрицький також постарав ся о се, що в імени Головацького вніс Малиновський на час поданнє о катедру української мови на львівському університетї. В результатї приятелюванне із Зубрицьким переломило житє Головацького так, що при осудї якогобудь кроку в житю Головацького треба відріжняти, чи зробив се Яків Головацький зперед 1850 р. чи другий Головацький по 1850 р. до кінця житя, який пішов в розріз із усїми своїми молодечими ідеалами й присягами[1]). Заслонюванне свойого нового напряму недостачею ясного погляду на будуччину української мови в листї Максимовича до Зубрицького з 1840 р., як се робив Яків Головацький, що ледви чи не сам один побіч Зубрицького знав зміст сього листу до 1863 р., було нещире; перечить йому цїла дїяльність Головацького протягом 40 рр. та його свята присяга з 1848 р. (в листї до Моха) нїколи не „здрадити тій хоругві“, якій присягав не „перед урядом яким людским“, але ще тодї, коли прийшов „до сознанія, перед совістію, перед Богом, перед судом роду свого“.

Прислані на конкурс з 1851 р. вироби замикають перший період української граматичної лїтератури в Галичинї. Се період автодідактів. Тому й при викладї поглядів поодиноких авторів на всякі граматичні питання старав ся я увійти в індівідуальне пояснюванне в кождого граматика, абстрагуючи від теперішнїх термінів у науцї на поодинокі граматичні прояви й вияснювання сих проявів відповідно до теперішнїх результатів лїнґвістики. Найблизша граматика Осадцї з 1862 р. — се граматика ученика Міклошіча з його системою і взагалї сильним відгомоном його лїнґвістичних праць. Починає вона другий період у розвою граматичної лїтератури Галицької Украïни, який тріває і доси та творить уже вищу ступінь розвою лїнґвістичної науки в нас; можна сказати, що перший період стоїть у такім відношеню до другого, як розвій славянської лїнґвістики до Міклошіча та від нього по нинїшні часи.

І в другім періодї попадають ся автодідакти, але над ними беруть верх граматики, науково підготовлені до своїх виступів: Осад-

---

[1]) Один чоловік (нинї живий) чув сам підчас свойого побуту в Росії, як Головацький гірко нарікав, що саме Зубрицький втрутив його в пропасть, з якої годї було й видістати ся Головацькому.

ця, Огоновський, Стоцький, Ґартнер і ин. Що тут не беруть ся уже до писання граматики нашої мови з так легким серцем, як се часто бувало в першім періоді, видно з того, що в другім періоді менше граматик, хоч, без сумніву, більше підготовлених до такої праці людий.

Придержуючи ся строго системи свойого вчителя Міклошіча, доповнив і розширив Осадця українську частину „Порівнуючої граматики" віденського професора [1]) й іллюстрував свій виклад численними прикладами зі сучасних письменників та живої мови, спеціяльно галицької. Дані з історії мови лишені без уваги. Значним кроком наперед були „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache" Омеляна Огоновського (Львів, 1880), найлїпша його наукова праця, богата в свіжий матеріял до пізнання дуже різнородних відтінків нашої мови, передусім галицько-українських діялектів. В девять лїт пізнїйше появила ся його граматика, найкращий до неї підручник граматики української мови. Граматика Огоновського переходить повнотою матеріялу й наукою про види всї українські граматики до неї. А вже найцїннїйшою у його граматицї наука про складню, оперта на живій українській мові. Гарний перегляд у представленню і подїлї матеріялу взорований на працях Міклошіча. В звучнї і науцї про види узгляднив Огоновський і діялектичні прикмети, але справедливе жадання критики також „den historischen Entwickelungsgang der Sprache zu berücksichtigen" [2]). Недостає історичних даних із розвою української мови також у граматицї Стоцького й Ґартнера.

Тим сильнїйше треба підчеркнути охоту оперти свої лїнґвістичні помічання на історичній основі в Могильницького. Дивним видаєть ся, що невидана друком його граматика полишила великі слїди в пізнїйших граматиках, але так дїйсно є. Своєю граматикою

[1]) Инші жерела граматики Осадцї, яка була шкільним підручником ґімназіяльним від 1862 р. по 1889 р., вияснили ся у значній части серед полеміки Осадцї з проф. Малецким і в критицї Пилипа Дячана, що дуже пристрастно накинув ся на граматику Осадцї під псевдонїмом Розношинського. Про жерела граматики Осадцї пор. передмову до „Gramatyki języka polskiego wiekszej" Малецкого в 1863 р., відповідь Осадцї в „Слові" 1863 р. ч. 48, ст. 192 (Надбслано) й „Критику на граматику руского язьіка составлену Дромъ Михаиломъ Осадцовъ" Розношинського-Дячана в антинародній часописи „Домъ и Школа" й осібною відбиткою.

[2]) Archiv für slavische Philologie, т. 12, ст. 585.

і „Вѣдомостию“ розпочав а властиво продовжав з попереднїх вікiв Могильницький ту двійність у поглядах на народню мову, яка пробиваєть ся трохи не з усїх граматик першого періоду. Для такої двійности надавав ся дуже місцевий ґрунт: своєрідний аристократизм украïнського суспільства в Галичинї, шкільна традиція з великим привязанєм до мови й азбуки церковних книг, передусїм всемогучий вплив граматики Смотрицького й її пізнїйших перерібок і наслїдувань, а дальше сей факт, що головна тодїшня наша інтелїґенція — священство не вміло найти иншого містка для злуки з минувшиною, тілько в мові церковних книг і кирилиці. В таку двійність перла наших предків боротьба за народню школу з Поляками, які кидали в очи Українцям, що в їхнїй мові нема нїяких книжок, з одного боку, а з другого загальне стремлїннє тодї в Европі все обєднювати. Двійність у поглядах на народню мову в граматиків першого періоду підсичувала плитність наукового підготовлення, недостача орієнтації в доставленій лектурі, а часто й зносини з великоруськими вченими, в першій мірі з Погодіном.

Найбільше вплывовим в додатнім розумінню із граматиків першого періоду був Могильницький. Найкращим його духовим учеником Лозинський, якого стаття іще з 1849 р. „Über die Änderung der Nationalität“ є у значній мірі повторенєм думок із „Вѣдомости“ Могильницького. Що Лозинський став речником народньої мови в житю і письменстві і що взяв ся за уложенне граматики народньої мови, се також завдячує Могильницькому. Що більше й Лозинський може взяти за свої слова Могильницького (з першого листу в додатках): „Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt blos nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialeckt genau kennen, bevor man ein Urtheil fällt“. Навіть у фольклорнім залюбованню Лозинського був його попередником на украïнськім ґрунтї у Галичинї Могильницький; розумію його збірку приповідок і згадку в одній польській часописи про його збір наших „śpiewów historycznych“. (Цитату на разї не годен я віднайти [1]). Так заініціював Могильницький у Га-

[1]) Головно завдяки свідомости, енерґії й очитаности Могильницького став Перемишль першим просвітно-культурним центром Галицької України в XIX в. Що тикаєть ся дїяльности в тім напрямі, вплывови

лицькій Україні сю роботу, що Павловський на Російській Україні.

В усіх граматиків першого періоду українська мова — се самостійна мова супроти великоруської мови, тим більше польської. Більше вже неясности в питанню відношення української мови до церковно-славянської. Можна стрінути ся часто з думкою, якої так завзято боронив у Росії Шішков, що „церковно-славянскій языкъ то только высшій слогъ русскаго языка, съ нѣкоторою долею старины, то „коренной языкъ нашего“ (себто великоруського, в нашім разі української мови), то источникъ всѣхъ другихъ“. Скілько вище стояв Могильницький від Шішкова, який в 1820 р. поучав серіозно одного свойого кореспондента: „Я славенскій и русскій языкъ не раздѣляю, какъ то многіе другіе дѣлаютъ“ [1]). До поглядів Шішкова приставали в першім періоді за прикладом Лучкая Осип Левицький і Малицький. Поглядів Могильницького не можна висновувати з теорій Шішкова, які збиває трохи пізнійше Головацький. Переборщуєть ся часто вплив Копітаревих поглядів на розвій граматик у нас так, що дехто навіть хоче означувати наукове становище граматик першого періоду після того, чи вони йшли за Копітаром чи Добровським. Одинокий ученик Копітара Левицький був непутящим учеником; вплив Копітаревих праць на инших граматиків рівноважить ся із впливом инших чужих граматиків, яких праці знали наші граматики першого періоду. З великоруських граматиків треба підчеркнути вплив граматики Ломоносова на граматику Могильницького, граматики Таппе на Левицького, граматики Ґреча на Вагилевича а граматики Востокова на Головацького.

Про наукову систему в граматиків першого періоду можна говорити о стільки, о скілько мають її підручники, на яких опирали

Могильницького треба завдячити девять десятих того, що приписує д. Тершаковець впливови Копітара, прим. заснованнє друкарні Снїгурським 1829 р. (Відносини Копітара до галицько-українського письменства, Записки, т. 94, ст. 100). Воно було прямим продовженнєм мертвородженого першого просвітного товариства духовників, дяко-вчительського інститута й акції за народніми школами й підручниками для них — словом акції, в якій головно дїяльним був Могильницький, а цїлком непричасним Копітар; про його листуваннє зі Снїгурським згадуєть ся щойно від 1834 р. Що до заснованнія друкарні, тут певно вплинув дещо й Іван Лаврівський, який іще підчас свойого побуту у Львові хотїв заложити другу руську друкарню побіч Ставропигійської, в чім головною перешкодою став тодїшній митрополит.

[1]) А. А. Кочубинскій: Начальные годы русскаго славяновѣдѣнія. Одеса, 1887—1888, ст. 24.

ся вироби наших граматиків. Граматики другого періоду [1]) оперті на науковій системі і вимагають цїлком відмінної методи їх трактування. Цїкаво, що чим менше хто знав живу народню мову, чим більше макаронїчну мову брав в основу своєї граматики, тим завзятїйше виступав як учитель, що вчить правильно по українськи говорити або, що гірше, витичував шлях будучого розвою народньої мови. Кляснчним прикладом такого граматика Осип Левицький. Тому й не диво, що коли й Головацький навязав до давньої мови як містка до велико-руської, запанувала в галицько-руській публїстиці, науцї і лїтературі така страшна мішанина, яку в силї був вигнати тілько живий приплив плодючої струї з Російської України по смерти Шевченка з живою мовою, формою і змістом.

[1]) Мій поділ української граматичної літератури в Галичині відмінний від поділу, установленого д. Ів. Огієнком у його цїкавій праці „Українська граматична термінольогія“ (Одбитка з „Записок Укр. Наук. Тов. в Київі, Київ 1908).

Додатки.

Чотири листи Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

1. Лист. Resp. 9. Maji 1823.

Excellentissime ac Reverendissime Archi-Praesul!

Початок листу про спровадження вина з Угорщини.

Dziękuię Waszey Excellencyi za udzieloną mi wiadomość o Gramatyce ruskiey in fini będącey. Prosiłbym pokornie o udzielenie mi na czas krotki dzieła Pana Koeppen. Ja moią gramatyczną ramotę iuż ukończyłem. Z odpisywaniem tylko nieskończona mozoła. Niezręczni kopisci poprawnych unikaiąc błędow nowe tworzą, dla tego się iuz raz czwarty odpisuie. W oddzielnych notach do teyże Gramatyki smiałem bydz innego zdania od X. Dobrowskiego i innych co do niektorych przedmiotow. Zapobiegaiąc surowey a często bezzasadney krytyce postanowiłem rzecz o narodzie i ięzyku ruskim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim ięzyku wyiasnić. To samo po rusku mieysce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło. Materyały odpowiedzi mam iuz po naywiększey części gotowe. Poważam się tylko prosić o zdanie Waszey Excellencyi; azali pomienione theses w tey formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo? — Istnieie narod Czeski, narod Węgierski >< dla czegożby nie można ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego exystencya самостоятел'ность niegdyś na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach — Uwaga po pytaniach następuiąca właściwie nakoniec należy (,) przypadkiem tylko przez odpisuiącego umieszczona. Po swiętach doręczę Excellentissimo Domino exemplarz pomienioney Gramatyki.

Nie można bez żalu wspomnieć zeyscia s. p. X. Provincyała Hryniewieckiego. Był to niewyczerpany zbior tradycyi i wiadomosci rzeczy naszych. Waszey Excellencyi naylepiey może będzie wiadomo (,) czy nie zostawił co w rękopisach. Szkoda(,) gdyby takowe w celiach Bazyliańskich butnieć miały. Gdzie się też rzadkie owe duże dzieła obracaią? Gramatyka Smotryckiego z przedmową i Xiążka in 4-to zawieraiąca w sobie kilka rospraw pro i contra, dotyczących się obrządku i Hierarchij naszey. Ostatnie to volumen s. p. tak wysoce cenił, że go na godzinę z rąk pozwolić nie chciał. Czeyże pomniki te dostaną się iakim sposobem do xięgozbioru Excellentiae Vestrae.

Pragnąłem temi czasy służyć osobiscie Waszey Excellencyi i razem złozyć dzięki za otrzymany drogi mi z wielu miar upominek 250 Ryn. WW. przez Ferwalteryę Spaską titulo wynagrodzenia wiadomych szkod złożonych, lecz zatrzymuie mnie w domu expiracya possessyi, bo własnie teraz zbywam się reszty bydła, zboza >< Raczy przeto Excellencya Wasza przyiąć ninieysze wyrazy szczerey wdzięcznosci i zy-

czenia (,) ktore przy bliskiey uroczystosci z odgłosem Cerkwi S. Христосъ воскресе łącząc zostaię z nayglębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archi-Praesulis unizonym i przychylnym sługą Mogilnicki. z Drozdowic 30 kwietnia 1824.

Zur Gramatick der slavischen Sprache in Galizien.

Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen (,) welche (besonders) die Auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter, über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn Referenten die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen.

I. Ob ein ruthenisches Volk (natio ruthena, narod ruski) existirte?

II. Welche Bestandtheile des ehemahligen Königreichs Pohlen sind unter dem Nahmen Russia (Kraie ruskie) (,) deren Bewohner Natio ruthena, naród ruski, genannt werden (,) begriffen?

III. Ob das ruthenische Volk einen integrirenden Theil des ehemahligen pohlnischen Reichs, oder einen integrirenden Theil des eigentliches (sic) pohlnischen Volkstammes ausmachte?

IV. Welche Theile hievon sind nach der 1-tn und 2-tn Theilung Pohlens unter die Regierung des österreichischen Kaiserhauses gerathen?

V. Ob die ruthenische Nation ihre eigene Sprache hatte?

VI. Darf die ruthenische Sprache mit der alten slavischen Sprache (in Kirchenbüchern) vermengt werden?

VII. Ist die ruthenische Sprache als Sprache im eigentlichen Verstand, oder als Dialeckt, oder sogar als ein Gemengsel oder Provinzialismus zu betrachten?

VIII. War die ruthenische Sprache jeh Hof(,) Regierungs und Kirchensprache, oder bloß die Sprache des gemeinen Landvolks?

IX. War diese Sprache seit jeher von der pohlnischen unterschieden?

X. Kann die ruthenische Sprache mit Recht als ein Dialekt der dermahligen russischen (großrussischen) Sprache angesehen oder gar mit derselben vermengt werden?

XI. Was ist unter der Benennung russische (großrussische (ięzyk rossyiski)(,) kleinrussische (ięzyk małoruski)(,) weißrussische (ięzyk białoruski) Sprache oder Dialeckt zu verstehen?

XII. Giebt es außer der russischen (großrussischen)(,) kleinrussischen(,) weißrussischen auch eine neurussische Sprache, wie dieses in der Vorrede zu Buchmayers (? Puchmayers) Lehrgebäude der russischen Sprache S. XIII — angenomen wird?

XIII. Warum die ruthenische Sprache nicht eine gleiche Bedeutenheit und ihre Litteratur nicht eine gleiche Höhe mit ihren Nachbar — und Schwestersprachen der pohlnischen und russischen (großrussischen) erreichen konnte?

XIV. Nach welchen Ansichten und Grundsätzen wurde die ruthenische Sprache seit Revindikazion in Galizien behandelt?

XV. Ist der den Ruthenern, den Pohlen und den Russen (der) völlig unbekannte Ausdruck: Rusnack, Rußnacken (,) mit welchen einige neuere deutsche Schriftsteller das ruthenische Landvolk Galiziens zu benennen pflegen, richtig und sachgemäß?

Die Erledigung dieser Fragen enthält nur Andeutungen derjenigen Gründe, welche die hier ausgesprochene Uiberzeugung des Referenten bewirkten, weßhalben sie keineswegs als eine ausführliche und erschöpfende Abhandlung zu betrachten ist. Die Absicht des Referenten geht schlechterdings dahin, die Aufmerksamkeit der Sachverständigen auf einen ihrer vielleicht aus mehreren Rücksichten nicht unwürdigen Gegenstand zu lenken, und manches schiefe Urtheil über das oft verkante ruthenische Volk und dessen Sprache zu berichtigen. Im Bewußtseyn seiner geringern Kräfte und der Ungübheit eine litterarische Fehrde zu bestehen, nimt Referent im Falle(,) dieser Versuch zur öffentlichen Beurtheilung geeignet wäre(,) die folgenden auf alles menschliche Wissen, Thun und Lassen anwendbare(n) Grundsätze in Anspruch:

1-tens Nihil in intellectu, quod non est in sensu. Dieses auf das Urtheil über die Beschaffenheit einer lebenden Volkssprache angewendet, hieße so viel; als: Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt blos nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht Jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialeckt genau kenen, bevor man ein Urtheil fällt. 2-tes Nemo condemnetur nisi auditus — mag sich auf die Stellung des Referenten gegen den Rezensenten und auf die Bereitwilligkeit des ersteren dem le(t)zteren vorläufig über die etwanigen Anhaltspuncte Rede und Antwort zu geben beziehen. —

2. Лист.

Excellentissime ac Reverendissime Archi-Praesul! Łaskawe wyrazy Excellentissimi Domini z 24 p. m. były mi powodem dokładnieyszego studium wiadomości o Przemyskich Biskupach. Chcąc sprawdzić poczet Stebelskiego wypadało przeyrzeć, pokombinować i powyciągać szczegolne data. To przy wiadomym Excellencyi Waszey stanie aktow tuteyszych nie dało się rychło uskutecznić. Załączam rezultat sledzctwa mego. Data czerwonym atramentem pisane oznaczaią rożnicę między tym i wykazem Stebelskiego. Sprawdzaiąc data, spisywałem szczegoły o kazdym Biskupie (,) na które w aktach trafiłem. Nie są one Historią Biskupow, lecz tylko zbiorem materyałow do Historyi — Zbawienne i chwalebne iest ze wszech miar postanowienie Jasnie W. Chełmskiego opisania dzieiow Hierarchii naszey. Skoro Excellencyi Waszey zdawać się będzie, że zebrane powyższym sposobem materyały przydać się mogą JW. Chełmskiemu, tobym ich zbior powoli kontynuował.

Wiem ia (,) że drobne niektore szczegoły nie maią mieysca w ogólnych dzieiach Hierarchii, mogą przecie zawsze służyc dziejopisowi do uwag nad poiedynczemi osobami — Stebelski (,) ktorego się JW Chełmski trzymać mysli (,) nazywa Biskupow, Metropolitow, Patriarchow Nieunitow, Pseudobiskupami >< Moim zdaniem nazwisko: P s e u d o wcale nieprzyzwoite. *Ψευδω* reg. act. z greckiego znaczy decipio, fallo. Ani Stolica Apostolska, ani Rząd Polski nie nazywali tym sposobem Biskupow nieunitow. Będąc Pseudobiskupami w właściwym znaczeniu tego wyrazu, nie mogliby po przyięciu Unii bez nowey konsekracyi zostać i nadal Pasterzami. Podobnych temu nazwisk pełno w Stebelskim. On to w II Rozd: Chronologii na l. 187 i 188 Teofana Patryarchę (Schizmatyka) oszustem, zdraycą (,) mantaczem >< nazywa. Innego wcale zdania musi bydz ten (,) kto czytał listy Zygmunta III, Xcia Biskupa Krakowskiego (,) Podkanclerzego Koronnego, Xięcią Zbaraskiego >< do rzeczonego Teofana pisane. Rząd Polski i Stolica Apostolska inaczey uważali owczesne Rusinow rozdwoienie. Sam tylko Rusin Rusina znienawidził, potwarzał i gnębił, et inter duos litigantes ><.. Czy niewypadałoby temu pisząc dzieie Hierarchii zaniechać podobnych wyrazow?... Ten sam Stebelski opisuiąc Biskupow, po naywiększey części czas tylko ich nominacyi i smierci przytacza. Takie wiadomosci dobre są do Schematizmu (,) lecz nie do Historii. Szczegolnieyszą opieką Opatrznosci, większa nierownie liczba Pasterzy zostawiła pamiątki godne wspomnienia i naśladowania. Obowiązkiem iest przeto dzieiopisa takowe troskliwie zbierać i wyszczególnić, a s a m ę tylko n i e c z y n n o ś ć bytem i smiercią naznaczyć — Nieswiadomy naostatek termini (,) ad qvem JW Chełmski dzieie swe doprowadzic zamysla, życzyłbym sobie na moment przynaymniey bydz mu w tey mierze a Consiliis. Radziłbym, prosiłbym go, aby ie az do teraznieyszego Pasterza rozciągnął. Delikatność Waszy Excellencyi będzie nie iaką przeszkodą w udzieleniu temuz J. W. Chełmskiemu datow dotyczących się osoby i rządu Pasterskiego Diecezyi Przemyslskiey. Szczęsliwym bym się mienił otrzymałszy łaskawe pozwolenie Excellentissimi Domini komunikowania rzeczonych datow J. W. Chełmskiemu. Uskutecznienie tey chęci, ad mea pia et ardentia vota należeć będzie, dopoki Waszey Excellencyi osobiscie służyć nie będę — Ze zdrowiem moim niestety! pochwalic się nie mogę. Ciało cierpi, niepodobna(,) aby i umysł nie cierpiał. Po nowym roku układam sobie bydz we Lwowie, zasiągnąc tamosznych lekarzy pomocy, i razem służyc Excellentissimo Domino, zostaiąc z nayglębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini przychylnym i unizonym sługą Mogilnicki.

20 Grudnia 1824 z Drozdowic. p. s. Dzieło: O Jednosci >< oddaię na pocztę pod firmą konsystorską in Schulsachen.

3. Лист.

Excellentissime ac Reverendissime Praesul! Za pozno dopełniam przyrzeczenia nadesłania Excellencyi Waszey przyłączonych datow sciągaiących się do pytania o tytułach do funduszu Rel. Przez wzgląd na wiadome okolicznosci i szczerą chęć piszącego racz Excellentissimus Dominus zwłoce i nieudolnosci łaskawie przebaczyć — Załączam odpis

przedmowy do dzieła o Свщенствѣ. Rzecz uwagi godna, ze pisma S. Jana Chryzostoma u nas staraniem i nakładem Panow swieckich wydawane były. Widać to z prologu rzeczonego dzieła, mianowicie z listu Alex. Bałabana Starosty Winnickiego i Rotmistrza woysk K. do Tysarowskiego Biskupa Lwowskiego. Dziewięć lat pozniey (1624) drukowano w Kijowie inne dzieło Chryzostoma Толкованіе на дѣанія, kosztem pana Ruskiego Konstantyna Dołmaty. Przedmowa(,) ile się tyczy rzeczonego Dołmaty (,) tak iak w poprzedniczem dziele popularnym dialektem ruskim napisana. W samym zaś texcie przekładu słowianszczyzna nierównie czyscieysza i swobodnieysza od Grecyzmow(,) iak w dziele O Свщенствѣ.

Po długim namysle nolens volens wybieram się do Trenczyna dla uleczenia niemozy ręki, właściwie mowiąc dla spodziewaney ulgi w cierpieniach reumatyzmowych. Za kazdym ich powrotem powtarzam doswiadczenie Poety:

Vidi ego quod fuerat primo sanabile vulnus
Dilatum longae damna tulisse morae.

Obligowałem JX. K. Sozanskiego o wyrobieni(e) mi Pasu presydialnego. Takowy otrzymałszy radbym 12 lub 13 następuiącego m. z Przemysla ruszyć — Mysląc o własnem, życzę i błagam Waszey Excellencyi synowskim czuciem o swoim nie zapominać zdrowiu, i tę poradę (,) na ktorey się wszelkie inne w tém zyciu opieraią układy i dzieła, wyższym nad wszelkie kłopoty umysłem ocalać — z nayglębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archipraesulis przychylny i uniżony sługa Mogilnicki.

Z Przemysla 26 Maj 1825. p. s. Dzieła: Saulus et Paulus, Concilium Tridentinum z wdzięcznoscią odsełam, i Piaseccii praxim Epãlem Exllntissmo Dño komunikuię.

4. Лист.

Praes. 13. Julii 1828.

Excellentissime ac Reverendissime Domine Archi-Praesul! Dla różnych przeszkod nie mógłem wcześniey dopełnić woli Excellentissimi Domini co do pytania o pretendowanym wyborze Biskupow z klera zakonnego. Załączone votum informativum tyczące się iedney tylko części przedmiotu do rozwiązania podanego, pod łaskawy sąd Excellencyi Waszey pokornie składam. Brak źródeł posiłkowych i wykrywaiąca się z wiekiem podobno nieudolność dokładnieyszego wywodu rzeczy nie dozwoliły. Powołane znakami kanony i ustawy wyiąłem z starych ruskich częścią pisanych częścią drukowanych Номоканоновъ и законниковъ. Dwa pierwsze kanony Trullanskiego szostego powszechnego Soboru na ięzyk niemiecki w texcie przełożyłem. Jeżeliby podobny przekład reszty był potrzebnym, raczy Excellentissimus Dominus rozkazać, i ninieysze usiłowanie moie łaskawie przyiąc w dowod gotowey zawsze chęci moiey(,) z ktorą iestem przy wyrazie nayglębszego uszanowania Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archi-Praesulis przychylnym i unizonym sługą Mogilnicki.

9 Lipca 1828 z Przemysla.

5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики з 1837 р.

Loebliches k. k. Bücher-Revisions-Ammt! Für das hier vorgelegte Werk erhielt Gefertigter von Einem Löblichen k. k. Bücher-Revisions-Ammte noch am 13-ten July 1833 Z. 493 das Imprimatur. Weil das Werk bis auf den gegenwärtigen Tag ungedrukt blieb, und seit dieser Zeit in manchen Sachen die Meinung des Verfassers sich geändert hat, so hielt er es für nöthig, vom neuen zu überschreiben und Einem Löbl. Bücher-Revisions-Ammte vorzulegen. Er bittet also gehorsammst um ein gnädiges Imprimatur für die hier in dupplo vorgelegte Grammatik der ruthenischen Sprache. Beym Zurücksenden geruhe Ein Löbliches Ammt an der Adresse beyzulegen über Czehynie in Medyka. Medyka den 2-ten November 1837. Joseph Łozinski g. k. Pfarrer zu Medyka.

Просьба вклеєна перед рукописею граматики. Університетська бібліотека ві Львові BN. 599 1. P. 25.

6. Конкурс з 1840 р. на українсько-німецьку граматику.

N. 52538.

Die hohe Studienhof Commission hat zufolge Dekretes vom 18-ten Juli 1840 Z. $\frac{3689}{760}$ in der Absicht der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern, mit Rücksicht auf den Umstand, daß keine zum Schulbuche geeignete ruthenisch — deutsche Sprachlehre besteht, und das Bedürfniß einer solchen allseitig anerkannt wird, die Verfaßung einer ruthenisch-deutschen Sprachlehre nach dem Muster der für Böhmen und Krain bereits eingeführten böhmisch-deutschen und krainisch-deutschen Sprachlehre zu genehmigen und demjenigen(,) welcher ein zum Unterrichte in den Volksschulen geeignetes Elaborat liefert, ein Honorar von 300 Fr. K. M. zu zusichern befunden.

Diese hohe Verfügung wird unter Einem mit der Aufforderung zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß diejenigen(,) welche sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den obangedeuteten Modulitäten unterziehen wollten, den Entwurf deßelben längstens bis Ende Juni 1841 bei dem nächsten gr. kath. Consistorium zu überreichen haben.

Daßelbe hat übrigens die demselben allenfalls bekannten für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen von den Bestimmungen des obbezogenen hohen Hofdekretes in die Kenntniß zu setzen und dieselben zur Verfaßung und Vorlegung des Entwurfes einer solchen Sprachlehre in dem obfestgesetzten Termine aufzufordern.

Nach Verlauf dieses Termins sind die überreichten Elaborate gehörig begutachtet hieher vorzulegen.

Lemberg am 19-ten August 1840.

7. Оцінка Куземського конкурсових виробів.

Auf die hierortige Aufforderung vom 8 ten 7-ber 1840 Zahl $\frac{258}{sch.}$ haben folgende Individuen ihre Elaborate der ruthenisch deutschen Sprachlehre eingesendet:

1. Żukowski Johann Lemberger Vorstadtpfarrer ad SSAA. Petrum et Paulum.
2. Błoński Cyrill Pfarrer in Szeszory.
3. Mogilnicki Anton Pfarradministrator in Chutar und
4. Ein Elaborat ist anonym.

Mit hoher Gub. Verordnung vom 21-ten 7-ber 1841. Zahl 64260 sind dennoch zur Würdigung anher mitgetheilt worden die Elaborate des:

5. Lewicki Joseph Pfarrers in Szkło.
6. Dobrzański Anton Pfarrers in Walawa und
7. Łoziński Joseph Pfarrers in Medyka.

Mogilnicki hat nur einen einzelnen Bogen eingesandt,

Błoński die Hälfte, und obgleich der erste unterm 17 Aug. 1841. Z. $\frac{362}{sch.}$, der letztere auch unterm 17 Aug. Z. 299 wegen weiterer Einsendung betrieben wurden, so hat keiner der hierortigen Aufforderung entsprochen, und es scheint, daß beide die weitere Ausarbeitung aufgegeben haben.

Żukowski's Ausarbeitung kann nicht gebraucht werden. Die in derselben gebrauchte Sprache und Schreibart ist ganz fremd und anstößig — und die Benennungen ganz nach dem Polnischen rücksichtslos modulirt,

Łoziński war in seiner Ausarbeitung nicht mehr glücklicher als Żukowski — ist schon im 1-ten § unverständlich, und in der eingenen Schreibart nicht ganz fest.

Bei Vergleichung der anonymen Ausarbeitung mit der mittelst der Landesstelle anher gelangten der des Lewicki, hat sich ergeben, daß diese beide sich Wort für Wort gleichen — und eigentlich nur zwei Abschriften einer und derselben Ausarbeitung seyn, von denen eine dem Przemyśler und eine dem hiesigen Consistorium vorgelegt worden ist.

Es verb(l)eiben somit nur eigentlich die Elaborate des Lewicki und Dobrzański zu würdigen.

Beide haben sich nach dem deutschen Vorbilde gerichtet, mit stetter Rücksicht auf die ruthenische Mundart.

Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündig, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jedermann leicht und anstandlos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündiget, und die deutsche Sprachlehre selbst nicht überall erschöpfend behandelt. Dann fehlt der II Anhang des deutschen Schulbuches ganz weg.

Lewicki hat die Grammatik (,) was die Regeln anbetrifft (,) gut dargestellt, jedoch ist in einigen Fällen zu weitschweifig, wodurch das Buch voluminös erscheint, und in Berücksichtigung der Kinder, für welche es geschrieben ist (,) zu abschreckend; hat zwar den grammatikalischen Bau glücklich behalten, jedoch sehr oft solche Wörter gebraucht, die ganz unverständlich sind — und, wenigstens in den meisten Gegenden der hiesigen Erzdiözese, anstößig wären. Referent ist demnach der Mei-

nung der hkk Landesstelle zu berichten, daß das hiesige Consistorium dem Antrage des Przemyśler Consistoriums hinsichtlich des Lewickischen Ausarbeitung beistimmt, nicht aber hinsichtlich der in derselben gebrauchten Sprache — und daß, wenn dieses Elaborat zum Druk befordert werden sollte, vorerst die Sprache oder besser gesagt, viele in derselben gebrauchten Wörte(r) abgeändert und manche Stellen weggelaßen werden müssen. Kuziemski.

Conclusum: Die abzuändernden Wörter vorzumerken und bei der Sitzung vorzutragen. Ferner der h. Landesstelle zu berichten, daß man nächstens die Elaborate vorlegen werde.

8. **Замітки Куземського до українсько-нїмецькоï граматики Левицького.**

Vormerkung zu der ruthenisch deutschen Sprachlehre des Joseph Lewicki Pfarrers in Skło.

In der Einleitung:

навчитеся besser научитеся.

Daher wäre in diesem ganzen Buche dieses Wort auszubessern.

ного jenes, ist hier nicht gebräuchlich besser тое — cie.

барзъ натуральнѣ ist nicht gebräuchlich, daher könnte es in diesem Satze entweder wegbleiben, oder statt dessen könnte gesetzt werden: справедливо. —

Die in den Einschließungszeichen im ganzem Buche vorfindigen Wörter als Synonime angesetzt, könnten füglich wegbleiben.

§. 1. череда буквъ Reihe der Buchstaben wäre in рядъ буквъ zu ändern.

абеце abzuändern in азбукою.

Die in der Anmerkung vorfindige Erklärung des deutschen Ä ist wegzulassen.

§. 3. Нѣкотрыя statt некоторыя.

подънесенныя besser возъвышенныя.

змѣна гласныхъ Umlaute besser прегласныя.

§. 4. выразнѣ der Ausgang in ѣ ist hierorts nicht gebräuchlich besser in е выразне.

допѣро besser ажъ.

§. 6. и до двое складаются kann ganz wegbleiben, weil gleich darauf folgt: усугубляются, подвоятся.

котрыя besser которыя; überall im ganzen Buche wäre abzuändern.

роздѣленными trennbare besser раздѣляемыми und weiter: нераздѣляемыми.

§. 8. натомѣстъ besser мѣсто.

§. 10. вiенцей hat wegzubleiben.

§. 11. зо besser изъ.

Auf den deutschen Buchstaben finden sich als gleiche die ruthenischen angesetzt aber falsch, daher haben dieselben wegzubleiben.

§. 12. Ный statt сыя und оныя больше hat wegzubleiben (,) denn es ist gut многосложными.

§. 13. барз много besser дуже много.

§. 14. сказуемое слово Bestimmungswort besser означающее.

§. 15. пневымъ Stammort kann wegbleiben (,) weil est folgt кореннымъ.

§. 16. зъ коньця besser на конци.

втѣканіе besser утѣканіе.

пѣняви kann wegbleiben (,) weil es: гроши angesetzt ist.

§. 18. Munterkeit рѣзвость besser бодрость oder живость.

§. 21. kommt wieder ной vor.

§. 23. мовленю besser въ мовѣ.

та ихъ отъмѣнахъ besser и ихъ переимѣнахъ.

§. 26. по теперъ besser но мы.

§. 28. Das eingeschloßene: періодахъ muß wegbleiben.
§. 29. зважити можъ besser: видно. — предметъ besser предложеніе oder besser noch umschreiben durch: особу или рѣчъ.
§. 30. піекныя besser красныя.
нумеръ besser число.
§. 31. теперъ das deutsche: nun, kann hier gänzlich wegbleiben, oder statt dessen ansetzen: ватѣмъ. — сотворилося besser состоитъ.
§. 32. отмѣнити und отмѣнными besser перемѣняти und перемѣннемими.
§. 36. краѣвъ besser краинъ.
имя гатунковое Gattungsname besser имя нарицательное.
которыися робленіемъ чоботъ и черевиковъ забавляютъ besser которыи чоботи и черевики роблятъ.
§. 39. Die Zugabe: фалшивѣ... bis Ende ist wegzulaßen.
§. 42. неорожайна сторона besser пусте поле.
подвойномъ besser въ двоякомъ.
§. 50. зрозумѣня besser понятя.
§. 51. вравный besser еднакій.
§. 52. ведло... besser: до другаго склоненія належатъ.
§. 53. Die Zugabe am Ende dieses §. kann wegbleiben.
§. 56. Hügel пагорокъ besser горбокъ — жебракъ besser дѣдъ oder убогій, изба besser свѣтлиця.
ad 3) ist nicht ausgedrückt: des sächlichen Geschlechtes.
§. 57. der Hering селедецъ es soll оселедецъ heißen.
много viele, das beigesetzte цимало, kann hier wie überall in diesem Buche wegbleiben.
Beweis доказаніе besser доказательство.
Groll вопк(и)ръ besser завзятокъ.
Gespenst вширъ besser опиръ.
§. 53. der Fink тиль es heißt aber зяблиця.
der Soldat жомѣръ besser жолняръ.
der Affekt опалимость es ist schon страсть dabei, welches das deutsche: Affekt gut giebt.
die Ruin збуреніе besser розвалены (! розвалины), разрушеніе.
der Vetter стрыкъ besser стрый.
§. 59. Fledermaus лѣтущая мышъ besser лиликъ, oder лѣтающая мышъ.
Hütte халупа besser хата.
§. 64. wieder kommt das ное vor.
§. 65. перетолмачити besser отдати.
шобы besser абы.
§. 67. im ganzen Buche kommt sehr häufig теперъ vor, weil im Deutschen: nun steht, das ruthenisch(e) теперъ kann füglich wegbleiben.
§. 72. натомѣстъ besser мѣсто.
jener ной.
§. 77. Steigerung стопнованіе besser уравненіе.
§. 89. трейцять dreißig besser тридцять.
§. 92. kommt wieder das Wort череда, besser рядъ.
§. 97. заступуютъ besser заступаютъ, dann kommt wiederum натомѣстъ, und шобы.
повтараніе besser повтореніе.
вдѣляе besser удѣляе.
§. 101. Es wäre besser, wenn der Verfaßer zuerst die Abänderrungsart der deutschen Fürwörter angesetzt hätte, und dann die ruthenische, denn so wie er es dargelegt hatte, kann das Schulkind glauben, daß die Deutschen bei den Fürwörtern sieben Endungen haben.
§. 103. неопредѣленныя besser неопредѣляющія. Auch hier gilt die nämliche Bemerkung wie ad §. 101.
§. 107. gethan зробилъ und nicht сотворилъ(,) wie es in der Einschließung zweimahl überflüßig steht.
jener ной.
§. 111. рачей lieber nicht gebräuchlich(,) eher sagt man борше oder лучше. Auch hier kommt натомѣстъ.

§. 113. Auch hier kommt шо und ное vor.
§. 116. Auch hier gilt die bei §. 101. beigesetzte Anmerkung.
§. 117. сродумѣлыми besser зрозумѣлими.
§. 119. не образуются besser не походить.
§. 121. Die diesem §. angehängte Anmerkung kann ganz wegbleiben; sie trägt zur Sache nichts bei, und vermehrt nur den Umfang.
§. 123. вмерти, сѣдѣти, besser умерти, сидѣти, — глядала besser глядѣла.
§. 127. ist der Deutlichkeit wegen noch beizusetzen: на будущое (и будущое прос.).
§. 131. пріймують besser пріймають.
§. 133 барзъ besser дуже.
§. 138. dürsten хотѣти пыти besser прагнути.
lohnen нагородити besser надгородити.
stolpern пошибатись besser поткнутись.
§. 140. bleichen (,) verbleichen вмерети besser умерти.
freßen жерети besser жерти.
kriech лазь besser лѣзь.
schieben звалити besser сунути.
scheiden дерети скору besser обдерати.
schwimmen плавати besser плити.
§. 150. ist wiederum das ное.
§. 153. gestern, jetzt: вчерака (,) теперька besser вчера, теперъ.
gar яжъ надто besser ажъ надто.
§. 154. бѣжати besser бѣчи.
wieder kommt hier ниі vor.
§. 155. statt натомѣсть auszulassen — besser das beiliegende мѣсто.
§. 158. entweder, oder. Або — або — воль — воль ist nicht gebräuchlich, dieß воль — kann demnach wegbleiben
§. 161. Subjekt und Prädikat: субектъ, подлежащое, предикать (,) сказуемое es wäre besser und einfacher das Subject подлогъ und das Prädikat подлогъ (? предлогъ) zu nennen — und darnach wäre überall(,) wo diese zwei Wörter vorkommen, auszubessern.
§. 162. Hauptsache головна рѣчъ або: найважнѣйшое besser wäre es gesagt: подставу.
§. 164. ein nakter Satz положеніе голое besser простое (,) ausgebildeter: выробленое besser: полное.
§. 167. Vordersatz предповѣдь(,) Nachsatz доповѣдь es wäre besser: предидущое положеніе — und послѣдующое.
Wortfügung складаніе словъ besser сочиненіе.
§. 1. zierlich зъ вывѣсами besser оздобне.
§. 3. 1. тягненіе besser продолженіе.
§. 4. 3. Любѣтъ вашихъ непріятелей besser любите враги ваша.
§. 4. вершахъ besser стихахъ.
kommt цимало vor.
§. 5. Von dem richtigen о акуратномъ besser о правил'номъ.
§. 11. Ehre воноръ — weil dabei auch честь steht, so ist воноръ wegzulassen.
§. 14. der Köder гезки besser приманка.
täuschen ослѣпляти besser прельщати oder обманивати.
§. 17. der Leib боженокъ besser бохонецъ.
§. 23. das Vieh имѣня besser товаръ oder худоба (,) welches auch dasteht.
§. 30. Регула besser правило.
§. 31. змилѣня Verfehlung besser милъка oder ошибка.
§. 38. mit Geschäften ворудками besser упражненіями oder занятіями.
§. 39. ich werde es thun: я то сотворю besser я то сроблю oder учиню.
§. 41. Fragezeichen знакъ питаня besser вопросительный (,) wei in den übrigen Büchern, wie in dem kleinen Katechismus, bereits diese Benennung eingeführt ist.
§. 43. kommt wieder цимало und ворудокъ vor.

Im ersten Anhang.

die Ehre честь (,) das beigesetzte воноръ hat wegzubleiben.
der Heller цята (,) denn es steht nach шелюгъ.

die Hütte халупа besser хата.
die Wahl обыранie besser виборъ oder изборъ.

Im II Anhang.

ein wenig nachzusehen: трохе поглядати besser поглядѣти.
auch hier kommt цимало sehr oft vor.
Zur Conscription до скрипцій — es soll конскрипцій heißen.
Freude втѣху besser утѣху.
Toe виплачанie besser тая виплата.
засвѣтченie besser свѣдоцтво або свѣдительство —
Universal Erbe голо(в)ного дѣдича besser общимъ наслѣдникомъ.

Kuziemski.

Anmerkung. Zu bemerken ist noch, daß der Uibersetzer sich zu ängstlich an die wörtliche Uibersetzung des deutschen Schulbuches hielt, wodurch die Verständlichkeit in Etwas ersch(w)ert ist.

В богатьох місцях полишив ся Левицький при своїх первісних висловах або ввів цїлком нові.

9. Полагода бажанних змін в рукописи Левицького.

Zur Zahl $\frac{559}{sch.}$ ex 1841. wurde unterm 1-ten Februar dJ. entschieden, daß die in der vom Lewicki Joseph verfaßten ruth. deutschen Grammatik vorkommenden, jedoch in dieser Diözese nicht gebräuchlichen Wörter vorgemerkt und in der Sitzung behufs der Auswahl der passenden vorgetragen werden — welches Verzeichniß sodann der h. Landesstelle vorgelegt werden sollte, wegen der weiter anzuordnenden Ausbesserung in dem Elaborate selbst. Diesem Beschluße zufolge hat Referent die anstößigen Wörter verzeichnet, und zur Z. $\frac{70}{sch.}$ dJ. bei der Sitzung reassumirt. Mitlerweile erschien der Verfaßer Lewicki beim Referenten persönlich, und hat selbst nach der Weisung des Referenten die beanständeten Wörter ausgebessert, und gestand dabei, daß das diesem Consistorio anonym überreichte Elaborat auch von ihm herrühre — welches auch die vollkommene wörtliche Uibereinstimmung derselben bezeuget.

Da somit jeder weitere Anstand zur Vorlegung dieser Elaborate behoben ist, so sind dieselben hohenorts mit Gutachten vorzulegen.

Kuziemski.

Conclusum cum voto. Daher unter Anschluß sämmtlicher Elaborate, dann Rückschluß der Indorsatsweisung zd. ZZ. $\frac{419}{sch.}$ ex 1841 und mit Bezug auf die Exhibiten zu den ZZ. $\frac{258}{sch.}$ ex 1840 und $\frac{381}{sch.}$ ex 1841 an die Landesstelle folgender Bericht

10. Кінцева оцінка конкурсових вправ для ґуберній.

In Erledigung des hohen Erlaßes vom 19-ten August 1840 Zahl 52538, dann vom 17-ten August 1841. Z. 50784 und unter Rückschluß $^1/_3$ des hohen Indorsats Auftrags vom 21-ten September 1841. Zahl 64260 wird Einer hohen Landesstelle in Ehrerbiethung berichtet, daß auf die in Folge der eingangserwähnten hohen Verordnung an die hiesige Erzdiözese ergangene Aufforderung nachstehende Elaborate der ruthenisch-deutschen Sprachlehre dem hiesigen Consistorio überreicht worden sind:

1-o des Żukowski Johann Lemberger Vorstadtpfarrers zum hl. Peter und Paul,

2-o des Błoński Cyrill, Pfarrers in Szeszory,

3-o des Mogilnicki Anton Pfarradministrators in Chutar, und

4-o ein Elaborat anonym, mit dem Motto: „Mit Gott, Kaiser und Vaterland".

Indem man nun diese sämmtliche Elaborate Einer hohen Landesstelle in der weiteren Anlage 2), 3), 4) und 5), vorlegt, findet man

vorläufig zu bemerken, daß das Elaborat des Błoński nur die kleinere Hälfte des Schulbuches umfaße, und daß Mogilnicki nur einen einzigen Bogen eingesendet habe. Beide werden zwar von hieraus noch in dem Monathe August 1841 an die unverzügliche Einsendung der weiteren Ausarbeitung betrieben, haben aber der hierortigen Aufforderung nicht entsprochen, und scheinen sonach von der weiteren Ausarbeitung abgestanden zu haben um so mehr, als die bereits hingelangten Theile ihrer Elaborate nicht ganz glücklich ausgefallen sind.

Bei der Prüfung der beiden anderen Elaborate, so wie auch der diesem Consistorio mittelst Erlaßes vom 21. 7-ber 1841 Zahl 64260 zugestellten: des Lewicki Joseph Pfarrers in Szkło, Dobrzański Anton Pfarrers in Walawa und des Łoziński Joseph Pfarrers in Medyka hat es sich ergeben, daß

a) die in dem Elaborate des Żukowski Johann gebrauchte Sprache und Schreibart nicht zweckmäßig sey, daß

b) der Pfarrer in Medyka Joseph Łoziński in seinem Elaborate auch nicht glücklicher war, und dazu noch den ganzen II Anhang des deutschen Schulbuches weggelaßen habe, daß

c) obwohl der Pfarrer in Walawa Anton Dobrzański sein Elaborat in einer sehr bündigen und durchaus verständlichen Sprache verfaßt, er doch die deutschen Sprachregeln nicht überall erschöpfend behandelt, und auch den II Anhang übergangen habe; und daß

d) bei Vergleichung der beiden noch übrigen Elaborate, nämlich: des anonymen und des Lewickischen sich herausstellte, daß beide diese Ausarbeitungen mit einander ganz Wort für Wort übereinstimmen, folglich beide vom Lewicki herrühren, was auch derselbe mündlich gestand. Auch dieses Consistorium ist der Ansicht, daß von allen den genannten Elaboraten das des Lewicki Joseph das gelungenste sey, und stimmt demnach der Äußerung des Przemyśler gr. kath. Consistoriums vollkommen bei, daß dieses Elaborat dem wahrgenommenen Bedürfniß gänzlich entsprechend sey, und somit in den hierländigen Volksschulen als Schulbuch mit Erfolg wird angewendet werden können.

Wenngleich aber die übrigen Elaborate nicht als vollkommen gelungen zu betrachten sind, so glaubt das Consistorium dennoch, daß die Verfaßer derselben für den an Tag gelegten Eifer zur Förderung des guten Zweckes, auch eine rühmende Erwähnung verdienen.

Lemberg den 18-ten März 1842.

Kuziemski.

11. Наділенне конкурсовою нагородою Левицького.

Lemberger gk. Consistorium.

N-o 4000.

Mit dem hohen Studienhofcom(m)issionsdekrete vom 24. Dzmbr 1842. Zl. 8600 ist das vom Skloer gk. Pfarrer Joseph Lewicki verfaßte Elaborat einer ruthenisch deutsche(n) Sprachlehre als Schulbuch für die erste und 2-te Klaße der Trivialschulen, wo die ruthenische Sprache her(r)schend ist, genehmiget, und dem genan(n)ten Pfar(r)er für jenes Elaborat eine Remuneration von 300 Fr. K. M. aus dem Schul-

bücherverschleißfonde bewilliget worden. Mit diesem Schulbuche dürfen nach Maßgabe des §. 321. der politischen Schulbefaßung arme Schüler auch unentgeldlich betheilt werden. — Die Niederösterreichische Regierung wurde gleichzeitig von h. Orten angewiesen wegen Drucklegung dieses Lehrbuchs das Erforderliche zu veranlaßen. Die Beilagen des Berichts vom 18-t März 1842. Zl. 72. ·/. folgen im Anschluße zur Verständigung der übrigen Bewerber zurück. Um übrigens der N. Ö. Regierung in Beziehung auf die Größe der zu veranstaltenden Auflage die nöthigen Daten bekannt geben zu kön(n)en, hat das Konsistorium bin(n)en 14. Tagen die Zahl der erforderlichen Exemplare, für die in der unterstehenden Diözese befindlichen ruthenischen Schulen auszuweisen.

Lemberg am 28-t Jän(n)er 1843.

12. **Консисторська куренда в справі граматики Вагилевича.**

N-ro 543.
schol.

In der Buchdruckerei des hiesigen stauropigianischen Instituts hat die durch Johann Wagilewicz verfaßte: Gramatyka języka małoruskiego w Galicii soeben die Presse verlassen, und ist in der Buchhandlung des besagten Instituts käuflich um 2. fr. Cm. zu bekommen.

Da dieses Werk zur gründlichen Erlernung der Landessprache förderlich sein dürfte, so wäre es überflüßig dasselbe noch besonders anzuempfehlen.

Es steht somit zu hoffen, daß jeder, dem es an der gründlichen Erlernung seiner Muttersprache gelegen ist, sich beeilen wird in den Besitz dieser Grammatik zu gelangen..

Die Ehrwürdige Schulendistrickts-Aufsicht hat die vorliegende Kundmachung in dem betreffenden Districkte zu verlautbaren.

Lemberg den 20-ten August 1845.

13. **Зазив львівської консисторії з 1844 р. до укладання шкільних підручників.**

N-ro 420.
schol.

Durch die vorzügliche Sorgfalt der ehrwürdigen Ruratgeistlichkeit ist in den Pfarrgemeinden der Lemberger Erzdiözese der Wunsch nach Aufklärung geweckt worden. — Auf diese Art sind in der neuesten Zeit viele ordentliche Trivialschulen entstanden, und es ist zu hoffen, daß bei der fortgesetzten Thätigkeit von Seiten der ehrwürdigen Ruratgeistlichkeit die Anzahl der ordentlichen Schulen sich noch bedeutend vermehren werde.

Die vermehrten Schulen werden jedoch auf eine allgemeine Volksbildung keinen großen Einfluß ausüben können, wenn nicht an denselben, dem ersten Grundsatze der Erziehung gemäß, der Unterricht in und von der Volkssprache beginnt, und eine gründliche Erlernung derselben zum Grunde aller weiteren Bildung gelegt wird.

Von diesem Grundsatz ausgehend und auf den vielseitig ausgesprochenen Wunsch, hat das Consistorium bereits in seinen vielen

Erläßen darauf hingedeutet und ausdrücklich angeordnet, daß in allen, sowohl Pfarr- als Trivialschulen der Unterricht in der ruthenischen Volkssprache vorzüglich besorgt werde.

Nun stellt sich aber der Realisierung dieser Anordnung der Abgang ordentlicher in der ruthenischen Sprache verfaßten Schulbücher entgegen.

Um nun diesem abzuhelfen, hat das Consistorium befunden, die gesammte ehrwürdige Ruratgeistlichkeit und das Lehrpersonale, insbesondere aber diejenigen unter denselben, welche um die Ausbildung ihrer Muttersprache und die Ausbreitung des Volksunterrichts vorzüglich besorgt sind und welche in sich hiezu den Beruf und die Fähigkeit fühlen, aufzufordern, die Uibersetzung ins Ruthenische nachstehender vorgeschriebenen deutschen Schulbücher, als:

1) des deutschen Nahmenbüchleins.

2) der Anleitung zur Rechenkunst zum Gebrauche der deutschen Schulen I. Theil für Trivial und Hauptschulen von 3. Klassen.

3) der Sammlung der nöthigsten Benennung sinnlicher Dinge nach Art des Komenius Bilderwelt für Anfänger in der deutschen Sprache.

4 tens der kleinen Erzählungen zum Gebrauche der Landschulen zu liefern, und

5-tens eine kurze ruthenische Grammatik nach Art der polnischen: początki Gramatyki języka polskiego zu verfaßen.

Die Uibersetzungen haben nachstehenden Anforderungen zu entsprechen:

a) dieselben müssen zwar wörtlich seyn, jedoch den ruthenischen Sprachgenius vollkommen behalten,

b) müssen klar, deutlich und faßlich, und die zuverfaßende ruthenische Sprachlehre muß

c) bündig und jeder Weitschweifigkeit entfernt seyn.

Als Muster für die in den besagten Elaboraten zugebrauchende Sprache und Schreibart, wird das mit dem Consistorial-Erlaße vom 18. Juny 1844. Z. 304. anempfohlene Lesebuch aufgestellt.

Der Termin zur Vorlegung der Elaborate wird auf den 1. November 1845. festgesetzt.

Die ehrw. Schulendistrikts Aufsicht hat somit die gegenwärtige Anordnung in dem unterstehenden Districkte auf dem gewöhnlichen Wege zu verlautbaren, ihrerseits welche von der ehrw. Ruratgeistlichkeit oder dem Lehrpersonale des Districkts zur Verfaßung der besagten Werke aufzufordern, und bis 15-ten Dezember l. J. dem Consistorium anzugeben:

a) welche Individuen von derselben zu Verfaßung der besagten Elaborate aufgefordert worden sind, und

b) welche von ihnen die Lieferung dieser Elaborate, oder nur eines von den benannten fünf Stücken und namentlich welchen zugesichert haben. —

Lemberg den 6-ten August 1844.

14. Глинський посилає львівській консисторії свою граматику.

Hochwürdigstes Konsistorium. Die kleine ruthenische Grammatik(,) zu deren Ausarbeitung sich der Gefertigte verpflichtete, wird einem Hochwürdigsten Konsistorium in Ehrfurcht vorgelegt ·/. Ob die Veränderungen(,) welche der Gefertigte in der Schreibart gegen die der slavischen Sprache vorgenommen, der vom Hochwürdigsten Konsistorium bestimmten entspreche, kann der Gefertigte nicht bestimmt wißen, indem er keine Gelegenheit gehabt hat, das Buch(,) auf welches das Hochwürdigste Konsistorium als Muster gewiesen(,) zu bekommen. — Es scheint aber dem Gefertigten, daß durch eine solche Schreibart das Lesen und Schreiben der ruthenischen Sprache unendlich erleichtert werde; weil hier einem jeden Buchstaben sein eigener ausschießlicher Laut beigelegt wird, mithin alle die verschiedenen Regeln und Ausnahmen, welche bei der Schreibart der slavischen Sprache vorkommen, wegfallen — dieses muß ja die Absicht des Hochwürdigsten Konsistorium(s) seyn, durch leichte Erlernung von Lesen und Schreiben auf die Bildung des Volkes einzuwirken — Darum trachtete auch der Gefertigte die Ausdrücke aus der (aus der) Volkssprache zu wählen, und es kennt ja der Gefertigte keine andere Sprache bei den Rutheniern, indem auch die gebildeten bei den Rutheniern keiner anderen Umgangssprache sich bedienen als der Volkssprache; es ist aber die erste und wichtigste Regel jeder Grammatik: Schreibe so(,) wie die gebildeten Leute sprechen — Sollten also diese Veränderungen und Ausdrücke vom Hochwürdigsten Konsistorium genehmigt werden, so ist der Gefertigte bereit auch noch die Uibersetzungen der nothwendigen Bücher in dieser Weise vorzunehmen — darüber erwartet der Gefertigte in Ehrfurcht einen Becheid. Bohorodczany den 27-t August 1845. Th. Gliński gr. k. Pf. Bohorod.

15. Граматика Теофана Глинського з 1845 р.

Ґраматика мала рускаго языка для шкöл парафіал'ных в' Галыцинѣ.

Вступ.

Роздѣл I.

О писменах (азбуцѣ) складах, словах.

§. 1. Руска мова складае сѣ так, як кожда инша мова зо слöв. Кожде слово мае в' собі єден або біл'ше складів (силяб), а в' кождім складѣ є єдно або біл'ше писмен (лѣтер).

§. 2. Писмена є велыкі і малі:

Велыкі писмена: А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, (Ꙁ)[1]), З, І, И, К, Л, М, Н, О, Ö, Ꙍ, П, Р, С, Т, Оу, Ꙋ, Ф, Х, (Ꙗ), Ц, Ч, Ш, Щ, (Ъ), Ы, Ь, Ѣ, Ю, Ꙗ, Ѧ, Ѫ, (Ѱ), (Ѳ), Ѵ.

Писмена малі: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, (ꙁ), з, і, и, к, л, м, н, о, ö, ꙍ, ѡ, п, р, с, т, оу, ꙋ, ф, х, (ѿ), ц, ч, ш, щ, (ъ), ы, ь, ѣ, ю, ꙗ, ѧ, ѫ, (ѱ), (ѳ), ѵ.

---

[1]) **Увага. Писмена ꙁ, ѿ, ъ, ѱ і ѳ, іно в' славен'ских писмах і книжках уживают сѣ, в' рускій мові без ных обійти сѣ можна.**

§. 3. З' тих писмен єдні є самогласні(,) бо сє самы вимовыти дадут: а, е, є, і, и, о, ѳ, ѡ, оу, ѕ, ы, ѣ, ю, ꙗ, ѧ, (ў) — решта писмен є согласні, бо іх самих невимовим' н. п. б, в, г, ґ, д, і т. д. Додаў до самогласноѣ ў, будеш мати двоєгласну: аў, еў, єў, оў, ѳў, іў, иў, ыў, ѕў, ѣў, юў, ѧў.

§. 4. Меже согласними є денекотрі тверді, бо сє все твердо вимавлєют (для того по них нѣколи мєхкі самогласні, є, ю, я і ѣ, не стоят): г, ж, к, х, ч, ш, щ, р. — Решта согласних і твердо і мєхко сє вимавлєти можут(,) єсли по них мєхкі самогласні, є, ю, я, ѣ, або ь стоѣт, н. п. дѳўˇ корову, дѣўˇ що корові, лудит, люди, мід, мідь (б, в, ґ, м, п, ф, ѯ, ѳ), хоц' властиве твердыми не сут (ѳ), преце не мєкнут і ь по них не стоѣт.

§. 5. Писмена рускі все єднако вимавлєти сє повинни.

Роздѣл II.

О частех мови (наўках).

§. 1. Мова складаѥ сє з' ріжних виразів (слѳв)(,) з' котрых кождє що єншого значит — слова всѣ подобного значеня становѧт особливу часть мови (наўку).

§. 2. В' рускім языцѣ є девѣть розмаѣтих частей (наіок) мови: 1. Імє річи (существител'нов). 2) імє прикладне (прилагател'нов). 3. імє числител'не або личбовнык. 4) Заімок (містоіміне) 5. слово часове. 6. предімок (предлог). 7. прислѳвце (нарічіе). 8. спѳўник (союз). 9. викрыкник (междометіе).

§. 3. Перші пѣть части (наўки) мови в' розмаѣтих відмінах сє уживают, т. є. відмінєют сє(,) решта чтыри невідмінєют сє, іно все єднаково стоят.

Часть (наўка) I.

О відмінних частех (наўках) мови.

Роздѣл I.

О імю річи.

§. 1. Імє річи означаѥ особу або річ яку н. п. Павло, стѳл.

Річ або є жиюча (животна) п. п. кѳн', курка, або нежиюча н. п. вода, камінь, слон'це, дуб. Є она часом в' самиў річи на світѣ, можна ю видѣти, дѳткнутисѥ(,) порахувати, н. п. кѳнь, з'візда, вітер; часом собі іно виставлєєм(,) якби така річ була на с'вітѣ, а тим часом є то іно приміот особи або річи н. п. мудрость, високость, справедливѳсть.

§. 2. Імена річи можут бути троякого роду; або мужеского, або жен'ского (жіночого) або нѣякого. а) Мужеского роду є всѣ

---

[1]) В' славен'скім языцѣ денекотрі писмена розмаѣте сє вимовлєют(,) особлыве и, і, ѣ, ѵ, — и, вимовлєє сє в' славен'скім на почитку слѳв як пол'ске і — по самогласних як пол'ске ји, або як ѣ, по согласних як пол'ске у — а в' двоєгласних як ј — ї вимовлєє сє в' славен'скім межи согласними як пол'ске у, на почитку слѳв як ј, а по согласніў перед самогласною особливе перед и як і — ѣ по согласних твердих вимавлєє сє як і, — на почитку і по мєхких согласних як ји. ѵ вимовлєє сє в' славен'скім як і, у, w (в).

особи, з'віри і річи мужескі (самцѣ) н. п. брат, кѡн', дуб, стѡл. б) жен'ского роду є всѣ особи, з'віри і річи жен'скі (самыцѣ) н. п. кухарка, корова, сливка, глина, миска. в) всѣ єнші річи, з'віри і особи, котрі анѣ самцѣ є анѣ самыцѣ, звут сє роду нѣякого. н. п. лошѐ, тел'є, силѡ, дерво.

Аби лекше пѡзнати рѡд імен річи, уважати потреба, котрѡ̆ вираз прив̆має до себе заімок **тов̆**, а буде мужеского роду — котрѡ̆ прив̆має **тая**, а буде жен'ского роду — а котрѡ̆ прив̆має **тоє**(,) буде нѣякого роду. н. п. тов̆ человік, тая жінка, тоє тел'є.

§. 3. Лычба (число) імен є двояка — або поєдынча, єсли о єднѡ̆ річи сє мовит. н. п. кѡнь, рыба — або многа єсли о біл'ше як єднѡ̆ річи сє мовит. н. п. конѣ, рыби.

§. 4. Імена річи відмінєют сє в' обох лычбах стосовне до розмаѣтих питань; котрых є сѣм розмаѣтих, для того і сѣм є розмаѣтих відмін(,) котрі сє спадками (падежми) називают.

1. спадок стоѣт на питанє, **хто** або **що**?
2. „ „ „ „ чив̆? кого? чого?
3. „ „ „ „ кому? чому? чіому?
4. „ „ „ „ кого? що?
5. „ „ єсли сє кого кличе. н. п. Петре!
6. „ „ на питанє ким? чим?
7. „ „ „ „ в' кім? в'чім? о кім? о чім? на кім? на чім? і т. д.

§. 5. Уміти відмінєти іме річи стосовне до тих семох питань, значыт го спадкувати. н. п. 1. сп. хто ту є? брат Павло! 2. чия то хустка? брата Павла. 3. кому подати книжку? брату Павлови, або братови Павлови. 4. когось видѣв? брата Павла. 5. кличучи мовит сє, брате Павле! 6. ким сє с'вѣдчыш? братом Павлом. 7. в' кім дуфаєш? в' братѣ Павлѣ.

§. 6. Не всѣ імена єднаково сє спадкують. Три є форми відмінних спадкованя. До першоѣ форми належат всѣ імена мужеского роду — до другоѣ жен'ского — до третоѣ нѣякого.

§. 7. I. Форма спадкованя. — Мужескі імена річи єнакше сє відмінєют закѡнчені на **а**, єнакше закѡнчені на **о**, єнакше закѡнчені на двоєгласне(,) на мєхке согласне, на **ч**, **ш**, **щ** і на тверде согласне. Закѡнчені на **а** н. п. слуга, ґазда і т. д. спадкують сє так, як імена жен'скі на **а** закѡнчені

закѡнчені на **о**	на двоєгласне	на мєхке согласне
	лычба поєдинча	
1. сп. Павло	злодѣв̆	коваль
2. сп. Павла	злодѣя	ковал'є
3. сп. Павлови	злодѣєви, (**іови**)	ковалеви
4. сп. Павла	злодѣя	ковал'є
5. сп. Павле!	злодѣю!	ковалю!
5. сп. Павлом	злодѣіом	ковалем, **л'іом**
7. сп. в' Павлѣ, **ови**	злодѣю, **єви**	ковалы, **леви**
	лычба многа	
1. сп. Павлы	злодѣѣ	ковалѣ
2. сп. Павлів	злодѣѣв	ковалѣв

3. сп. Павлам	злодѣям, іом	ковалям, ом
4. сп. Павлів	злодѣїв	ковалїв
5. сп. Павлы!	злодѣ!	ковалѣ!
6. сп. Павлами	злодѣями	ковалями
7. сп. в' Павлах	злодѣях, іох	ковалях

закöнчені на тверде согласне так се спадкують

	лычба поєдинча		на ч, ш, щ,
1. сп. брат	бык	птах	ключ
2. сп. брата	быка	птаха	ключа, и
3. сп. братови	быкови	птахови	ключеви
4. сп. брата	быка	птаха	ключ
5. сп. брате!	быку!	птаху!	ключу!
6. сп. братом	быком	птахом	ключем
7. сп. в' брату, ѣ	быку, ови	птаху	ключи, еви

лычба многа

1. сп. брати, тє	быки	птахи	ключі
2. сп. братів	быків	птахів	ключів
3. сп. братам	быкам	птахам	ключам
4. сп. братів	быки	птахи, ів	ключі
5. сп. брати, тя!	быки!	птахи!	ключі
6. сп. брат'ми, тами	быками	птахами	ключами
7. сп. в' братіох, ах	быках	птахах	ключах ех.

Увага. I. тато і закöнчені на ко, на к, х, ч, р, мают в' 5. сп. заміст е, у, тату! боўку! бику! цару! паламару, ключу! міху! кромі человік, маѳ человіче! явір, маѳ яворе! костур, е. II. Імена жиючих річеў мают 4-тиў сп. так як II-гиў. Нежиючых так, як I-шиў н. п. зломив плуг, викопав рöв — кромі імен дерва, котрі так як жиючых мают 4-тыў сп. рöвныў 2-му н. п. привіз дуба, зломив граба, зрубав явора, клина. III. Денекотрі мужескі імена, особливе всѣ збіорові(,) мают в' 2-гім спадку у і ю заміст а, є, я, н. п. дöм, дому — гноў, гною — бöб, бобу — мöль, молю — коköль, кололю — борщ, борщу — кисѣл', кисѣлю. IV. Імена маючі в' остатнім складѣ о або е, в' дал'ших спадках викидают ѣх: н. п. клубок, клуб(о)ка — день, д(е)нє — пес, п(е)са — кромі: бог, трон, голос, ворог, горох, хлоп, тон, холод, город, берег, єлень і т. д. V. Закöнчені на г перемінеют в' 5-тім спадку г на ж. н. п. бог, боже! ворог, вороже! а закöнчені на ц і денекотрі на к перемінеют на ч. н. п. палец, пал'че! хлопец, хлопче! человік, человіче — паробок, паробче! решта на к не перемінеют.

§. 8. II. Форма спадкованя.

Імена жен'скі відмінеют се розмаѣто подлуг закöнченя — є закöнчені на я по самогласноў н. п. шия(,) є закöнчені на самогласне мєхке, і на тверде, также на согласне мєхке і тверде.

на я	на самогласне мєхке	тверде
	лычба поєдинча	
1. сп. шыя	недѣл'є	книжка
2. сп. шыѣ	недѣлѣ	книжки

3. сп. шыѣ	недѣли	книжцѣ
4. сп. шыю	недѣлю	книжку
5. сп. шыіо!	недѣле!	книжко!
6. сп. шыіов	недѣлєв, ею	книжкою, ов
7. сп. в' шыѣ	недѣли	книжцѣ

лычба многа.

1. сп. шыѣ	недѣлѣ, ы	книжкы
2. сп. шыѣв	недѣль	книжок
3. сп. шыям	недѣлям	книжкам
4. сп. шыѣ	недѣлы	книжкы
5. сп. шыѣ!	недѣлѣ!	книжкы!
6. сп. шыями	недѣлями	книжками
7. сп. в' шыях	недѣлех, ліох	книжках

закôнчені на мєхке согласне	на ч, ш, щ	на тверде

лычба поєдынча

1. сп. тѣнь	мыш	церков
2. сп. тѣни	мыши	церкви
3. сп. тѣни	мыши	церквѣ
4. сп. тѣнь	мыш	церков
5. сп. тѣне!	мыше	церкво!
6. сп. тѣнею, ев	мышею, ев	церквою, ов
7. сп. в' тѣни	мыши	церквѣ

лычба многа

1. сп. тѣны	мышы	церквы, ѣ
2. сп. тѣнеў	мышеў	церквѣв
3. сп. тѣнем	мышем	церквами
4. сп. тѣны	мышы	церквы, вѣ
5. сп. тѣны!	мышы!	церквы!
6. сп. тѣнями	мышами	церквами
7. сп. в' тѣнех, іох	мышех, ах	церквах.

Увага. І жен'скі імена маючі в' остатнôм складѣ о опускают го в' дал'шіх спадках н. п. церков, церкви, церквѣ і т. д. кромѣ мылость, бров, і всѣх імен воображенних; н. п. справедливость, високость, злость, мудрость, вѣрность, встремѣзливость, чистость і т. д.[1]).

III. Форма спадкованя замыкає в' собѣ імена нѣякого роду — єнакше ідут:

закôнчені на о	на е	на є

лычба поєдынча

1. сп. колесо	поле	вімє
2. сп. колеса	пол'є, я	вімя
3. сп. колесовы	полю, еви	вімю, іови

[1]) Увага. Звикле 5-тиў спадок закôнченых на мєхке самогласне на е се кôнчит — н. п. зазул'є, має зазуле! недѣле(,) недѣле! і т. д. іно панѣ має 5-тиў спадок на ѣ для ріжниць від імя пан, котре має 5-тиў спадок пане!

4. сп. колесо	поле	вімѥ
5. сп. колесо!	поле!	вімѥ!
6. сп. колесом	полем, іом	вімѥм
7. сп. в' колесѣ	полю, и	вімю

лычба многа

1. сп. колеса	поля	вімя, вімена
2. сп. колѣс, есів	пѣль, полѣв	вімѣв, вімен
3. сп. колесам	полям	вімѥм, — нам
4. сп. колеса	поля	вімя, — на
5. сп. колеса!	поля!	вімя! — на
6. сп. колесами	полямы	вімями — нами
7. сп. в' колесах	полях	вімѥх, — нах

Здробнѣлі (живучых) животних, теля, песя, порося і т. д. так ся спадкують: лычба повдынча. 1. сп. теля. 2. сп. телѧтя, ѧ. 3. сп. телѧтю, ти. 4. сп. теля. 5. сп. теля! 6. сп. телѧтем, іом. 7. сп. в' телѧти, тю. лычба многа: 1. сп. телѧта. 2. сп. телят. 3. сп. телѧтем, іом. 4. сп. телѧта. 5. сп. телѧта! 6. сп. телѧтами. 7. сп. в' телѧтех, іох. Збіорові на е мостове, рогове, спас'не, стравне і т. д. так ся спадкують. лычба повд. 1. сп. мостове. 2. сп. мостового. 3. сп. мостовому. 4. сп. мостове. 5. сп. мостове! 6. сп. мостовым. 7. сп. в' мостовім — многоѣ лычби немают.

Увага. око маѥ в' мно. лыч. (ока) очы, очеў, иў, очом, ем, очы, очы! очамы, або очыма, в' очех, ох(;) денекотрі імена іно многу лычбу мают н. п. двері, ворота, нецкы, жорна, выли і т. д.

Роздѣл II.

О іменах прилагател'них (прикладних).

§. 1. Слова, котрі приміот особи, або річи выражают (яка котра річ або особа ѥ)(,) звут ся імена прилагател'ні (прикладні)(,) бо ся прилагают до імен річи, н. п. вода студена — наўлекше по тым пізнати можна іме прилагател'не, же ным на питанє якиў, а, е, відповідаємо н. п. яка вода? студена.

§. 2. Імена прилагател'ні мают на кождыў рѳд єыше закѳнчене н. п. в' мужескім родѣ чорниў крук — в' женскім чорна ворона — в' нѣякім чорне теля, і можут ся стопнювати.

§. 3. Таких стопнѣв імен прилагател'них є тры: — Першиў стопень выражаѥ(,) яка ѥ річ сама не рѳвнаючи ю з' другими н. п. теля чорне. — Другиў стопень (выжшиў) ужываѥ ся рівнаючи яку річ з' другою, абы означыти(,) чи лѣпша чи гѳрша від другоѣ (же біл'ше приміоту маѥ) н. п. тоѥ теля чорнѣўше від тамтого. — Третиў стопень (наўвыжший) выражаѥ річ як наўлѣпшу або наўгіршу від других (же наўбіл'ше приміоту маѥ) н. п. тоѥ теля наўчорнѣўше зо всѣх.

§. 4. Стопень другиў вироблѥ ся з' першого, перемінюючи иў або ыў, а, е на іўшиў або ѣўшиў, а, е, н. п. мудриў, а, е, II. стопень мудріўшиў, а, е, красниў, а, е, II. ст. краснѣўшиў, а, е. Стопень третиў виробѥ ся з' другого додаючи слѳвце наў, наўмудріўшиў, наўкраснѣўшиў.

Другый̆ і третиӣ̆ стопень імен прилагател'них особливе тих(,) що від слов̆ часовых походят (імєсловів)(,) звикле в' мові рускоӣ̆ через слова, **лѣпше**, наӣ̆**лѣпше**, **гірше**, наӣ̆**гірше** виражає сє н. п. маліованиӣ̆, II. ст. лѣпше маліованиӣ̆, Ш. ст. наӣ̆лѣпше маліованиӣ̆, — II. ст. гірше маліованиӣ̆, Ш. ст. наӣ̆гірше маліованиӣ̆.

Много є імен прилагател'них (,) котрі не форемне стопнѣ виробєют н. п.

I. стопень	II. ст.	Ш. ст.
добриӣ̆	лѣпшиӣ̆	наӣ̆лѣпшиӣ̆
злиӣ̆	гіршиӣ̆	наӣ̆гіршиӣ̆
малыӣ̆	меншиӣ̆	наӣ̆меншиӣ̆
великиӣ̆	біл'шиӣ̆	наӣ̆біл'шиӣ̆
глубокиӣ̆	глубшиӣ̆	наӣ̆глубшиӣ̆
високиӣ̆	вижшиӣ̆	наӣ̆вижшиӣ̆
тєжкаӣ̆	тєжшиӣ̆	наӣ̆тєжшиӣ̆

§. 5. Спадковане імен прилагател'них.

лычба повдынча

1. сп. мудриӣ̆, а, е,	— іӣ̆шиӣ̆, а, е,	наӣ̆мудріӣ̆шиӣ̆, а, е
2. сп. мудрого, оѣ, ого,	— іӣ̆шого, оѣ, ого,	— іӣ̆шого, оѣ, ого,
3. сп. мудрому, ӧӣ̆, ому,	— іӣ̆шому, ӧӣ̆, ому,	— іӣ̆шому, ӧӣ̆, ому,
4. сп. мудрого, у, е,	— іӣ̆шого, у, е,	— іӣ̆шого, у, е,
5. сп. мудриӣ̆, а, е!	— іӣ̆шиӣ̆, а, е!	— іӣ̆шиӣ̆, а, е,
6. сп. мудрим, ою, им,	— іӣ̆шим, ою, им,	— іӣ̆шим, ою, им,
7. сп. в' мудрім, ӧӣ̆, ім,	— іӣ̆шім, ӧӣ̆, ім,	— іӣ̆шім, ӧӣ̆, ім.

лычба многа

I. ст.	II. ст.	Ш. ст.
1. сп. мудрі	— іӣ̆ші	наӣ̆мудріӣ̆ші
2. сп. мудрих	— іӣ̆ших	— іӣ̆ших
3. сп. мудрим	— іӣ̆шим	— іӣ̆шим
4. сп. мудрих	— іӣ̆ших	— іӣ̆ших
5. сп. мудрі!	— іӣ̆ші	— іӣ̆ші!
6. сп. мудрыми	— іӣ̆шыми	— іӣ̆шыми
7. сп. в' мудрих	— іӣ̆ших	— іӣ̆ших.

§. 6. Імє прилагател'не з' іміом річи(,) до котрого сє прилагає, в' родѣ, лычбі і спадку згаджити сє мусит. н. п. чорна корова дає біле молоко — чорним волом наӣ̆біл'ше сє наробыти можна — чорні ворони лѣтают — з' чорних хмар малыӣ̆ дощ бував.

Роздѣл III.

О імю лычбовім або лычбовнику.

§. 1. Імена лычбові виражают(,) кіл'ко річеӣ̆ або особ є(,) о котрих сє мовит. н. п. маю четыри (чотыри) волы, дві коровы, троє телєт.

§. 2. Імена лычбові є розмаѣті: 1. Ґрунтові (основател'ні)(,) котрыми рахуємо єден, на, о, два, дві, двоє, тры, троє, четыри, ро, пєт', шіс'ть, сѣм, вӧсѣм, девєть і т. д. 2. Порядкові виражают порядок(,) в' котрӧм що по чім наступає н. п. першиӣ̆, другиӣ̆, третиӣ̆, сотниӣ̆, і т. д. 3. Ґатункові вилѣчиют(,) кіл'ко ґатунків є якоѣ річи н. п. двоякиӣ̆ ячмѣнь, трояка вода, четвераке збіже. 4. Неви-

разні або нѣякі, що невиражают лычби н. п. много, мало, кіл'ка, кіл'канаѵцеть, кіл'кадесѧт, сила, тіл'ко.

§. 3. О спадкованю імен лычбових.

Єден, а, о, также імена лычб ґатункові і поридкові спадкуют сѧ так, як імена прилагател'ні (мудриѵ, а, е) — решта так сѧ спадкуют:

	муж.	жен'ск.	нѣяк.	муж. і жен'.	нѣяк.
1. сп.	два	дві	двоѧ	четыри	четверо
2. сп.	двох	двох	двоѣх	четырох	четверох
3. сп.	двом	двом	двоѣм	четыром	четвером
4. сп.	двох, два	дві	двоѧ	четырох, ри	четверо
5. сп.	—	—	—	—	—
6. сп.	двома	двіма	двоѣма	четырома	четверома, рою
7. сп.	в' двох	двох	двоѣх	четырох	четверох

Як два, дві, двоѧ спадкуѥ сѧ: оба, обі, обоѧ, обыдва, обыдві, обыдвоѧ — тры, троѧ.

1 сп. пѧть. 2. сп. пѧтіох. 3. сп. пѧтіом. 4. сп. пѧтіох (нежив.) пѧть. 5. сп. — 6. сп. пят'ма. 7. сп. в' пѧтіох. Так сѧ спадкую(т): шість, сѣм, вѣсѣм, девѧть аж до ста — як четверо спадкуют сѧ: пятеро, шестеро, семеро і т. д.

Сто невідмінѧѥ сѧ, але патоміст уживаѥ і відмінѧѥ сѧ: сотко, сотце — а то так, як іме річи нѣякого роду, закѣнчене на о і ѧ. 1. сп. двістѧ, двіста, дваста. 2. сп. двістох, двох сот. 3. сп. двістом, двом стом. 4 сп. двістох, двіста, ѧ. 5. сп. — 6. сп. двістома, двома стома. 7. сп. в' двістох, двох стох — так сѧ спадкуют: трыста, четыриста. 1. сп. пѧть сот. 2. сп. пѧтіох сот і т. д. іно сѧ пѧть, шість аж до тысѧч відмінѧют, а сот сѧ в' кождім спадку докладаѥ. 1. сп. тисѧч. 2. сп. тысѧчи. 3. сп. тысѧчі. 4. сп. тысѧчу. 5. сп. — 6. сп. тысѧчею, ою. 7. сп. в' тысѧчи. многа лычба. 1. сп. тысѧчы. 2. сп. тысѧчеѵ. 3. сп. тысѧчом, ам. 4. сп. тысѧчи. 5. сп. — 6. сп. тысѧчами, ома. 7. сп. в' тысѧчох, ах. Кіл'ка спадкуѥ сѧ як два — кіл'канаѵцеть, кіл'кадесѧт, так як пѧть. — кіл'ко, тіл'ко, много, мало — невідмінѧют сѧ, і борше бы до присловцѣв ѣх порахувати випадало. — Раз маѥ 2. сп. разу, 3. сп. разови, 4. сп. раз, 5. сп. — 6. сп. разом, 7. сп. в' разѣ — многа лыч.: 1. сп. разы, 2. разів, 3. разам, 4. разы, 5. — 6. разамы, 7. в' разах.

Роздѣл IV.

О містоіменню, (заімку).

§. 1. Слово(,) що заступаѥ місце імя (річи, прилагател'ного і лычбового)(,) зове сѧ в' ґраматицѣ містоіменне (заміст імене, заіме, заімок).

§. 2. Містоіменя розмаѣті ѥ 1. особысті. 2. державчі (притяжател'ні). 3. указуючі (указател'ні). 4. Питаючі. 5. відносител'ні. 6. непевні. 7. Возвратител'ниѵ себе.

§. 3. Заімки особысті ѥ тіѣ, що місце особы заступают і як тры ѥ особы І-ша (,) котра мовит (,) ІІ-га (,) до котроѣ сѧ мовит (,) і 3-та(,) о котрѣѵ сѧ мовит; так ѥ тры особыстих заімків — за першу особу я, за другу ти, за трету вѣн, она, оно, в' многѣѵ лычбі 1. мы. 2. вы. 3. оны.

Державчі заімки(,) що власнôсть признают — мôй, моя, моє — твôй, я, є — свôй, своя, своє — наш, наша, е — ваш, а, е, іх.

Указател'ні(,) котрыми показуємо — той, тая, тоє, тамтой, тамта(я), тамто (є), — тот, тота, тото, — тамтот, а, о — сесь (сей), сесе (сеся), сесе, — вôн, она, оно, сам, сама, о.

Питаючі(,) котрыми сє питаємо — хто? що? якый, а, е? чый, я, є? котрой, а, е?

Відносител'ні, котрі учынок або прыміот до передноє річи або особы відносет — в' рускôй мові є два таких — що і котрый, а, е, н. п. кôнь(,) що сє пасе, захорував ми був вчера.

Непевні (неозначені)(,) котрі нѣц певного не выражают: нѣхто, нѣц, хтоког'век, щоког'век, хтобудь, щобудь, нѣчый, я, є, кождый а, е, — жаден, а, е, — такый, а, е, — сякый, а, е, — овакый, а, е, — єднакый, а, е, — єднаковый, а, е, — всѣлякый, а, е, — єншый, а, е, — єнакшый, а, е, — хтось, щось.

§. 4. Спадкован'є заімкôв.

I. Особысті лычба поєдинча.

	I. о.	II. о.	III. о.
1.	сп. я	ти	вôн, она, оно
2.	сп. мене	тебе	єго, єѣ, єго
3.	сп. мнѣ, **мы**	тобі, **ты**	єму, **му**, ѣй, єму, **му**
4.	сп. мене, **мє**	тебе, **тє**	єго, **го**, ю, го
5.	сп. я!	ти!	—
6.	сп. мною	тобою	ным, нею, ным
7.	сп. в' мнѣ, во **мнѣ**	в' тобі	нѣм, нѣй, нѣм

многа лычба

1.	сп. мы	вы	оны
2.	сп. нас	вас	іх, **ных**
3.	сп. нам	вам	ім, **ным**
4.	сп. нас	вас	іх
5.	сп. мы!	вы!	оны!
6.	сп. намы	вамы	ными
7.	сп. в' нас	вас	ных

II. Державчі лычба поєдынча

1.	сп. мôй	моя	моє
2.	сп. мого, **моєго**	моєѣ, **моѣй**(!)	мого, **моєго**
3.	сп. мому, **моєму**	моѣй	мому, **моєму**
4.	сп. мого, **моєго** (мôй)	мою	моє
5.	сп. мôй!	моя!	моє!
6.	сп. моім	моєю, **моєв**	моім
7.	сп. в' моѣм	моѣй	моѣм

лычба многа

1. сп. моѣ. 2. сп. моѣх. 3. сп. моѣм. 4. сп. моѣх, моѣ. 5. сп. моѣ! 6. сп. моѣмы. 7. сп. в' моѣх. — так сє спадкуют: твôй, твоя, є —

свŏў, я, є, — як слова прилагател'ні спадкують се: **наш, а, е, ваш, а, е.**

Ш. Указател'ні	лычба повд.	
1. сп. тоў	тая	тое
2. сп. того	тоѣ	того
3. сп. тому	тŏў	тому
4. сп. того, тоў	тую, ту	тое
5. сп. —	—	—
6. сп. тим	тою	тим
7. сп. в' тім	тŏў	тім

лычба многа 1. сп. тіѣ. 2. сп. тих. 3. сп. тим. 4. сп. тих, тіѣ, 5. сп. тіѣ. 6. сп. тыми. 7. сп. в' тых — так се спадкують: тамтоў, тамта, тамтое, **о** і тот, а, **о**. лычба повд.

1. сп. сеў, **сесь**	сесе, **сеся**	сесе, **се**
2. сп. сего	сеѣ	сего
3. сему	сесѣў, **сѣў**	сему
4. сп. сего, сеў	сесю, **сю**	сесе, **се**
5. сп. —	—	—
6. сп. сым	сею, **сев**	сым
7. сп. в' сѣм	в' сѣў, **сесѣй**	сѣм

лычба многа 1. сп. сесѣ, **сѣ**. 2. сп. сых. 3. сп. сым. 4. сп. сых, **сесѣ**. 5. сп. — 6. сп. сыми. 7. сп. в'сых.

	лычба повд.		лычба многа
1. сп. вŏн	она	оно	оны
2. сп. него	неѣ	него	ных, **іх**
3. сп. нему	нѣў	нему	ным, ім
4. сп. него	ню	оно	ных
5. сп. —	—	—	—
6. сп. ным	нею	ным	ными
7. сп. в' нѣм	нѣў	нѣм	ных

сам, а, о, — так се спадкує як слова прылагател'ні.

IV. Питаючі.	лычба повд.			
1. сп. хто?	що?	чиў	чия	чиє?
2. сп. кого?	чого?	чиіŏго	чиіоѣ	чиіŏго
3. сп. кому?	чому?	чиіому	чиѣў	чиєму
4. сп. кого?	що?	чиіого, чиў	чию	чиє
5. сп. хто!	що?	чиў	чия	чиє
6. сп. ким?	чим?	чиѣм	чиіов, чиєю	чиѣм
7. сп. в' кім?	чім?	чиѣм	чиѣў	чиѣм?

Хто і що немає многоѣ лычби — чиў має в' многŏў лычбі 1. сп. чиѣ. 2. сп. чиѣх. 3. сп. чиѣм. 4. сп. чиѣх, **чиѣ**. 5. сп. чиѣ. 6. сп. чиѣмы. 7. сп. в' чиѣх. Якиў, а, е? і котрыў (оў) а е? так се спадкують як імена прылагател'ні.

V. Відносител'ні. Котрыў (оў), а, е — так се спадкує як іме прилагател'не мудрыў, а, е. Що так іде — 1. сп. що. 2. сп. щого. 3. сп. щому. 4. сп. щого. 5. сп. що! 6. сп. що ным. 7. сп. в' що нѣм.

VI. (Непевні) неозначені — нѣхто і нѣц або нѣщо так се спадкують як хто і що? — нѣчиѵ, я, е іде так як питаючиѵ, ниѵ, я, є? — В' займках хтокол'век, щокол'век, хтобудь, щобудь, хтось, щось, іно хто і що відмінюютсе: когокол'век(,) комукол'век і т. д. когось, комусь і т. д. решта неозначених: кождыѵ, а, е, жаден, такиѵ, сякиѵ, оваквѵ, всѣякиѵ, єншиѵ, єнакшиѵ, а, е відмінюютсе так як імена прилагател'ні.

VII. Возвратител'ниѵ себе, котрим учинок на себе обертаєм(,) 1. сп. — 2. сп. себе се. 3. сп. собі, си. 4. сп. себе, се. 5. сп. — 6. сп. собою. 7. сп. в' собі.

Роздѣл V.

О словах часовых.

§. 1. Слово часове е тоѵ вираз(,) що виражає(,) що се дѣя, і час(,) в' котрім се що дѣе н. п. кухарка варит обід — тое слово варыт виражає ту(,) що се дѣе і коли се дѣя (час).

§. 2. Час(,) в' котрім се що дѣе(,) троякиѵ е. 1. теперішниѵ, виражає(,) же се тепер що дѣе. 3. перешлиѵ або минувшиѵ, єсли виражає(,) же тое(,) що се дѣе(,) вже переѵшло, минуло. 3. будущиѵ виражає(,) же се що дѣяти буде.

§. 3. Особи(,) котрі в' часѣ що дѣют(,) сут тры(,) перша я, друга ти, трета вōн, она, оно — в' многōѵ лычбі мы, вы, оны.

§. 4. Тіѣ особы можут бути, або мужескі, або жен'скі, або нѣякі (мужеского, жен'ского, нѣякого роду) н. п. я ішов, ти ішла, оно ішло.

§. 5. Слово се відмінее подлуг розмаѣтих способів (наклоненыѵ) — таких способів або наклоненыѵ е тры. 1. спосōб означеныѵ (наклоненіе изявител'нов)(,) єсли особы іх(,) лычба і час означені е н. п. мы пишемо, оны ходыли. 2. спосōб неозначеныѵ, єсли анѣ особ, анѣ іх лычби пізнати неможна, н. п. писати, писавши, пишучи, читати, нѣхто ту незнає(,) хто пише, читає, і чи єден чи много. 3. спосōб розказуючиѵ (повелител'нов)(,) єсли розказ виражає н. п. сѣдаѵ, пиши, читаѵ.

Увага. Спосōб звезуючиѵ (сослагател'нов) в' нѣмецкōм языку уживаниѵ, в' рускōм через спосōб означениѵ се виражає додаючи слова спōмні: бим(,) бись, би, аби, коби н. п. ябым му дав волів, кобымы самому непотрібно.

Кромі тих способів е іще в' словах причастіе (імеслōв). Причастіе виробее се зо слōв з' І шоѣ особы лычби поед. додаючи в' часѣ теперішнōм склады чиѵ, ча, че — а в' перешлōм шиѵ, ша, е — в' сострадател'нōм ниѵ, на, не — н. п. пишу е І-а особа часу тепер. додавши чиѵ, ча, че, буде причастіе часу тепер. пишучиѵ, ча, че, — в' перешлім часѣ маe я писав — додавши до того шиѵ, ша, ше буде причастіе: писавшиѵ, а, е, — від способу неозначеного писати відкинувши ти, додає се склады ниѵ, на, не і буде причастіе сострадател'не — писаниѵ, а е, (іме прилагател'не).

§. 6. Слово часувати значит уміти го закōнчувати подлуг тых розмаѣтих способів, часів, особ, родів і лычб.

§. 7. Рōжні е слова часові 1. слово чинне, дѣѵствытелне, виражає(,) же особа або річ щось робит (дѣе) н. п. пишу, кōнь тегне,

вôл пасе. 2. слово сострадателне, виражає(,) же єдна річ від другоѣ щось стражде (терпит) доброго або злого, н. п. бувим ган'бленийъ від матеры — сестра була люблена. — Слôв сострадател'них особливих нема в' рускôй мові, іно се зо слôв чынних переробеют. 3. слова нѣякі, виражают іно(,) же річ яка є, або єѣ стан, приміот, н. п. білѣе, чорнѣе дерво, тіѣ немогут се перемінети в' сострадател'ні. 4. слово заімкове, чинность на самого дѣющого обертає (возвращає) н. п. бою се, хвалю се. 5. слово безособисте, іно в' третôй особі се уживає н. п. днѣе, свитає, темнѣе, гримит. 6. слово посилкове бути єнші слова посилкує н. п. буду видѣти.

§. 8. Слова часові сут несовершенні(,) єсли виражают чинность не зовсѣм іще докôнчену н. п. читавим книжку, писавим лыст — другі є совершенні, котрі чинность зо всѣм закôнчену виражают, н. п. перечитавим книжку, написавим лыст — часом сут єденственні(,) єсли виражают(,) же се іно раз єдин що стало н. п. ував (! упав) з'коне, встав рано — або виражают(,) же се що часто дѣяло н. п. вставав рано, падав з' коне.

§. 9. Часованє слова посилкового бути. 1. Способ означеный — час теперѣшний, лычба поєд. 1. о. я є (єст). 2. о. ты є, 3. о. вôн є, она є, оно є (єст), лычба многа: 1. о. мы є. 2. о. вы є. 3. о. оны є (сут).

Час перешлий. л. п.

1. о. муж. бувим	жен. булам	нѣяк. булом
2. о. „ бувись	„ булась	„ булось
3. о. „ був	„ була	„ було

лыч. многа.

1. о. булысмо	2. о. булысте	3. о. булы.

Час будущий. лыч. поєд.

	2. о. будеш	3. о. буде

лыбча многа

1. о. будемо (будем)	2. о. будете	3. о. будут.

Способ неозначений, час тепер. бути, будучи, час перешл. бувши, час будущ. будущи.

Способ розказуючий, лыч. поє. 1. о. нехай буду. 2. о. будь. 3. о. нехай буде, лычба многа: 1. о. (нехай будемо), (буд'мо). 2. о. буд'те. 3. о. нехай будут.

Причастіе (імєслôв) ч. т. (сый, сущый) іно в' славен'ским языку се ужыває — будучий, а, е, час перешл. бувший, а, е, час будущий, — будущий, а, е.

§. 10. Часованє слôв несовершенних.

Слова несовершенні подлуг трох форм часуют се. До I. Формы належат слова, котрі у і ю часу тепереш. першоѣ особи лычб. поєд. в' способі неозначеном на ти перемнієют — належат ту по найбôльшой части закôнчені на аю, нію, ыю, єю, ію, бу, ду, ну, зу, су, ту, также єдноскладові на ру перемінєют у на ти а перед р приймают е н. п. жру, жерти — пру, перти — тру, терти — мру, мерти. прыклад: маю, мати, даю, дати — мыю, мыти — рыю, рыти — л'лею, л'лєти — умѣю, умѣти — с'мію, с'міти — тлѣю, тлѣти — гребу, гребсты — кладу, класти — клену, клести — плину, плисти

або плити — везу, везти — несу, нести — плету, плесты. Увага. Закінчені на ну, ду, ту перемінюют н, д і т. на с.

До II. Форми належат(,) котрі у і ю часу теперішного I. особи лыч. поєд. в' способі неозначеним на вати перемінюют — ту належат всѣ закінчені на ую і юю н. н. купую, купувати, тан'цюю, тан'цювати.

До III. Форми належат слова, котрі у і ю часу теперѣш. I. о. лыч. поєд. в' способі неозначеним на ыти, ити, іти і ѣти перемінюют — ту належат по наўбо́л'шоў части закінчені на ею, ою, жу, ру, чу, шу, щу, бю, вю, зю, лю, мю, ню, пю, н. п. клею, ѣти — пою, поѣти — ржу, ржыти — лежу, лежыти — горю, (у) горіти — куру, рыти — ру́чу, ыти — му́чу, ити — страшу, ити — трощу, ити — бю, бити — вю, выти — слезю, ыти — молю, лити — ломю, ити — гоню, ити — пю, пыти — кпю, кпыти.

Увага. Закінчені на жу, єсли перед ж мают д(,) в' дал'шім часованю викидают ж н. п. суджу, судиш, судити — роджу, родиш, родити — закінчені на шу, перемінюют по наўбо́лшоў части ш на с, а закінчені на щу, щ, на ст, н. п. ношу, носиш, носити — пощу, постиш, постити, ч на т, н. п. кручу, крутыти. В' I. і III. Формі много неформе не часуют, котрых спыс при кінци се положит.

§. 11. Прыклади часованя подлуг трох форм.

I. Ф.	II. Ф.	III. Ф.

I. Способ означенийў.

Час теперішнийў — лычба поєдынча

1. о. маю	купую	лежу
2. о. маєш	купуєш	лежыш
3. о. маю	купує	лежыт

лычба многа

1. о. маємо (маєм)	купуємо, єм	лежымо
2. о. маєте	купуєте	лежыте
3. о. мают	купують	лежат

Час перешлиў — лычба поєдынча

1. о.	муж. мавим(,) я мав	купувавим, (ав)	лежывим, я ив
	жен'. малам „ мала	купувалам, (ла)	лежылам, ла
	нѣяк. малом „ мало	купувалом, (ло)	лежылом, ло
2. о.	муж. мавись, ты мав	купувавись, (ав)	лежывись, ив
	жен'. малась „ ла	купувалась, (ла)	лежылась, ла
	нѣяк. малось „ ло	купувалось, (ло)	лежылось, ло
3. о.	муж. (вон) мав	купував	лежыв
	жен'. (она) мала	купувала	лежыла
	нѣяк. (оно) мало	купувало	лежыло

Час будущиў — лычба поєд.

1. о. буду	мати / знати	„	купувати	„	лежыти
2. о. будеш	або	„	або	„	або
3. о. буде	мав / знав, ла, ло	„	купував, ла, ло	„	лежыв, ла, ло.

Лычба многа

1. о. будемо	мати знати	„	купувати	„	лежыти
2. о. будете	або	„	або	„	або
3. о. будут	мали знали	„	купували	„	лежыли

2. Способ неозначеный.

час теп.	мати знати	купувати	лежыти
„	маючи знаючи	купуючи	лежычи
час пер.	мавши знавши	купувавши	лежывши

3. Способ розказуючий. лычба повед.

1. о.	маѵ знаѵ	купуѵ	лежы
2. о.	маѵ знаѵ	купуѵ	лежы
3. о.	нехаѵ має знає	наѵ купує	нехаѵ лежыт

лычба многа

1. о.	маѵмо	купуѵмо	лежім
2. о.	маѵте	купуѵте	лежіт
3. о.	нехаѵ мают	купують	лежат

Причастіе. час тепер. лычба повед.

маючиѵ, а, е, купуючиѵ, а, е, лежычиѵ, а, е,

так се спадкують як імена прилагательні.

Час перет.

мавшиѵ, а, е, купувавшиѵ, а, е лежывшиѵ, а, е,

дуже рідко се уживає — натоміст уживає се часто причастіе сострадательне, або імя часове прилагательне — знаниѵ, а, е, — купованиѵ, а, е, — лежыниѵ, а, е, від того то причастія сострадательного всѣ часы сострадательноѣ формы се виробюют, додаючи часы слова посилкового бути.

Час тепер.

знаниѵ, а, е, е купованиѵ, а, е, е лежыниѵ, а, е, е

Час перет.

знаниѵ, а, е	був	„	був	„	був
„	була	„	була	„	була
„	було	„	було	„	було

Час будущ.

знаниѵ, а, е	буду	„	буду	„	буду
„	будеш	„	будеш	„	будеш
„	буде	„	буде	„	буде

Способ неознач. бути знаниѵ, купованиѵ, лежыниѵ

способ розказ. 2. о. будь. „ „ „ „

3. о. нехаѵ буде „ „ „ і т. д.

§. 12. Часованє слôв совершенних дѣє сѧ по наўбôл'шоў части подлуг форм слôв совершенних, особливе тых слôв совершенних(,) котрі зо слôв несовершенних через додаток прислôвцѣв повстают — решта слôв совершенних ідут подлуг IV. форми собі властивоѣ — до тоѣ IV форми належат всѣ слова законч'ені в' будущім часѣ на н у, а в' неозначеном способі т и приўмаючі н. п. плюну, плюнути — труну, трунути — крыкну, крыкнути — махну, махнути — кыну, кынути і т. д. Слова совершенні немают часу теперішного. Прыклади часованя слôв совершенних.

I. ф.	II. ф.
Час перешлиў. лычба повед.	
1. о. накрывим, лам, ом	перетан'цювавим, лам, лом
2. о. накрывись, лась, лось	перетан'цювавись, лась, лось
3. о. накрыв, ла, ло	перетан'цював, ла, ло
лычба многа	
1. о. накрылисмо	перетан'цювалисмо
2. о. накрылисте	перетан'цювалисте
3. о. накрыли	перетан'цювали.
Час будущиў. лычба повед.	
1. о. накрыю	перетан'цюю
2. о. накрыеш	перетан'цюеш
3. о. накрые	перетан'цюе і т. д.

як крыю і тан'цюю, во всѣх решта способах і часах сѧ відмінєют.

III. ф.	IV. ф.
Час перешлиў. лычба повед.	
1. о. відлежывим, лам, лом	плюнувим, лам, лом
2. о. відлежывись, лась, лось	плюнувись, лась, лось
3. о. відлежыв, ла, ло	плюнув, ла, ло.
лычба многа	
1. о. відлежылисмо	плюнулисмо
2. о. відлежылисте	плюнулисте
3. о. відлежыли	плюнулы.
Час будущ. лычба повед.	
відлежу, иш, ит.	плюну, неш, не
лыч. мно. відлежимо, ите, ат	плюнемо, нете, нут
Час тепер.	
Способ неознач. відлежыти	плюнути
відлежычи	—
Час перешл. відлежывши	плюнувши
Способ розказуючиў] 1. о. нехаў відлежу	плюну
2. о. відлеж	плюнь
3. о. нехаў відлежыт	плюне
многа лычба 1. о. відлежмо	плюн'мо
2. о. відлежіт	плюн'те
3. о. нехаў відлежат	плюнут.
Прычастіе. відлежывшиў, а, е	плюнувшиў, а, е
відлежынніў, а, е	плюненніў, а, е.

§. 13. Часованѣ слѣв заімкових дѣє сѧ подлуг тых виложених форм додаючи в' кождім часѣ і способі слѣвце сѧ, н. п. граю сѧ, граєш сѧ, грає сѧ, граємо сѧ, граєте сѧ, грають сѧ, час пер. гравим сѧ, гравис сѧ і т. д. час буд. буду сѧ грати, будеш сѧ грати і т. д.

§. 14. Слова безособысті(,) котрих дуже мало в' рускѣй мові є, легко часувати подлуг виложених форм, н. п. днѣє, — час пер. днѣло, час буд. буде днѣти(,) способ неознач. днѣти і т. д.

§. 15. Кромі тых слѣв, що сѧ подлуг вишше положених форм часують, много є в' рускѣй мові слѣв нефоремних особлыве в' закѣнченях I-шоѣ і III-тоѣ формы (в' II-гѣй формі нема слѣв нефоремних). — Спыс ѣх ту сѧ кладе:

беру, брати
бору, бороти
біжу, бігчи
веду, вести, вів
возму, взѣти (соверш.)
вѣжу, вѣзати
вю, (звиваю) вити
вію, віяти
гну, гнути
горну, горнути
дѣю, дѣяти
жду, ждати
жену, гнати
жну, жити (жати)
зову, зву, звати
колю, колоти
клену, клѣсти
кажу, казати
кладу, класти, клав
краду, красти, крав
краю, краяти
кую, ковати
маю́ (маіом), маѣти
мелю, молоти
мѣкну, мѣкнути
мокну, мокнути
могу, можу, могчи
мну, мѣти
надѣю, надѣяти, (вати)
ору, орати
перу, прати
підоўму, здоўму, піднѣти, зднѣти (соверш.)
печу, печи
пла́чу, пла́кати
плачу́, платыти
плину, плыти, плысти
плещу, плескати
плящу, пляскати
пну (ти), пнути, пѣти
пору, пороти
полю, полоти
приду, присти
рву, рвати
реку, речи
росту, росты
свищу, свистати
сѣду, сѣсти, (соверш.)
(сѣдаю, форемне є)
сыпю, сыпати
скачу, скакати
скрегочу, скреготати
скрепчу, скрептати
слѣну, слинути
спю, спати
стану, стати (соверш.)
стерегу, стережу, стерегчи
стою, стояти
стружу, стругати
сучу, сукати
сѣю, сѣяти
сѣчу, сѣчи
тну, т'ѣти
цвыту, цвысти
чешу, чесати
щу, сцѣти
ѣм, ѣсти
ѣду, ѣхати
ўду, (іду), ўти, (іти).

§. 16. Слова часові нашоѣ мови стосуют сѧ до особи, вю (! вѣ) роду і лычби, н. п. вён пыше, я ўду, она ѣхала, ты ходыш, теле ска-

кало, люде говорат — іно тогды(,) коли єдно слово до імя збіорового, або до кіл'кох особ се стєгає, не стосує се до лычби, але в' многбў лычбі се кладе. Пан'ство приѣхали — брат і сестра ўдут до церкви.

Часть (Паўка) II.

О частех мови невідмінюючих се.

Роздѣл I. О предімку (предлозѣ).

§. 1. Предімки звикле стоят перед іміом — і виражают стосунок єдноѣ річи до других н. п. до дому ўшов.

§. 2. Предімок нѣколи се сам невідмінює, але відмінює імена (річи, прилагател'ні і лычбові) і заімки, перед котрыми стоѣт — і так: 1. на другиў спадок перемінєют се імена і заімки через предімки без, до, для, коло, кромі, (крбм)(,) від, місто (заміст)(,) опріч, против, противко, напротів, н. п. без него до церкви для набожен'ства коло школи ўшов; 2. на 3-тиў спадок через предімок к', ко, н. п. приўшов к' минѣ, або з' ним ўти до міста; 3. на 4-тиў спадок через н. п. через колоду перескочив.

§. 3. Денекотрі предімки подлуг розмаѣтих питань рбжно перемінєют, і так: а) за перемінєе або в' 4-тиў або в' 6-тиў спадок, питаючи за що? за кого? коли? має 4-тиў спадок н. п. заплаты за роботу — за годыну приўдеш — а пытаючи за ким? за чим? має 6-тиў спадок н. п. ўшов за мною; б) з', зо має 2-гиў спадок на питанє відки? н. п. выўшов з' дому — а на питанє з' ким? має 6-тиў спадок н. п. выўшов з' кумом; в) над, межe, під, перед, або на 4-тиў або на 6 тиў перемінєют, н. п. нема понад мене — надо мною высит — під дуба ўти — під дубом стояти — перед нас поставлено — перед намы стоѣт; г) на, о, по, в', во, у на 4-тиў або на 7-миў спадок, н. п. ўду на гору, на горі стою — о поле пішле, о вовку помовка — по воду ўде, по водѣ пливає, пустив в' шкоду, в' шкодѣ було.

Роздѣл II. О прислбвци (нарѣчію).

§. 1. Прислбвце звикле при словах часових стоѣт, і виражає час, місце і способб(,) в' якім се що дѣє, н. п. ту, там, ось, осьде, онде, тутки, тамечки, відси, відтамти, звідтам — виражают місце — нынѣ, завтра, вчера, оногди, все, завсѣди, нѣґди, нѣколи, вечер, рано — виражают час — добре, красно, зле, швидко, хутко і т. д. виражают способб(,) в' якім се що дѣє.

Єншыми се пытаємо н. п. як? коли? де? на що? про що? за що? — єншыми заперечнємо, н. п. не — нѣт — нѣґди — нѣколи.

§. 2. Прислбвця є первен'ственні, же від жадного слова непоходет, н. п. ту, там, де, що — або походячі і зложені, н. п. тутки, тамки, ос'де, прощо, декол'век, якокол'век, дебудь, щобудь і т. д. наўбіл'ше прислбвцѣв походит від імен прилагател'них, н. п. зле, добре, красно, швидко, мило — від, злыў, добриў, красниў, швидкиў, милыў.

§. 3. Як слова прилагател'ні, так від них походячі прислбвця могут се стопнювати н. п. зле, гірше, наўгірше — добре, лѣпше,

наѵ̑лѣпше. Присло̀вця стоят і при іменах прилагател'них, н. п. некрасныѵ̑, дуже добриѵ̑.

Роздѣл III. О спо̀ѵ̑нику (союзѣ).

§. 1. Спо̀ѵ̑ник є вираз, що ствгає (звязує) не іно слова, але і цѣлі мысли меже собою, н. п. я і во̀н ходылисмо в' дорогу. Хоць не просив, преце му дали.

§. 2. Розмаѣті є спо̀ѵ̑ники — єдні потверджают, н. п. і, так, также — другі заперечвют, нѣ, анѣ — треті причыну приводят бо (коли), же, би, аби, коби — є і такі(,) по котрих варунок наступає, н. п. єсли, хібаби.

Роздѣл IV. О викрыкнику.

§. 1. Викрыкник є коротен'ке слово, виражає радо̀сть, жаль, гнѣв або роспач, н. п. га! ну! ах! фе! геѵ̑!

§. 2. Викрыкники часто сє опускают, особлыве єсли сє кого кличе або взиває; і на тоѵ̑ час кладе сє іме в' 5-тім спадку і знак викрыку! н. п. Боже ласкавиѵ̑! Хлопче! ходи сюда. Ратуѵ̑ нас Гд̑и!

Додаток.

О писовни або належито̀м писа́ню.

§. 1. Кожде слово мови можна написати, але аби го зрозумі-ти(,) що значыт, треба го належыте написати; бо як слово яке недобре вымовлене незрозумієш, так і зле написане трудно зрозуміти.

§. 2. Науку о писаню подѣлѣм на 3 питань. 1-ше Де класти велыкі писмена (на почытку сло̀в)? 2-ге Котрыми писменами кожде слово писати? 3-те Де класти знакы писарскі?

§. 3. I. Велыкі писмена мают сє класти: а) на почытку кождою (! кождоѣ) мови (кождого писма); б) по кропцѣ, в) на почытку кождого риду, єсли сє до складу пише, як в' піснех, коломыѵ̑ках і єнших складаних мовах і писмах, н. п.

Чорні очи як терен(,)
Колиж ми сє поберем — або

Пречистая Дѣво мати рускоѓо краю,
Як на небі, так на земли тя велычаю.
Ти грішныков тяжкоѵ̑ муки
Через твоѣ збавляєш руки(,)
Недаѵ̑ пропасти.

г) Імена власні, бога, ангело̀в, свѣтых, людеѵ̑, міст, сел, рік, го̀р і т. д. н. п. Господь, Бог, Гавриіл, С. Петро, Добош, Л'во̀в, Бескеди, Днѣстер, Быстрыцє, Почаѣв і т. д.; д) Тытули, Уриди, годности н. п. Цѣсар, Папа, Метрополѣта, Біскуп, Єднорал, Князь, Староста, Парох, Мандатор, Во̀ѵ̑т.

В' лыстах повинно сє писати велыке писмено на почытку слов: Отче! (Тату) Мати! (Мамо) Стрыю! Вую! Пане! Добродѣю! Вел'можныѵ̑! Ясне Вел'можниѵ̑! Ясне Ос'вѣцениѵ̑! Ваша(,) Єго Е̨ѫцел'лен'дя! Наѵ̑яснѣѵ̑шиѵ̑! і т. д.

§. 4. II. Як писати кожде слово? — Наѵ̑перше ту правило повинно бути: Пишы так кожде слово(,) як го люде мудріѵ̑ші (доброѣ

вимови) вимовлєют. Добре ту уважити потрібно на тіѣ писмена(,) що сѳ подобне вимавлєют: як **а і я — ы, и — ѳ і ѣ — ѳ і є — у і ю.**

а пише сѳ там(,) де грубо вимовлєти потрібно, н. п. пан, аркан.

я там(,) де сѳ мѳхко вимавлѳѳ (ы на початку слѳв(,) ѧ в' середынѣ), н. п. ыарыў, ыак, пѧнны̆, віѧти.

ы пишы там(,) де грубо і довго вимовлєєш і на котроў склад голос впадае, н. п. мы, вы, оны, паны, лану, малыў, дурныў, — меновите в' словах часових в' розказуючім способі в' 2-гў особі, н. п. іды, пишы, клады, беры! і т. д.

и пишы там(,) де грубо а коротко вимавлѳєш, н. п. ти! Господи! корови, гуси, скрыпки, велыкиў, карыў, сывиў, добриў.

ѳ писати сѳ маѳ в' словах(,) котрі в' переднѳў або послѣдньѳў перемінѣ **о** мают, н. п. кѳсна, косен — мѳў, мого — дѳм, дому — вѳл, вола — кѳнь, конѳ.

і писати сѳ маѳ там(,) де сѳ тонко немѳхко вимовлѳѳ, н. п. і, піди, молоді, чорні, білі.

ѣ повинно сѳ іно там писати(,) де сѳ тонко і мѳхко як пол'ске **ji** вимовлѳѳ, н. п. сѣяти, ѣсти, сѣсти, нѣколи, дѣяти, цѣп.

є пишы там(,) де сѳ мѳхко (як пол'ске **je**) вимовлѳѳ, **ѳ** там де твердо, грубо, н. п. Єва, еў, сѳдь, сей, с'мѣє сѳ, сесе.

ѕ пишы там, де грубо твердо сѳ вимавлѳѳ.

ю де мѳхко, н. п. лудит, люди — судит, сюды.

ь пише сѳ по согласних, котрі сѳ мѳхко вимовлєют, звикле іно на кѳн'цы слѳв — в' середынѣ місто **ь** пише сѳ над согласною (') ѣ р ч и к, н. п. кѳнь, с'міх;

ў іно в' двоѳгласних сѳ писати маѳ, н. п. виўды! даў.

ѡ пише сѳ на почитку(,) **о** на кѳн'цы слѳв і в' середынѣ.

Согласні писмена подлуг вимови писати належит — а по наў-бѳл'шѳў части всѳ ѳднако вимовлєют сѳ, іно **д, з, л, н, с, т і ц**, перед мѳхкыми самогласними **я, є, ѣ, ю** і перед **ь** вимовлєют сѳ мѳхко — перед ѳншыми самогласныма, перед согласныма і на кѳн'ци слѳв вимовлєют сѳ твердо, н. п. діў, дѣў — лѣзь, лаз(ь) — мѳль, мул — сині, панѣ — цап, цяп.

§. 5. Ш. Де класти знакы писарскі?

1. Штрих (запятая) (,) кладе сѳ там(,) де читаючи трохи перестати (витхнути) потреба — голос невідмінѳѳ.

2. Кропка (точка, пункт) (.) значит(,) же мысль ѳдна сѳ скѳн'чыла. Голос по нѣў ныско сѳ спускае, а читаючи треба наўдовше перестати.

3. Дві кропки (двоѳточіе, два пункти) (:) голос по них трохи сѳ спускаѳ, і менше перестаѳ як по кропцѣ — наўбіл'ше там сѳ кладе, де маѳ наступыти повість, або де чужі приводимо слова, н. п. Добре то мовят: За моѳ жито, ще мене быто. — Мовит Христос Спаситель: Молѣт сѳ і неуставаўте і т. д.

4. Кропка зо штрихом (штрихпункт) (;) кладе сѳ в' половыци кіл'кох мыслеў, если таи(,) що наступаѳ, означе причыну, або виклад яснѣўшиў передних мыслеў, н. п. Нам наўлѣпше у природи; Пуща: лѳжко — небо: стрѳп.

5. Знак питаня (?) пише се по запитаню, н. п. чого хочеш? Де ѵ̈деш?

6. Знак викрыку (!) кладе се, коли кого клычем, або в' гнѣві, радости і роспачи.

7. Знак вмістител'ниӵ ( ) кладе се пишучи мысл' від передних і наступних ріжну, коли тая тамтым перескаджає, н. п. Прошу я тебе (о щом вже тіл'ко разы просыв)(,) не трать дурно часу.

8. Оg̈ія (´) штрих кладе се над тою самогласною(,) на котру голос впадає.

9. (¨) Два пункта або і над о кладе се там(,) де се о як і вимовлєти повинно, н. п. дѳ̈м (того знаку в' славен'ских кныгах нема).

10 (') ѣрчик, кладе се в' середынѣ особливе над тыми согласными(,) котрі се мєхко вимавлєти мают, хоць за ными жадне мєхке самогласне не стоѣт, але ь стоятиби повинно.

11. (ꙑ) іорчик, в' славен'скім часто уживане заміст ъ(,) котре се особливе на кѳ̈нци слѳ̈в по твердых согласних писати звыкло — в' рускѳ̈м языку іно в' предімках в', к', з' і с' уживаѵ̈, н. п. приѵ̈мов к' мнѣ в' шапцѣ.

12. (˘) знак тоѵ̈ іно над ѵ̈ в' двоєгласних се кладе, а в' славен'скім над й.

13. Знак роздѣленія (–) або (=) кладе се на кѳ̈н'ци риду, єсли се цѣле слово в' тім ридѣ помістити неможе і якась наѵ̈ка того слова до другого риду се переносит. Уживаючи знаку роздѣленія уважити потреба, аби го меже складами а не в' середынѣ складу класти, н. п. хвалите Госпо-да — положеныѵ̈ ту знак роздѣленія меже складами, с по і да — злеби було писати Госп-ода в' середынѣ складу спо.

У в а г а. В' славен'ских книжках іще кіл'ка єнших знаків уживає се — з' меже тих (˜) титла і (^) словотитла для скороченя слѳ̈в над словами уживані, і в' руских книжках запроваджені зістали. Титла уживає се наѵ̈біл'ше місто самогласних писем а, е і о, н. п. Цр̈ь, заміст Царь. Бг̈а, заміст Бога. Оц̈ъ, заміст Отецъ. Слово титла кладе се заміст о з' деякотрими согласними, меновите з' д, р, с, т, м, н, п, н. п. Хр̂с, заміст Христос. — Бц̈а, заміст Богородица і т. д.

Конец.

16. Просьба львівської консисторії до губернії о затвердженя Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник.

Unter den größten Hindernißen der Einführung und der Reglung des Schulunterrichtes ist der Abgang an Schulbüchern. Um diesem abzuhelfen(,) hat das Consistorium noch im Jahre 1844. an sämmtliche S. D. Aufsichten den Aufruf erlaßen Uibersetzungen und Ausarbeitungen der sämmtlichen vorgeschriebenen Schulbücher zu liefern.

Von den eingelangten Ausarbeitungen ist die vom Johann Wagilewicz verfaßte im Anschluße ·/. mitfolgende Grammatik der ruthenischen Sprache für die unteren Klassen der Volksschulen geeignet befunden.

Eine hohe kk. Landesstelle wird gebethen:

a) diese Grammatik als Schulbuch für die unteren Klassen der Volksschulen vorzuschreiben,

b) die Indrucklegung derselben möglichst bald einzuleiten, und

c) dem Johann Wagilewicz für die Ausarbeitung derselben eine Remunerazion von 100 Fl. Cm. gnädigst anzuweisen.

17. Перемиська консисторія пересилає ґуберніі рецензію граматики Вагилевича.

Hochlöbliches k. k. Landes-Gubernium!

Die mit hohem k. k. Gubern. Erlaße vom 21. Junij l. J. Z. 41098 im rückgeschlossenen Manuscripte dem Consistorium zur Begutachtung zugestellte ruthenische Grammatik des Johann Wagilewicz ist, was das System und die innere Anordnung anbelangt, gut, und recht anwendbar, nur die Sprache dieser Grammatik scheint nicht überall die rein ruthenische zu seyn, denn bald ist sie durchwebt mit dem Kirchenslavischen, bald geht sie ins russische über — wie es die in der ruthenischen Sprache beiliegenden Bemerkungen darthun.

Wollte der Author nach diesen Bemerkungen die Korrektur vornehmen, so wäre sein Werkchen eine auch der Sprache nach eine gelungene, dem jetzigen Bedürfnisse einstweilen entsprechende Grammatik.

Geruhe demnach Ein hohes k. k. Landes-Gubernium das obererwähnte Manuscript alsdann bald möglichst in Druck legen zu lassen und die Einführung dieses Elementarbuches schon im angehenden Schuljahre gnädigst besorgen zu wollen. Przemysl am 22 Julij 1848. Sielecki, Diöz. Adiutor.

18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича.

Коротки уваги надъ рукописею: Начал'ныя правила малоруской Грамматики.

Системъ и порядокъ тои грамматики есть добрый и належитый. Мова тои грамматики не есть мова, якою у насъ просвѣщенныи Руссины говорятъ, мова чисто-русска, ино есть переплѣтана церковною и россійскою; такъ на стор. 2 читаемо: „Буквы малорусскія всегда постоянно произносятся“ по русски мовится: „все стало (непремѣнно) вымавляются“. На сторонѣ 29 стоитъ: „Замѣчается время настоящее“ — Руссинъ повѣстъ: Уважаеся часъ теперѣшній; и проч.

Кромѣ того еще и наступующіи уваги учинити маемо:

На сторонѣ 1 стоитъ „гласн(а)я Selbstlaut“ коли напротивъ во всѣхъ грамматикахъ Selbstlaut „самогласная“ зовеся.

На сторонѣ 5 що до рода именъ существител'ныхъ говоритъ авторъ, що того учитъ употребленіе. На щоже намъ утѣкатися до употребленія, коли Руссины въ тöй рѣчи такъ ясныи и простыи правила маютъ, якими, не знаемо, чи кто иный похвалится. Для того повѣдаемо: „Въ языцѣ русскöмъ мужеского рода суть всѣ имена существител'ныи закöнченыи на ъ и й; на пр. стöлъ, снöпъ, рöй, улей. Жен'ского рода закöнченыи на а, я и ь; на прикладъ: книж-

ка, лавка; таблиця, воля; злость, мышь; але слова: день, камень, локоть, огень, пень, ремень, ячмень, суть мужеского рода; наконецъ середного рода суть всѣ имена на о, е, и нѣкотрыи на я; на пр. окно, шкло; море, лице; имя, теля.

На сторонѣ 7 стоитъ, що „дубъ“ въ 4 падежи мае „дубъ“, а мы твердимо, що не дубъ, но „дуба“ на пр. стялъ емь дуба, купилъ емь бука, привезъ емь граба — бо въ мовѣ русскоѣ въ числѣ единственномъ и дерева до одушевленныхъ належатъ, а въ числѣ множественномъ скланяются якъ неодушевленныи.

На сторонѣ 9 чинитъ авторъ рожницю межи одушевленными и неодушевленными жен'ского рода, але о тоѣ рожници жаденъ иный грамматикъ не знае, бо четвертый падежъ чис. множ. рѣвнаеся все первому, на пр. идутъ невѣсты, видѣлъ есь невѣсты, а не невѣстъ, якъ авторъ хоче; пасутся коровы, купилъ емь коровы, не коровь.

На сторонѣ 11. имя въ другомъ падежи числа единств. мае имени, не имена.

На сторонѣ 16. Имена прилагател'ныи для всѣхъ трохъ родовъ скланяются въ числѣ множественномъ еднако и Руссины рожницѣ тои не знаютъ, якоѣ авторъ вымагае. Руссинъ мовитъ: малыи люди, малыи невѣсты, малыи дерева — а малыя не мовитъ николи.

На сторонѣ 23. Третіи падежь мае быти правил'но „менѣ“ а не мѣнѣ.

На сторонѣ 24. Третіи падежь есть „ей“, а не ѣ; 7 падежь „въ нѣй“, а не нѣ.

На сторонѣ 25. стоитъ „нашего“ але Руссинъ не уважаючи на правила церковноѣ мовы, котрыи по ч, ш, и щ, не о ино е писати кажутъ, мовитъ и пише! нашого, вашому, нашомъ, вашой и проч.

На сторонѣ 31. говоритъ авторъ, що „даваемъ“ есть причастіе страдател'ное часа прошедшого — у насъ есть то причастіе страдател'ное, але часа теперѣшного и пишеся правил'но „даваемь“.

На сторонѣ 34. стоитъ „чуетъ“! Руссинъ мовитъ „чуе“.

На сторонѣ 39. читаемо „свитатъ“, але такъ ино Лемки говорятъ; каждыи иный Руссинъ повѣстъ „свитае“. На тоѣ самоѣ сторонѣ видимо также: „Въ малорусскомъ языку“ з пол'ска — Руссинъ буде мовилъ: „Въ малорусскомъ языцѣ“.

Перемишль 22-о Липця 1848. Вѣтошинскіи.

19. Ґуберніа пересилає граматику Вагилевича для передачі авторови до справленія.

Hochwürdigster Herr Erzbischof und Primas!

Unterm 18-t Mai l. J. Z. 503 hat das hiesige g. k. Metropolitan Consistorium ein Manuskript der von Johann Wagilewicz verfaßten Gramatik der ruthenischen Sprache dem Landesgubernium mit der Bitte vorgelegt, dieselbe als Schulbuch für die unteren Klassen der Volksschulen in Druck legen zu lassen, und dem Verfaßer für die Ausarbeitung derselben eine Remuneration von 100 fl. K. W. zu bewilligen.

Da diese Gramatik zum Gebrauche sämmtlicher ruthenischen Volksschulen dienen soll, so hat man sich veranlaßt gefunden, dieselbe vorlaüfig der Begutachtung des Przemysler g. k. Consistoriums zu unterziehen.

Aus dem im Anschluße mitfolgenden Berichte des Przemysler Consistoriums, wolle Euere Excellenz entnehmen, daß dieses Consistorium mit der fräglichen Gramatik(,) was das System und die innere Anordnung betrifft(,) einverstanden ist, und nur den Umstand erhebt, daß die Sprache derselben nicht überall rein ruthenisch sei, und bald mit dem Kirchenslavischen durchwebt ist, bald ins russische übergeht.

Ich nehme mir daher die Freiheit diese Gramatik Euerer Excellenz zur gefälligen Einsichtsnahme mit dem Ersuchen zu übermachen, dieselbe nach dero Ermessen dem Verfasser zur Berichtigung zustellen lassen, oder wie sonst darüber verfügen, und das Ergebniß baldmöglichst anher bekannt geben zu wollen.

Empfangen Euere Excellenz den Ausdruck der ausgezeichneten Hochachtung(,) mit der ich die Ehre habe zu sein, Euerer Excellenz gehorsamer Diener Gołuchowski. Lemberg am 1-t August 1848.

20. Рецензія Антона Петрушевича граматики Вагилевича.

X. Wagilewicz napisał swoje Начальныя правила малорускои Грамматики, językiem czysto ruskim już podług grammatykalnych prawideł wykształconym i obrobionym, że tak powiem, językiem książkowym. X. Witoszynskiemu podobało się nazwać ten język mieszaniną mowy cerk(i)ewnej z rossyjską, z tém twierdzeniem, że to nie jest ten język, którym naśi oswieceni Rusiíi mówią. (?) — W rozkładzie i ułożeniu swojej gramatyki miał X. Wagilewicz na oku uczone dzieła gramatyczne Grecza i Wostokowa(,) najsławniejszych lingwistów Wielko-ruskich. W theoryi słowa odchodźi on nieco od nich, idąc po części za Dobrowskim (Institutiones ling. slav.) w układaniu prawideł tej części gramatyki. Wreście X. Wag. nasladując mniej więcej wspomnionych filologów w budowie swej gramatyki, nie czyni przeto językowi małoruskiemu, jednemu z największych narzeczy mowy ruskiej(,) zadnego ublizenia ani krzywdy, ale oddaje dokładnie wszystkie temu narzeczu właściwe odznaki i pojawy gramatykalne, ktore go znowu od narzecza niemniej liczniejszego Moskiewskiego, tak dobitnie odcechowują. Przy tak wielkiej rozmaitości podnarzeczy języka Małoruskiego i różnej wymowie, starał się ze wszech miar X. Wag. co do jego pisowni (orthografii) o jednostajność i pojedynczość takowej, największych jej zaletach: nietworząc nowych liter, nie kreśkując takowych bez potrzeby, nie opuszczając znich zadną, jako by to małowazną. — Co się tyczy podziału deklinacyi, rzeczówników, przymiotników, zaimków... jako tez ich spadkowania; co się tyczy słowa(,) jego konjugacyi, czasowań... upojedynczył i związlej wyłozył X. Wag. w tém drugiém swém dziele podane gramatykalne prawidła, daleko lepiej, jak w pierwszej, obszerniejszej r. 1845 drukiem w mowie polskiej wydanej małoruskiej gramatyce. W ten więc sposob język narodu naszego ujęty w karby prawideł tej nowo napisanej gramatyki, z porządku juz czwartej, w naszym kraju wydanej, może być pewnym swego dalszego rozwoju i wydoskonalenia się, juz teraz na drodze prawidłowosci zastosowanej zupełnie do właściwej jego przyrody. Nakoniec przyjmując wspomnioną gramatykę do szkoł narodowych, do uzyćia powszechnego, zdoła się usunąc z czasem dotychczasowa niejednostajność orthographiczna, i niegramatykalnosć języka ruskiego w wychodzących z druku pismach naszych.

W następujących słowach rozbiorę zarzuty czynione X. Wagilewiczowi przez X. Witoszyńskiego co do niektorych uchibień gramatykalnych. Tak X. Witoszynskiemu niepodoba się nomenklatura gramatykalna juz od wieków na Ruśi przyjęta. Jak wiadomo(,) uzywa juz takowej gramatyka słowiensko-grecka wydana we Lwowie 1591.(,) uzywali jej takze Małorussini w swych słowiensko-ruskich gramatykach L. Zyzania 1596(,) M. Smotryski (1619)(,) Serb Mrazowicz (1794) wydanych. Przyjęta jest ona po czę-

sci w naszych Bukwarach szkolnych, i tej samej uzywają Wielko-Russini w swych gramatykach. Czyliz by nam dzisiaj wypadało tworzyć nową nomenklaturę gramatykalną, może na kształt polskiej, podrobionej podług łacinskiej i niemieckiej(,) gdyż nasza iest tłumaczeniem greckiej? Tak n. p. гласныя (буква) jest tłumaczeniem greckiego wyrazu *το φωνῆεν* — od słowa *φωνη* — гласъ. X. Witoszynski chce użyc wyrazu самогласныя podług niem. słowa Selbstlaut = samogłoska. — Podobnie każe czas terazniejszy nazywać = часъ теперѣшный = zamiast время настоящее — nieuwazając nato(,) ze u Ruśi słowo часъ właściwie oznacza = godzinę (hora) — gdyz napowrót годъ i zdrobniałe година = oznacza rok (annus). — Słowa zas время uzywasię jeszcze do tych czas u prostego ludu, mówi on zepsuto: теперь нато не верѣн'я t. j. время = czas. Wreście odmieniwszy kilka technicznych wyrazów gramatykalnych, wypadałoby juz dla jednostajności (konse) konsekwentnie całą przerobic nomenklaturę dotychczasową.

X. Wituszynski (!) zarzuca X. Wag. ze niepodał wswej krótkiej gramatyce prawideł poznania rodzajow u rzeczowników — lecz takowy z zwyczajnego uzywania rozpoznawac każe: co tez jak mnie się zdaje(,) zadnej wielkiej trudnosci nieuczyni rodowitemu Rusinowi, dla ktorego ta gramatyka jest napisaną. W obszerniejszej swej gramatyce w polskim języku wydanej podaje autor pewne prawidła w tym przedmiocie, z liczniejszemi przykładami i wyjątkami, z większą dokładnoscią(,) jak takowe X. Witoszynski przedkłada; zkąd wreście sądzić mozna(,) ze X. Witoszynski drukowanej pierwszej gramatyki X. Wag. nieczytał.

Niewszystkie bowiem rzeczówniki kończące się na ъ и й są juz męzkiego rodzaju(,) jak X. Witoszynski mylnie twierdzi, tak n. p. są rodzaju zenskiego — стай, część pola z kilka morgów ornego zkładająca się(,) пай(пайка) tak nazywają gorali naśi część przypadającą komu i t. d. jako tez nie wszystkie kończące się na о mają byc jak X. Witoszynski twierdzi rodzaju niejakiego. Tak n. p. są na о kończące się słowa rodzaju męzkiego = вуйко, стрыйко, Войко. Гринько, Тезко ... i t. d.

W starosłowiańskim języku był 1 i 4 spadek u rzeczównikow męzkich z twardem zakonczeniem tak osob jak rzeczy zawsze jednakowy, pozniej stał się 4 spadek podobny drugiemu ale tylko przy żywotnych rzeczównikach, do ktorych X. Witoszynski nawet imiona drzew policzyc radźi i tak pisać w 4 spadku: дуба, бука — gdyz się mówi стялъ емъ дуба, купилъ емъ бука. Wprawdzie nieco nieprzyjemnie brzmi to w uszach Rusina mówiącego dobrze po polsku, jezeli by słyszał gorala zapytującego: „чы стяти той букъ?“ ale przeciez jest to właściwoscią czysto ruskiego języka, którą nawet Wielko-Rusini wswych grammaty(ka)ch zachowują. Ztej to zapewnie przyczyny przyjął X. Wagilewicz ten zwrót języka ruskiego i do swojej małoruskiej gramatyki.

Podobnie zarzuca Autorowi X. Witoszynski i to bezzasadnie — że czyni roznicę między zywotnemi i niezywotnemi rzeczownikami zeńskiego rodzaju, gdyz o takowej zadny gramatyk niemówi; ze wtakim razie 4 spadek liczby mng. jest zawsze 1-mu podobny. Tak więc X. Witosz. mówić każe: идутъ невѣсти, i zapytywać się także: не видѣлъ есь невѣсты? zamiast невѣстъ. Wprawdzie w polskiej gramatyce nieznachodzimy tej róznicy, lecz nasz naród ruski dotąd takową zachowuje, chociaz takze być moze, że ten w okolicach krytyka, zgadza się w tym razie z polskim językiem. Wrescie ta własność języka naszego iest pilnie zachowana w słowiensko-ruskich księgach(,) jako tez i u Rossian.

Drugi spadek liczby pojedynczej słowa имя pisze X. Wagilewicz имена, jak się zdaje(,) przez omyłkę, gdyz w pierwszej swej gramatyce ma имени tak(,) jak chce X. Witoszyński.

X. Witoszyński mówi(,) że naród nasz dziś nie robi róznicy co do rodzajów w 1 spadku liczby mnogiej przymiotników, lecz to twierdzenie jest tylko szczegółowe, i ogólnie wyrokowane być niemoze, gdy X. Wituszynski (!) cały naród ruski niepodsłuchiwał. X. Wagilewicz zachował te róznice, co jest rzeczą chwalebną, gdyz sama dokładnosc gramatykalna tego wymagała.

Trzeci spadek liczb. pejed. zaimka я pisze X. Wagilewicz podług wymowy мѣнѣ zamiast мене (sic, менѣ), co tez byłoby gramatykaln(i)ej, gdyż е w spadkuwaniu(!) przewaza, na co się też z X. Witoszyńskim zgadzam. Trzeći spadek liczb. pojed. zaimku rodzaju zeńskiego она zaleca X. Witoszynski pisać еѣ, jak też X. Wagilewicz w pierwszej swej gramatyce pisze, lecz tą razą według narodowej wymowy ѣ w 3-cim spadku używa: — podobnie w 7 spadku tegoż zaimku zamiast нѣ X. Wagilewicza нѣй używać każe. Ten sam spadek X. Wagilewicz pisze przez неѣй —

w pierwszem swem dziele. Mojem zaś zdaniem są to tylko pełne lub skrócone formy zaimku żeńsk. она — jakie tez ma i zaimek męzsk. онъ. Wypadało by takowe następującym sposobem ułozyć:

1. Spadek она
2. „ ея (ей)
3. „ ей (ѣ)
4. „ ею (ю)
5. . . . . .
6. „ ёю
7. „ ней (нѣ)

Na str. 27 a) zamiast filologicznej uwagi, że я kiedyś wymawiano jak мязь, kdyż (!) Celtowie mieli мячъ i t. d. było by w tém dziełku na miejscu to małe spostrzezenie — ze zaimki онъ, она, оно, w swéch skłonieniach z przyimkami, przybierają z początku н (eufoniczne) dla łatwiejszej wymowy n. p. у него — у нихъ; за него, съ нею — z obszerniejszej gram. wyjęte.

X. Wag. gramatykalnie pisze нашего, нашему, zamiast нашого, вашого(,) jak się X. Witoszynskiemu podług wymowy pisać lepiej zdaje; — albowiem to dopusciwszy potrzeba by było pisać іого, іому — всіого... o co się jednak X. Wit. niedomaga.

X. Wagil. na str. 31 nazywa даваемъ imiesłowem biernym czasu przeszłego, X. Witosz i ja twierdzimy(,) ze to jest imiesłow bierny czasu terazniejszego. Wszakże X. Wag. sam w swojej druk. gram. str. 122 pisze: „Imiesłow bierny czasu teraźniejszego tworzy się z pierwszej osoby liczby mnogiej czasu terazniejszego przez dodanie ый zamiast ъ (o) n. p. дѣлаемъ (o) działamy дѣлаемый“;.. a nieco nizej: „Imiesłowe (!) bierne czasu przeszłego tworzą się z czasu przeszłego przez przeistaczanie лъ w нный и дѣлалъ działał, дѣланный“. Tak nawet te imiesłowy bierne odznaczają Dobrowski, Kopitar, Hanka... To samo ma się rozumieć o читаемъ, читанъ.. — i innych w gram. X. Wagalewicza na str. 31.

X. Witoszynski radzi zamiast чуетъ pisać podług miejscowej wymowy чуе, a zamiast свитатъ(,) jak Lemki mowią(,) pisac свитае — lecz zwazywszy tę rozmaitosc wymowy — gdyz jedni mowią свита, drudzy свитае, trzeci свитатъ, poradną by niezawodnie było rzeczą pisać gramatykalnie свитаетъ, чуетъ... Na podstawie wspomnionej wymowy w narzeczu górskim, trzeciej osoby czasu terazniejszego, czasowników zakonczonych na ати и яти, utworzył X. Wag. wswej drugiej gramatyce trzecią formę (спряженіе) dla czasowników, podając to prawidło: ze do trzećiej formy należą te czasówniki, ktore w 3 osobie liczby pojed. czasu terazn. konczą się na аетъ и яетъ(,) ale jednak skracają się na атъ и ятъ albo а i я. Trudną jest rzeczą, ażeby tę skróconą wymowę narzecza gorskiego ogólnie przyjęto. Wiadomo jest przytym X. Wag.(,) ze gorali nasi nie tylko 3. osobę(,) ale wszystkie inne skracają i tak mowią, гадамъ, гадашъ, гадатъ, гадаме, гадате(,) гадаутъ... X. Wag. tylko 3 osobę skróconej wymowy przyjmuje, dla czegoż nie wszystkie inne?

Mojem zdaniem przyjąwszy zamiast гадатъ X. Wag. gramatykalne гадаетъ podług pełnej wymowy, (gdyż nawet(,) jak sam X. Wag. twierdzi(,) pełnodzwięczność jest charakterystyką naszego języka); natenczas spadła by ta 3 forma czasowników z pierwszą чую — i mielibyśmy tylko 2 formy czyli dwie tylko konjugacii, ile tez X. W. w drukowanej swej gramat. uzywa. W oznaczaniu zaś, które czasowniki należą do I, a które znowu do II konjugacyi nie radziłbym brac za podstawę tryby bezokoliczne, jak X. Wag. w druk. gram. na str. 80 mowiąc: „ze wszystkie słowa kończące się na ти, чи (гкти — кти) (I klas. Dobrowskiego) na оти, ути, (II klas Dobr.) należą do I konjugacyi: kończące się zaś na ити (IV klas. Dobr.) na ѣти. (III klas. Dobr.) i niektóre na ити należą do II konjugacyi“; — ponieważ krócej mozna takowy podział uczynić pisząc: ze wszystkie czasowniki(,) które mają w 2 osobie czasu terazniejszego ешъ(,) należą do I(,) a ktore zas ишъ(,) do II konjugacyi, co tez dwom formom od X. Wagilewicza w pierwszej gramatyce podanym zupełnie odpowiada. Zwazyć potrzeba jeszcze i tę okoliczność, ze trudno jest podawac dla rozpoznania konjugacyj za podstawę 3. osobę, albowiem ta 3. osoba(,) jak juz wyzej mówiłem(,) rożnie bywa wymawiania. Wprawdzie nieosobiste czasowniki niemają 2-giej osoby(,) tylko jedynie 3-cią; ale takowe konczą się zawsze na етъ lub итъ, tak więc е i и oznaczają konjugacyę, do ktorej należą, są one jednak przytym wyjątkami.

Ale może kto powie; — wszakze чую ma w imiesłowie biernym czasu przeszłego чутъ, а гадаю гаданъ? Ztąd tylko pokazuje się(,) ze imiesłow wspomniony może się konczyć na нъ lub тъ — tak n. p. плету, ktore słowo czasuje się podług I konjug. чую ma takze w imiesłowie biernym czasu przeszłego плетенъ — Niektóre zas słowa mają wyrazony imiesłow na нъ i тъ jak n. p. бью — бьенъ и битъ, jak

też w polskim języku mówi się roztargniony i roztargnięty... Na tej to potrzebnej uwadze zbywa w gramatykach X. Wagilewicza.

Co nakoniec twierdzi X. Witosz.(,) że wyrażenie się X. Wag. na str. 39. „въ малорускомъ языку", jest polonizmem, zamiast, въ малорускомъ языцѣ, niezgadza (się) to z prawdą, gdyż 7 spad. na у znachodzi (się) juz wstaroruskich rękopismach z XII, XIII wieku (cf. Copitara Glag. Cloz. p. 55) — że X. Wag. niezmiękczył к na ц, nieczynią to nie tylko Polacy ale nawet Rossyanie. Wrescie uwaga o przeistaczaniu się liter г. к. х. w 5 i 7 spadku jest potrzebną, na której jednak w tej gramatyce X. W. zbywa.

W (w)stępie o literach na miejscu była by uwaga, że takowe ułożył (około r. 855) Ś. Cyryll z greckich i innych, i że od niego zwą się Cyryliką.

Niebyło by poradniej dla pojedynczości zamiast greckiego oy (*ov*) przyjąc pojedyncze grażdańskie y.

Na koncu alfabetu dodaje X. Wag. Й. Э. Ю.[1]).

Й = j й rachuje X. Wag. do połsamogłosek ъ i ь — ja zaś trzymam й (j) za spółgłoskę i policzył bym j. do gardłowych spółgłosek.

Ю = jo X. Wag. kładzie й oddzielnie w alfabecie, uzywając czystej samogłoski и kréskowanym sposobem za j o t; zatem według tej metody wypadałoby pisać йо, a nie io, gdyż і nienabyło własności j o t y tylko й. Tak oprocz pojedynczych, czystych samogłosek а, е, и (i), о (ѡ), оу (ȣ), ѣ mielibyśmy jeszcze złożone samogłoski czyli właściwiej jotowane: ы, ѥ, ю, ѩ, ѫ, do których dodac wypadało by procz і о (jo) jeszcze іи (ji). — Wrescie samo ѣ ma byc tylko tytłą złozoną z samogłoski і i połsamogłoski ь przez skrócone pisanie utworzoną ъ ѣ ѣ — podobnie jak щ jest tytłą z dwóch spółgłoskowych liter ш і т $\frac{ш}{т}$. Tak ѣы odpowiadające greckiemu *οι* jest raczej dwugłoską jak czystą samogłoską(,) jak sam Wostokow twierdzi.

str. 2. Między płynnemi społgłoskami wypuszczone jest м (м).

do str. 3. е wymawia się takze czasem jak *о* — np. wsłowach огень (ohoń), ленъ (lon), lecz to rzecz małej wagi.

do str. 8. Niektore słowa zbiorowe mają w 2 і 7 spadku ю lub у naprzykład перецъ 2. spad. перцю tak tez 3 і 7. воскъ 2. 3. 7. spad. воску — podług wymowy ludu.

str. 11. поле w 3 spadku ma miec поли — dlaczegoż nie полю jak море морю? серце — серцю.

str. 12. Tak jak братъ ma братья(,) tak tez листъ, листья, и листи.

str. 17. Wskróconych przymiotnikach drugi (2) spadek liczby pojed. konczy X. Wagilewicz na веселъ — весело — jak właściwie podług reguł wypada wyrzuciwszy z zakonczenia drugiego spadku о г о, о г, о samo pozostaje, w 3. о м у у zbywa. Wielko-Rusini uzywają w drugim spadku zakończenia аго — więc і tu о podług tej reguły takze w 2 spadku uzywać się powinno, lecz unich przeciez а stoi, jak tez w staroruskim języku.

Ztąd ja wnioskuję(,) że ta (moja) reguła niema tu miejsca, azatem skrocone przymiotniki z twardem lub miękim zakonczeniem rodzaju męzk. konczą się w drugim spadku tak jak rzeczowniki z takiemi zakonczeniami męzkiego rodzaju — і t. d. W ten sposob ma веселъ w 2 spd. весела, а синь w 2 spd. синя. Dlaczego X. Wag. w 2 spad. kładzie сине — tego odgadnąc niemogę.

do str. 22. в е с ь и X. Wag. ma (w) 6 spadku в с и м ъ w rod. męzskim і niejaki(m) — dla czegoz nie всѣмъ — gdyz nawet sam X. Wagilewicz w tymze spadku wliczbie mnogiej pisze в с ѣ м и а nie всими, tym bardziej ze X. Wag. na to uwaznym czyni czytelnika(,) ze весь jest złożone з в ъ і с е й.

do str. 26. zamiast сіѣ тіѣ pisałbym 1 spd. liczb. mng. с і и, т і и nietrzymając się miejscowej wymowy zmiękczonej. Wszakże X. Wag. pisze 1. spad. liczby mnog. od zaimku чій — чіи a nie чіѣ, od мой — мои і t. d. такій — такй.

X. Wag. pisze жона, словы, пришолъ podług wymowy ludu — czyliż niebyło by lepiej, gramatykalnie, etymologicznie pisac жена, слевы, пришелъ; — tym więcej

---

[1]) Spodziewam się(,) ze łacinskie t uzyte od X. Wagilewicza zamiast cyrylickiego Т drukiem oddane niebędzie bądz to juz dlatego(,) ze X Wagilewicz zamiast T (wielkie) Т pisze.

ze X. Wag. pisze słowa огень(,) ленъ — нашего — нашему etymologicznie(,) nie zas podług wymowy огонь, л'онъ — нашого. Wrescie moznaby w tej gramatyce uczynic uwagę — że ѳ(,) które czasem wymawia się jak ѣ — w niektórych słowach brzmi takze jako о — n. p. w zaimku нашего, нашему — w słowie огень — i t. d.

na str. 13. pisze X. Wag. есть имена. X. Witoszynski poprawia: суть имена. — W prawdzie uzywają tego zwrotu Wielko-Rusini, przyjąwszy go z starosłowienskich ksiąg — yest to właściwie grecizmus, łączą bowiem(,) jak wiadomo(,) Grecy słowo w liczbie pojedynczej położone, z rzeczownikiem mnogiej liczby rodzaju niejakiego.

X. Wag. uzywa zamiast лице, вещь, рѣчь słów особа, речь, бесѣда(,) co mnie się jednak z czystoscią języka ruskiego zgadzać niezdaje.

Przy koncu tego gramatykalnego dziełka pożądaną by była krótka wiadomość o znakach pisarskich i takowych uzywaniu.

Takie to uwagi nasuwały mi się po przyczytaniu (!) rękopisma Начальныя правила малорусскои Грамматики i tegoz recenzyi przez X. Witoszynskiego. Podając zatem takowe, jako moje własne postrzezenia, w miarę mej niewielkiej biegłosci chociaz w ojczystej mowie, niemam zamiaru, rzecz juz stanowczo rozstrzygac lub wyrokować w tym przedmiocie, którem u nas dopiero dzisiaj nieco zasadniej i pilniej zaczęto zajmowac się. Niemogę jednak na tém miejscu nie przyznać X. Wagilewiczowi wielkich jego zasług, co się tyczy uprawy naszego języka, i filologiczno gramatykalnego rozbioru tegoz tak w tém dziele, jako tez i w przédtém wydanych. A. P.

21. Рецензія Якова Головацького граматики Миколи Щербановського.

Высокопочтеннѣйшое и Высокодостойнѣйшое Духовное Правленіе гр. каѳ. Львовское!

На вопросъ Высокопочт. и Высокодостойн. Духовного Правленія зъ дня 6-го Іюнія 1849 Ч. 417. въ отношеніи грамматики малорусского языка сочиненой Николаемъ Щербановскимъ, чи она такъ(,) якъ есть уложена(,) моглабыся напечатати и къ употребленію училищъ народныхъ предписати, отвѣтствуе ниже пѳдписавшійся слѣдующе:

Грамматика сія обѳймае коротко выложенй правила словопроизведенія, словосочиненія и правописанія русского языка, и могла бы въ народныхъ училищахъ (особенно въ низшихъ классахъ) для объученія молодежи русскому языку употреблена быти, однакже съ тымъ условіемъ, ѳслибы сочинитель ея исправилъ недостатки, якій въ нѣй такъ въ основанію, яко и въ выведенью правилъ обрѣтаются; а именно:

а) Сочинитель пишучи грамматику мало-русского языка (якъ тое въ заглавію выражено) нерозличае докладно тогожъ языка отъ другихъ словенскихъ нарѣчій, але употребляе безъ потребы формы и слова церковно-словенскіи, россійскіи, а даже польскіи; н. пр. глаголати, какій, каковый, мылемъ, мылесь, варилемъ, варилесь.

б) Принявши три склоненія пѳдля родѳвъ и два спряженія необозначилъ образцями ни правилами ясно всѣхъ видѳвъ именъ существительныхъ и глаголѳвъ; для многихъ рожаѣвъ именъ и глаголѳвъ ставитъ безъ потребы по килька образцѣвъ, для иншихъже ни жадного: н. пр. для именъ существ. середн. рода на мя пріймающихъ вставку — ен — и для глаголѳвъ на шипящй согласнй нема ани одного образця. Вообще правила глагола дуже не полно оброблений.

в) Въ правописанію отклоняется сочинитель въ многихъ случаяхъ отъ обще принятыхъ правилъ, особенно що до употребленья — ы —, — и —, — і —, о, е, що въ учебной книжцѣ неповинно бути.

г) Суть такожъ гдекотрй грамматическй ошибки; н. пр. употребленье закончення — овъ въ женьскихъ, а — ъ въ мужескихъ именахъ (въ родит. падежи множ. ч) (слогъ мѣсто слогобъ) и пр.

Наконецъ встрѣчаеся мѣстцями завѣрное послѣдованье нѣмецкого словосочиненія, чимъ вкралися германизмы, искажающіи чистоту русского слога.

А такъ изъ горѣ приведеныхъ причинъ и недостатковъ неможе бути речена грамматика, такъ якъ есть сочинена, безъ исправленія въ училищахъ заведена.

При томъ всѣмъ признати належитъ Сочинителеви честь за его достохвальную старанность въ составленью того дѣла, и съ жальомъ сказати выпадае, що такъ полезное дѣло мае многіи недостатки, препятствующіи ей до изданія и школьного заведенія; а оразъ радити належитъ авторови, дабы тымъ усерднѣйше поправленьемъ и дополненьемъ той грамматики занялся, дѣлаючи тымъ народной словесности немалую прислугу. Во Львовѣ дня 20(8) Травня. 1850. — Яковъ Головацкій, профессоръ Русского языка при ц. к. Львовскомъ Всеучилищи.

22. Рецензія Як. Головацького граматики Левицького з 1849 р.

Hochwürdigstes gr. k. Lemberger Metropolitan-Consistorium!

In Erledigung der vom Hochwürdigsten g. k. Metropolitan-Consistorio gestellten Anfrage ddto 6-en November 1849 Z. $\frac{983}{\text{Schol.}}$ u. 19. Februar l. J. Z. $\frac{155}{\text{Schol.}}$ „ob und in wie ferne die vom provisorischen Lehrer H. Joseph Lewicki in Fragen und Antworten verfaßte Sprachlehre ·/. als Lehrbuch in den Volksschulen vorgeschrieben werden könnte", hat Gefertigter die Ehre zu erwiedern, daß sich die besagte Grammatik, insofern sie die Grundregeln der ruthenischen Orthographie, Etymologie und Syntax kurz aber recht deutlich darstellet, sich allerdings für die unteren Classen der Volksschulen, für die sie eigentlich berechnet zu seyn scheint, eignen würde, und auch als Lehrbuch, jedoch mit einigen Modifikationen, die nachfolgen werden, vorgeschrieben werden könnte.

Die Bemerkungen, welche Gefertigter über diese Grammatik zu machen hätte, und respective Mängel, die berichtiget werden sollten, wären folgende:

a) Wenn die benannte Sprachlehre für die Volksschulen und namentlich für die untern Classen derselben als Lehrbuch dienen sollte, so wäre der ohnehin sehr mangelhafte IV-e Theil von der Prosodie und Poesie Seite 116—126 ganz überflüßig.

b) Der S. 115 beigelegte kurze Aufsatz, der als Beispiel der ruthenischen Prosa dienen sollte, kann auch wegbleiben, da die Schüler aus den vorgeschriebenen Lesebüchern sich im Lesen und Exponiren recht gut einüben können.

c) Die Note S. 74, 75 u. 76, worin der Verfaßer in einem nicht leidenschaftslosen Tone gegen jene Schriftsteller auffährt, welche die prima persona perfecti in masculino durch — въ nicht — лъ schreiben, paßt kaum in eine Grammatik, desto weniger in ein Lehrbuch, welches für die niederen Schulen bestimmt ist, soll daher in der künftigen Auflage ganz weggelassen werden.

d) Manche Definitionen sind nicht genug deutlich ausgedrückt oder irrig, so ist z. B. die Definition der Orthographie S. 4. zu weitläufig und doch wenig bestimmend, die Definition der ruthenischen Grammatik S. 3. ganz unrichtig.

e) Endlich sollte sich der Autor künftig enthalten Formen, die nicht gebräuchlich sind, in die Paradigmen hineinzumengen; z. B. S. 37. **вчерашнь** ist gar nicht gebräuchlich. — Überhaupt soll der Autor sich nicht so strenge an das Peremyschler Idiom halten, sondern das ganze Gebäude der ruthenischen Sprache, und insbesondere der Provinz, für welche er dieses Buch zunächst geschrieben hat, vor Augen haben.

Was übrigens das System anbelangt, wie der Autor die Nomina und Verba, wie auch andere Redetheile behandelt, so beurkundet dieses die gründliche Kenntniß und richtige Auffaßung der ruthenischen Sprache, deßhalb wäre es sehr erwünscht, wenn der Verfaßer eine neue Auflage, worin die obenangeführten Mängel berichtiget und verbessert wären, veranstallten würde, welche alsdann als ein nützliches Lehrbuch für die erste Classe (und bei dem Mangel einer umfangreicheren Sprachlehre auch einstweilen für die zweite Klasse) eingeführt und vorgeschrieben werden könnte. Für die dritte Klasse ist sie der Form und dem Inhalte nach gar nicht geeignet, da für diese eine umfaßlichere mehr detailirte Grammatik von Nöthen ist. Lemberg am 10. März 1850. — Jakob Głowacki, ord. öff. Profeßor der ruthen. Sprache und Literat. an der kk. Lemberger Univ.

23. Посвята Левицького граматики з 1850 р. епископови Яхимовичеви.

Ваше Преосвященьство! Обстоятельства нашихъ временъ вовели языкъ русскій во училища Галицко-русскія и надали му право розвыватись грамматически, а такимъ образомъ займити почетное мѣсце межи языками: латиньскимъ, греческимъ, нѣмецкимъ та польскимъ. Що языкъ Галицко-русскій, хотя убогій що до Словесности, есть логическимъ и образованымъ, доводитъ настоящая Грамматика на пытаня и бгьповѣди розложенна, котру пöдписавшій ся мае честь Вашему Преосвященьству яко Покровителеви народа русского и владѣющему тимъ-же языкомъ во высокöй степени, во знакъ высочайшого почтенія пожертвовати. Пріймѣте прошу Ваше Преосвященьство то малое сочиненіе яко плодъ намъ Всемилостиво Его Величествомъ подаренныхъ правъ, и будьте увѣренными, що народъ Галицко-русскій не дастъ ся лишити на задѣ, и въ короткöмъ времене стане на рöвнѣ со своими побратымами. Съ высочайшимъ почтеніемъ Вашего Преосвященьства нижайшій слуга и Богомолецъ.

Ієрей Іосифъ Лѣвицкій Духовникъ Семінаріи и Пров. Профессоръ Богословія душъ Пастырства та языка Русского при Гимназіѣ Перемыскöй.

24. Декотрѝ уваги и поправки (Головацького) до Народопису Словенського Г-на Шафарика.

Стр. 23. Мѣсто „pod Iasynu“ читати „pod Iasynow“ (mlr. Iasyniw), хотя именно поселенья Руськіи в тим уголовку ще далше за Ясинѣв (Köresmezö) сягают, и в самѝм горѣшним Вишевѣ (Visò) знаходятся Русине,

Стр. 25. „Ćevaky“. Того назвища не чув єм нѣгде, хотя роспытовав ємся за ного, та нѣхто ми не вмѣв уповѣсти. „Doły“ такожь незнакома назва. — „Гривняки“. То лишень прѣзвиско мѣщан Зыдачевских, яке им звычайно сусѣде селяне прикладают, як и по других мѣстах. Так Миколаѣвских мѣщан прозывают „Копачѝ“, Соколѣвских (из Соколѣвки мѣстечка Золочевск. обвода) „Валюхи“ и пр. Є то прѣзвиска мѣстни а не имена племен.

Стр. 72. Карпаторусине нѣкде ö (нѣмецк.) вмѣсто **о** не говорят, але завсѣгды **і**, часом грубше **у**, або як на угорськіи Верховинѣ кажут „ü“ (нѣм.) ui „müst, muist“, ба и просто must. (мостъ).

В Галицко-угорскöй Руси розличаємо два рѣзнорѣчія Малорускоя бесѣды, котрою в Галиччинѣ нынѣшнöй лише малій окрайки притыкаючіи к Волыню и Подѣлю говорят, и то точно так(,) як на Волынѣ або на Подѣлю.

1. Галицькое або Наднѣстрянскоє рѣзнорѣчіе говорится по всѣм порѣчію Днѣстра (= Flussgebieth) и занимає еще Гуцулѣв и Буковину. Оно любуєся особенно в вузких самоголосных **е, је, у**, вмѣсто, **о, а, ја**. — Знаки: 1) **є** и **е** вм. **я, а**. — а) По ж, ч, ш, щ, **жєти, чєс, шєпка, щєстье** (žěty, žäty и пр.) вмѣсто жати — b) **је**, ě, (є) вм. **ја, а** (я): **тєжко, веремнє, насѣньє** (ср. серб. тешко, време); **пшеницє, мѣрницє**, pšenycje. (У Гуцулѣв як в церк. **пшеница, пшеницу**).

2. Вм. моєю душею, доброю головою скорочено **моєв душев, добров головов**, mojeu dušeu (ср. ческо-словен.).

3. **ы** и **е** вм. **о**, и (укр.): **лыжка**, блыха, дрыва (малорусск. ложка —); **вѣкенце, пѣдешва**, vikence — (вѣконце, пѣдошва); **седѣти, серота, детина, менѣ, єден**, один (сидѣти, сирота, один —).

4. Вм. украинского **ходять** — **роблять, ходьє, робьє**, (ср. Слов. chodja).

5. Вм. Той, та, те, сей, сія, сеѳ, **тотот, тота, тото, сеѕ, сеся, сесе** (ср. Болгр. **сос — ат, — от**).

6. Вм. **Выграти, выбити** говорят мягко vibraty, vibyty (только Покутяне и Гуцулы).

7. Мягке **т** перетворяется в мягке **к, кѣсто, кѣло**, вм. **тѣсто, тѣло** (kjisto, kjiło, ср. серб. ћ. (також у Покутян и Гуцул.).

8. Вм. **я, ты, вѣн був**, мы, вы були, був єм, був єсь, були сьмо(,) були сьте (У Гуцулѣв вм. був єм кажут був сме, (ср. gsem).

Гôрским рôзнорѣчіем говорится вôд жерел Свѣчи на запад геть скрôзь горами, такожь по всѣй Угорскій Руси, а по сѣм боцѣ по над горѣшным Стрыём и Днѣстром и долѣв по цѣлѣсеньким порѣчію Сяна. — Тото рôзнорѣчіе любуеся дуже у широким ja (я), и заховало при р полуголосну ъ чи ь.

1. Вм. а уживае я: чяс, шяпка, рябый, рясный, насѣнья, тьяжко.

2. В творит. пад. мае: ов, ев, або роспрягае на оу, еу (ou, eu) рукô-у, душе-у.

3. Заховує полуголосну ъ чи ь: др-ва, др-жит, тр-пит, р-щеный, вы-р-ста (хрещеный, выхреста), гр-кій тепьрь; в односложных: дънь, пънь (ср. Серб. и церк.).

4. Розличае ы вôд и; для того мае быв, была, было, бывши, бывало вм. був.

5. Любит дж вм. ж. медже, чуджый; а в глаголах ходжу, нуджу спôльно из Галицьким рôзнорѣчіем.

6. Вм. добре, зле (в нарѣчіях) подобно церк. по нашому выговору добрѣ, злѣ: сѣдѣти, дѣтина, мѣнѣ (dobri, źli, śidity, dityna).

7. Вм. спѣвае, просихае (укр. спѣвà, просихà) каже: спѣвàт, просихàт.

8. Вм. Маємо, будемо або маєм, будем говорится: будеме, маєме (ср. срб.); вм. ходѣмо, несѣмо або ходѣм, несѣм говорит: ходьме, несьме.

25. Перший нарис звучнї Головацького.

Основа Писменницѣ южно-руського нарѣчія.

Глава первая о Буквахъ.

§. Число и виговорь букв.

К довершенному вираженію южно-руського нарѣчія в писмѣ нужно 32 окромих знаків або букв. Почерк и виговор их в зрівнаню з другими Словенскими азбуками слѣдующий (тут подана на двох сторінках табличка такої будови):

Южно-руска азбука		Великоруска (Московска)	Сербска		Хорватска	Польска	Ческа
Почерк	Найменованѣ [1])		Вука	Прочих	Дра Гая		

Примѣтка 1. Русине подобним як то способом и церковні книги (в Словенским язицѣ) читают, про те и виговорь декотрих букв відмѣнний від точного старо-болгарского виговора, и клонит ся зовсѣм до народного руського строю. Найменованѣ букв Словенских також у наших відличне від прізви Сербского и Велико-руского способа, вітак наські з давних давен зовут: ѧ аз (,) ѣ бу́ки

[1]) а, бе, ве, га, де, е, же, зе, і, и, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ша, шча, ѣрь, я (ja), є (je), ѣ (ji), îo, ë (jo), ю, ju.

(buky) (,) в вѣдн (widy) (,) г глагіль (hlahil) (,) д добрò, є вст (jest (,) ж живѣте (żywite) (,) ѕ зелò (zelo) (,) з земля, и, и (у) (,) ї іже (iże) (,) к кáко (,) л лю́де (,) м мыслѣте (myslite) або мышлѣте, н наш, о он, п покій, р ерцѝ або ирцѝ (rcy) (,) с слóво, т твéрдо, ѹ оникѹ́ або уникѹ́, ѕ, у, ук, ф ферт, х хѣрь (chir') (,) ѿ от (,) ц ци (cy) (,) ч черь, ш ша, щ ща, ъ їор, ы їорѝ, ь ѣрь (jir') або єрь, ѣ ять, ю ю, ѧ юс, ѡ о, ѩ ѧ, я, ѯ кси, ѱ псалòм або псѝ, ѳ фтита, ѵ ижица. — Из сих слѣдующі букви южні Руснне вимовляют онакше як давніѣ бай нинѣшні Болгаре, пак нинѣшні Сербове и Велико-рускіѣ (Москалѣ). — Така розличність вимови звичайно водится при всѣх мертвих або полумертвих языках, які напримѣр латинскій, або давній греческій. — Вітак г вимовляє Русин як поль. або ческ. h, коли Вел. Рус, Сербин, Боѹ́гарин як поль. g — е Велико-Рус по л, н як є и мягчит сіѣ согласні а Русин нѣт — ѕ вимовлялось в давнім Боѹ́гарскім як поль. dz, нинѣшне волоске ѕ (dzało). и виговоруе Русин як ы (,) поль. y — прочі як і. ї в Русина гомонит як і (,) але не змягчає передидущоѣ (,) євангеліе, спасеніе. о и ѡ, ѹ и ѕ в Русина єднаково голосят (,) хотя в Болгарщинѣ (нѣ) відличались — х сербове читают як руськ. г, поль. ческ. h (,) а мы як ch. щ голосило у давній Болгарщинѣ як нинѣ в Сербів як шт. Ми з Великорусью читаєм як шч, поль. szcz, ческ. šč. ъ межи двома согласними висловувалось як è — у нас и в Москвѣ переозначено на о (,) у Сербів часто на а. ы Сербове вимовляют як поль. ческ. і — ми зарімно з Москвою як у, — ь теперь лишь змяхчує (,) колись у Болгарів гомонѣло як è — ѣ ми читаємо як ji або дуже мяхке, високе і (,) другі як je. Ѳ вимовляємо як фт, ft, Росс. ф, Сербове з Болг. як т, латин. th.

Прим. 2. Приложене тутки найменоване букв нове — прийняте воно и уживане по школах Московскіх и Сербскіх, для того шо лекше и спосібнѣйше до науки дѣтий — и радісмо про те(,) шоби и внас у науцѣ заведене було.

Обясненія до виговора букв.

А, по ж, ч, ш, и щ в підпарѣчію Галицким вимовляют як е або є, н. жаба, жаль, час, шапка, щасте висловлюют: жеба, жель, чес, шепка, щесте. В истинѣ тут я як звичайно в галицким підпарѣчію перетворує ся на є. На відвороть декуда на Волинію и в части Галиччини від Волиньскои границѣ люблят висловлювати и там я, де по тотожности (analog) церковн. россій. и поль. мают е, н. пр. здоровля, род. здоровля, щастя — сѣмя — Лемки либонь по ж, ч, ш, щ, вимовляют досадно як я. Левіцкій у своѣй Грам. значит такє а двома точками ä.

В гомонит у нас подобно як у (ў), там деся самогласна на в спирає, на приклад: дѣвка, лавка, став, кров, Леськів, читай як дѣўка, лаўка, стаў, кроў, Леськіў — а нѣколи як россійске в=ф або польске w=f, для того Лев. велит через в писати минувшоє время, писав = писаў, и скороченій творительний падеж моєв душев = моєў душеў. З начала слів в часто переходит в ў, напримѣр: внук, впасти, вчора, говорят: унук, упасти, учора.

Г, вимовляє ся во всѣх руских (Словенских), також из Словенским обряком (! обрядом) з греческого перейняти(х) в декотрих пізнѣще а чужини зафалених словах — як ческ. або й польское **h**, н. пр. голова, горло, ангел, Єванґеліє, Григорій, Гаврило, грамота, Циган. — Часом заступає го **g**, н. пр. на Підгірю legѣнь, geletka, angлик, замѣсть legiń (мадяр. legény), geletka, по украѣнски dzygłyk. Декуда з Польщини лише зайшло **g** на мѣсто **h**, и оба уживаются, як: господар, господиня, господарство, гадати, гзитися, гонта, грона, гуздратися. — Замѣсть укр. грона (поль. grona) ближче Уграм Русине кажут, грозло або грозно (,) відси прийшло грозинки, або розинки.

Або через **к** заступити дается, як: кречный, нѣкди, рѣзка (,) сердека — канюка — або зовсѣм викидается в словѣ дуля (gdula).

Дуже рѣдко таки голос **g** придержуєся, а то йно в сих словах: газда, газдиня, газдівство, газдовати, ганок, гантовати, ганч, гара, гарнець, гатунок — гвалт, гварнагати, гдирати — гез, гезень, гелетка (gелетка) (,) гереліца, герега — гзитися — гмирати, Гмитро (Дмитро), гой, грейцар, господар — арство — иня, гонта, гонталь(,) грона — гріс — груи, грунок, грунт — гула, гуля, зигар — дзиглик, дригати, дриг — гринджоли, мангѣрь (магір), легінь, легарь, нѣгди, пренѣгди, огир, регезуля, сердега, Фига, шварготати. — Из сего бачимо, шо дуже рѣдко тот голос встрѣчає ся в бесѣдѣ южно-рускій — и то йно найгустѣйше в сторонах сусѣдних Мадярам, Волохам або Ляхам, від котрих має бути перехоплений; проте можна би ся обійти без окремоѣ на него букви, хибаб може **г** яким значком начеркнути. — В давнѣщих писмах южно-руских XIV и XV вѣка писано чужі слова через **кг**: Кгаштовт, Швидрикгайло, так и Зизаній в своей граматицѣ 15.., так тепер радит Павловскій 1818. — Пізнѣще видумано **ґ** — котре находим у Смотриского Граматицѣ и в Духовних книгах.

Е, виговорує ся як пол. ческ. **e** — декуда на Украинѣ и в Галиччинѣ замѣнюют го через **іе**: него — нîого, все — всîо, лен — лîон (ксендз, ксîондз). Значят тоте **е** точками **ё**, але лутче булоби по вимовѣ придержати **іо**, сли би хто схотѣў зовсѣм держатися помѣстноѣ вимови.

Ж, вимовляє ся в Галиччинѣ нерѣдко як **дж**, **dż** — серб. **ц** в первім лицѣ настоящого времени в произходних — котрѣ в корени **д** мают н. пр. сад = саджу, саджа, ход — ходжу — и прислівках тадже, адже. В началѣ для притиску: джерело, джеворонок, джуравель на Підгірю и в декотрих чужих: джорля, джугля, крынджоли.

З голосит в декотрих словах з притиском як **дз**, поль. **dz** або греч. **ζ** н. пр. гедз, гедзень, гудз, гудзик, дзвін, дзвень, дзвонити, дзвѣр, дзвѣзда, дзима, дзелений, дзень, дзерно, дзигар, дзиглик (укр.), дзѣнь, родзинки и живцем з Польщини взяте ксендз, ксîондз. — **Є** то лише помѣстне произношене, в загалѣ вимовляє ся чисто як **з**. — Опроче в южноруским нарѣчію мѣсцями всѣ сичучі согласні звичайно твердѣще виговорują:

так **ж** як **дж**, **з** як **дз**, а навѣт **с** декуда Украѣнцѣ говорят **тс** або **ц** (,) так замѣсть с е л о кажут т с е л о або цело, замѣсть с е й — ц е й.

И висловує ся у Русинів посередно межи глухим россійским **ы** (,) польс. **у** а тонким росс. **и** (,) поль. **і**, однак завше грубше як сербсков **и** (,) ческ. **у**. О тім найлутше переконати ся можно прислухавши ся доброму виговору Русина в словах: в и б и т и а в и т и, б и л и ц я а б и т и, м о г и л а, д и м, в л а д и к а, д и к и й, я з и к, з и м а, л и к о, л и ц е, л и с и й, л и с, з л и й, л и з а т и, л и п а, л и с т, м и л о, к л и, к л и к а т и, м и л и й, м и л я, н и н ѣ, к н и г а, п и л, п и л а, р и д а т и, р и б а, р и х л и й, р и з а, с и р, с и п а т и, с и т и й, с и н, с и л а, с и р о т а, с и н и й, с и т о, с и в и й, т и н, м о т и к а, с т и д, т и с, т и х і й, с т и г а т и, и проч. Во всѣх сих словах один и той самий чути голос, не вважавши на то, шо в більшій половинѣ сих слів Вел. Россіяне виговоруют як **ы** а в другій як **і** — подобнож и в Церковнім и польским язицѣ. — Лемки відличають голос **и** від грубшого **ы**. — А на угорскій Руси либонь чи не всюди наше и виговорує ся грубше як **ы**.

І, вимовляємо подобно як Р о с с. и, і, або нѣби наше **ѣ** з тою відмѣною, шо тоте **і** не мягчит передидущоѣ согласноѣ, як **ѣ** — стоѣт там (,) де Русине звичайно змѣняют **о** других Словен на **і** н. пр. біг — бога, тілько.

Т перед **є** и **ѣ** вимовляют Покутяне подобно якоби до змягченого к — кєжко = тєжко, кѣло = тѣло.

У спливав часом з передстоючею самогласною и творит нибі двоєгласную в тих случаях (,) де ино словенскоє **л** у нас на **у** переобразує ся н. пр. воўк, шоўк, паў, спѣваў. Шось подібного надибаєм в Хорватским и Краинским нарѣчію — в Галицким нарѣчію в творителнім надежѣ на мѣсци **ю** спливає **у** з передидучим **о**, або **е**, н. пр. м о є ў, д у ш е ў, р у к о ў, м о є ю, р у к о ю.

Щ можнаби розпрягчи в єго первѣстки **шч**, **сч**, **зч**.

Ь лише мягчит передидущі согласні н. пр. день, зять, сіль — бѣльмо, жолудь. —

я, **є**, **ѣ**, **ю**, **ю** є лише самогласні **а**, **е**, **і**, **о**, **у**, с попережающим мяхким **і**, **й**, (**j**) або **ь**(,) (,) вітак вони перед ними стоящі **д**, **ж**, **з**, **л**, **н**, **р**, **с**, **т**, **ц**, **ч**, **ш**, **щ** змягчают так(,) шо ледви чути **і**, **й**(,) то по других согласних добре значно **й** (j) земля. **ѣ** наймякше, найтонше изо всѣх самогласних мягчит всякую передстоящу согласну: бѣлий, вѣтер.

а Самогласні рѣдко Русин в началѣ слова виговорує чисто, але завсѣди придає **в**, **г**, або **й** (,) н. пр. Антін = Я н т і н, Атанас — Г а т а н а с, атаман = ватаман.

е на чистоє **е** жадне слово рускє не починаєся — Ева — Иван (Іван) Йван — хоть кажут Иван, Исус (чисто).

о Орѣх = в о р ѣ х, г о р ѣ х (,) воко — онде = гонде, возьде.

у В у х о — в у г л ѣ — в у р д а — ю р д а. Можна и чути чисте у. Мѣщане в Галиччинѣ вимавляют **ж** як **з** (,) жаба, з а б а(,) **ш** як **с** (,) шапка, сапка (,) **ч** як **ц** (,) чоло, ц о л о (,) **щ** як **сц**, щастє, с ц а с т є.

§. Роздѣленіе букв.

Букви подѣляются на самогласні: а, е, и, і, о, у, я, є, ѣ, їо, ю и согласні: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

Самогласні опять можно передѣлити на:

твердi { грубі а, о, у,
або чисті { тонкі е, і, и,
и { грубі я, їо, ю,
мяхкі { тонкі є, ѣ.

Согласні дадут ся подѣлити на:

(губовѣ) губніѣ: в, ф; б, п; м
язикові: н, л, р,
сичущѣ: з, ж; с, ш (щ): ц, ч;
(зубовѣ) зубніѣ: д, т,
гортаннѣ: г, х, к.

§. Перетвореваніе букв.

А. Самоголосні.

тверді (грубі) меже собою: а перетворуєся в о

паділ = Поділе
памилка = помилити
Алексѣй = Олекса
стану = стояти
покôсъ = пакосы (пізнїйше дописано)

а в у

мазати = мажу
плакати = плакун

у в і

дуброва = діброва (волин.)
замуж = заміж
яструб = ястріб
муст (угер.) = міст

о в и

блоха = блиха } галиц.
дрова = дрива } галиц.
ложка = лижка } галиц.

у в и

слух = слишно
глубокий = глибокий
дуб = дибом (укр.)

е в о

огень = огонь
підешва = підошва
жена = жонатый (пізнїйше дописано).

Важне є перетвореваніе о на і в слѣдующих разах:

1. В односложних именах, н. пр. біб, біг, дім, звін, кіс, лій, міст, ніс, піп, рій, сіль, він, мій, твій, свій, від, під, ві(звати), зі-(брати) — ві, ді, и зі яно в сих словах: ві Львовѣ, ді Львова, (ві Львовѣ) и пі в словѣ пітьма. — Женского роду в твор. падежи сли скорочаются, нічь, сіль, сілью, нічью — напротів поўні придерж. о (,) солею, ночею. — Всѣ тіѣ в склоненях прибирают о, бобу, бога, звона — вона, воно, мого, твого, свого. — Кріль придержує і навѣть в склоненях и зложених, кріля, крілеви, крілѣвна. Виключені тіѣ: бог (при Господь), борщ, вош, воўк, год, гром, доўг, дощ, кров, крок, корчь, лоб, мох, он(де), от — рот, хлоп, шоўк(,) декотрѣ мают и і н. пр. гід, грім, ліб, ріт.

2. Декотрі многосложні: ріля, явір, ястріб, загін, здогін, сокіл, родит. явора, загона — вісѣм — восмого — навѣть Госпідь — господа — хоріш, ластівка (ластовиця), пізний.

3. В родителн. множеств. копà, кіп, ногà, ніг, коса, кіс, пчола, пчіл, вокo, вічь, поле, піль, корова, корів (и коров), ноготь — нігтѣ, локоть — ліктѣ.

4. Декотрі происходні: кіся від коса, воля — вільний, пчола — пчілка.

5. Имена на ість, родит. ости: смѣлість (ости), слабість, радість. Виключене: любость.

6. Прѣзвища мужескі — також назвища сел на ів родит. ова и на івцѣ родит. овец: Грицків, Иванів род. Грицкового, Иванового, Львів, Яворів, Чернівцѣ, Ивашківцѣ род. Львова, Яворова, Черновець (Чернівцѣв), Ивашковець.

7. Дѣвочі прізви від стану: боднарівна, дяківна, сіѣ придержують і и в складаньох.

8. На Украинѣ замѣсть возьме = візьме, тілько = тілкі (,) кілько = скілкі — на покутью волôмъ (допис. пізнійше).

Мяхкі межи собою.

я в є

теля (укр.) теле (гал.)

ся сѳ

є в іо

моєго = моîого
моєм = моîом
єго = îого
слезы = сльозы (доп. пізн.)

ѣ = е

лѣд = леду (лед)
мѣд = меду (мед)
болѣсть = болести
ястрѣб = ястреба
шѣсть = шестий
плѣт = плету

ѣ в и

цвѣт = цвиту, цвисти
сѣножать = синожать
сѣдѣти (Лемк.) сидѣти.

§. Перетворуваня согласних.

Губові межи собою:

ф в хв

фіст = хвіст
форост = хворост
фалабо = хвалабог'
шафа = шахва
Федори = Хведько

ф в х

(куфер) в куфрѣ = в кухрѣ
куфель, куфлик = кухоль, кухлик
хворий = фворий

б в п

бчола = пчола

в = м

рівний = рімний.

Язикові найбільше в чужих словах:

р в л

лицарь = рицарь
левізор = ревізор
на відвороть
білше = бірше

рубленый = рубренный

р = н

рекрут = некрут
черцѣ (чернец) = ченцѣ

л на в або ў

а) в именах, де ся самогласна на л спирав: н. пр. воўк — шоўк — віў — горѣўка — сопѣўка. Кажут також віл, горѣлка, сопѣлка.

б) в єдинственним числѣ минувшого времени: (я, ти, він) спѣваў або спѣваўєм — єсь — аў.

Язикові:

д в т

рѣдко = рѣтко
швидко = швитко
иду =ити

д = ж або в дж

судити, сужений, суджений
нудити = нужу, нуджу (ро-
дити, ходити, ходжій)

часом на жд, як в словах

нужда, ворождувати, страждѣти

Сичущі: **з = ж**

князь = княже
казати = кажу
рѣзати = рѣжу

ж перетворюют мящане (!) гал.

на з

жаба = заба
жаль = заль

ж в ш

тяжко = тяшко

ш в с

шапка = сапка

ч = ц

чорний = цорний

Гортанні: **г = х**

легкий = лехкий
мягкий = мяхкий

г = к

нѣгди = нѣкди
канюга = канюка

г = з = ж

Бог = бозѣ = боже
ріг = розѣ = роже
нога = нозѣ = підноже
лягати = лязь = ляжу

г = ч

могу = мочи (могти)

к = ч

плакати = плачу
скакати = скачу

х = с

муха = мусѣ
ухо = усѣ

т в ч

платити = плачу̨
золотити = золочу

а на відвороть

бочка = полубіток (по-
[лубічок

с = ш

писати = пишу
кресати = крешу

ц в ч

вівця = вівчар
заяць = заячій

с = х

волос = волохати } укр.
просити = прохати }
колисати = колихати }

ск = щ

таскати = тащу̨

ст = щ

мастити = мащу̨

х = ш

вотхий = зветошѣти
хмара = зашмарилося, шмарити

Переклад слогів.

говорит = вогорит
медвѣдь = ведьмѣдь

Викидоване букв и слогів.

ж каже, кажут, кае, кают
т ходит, робит, ходи', роби', або робе (,) спѣвает — спѣвае, на укр. ще є спѣва — спѣват угерск.
д здрада, здрадити — зрада, зрадити.

Часом на відвороть вкладают **д**

зрѣти = вздрѣти

в перед ст

ветид, встидно, встидатися = стид, стидно, стидатись.

26. З граматичних університетських викладів Головацького.

Предварительныи понятія.

§. 1. О бесѣдѣ вообще.

Даръ бесѣды людскои по предвѣчныхъ законахъ Сотворителя родится изъ органическихъ правилъ чоловѣка: чоловѣкъ говоритъ, бо мыслитъ — розвоемъ мышленья условливаеся и розвитье бесѣды. Мысль переходитъ въ явлѣнье черезъ говоръ — языкъ в

неяко обвитье мысли, тѣлесный обявъ мысли. Розвôй языка показуе завсѣгди певный ступень умственного розвитья. — Чоловѣкъ тилько посередствомъ мовы (якъ справедливо каже В. Гумбольдтъ) становится чоловѣкомъ, съ помочью того дару жизнь розумна одного переходитъ въ житье цѣлого роду. Органическа жизнь чоловѣка, яко духовно-чувственного существа доступае тымъ тилько свого совершеньства, що умъ одного розвиваеся въ умъ всѣхъ и кождого. Але розвитье тое вымагае съ однои стороны для сообщенья, (удѣленья) органа слова, а съ другои для принятія органа слуха, безъ котрыхъ невозможенъ языкъ.

Слово, чи оно выговорено, чи представлено, е тѣломъ понятія; понятіе безъ слова не маe образа, бо собственно не може бути понятіемъ.

Органическое розвитье слова совершаеся въ живôй бесѣдѣ; для того слово (бесѣда), якъ и другіи явлѣнья жизни представляютъся намъ неперерывно являющимъся твореньемъ. Якъ скоро умъ восходитъ на выжшій степень, розвиваe такожъ новыи мысли; тогди и мова представляeся якъ бы наново рожающая ôдъ прежнего слова розличающася въ видѣ и понятію.

Въ словѣ, якъ и въ всѣмъ составѣ чоловѣка уважаемъ двѣ стороны: одну внутренную касающуся розумѣнія, а другую внѣшную, тычущуся явленій. Съ тои стороны представляeся языкъ мыслію, а съ сеи множествомъ розличныхъ звукôвъ; тоту назвѣмъ логическою стороною, сесю фонетическою. Якъ чоловѣкъ е совокупность души и тѣла, такъ слово е єдинство мысли и звука.

Сей двойственный составъ слова представляe намъ и двояке розвитье языка; съ стороны логической языкъ показуe намъ розличныи одношенья понятій, а со стороны фонетической — розличныи ôдношенія звукôвъ.

Далѣй уважавши языкъ яко міръ духовный, міръ мыслей розвивающійся въ словѣ — выражающій дѣйствіе и бытіе міра вещественного находимъ двѣ стихіи глаголъ и имя; той означае дѣйствіе, се бытіе. Кромѣ того розличати треба слова, означающіи понятія или знаменательные[1]) (Begrifswörter), ôдъ словъ означающихъ видъ(,) форму служебными (sic, служебныхъ) (Formwörter). Na сихъ пôдставахъ по правилахъ въ самôмъ языцѣ основаныхъ належитъ при изученію языка слѣдити идею состава, обємлющого весь языкъ и проникающіи всѣ его части.

Беккеръ — Гейзе — Боппъ — Гриммъ. Языкъ изустный, языкъ письменный.

§. 2. О Буквахъ Словено-рускихъ.

Слово може бути або выговорене або знакомъ представлене (написане). Початокъ Алфабетовъ въ цѣлôй Европѣ маeмо ôдъ Фенікіянъ, народа колись въ своимъ часѣ найпросвѣщеннѣйшого. Ôдъ тыхъ Фенікіянъ получили давніи Греки — а ôдъ Грекôвъ Славяне греческого обряду и мы Русины съ ними искусство письма.

[1]) Или знам. дописано пізнїйше.

Предки Русинôвъ принявши вѣру Христіянску ôдъ Грекôвъ изъ Царигорода отримали ôдъ нихъ и письмо. Же давнѣйше Словене мали письмо своє руническое(,) маємо много доводôвъ. Такъ Дитмарь згадує о прибалтійскихъ Словенахъ, що мали свои руны — Арабскій лѣтописьцѣ X вѣка тоже споминаютъ о давныхъ Русахъ, Черноризець болгарскій Храбръ выразно каже, що Словене давнiй немали книгъ „но чьртами и рѣзами чьтѣху и гатааху погани суще, кръстившежеся римсками и гръчьскыми писмены нѫждахѫся Словенская рѣчь безъоустроєнна“. (Іоанъ Екс. Болг. Моск. 824. ст. 189).

No и гадки нема, що тіи буквы руническй не були такъ розширенй и всюди уживанй.

Na початку второй половины IX. вѣка (около 860) Апостолы Словенскй Константинъ (нареченый въ монашествѣ Кириломъ) и Методій призванй Моравскимъ кн. Ростиславомъ для проповѣд. Евангел. изобрѣли або сложили словенскую азбуку и перевели книги богослужебнiи на словенскій языкъ (староболгарскій). Изобрѣтенье азбуки звычайно приписуєся Кирилови, для того и азбука тая звеся кирилицею (кириловскими буквами).

За основаніе и пôдставу принявъ Кирилъ греческій Алфабетъ (якій въ IX. столѣтью уживаный бувъ). Напередъ принявъ 24 буквъ греческого алфабета, котрй всѣ найшли ôдповѣдный голосъ въ словенскôмъ языцѣ або въ новопринятыхъ греческ. словахъ. А же греческа азбука показала ся недостаточна до выраженья всѣхъ голосôвъ въ словенскôй мовѣ(,) не припустивъ для дополненья недостатку того сложныхъ буквъ або надстрочныхъ знакôвъ, якъ то съ алфабетомъ латинскимъ дѣлано, але принявъ на кождый сукромый голосъ особнй знаки(,) котрй пôсля гебрейского, коптійского и арменск. алфабетôвъ утворивъ. Такимъ дѣломъ повстала азбука словенска такъ докладна и повна — якъ то ученiи Добровскій и Шаф. признаютъ, ба ученый Др. Ейхгофъ каже выразно, Словенска азбука має таке богатство, що въ нѣмъ хиба индійскому уступає.

Тіи то буквы пріймили нашй праотцѣ Русине изъ торжественнымъ крещеньемъ Руси за Вел. кн. Володиміра (988) и приладили нихъ до свого нарѣчія. — Хотя неперечно ще перше они могли бути частьями уживанй, якъ и вѣра христіянска вже давно передъ Володиміромъ розпросторонена була, що особенно о нашôй земли такъ близко сусѣднôй давному велико-моравскому и болгарскому Царству — давнôй діецезіи самого апостола Словенского Методія утвержати належитъ.

Назвы буквъ составивъ изобрѣтатель словенск. письменъ пôсля греческ. способу алфа, вита и пр. назвавши нихъ словами словенскими азъ, буки, вѣди або съ греческ. яз. фертъ (*φερτε*), хѣрь (*χειρ*) — або просто такъ якъ въ латинск. самымъ голосомъ додавши самогласну и або а, ци, ша, ща.

Словенска азбука въ своєй полнотѣ є слѣдующа. (Тут подана азбука).

Сли розглянемося въ порядку буквъ словенскихъ (,) то увидимо, що св. Кирилъ на передъ поставивъ тіи буквы, котрй ма-

ютъ ôдповѣдный голосъ въ словенск. языцѣ. — Додатковiи зъ инчихъ азбукъ принятiи або новоизобрѣтенй помѣшавъ въ середину або при кôнци греческой азбуки помѣстивъ а заключивъ четырма буквами греческ.(,) котрй лишь для чужихъ изъ греччины принятыхъ слôвъ и для означеня чиселъ потрѣбнй: ѯ, ѱ, ѳ, ѵ.

Такъ поставивъ межи α и β, б, котре принявъ здается зъ арменск. ⊢ (бьвнь) одповѣдну лат. b; меже є и ϛ букву ж изъ коптийск. ⲍ жаніа. Потому слѣдуютъ греческ. букви до ω, далѣй за рядомъ ц изъ еврейск. ץ (цаде) и ч евр. ק коппа(,) котра въ греческ. означала число 90, и ш, изъ евр. ש шінъ — щ $^{\text{ш}}_{\text{т}}$.

Букви ѥ, ю, ꙗ, ѧ, я суть сложенй съ і и самогласнои — ѣ (ъ) и ы съ ь и ъ и і.

ь и ъ були знаки на означенье полугласныхъ, а именно ь означало коротке е а ъ коротке о. Теперь уживаєся для смягчованья согласнои, а ъ на конци согласныхъ. Въ славянскôмъ языцѣ ужито такъ(,) щобы кожда согласна на кôнци мала ь (,) коли мягка (,) або ъ (,) коли є тверда, що здаєся Кирилъ учинивъ съ послѣдованья арменскому письму, котрого изобрѣтатель такожъ давно съ тои засады выходивъ, що кожде слово довжно кôнчитися або на самогласну або полугласну.

Тутъ о числахъ.

Русине читая тiи самй книги церковно-словенскiи вымовляютъ буквы по своєму питомому народному выговору — благо, вѣра, молитва, милосердіе — коли Серб. и Россіяне по своєму. Є то давная взаимностъ Слов.(,) котру межи новыми словесностями частію межи Чехами и Словаками находимо: Чехъ вымавляє ř, au, ů, Словакъ тiи самiи буквы по свому r, u, o reka, hlava, dostojnij.

О рускôй азбуцѣ.

Изъ сихъ буквъ въ теперѣшнêй рущинѣ опускаютъся всѣ майже подвôйнiи буквы, ѕ, з, ѳ, ѡ або для выраженья голосовъ руского языка збыточнiи знаки, ж, ѯ, ѱ, почасти, ѳ, ѵ, оу, ѕ, ꙗ, ѧ и зъ двохъ сложена ѿ. — Такъ уживаются въ такъ назнанôй (! названôй) гражданскôй азбуцѣ, котра є токмо заокругленою къ лат. буквамъ приноровленою кирилицею(,) слѣдующiи буквы для означеня членороздѣльныхъ звукôвъ (є зам. ѥ, ю зам. ꙗу) а, б, в, г (ґ), д, е, ж, з, и (й), і, к, л, м, н, о (ô), п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, є, їо, ю, я, (ѳ, ѵ).

Въ кирилицѣ або церковно-слов. азбуцѣ придержуємо єще декотрй двôйныи буквы оу, у, я, такъ якъ бувало въ старой польщинѣ готскими буквами изображенôй и въ чещинѣ уживано съ початку ѹ, а въ серед. й. — No при розповсюдженю гражданскихъ письменъ и тая недогодностъ усунется.

Якъ церковная (кирилловская) азбука въ духовныхъ богослужебныхъ книгахъ уживаєся у всѣхъ Словенъ греческого исповѣданія Сербôвъ, Болгаръ, Русинôвъ и Велико- и Бѣлороссіи, такъ гражданская азбука принята до книгъ свѣтового содержанья у всѣхъ Словенъ восточного исповѣданья, єи уживаютъ Сербове, Болгаре, Великороссія — а навѣть и Волохи. Русине галицкй такожъ ужили

ихъ въ кильокохъ сочиненіяхъ въ Вѣдни напечатаныхъ (пô(с)ля уложенья Серô̂въ), и здается(,) щобы и бô̂льше ихъ уживали, кобы книгопечатнѣ нашî таковî посѣдали. Гражданскій почеркъ буквъ уложеный и заведеный въ Россіи Петромъ В., но пô̂ставу до него уже давнѣйше нашî южніи Русине положили прикроєніемъ кирилицѣ въ Статутѣ Литовскô̂мъ и изданіяхъ Стрятинскои Балабановскои книгопечатнѣ съ початку XVII. вѣка.

27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. Nr. 2379 Stud.

Kundmachung.

Das hohe Ministerium des öffentl. Unterrichts hat auf die Abfassung einer ruthenischen Sprachlehre für den hierländigen Volksschulengebrauch, welche den Bedürfnissen der zweiten Classen angepaßt sein soll — eine einfache und klare Zusammenstellung der orthographischen-gramatischen und syntaktischen Regeln, dann der Anfänge der Satzlehre zu enthalten hat und in ihrem Umfange 6 bis 8 Druck Bogen nicht übersteigen darf, einen Preis von dreihundert (300) Gulden C. M. festgesetzt.

Zur näheren Bezeichnung der detaillirten Anordnung der zu verfassenden ruthenischen Sprachlehre, werden folgende Bemerkungen angefügt:

1. Die Sprachlehre ist in der ruthenischen Sprache zu verfassen, es dürfen sich jedoch die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen, und die Schreibart der besseren ruthenischen Schriften, so wie auch jene des Reichsgesetzblatts zu beachten, wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommenen Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben.

2. Die Darstellungsweise soll der Fassungskraft der Kinder von 8—12 Jahren entsprechen, welche die Vorkenntniß der einzelnen Grundregeln der Grammatik aus dem dießfälligen, in der ersten Classe erhaltenen Unterricht bereits sich erworben haben.

3. Eine trockene Aufzählung nakter gramatischen Regeln kann nicht genügen, sondern es muß eine methodisch-praktisch durchgeführte Behandlung passender Beispiele den Grundregeln vorangehen.

4. Die Sprachlehre hat ein in sich vollendetes und abgeschlossenes Werk zu bilden, und das ganze Sprachgefüge im Zusammenhange kurz und bindlich, aber faßlich und einleuchtend darzustellen.

Es soll daher.

5. die wichtigsten Regeln a. der Lautlehre, b. der Formenlehre, c. der Wortfügung, und d. der Rechtschreibung in sich fassen.

I. Lautlehre.

In dieser soll außer der gehörigen Eintheilung der Vokale und der Konsonanten, welche den Schülern schon aus dem frühern Unterrichte bekannt sein dürfte, hauptsächlich: a. die Erweichung der Konsonante, b. die Verwandlung und Lautsteigerung der Sebst- und Mitlaute, u. s. w. gehörig behandelt werden. — Hieher gehören auch

c. die Hauptregeln der ruthenischen Rechtschreibung mit Berücksichtigung der in dieser Sprache höchst wichtigen, richtigen Betonnung. Behufs der besseren Einübung in der richtigen Aussprache sollen alle Wörter in den angeführten Beispielen gehörig akcentirt werden.

II. Die Formenlehre.

Diese soll in nachstehender Folgenreihe geordnet werden: a. ein ausführlicherer Unterricht vom Satze, mit Auseinandersetzung der verschiedenen Redetheile, b. der Unterricht von dem Hauptworte, die Verschiedenheit der Hauptwörter in Bezug der Art, deren Geschlecht und Zahl, dann die Flexionen in gehörigen Paradigmen, c. das Beiwort, dessen Flexionen und Vergleichungsstuffen, nebenbei das Zahlwort im Anfange, d. das Nebenwort mit seinen Vergleichsstuffen, e. das Personenwort, nach seinen Abtheilungen und Flexionen, f. das Hilfszeitwort, und dessen Konjugation, g. das Zeitwort im Allgemeinen, dessen Arten und Konjugationen, wobei ein besonderes Augenmerk auf das Eigenthümliche der ruthenischen Sprache in Betref dieses Redetheils zu richten ist, h. das Bindewort, i. das Vorwort, und dessen Rektion, k. das Empfindungswort.

III. Die Wortfügung.

Hier sollen: a. Die Hauptmomente von dem einfachen und zusammengesetzten, von dem Haupt-und Nebensatze, wie auch deren wechselseitiges Verhältniß ausführlicher behandet werden, b. die Anweisung der Rektion der Wörter im Satze durch die Zeitwörter, Eigenschaftswörter, und Verhältnißwörter, zuletzt c. die Wortfolge.

IV. Die Rechtschreibung.

Außer dem vorne bei der Lautlehre angedeuteten, soll hier die Interpunktionslehre, wie auch der Gebrauch der großen Anfangsbuchstaben erläutert werden.

6. Es ist das richtige Verhältniß bei der Behandlung einzelner Redetheile zu bewahren, daher nicht ein Theil auf Kosten der anderen überflüßig zu erweitern.

7. Zur Ersparung des Raumes werden bloß die Hauptregeln mit größeren, die Ausnahmen hingegen und die Muster mit kleineren Lettern gedruckt werden.

Die Preiselaborate sind längstens bis Ende November d. J. der Landesschulbehörde mit der Aufschrift „Preiselaborat der ruthenischen Sprachlehre“ einzusenden, sie werden sodann einer Kommission fachverständiger Männer zur Begutachtung übergeben; und mit diesem Gutachten dem hohen Unterrichts Ministerium zur weiteren Entschließung hinsichtlich der Preisbetheilung vorgelegt werden.

Die Preisbewerber haben ihren Namen, Charakter und Wohnort auf dem Elaborate selbst deutlich ersichtlich zu machen, oder, wenn sie es vorziehen, diese Bezeichnung in einem versiegelten Umschlage zugleich mit dem Elaborate einzusenden.

Jene Elaborate, welche des Preises nicht theilhaftig wurden, werden zur Rückstellung an die Bewerber bereit gehalten, oder wenn dieselben auf dem Elaborate ihre Adresse angegeben hätten, ihnen rückgesendet werden. — Von der galizischen ka. kö. Landes-Schulbehörde! Lemberg am 17-t August 1851.

28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсових виробів Жуківському та Головацькому.

N-o 4624.

Obschon der vom h. Unterrichtsministerium festgesetzte Termin zur Überreichung der Preiselaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die hierländigen Volksschulen mit Ende v. M. abgelaufen ist, so ist bis zum heutigen Tage gleichwohl nur das beygebogene, 170 §§. umfaßende, und noch nicht vollendete Manuskript einer ruthenischen Sprachlehre von dem provisorischen Professor der ruthenischen Sprache am akademischen Obergymnasium in Lemberg Johann Zukowski bey der Landesschulbehörde eingelangt. — Johann Zukowski bat zugleich, daß ihm gestattet werde, den Rest des Manuscriptes bis Ende d. Mts nachzutragen, eben so hat der Professor der ruthenischen Sprache an der hiesigen Universität, Jakob Głowacki bey der kk. Landesschulbehörde die Bitte gestellt, nachdem er sich ebenfalls um den Preis für die Abfaßung der ruthenischen Sprachlehre zu bewerben Willens ist, daß ihm zur Überreichung seines Elaborats, das nur noch die Reinschrift bedarf, eine Fristerstreckung von 14 Tagen bewilligt werde. Nachdem der von den genannten zwey Kompetenten angeführte Umstand, daß sie durch vielfältige Amtsbeschäftigung an der genauen Zuhaltung des Konkurenztermins gehindert wurden, Beachtung verdient, so findet man sich in Anhoffung der Genehmigung des h. Unterrichtsministeriums bestimmt, ihnen die angesuchten Fristerstreckungen zu bewilligen.

Bey dem besonderen Gewichte jedoch, welches vom dem h. Ministerium auf die beschleunigte Einsendung der geprüften Preiselaborate gelegt worden ist, fordert man das g. k. Konsistorium, dem im Grunde des h. Ministerialerlasses vom 1-t März d. J. 1144 die Prüfung der Elaborate obliegt, auf sich sofort mit der Würdigung des mitgetheilten Manuskripts, nach Umständen mit Benützung der unter der Leitung des Domherrn Kuziemski bestehenden Schulbücherkommission zu beschäftigen, damit das was durch die zugestandenen Fristerstreckungen an Zeit versäumt werden muß, durch beschleunigte Prüfung der Elaborate wieder eingebracht werde.

Die Ergänzung des Manuskripts des Zukowski und das von Głowacki zu überreichende Elaborat werden gleich nach ihrem Einlangen dem hochwürdigen gk. Konsistorium zugestellt werden.

Lemberg am 11. Dezember 1851. Gołuchowski.

29. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Як. Головацького.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik des ehrewürdigen Herrn Jakob Głowacki k. k. Universit. Profeßors.

Das System, welches der Verfaßer in seinem Preiselaborate bei der Behandlung aller Theile der Grammatik befolgte, entspricht ganz den Bedürfnißen der Kinder, für welche dieses Preiselaborat bestimmt ist. Bei der Durchführung eines jeden Theiles der Grammatik ist

eine strenge Konsequenz, nebenbei bemerkt man die Einfachheit, Verständlichkeit und eine vollständige Sicherheit bei der Aufstellung der allgemeinen Sprachgesetze; die Ausnahmen von diesen sind erschöpft und zweckmäßig an ihrem Orte behandelt. Besonders zeichnet sich die Behandlung jenes Theiles, der in den slavischen Sprachdialekten am meisten verworren ist, nähmlich des Zeitwortes durch Klarheit und Deutlichkeit aus — Dadurch wird nicht gesagt, daß anderen Theilen des Preiselaborates diese wichtige Eigenschaft fehle, sondern man will nur das Verdienst des Verfaßers gehörig würdigen. Im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden, so daß der Verfaßer den allgemeinen Sprachgeist recht auffaßend in jeder Hinsicht der Form und dem Inhalte nach den Forderungen des Programmes entsprach.

J. Guszalewicz Pr. Lehrer der ruthenischen Sprache am k. k. Obergymnasi. bey den Dominikanern.

30. Гуцалевичева оцїнка конкурсового виробу Ос. Ганїнчака.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik des Ehrwürdigen Herrn Joseph Haninczak gr. kath. Pfarrers in Jabłonka.

Der Verfaßer beobachtete streng in seinem Elaborate die im Programme aufgestellte Ordnung; allein er befolgte überall die synthetische Methode, welche den Kindern die Erlernung des Gegenstandes erschwert. Er hat fast bei jedem Redetheile, anstatt die Regeln in mehrere Gruppen zusammenzufaßen, dieselben in viele Abtheilungen und Unterabtheilungen zersplittert, wodurch die Kinder nur zum Memoriren angehalten in der gehörigen Auffaßung behindert werden. So werden im II Hauptstücke § 1. zehn, bei der ersten Declination zwölf, von dem Zeitworte 4, 7, 9 u. d. m. solcher Abtheilungen angeführt.

Das System, nach welchem der Verfaßer die Declinationen der Hauptwörter behandelt, ist verworren. Er nahm nicht Rücksicht auf die eigentliche Geschlechts-Termination, die in den slavischen Sprachen bei den Hauptwörtern und verkürzten Beiwörtern von großer Wichtigkeit ist; sondern hat die Anomalia unter die allgemeinen Regeln subsumirt und sie wie regelmäßige behandelt.

Gleich bei der ersten Declination findet dieses Bewandtniß statt, indem daselbst die Anomalia des männlichen Geschlechtes mit dem Ausgange **о** und **є** jenen(,) die auf **ъ** (den eigentlichen männlichen Ausgang) sich endigen, gleichgesetzt werden. Zu dieser Declination sind auch die sächlichen Hauptwörter mit dem Ausgange **о** und **е** genommen.

Den Kindern wird schwer, bei solcher Vermengung der Ausgänge zu erkennen, welche Termination das männliche und welche das sächliche Geschlecht anzeigt. Schlüßlich hat der Verfaßer in der Anmerkung zu dieser Declination die Hauptwörter **братъ** und **господь** nur in der einfachen Zahl genommen, den Plural aber läßt er nach dem Muster der 3-t Declination, welche erst später den Kindern beigebracht wird, abändern. Es ist pädagogischer, wenn man diese

Hauptwörter in die Ausnahme setzt und sie abgesondert bei der ersten Declination nach einem eigenen Muster behandelt.

Zur zweiten Declination hat der Verfaßer jene Hauptwörter des männlichen und weiblichen Geschlechtes genommen, welche: **а**) im Genitiv der einfachen, und im Nominativ der vielfachen Zahl auf **ы** ausgehen, und jene mit dem Ausgange **я**, welche im Genitiv sing. und im Nominativ plur. auf **и** oder **ѣ** ausgehen, so auch jene des sächlichen Geschlechtes mit dem Ausgange **а** und **я**(,) welche im Genit. sing. den Zuwachs **те** und im Nomin. plur. **та** erhalten. Aus diesem ist klar, wie wenig diese Hauptwörter, besonders die Neutra mit den Masculinis und Femininis in ihrer Abänderung übereinstimmen, daß man sie in eine Declination zusammenstelle. Diese Bemerkung läßt sich auch auf zwei folgende Declinationen anwenden. Die Verworrenheit dieses Declinationssystems der Hauptwörter fließt daraus, indem der Verfaßer nicht begriff, daß die eigentlichen Terminationen des Geschlechtes **ъ**, **ь**, **й** der männlichen, **а**, **я** und **ія** der weiblichen, **о**, **е** und **іє** der sächlichen Hauptwörter seyen. Diese Ausgänge sind das sicherste Kriterium, um das Geschlecht eines Hauptwortes anzugeben. Freilich sind bei allen diesen Ausgängen manche Abweichungen, welche entweder in die Ausnahme genommen oder nach besonderer Declination und besonderem Muster abgeändert werden können; allein man hat dabei den Vortheil, daß man, wie aus dem Vorhergehenden zu ersehen ist, die Kinder nie in Verlegenheit führt, richtig anzugeben, zu welcher Declination ein Hauptwort gehöre und weßen Geschlechtes es sey?

In der Lehre von dem Zeitworte, ging der Verfaßer bei der Bildung der Zeiten von einem falschen Grundsatze aus. Als Hauptzeit, von welcher andere gebildet werden, nahm er den Infinitiv an, und bildet bei der ersten Conjugation die erste Person praesentis durch die Verwandlung des Infinitivausganges **ати**, **яти**(,) **овати**, **евати**, **оти**, **ѣти**, **ути**, **ити**, und **ыти** in den Ausgang der ersten Person singul. **аю**, **ю**, **ую**, **юю**, **ѣю**, und **ыю**. Bei der zweiten aber durch die Verwandlung des Infinitivausganges, **ати**, **зти**, **сти**, **чи**(,) **рсти**, **нути** in den Ausgang der ersten Person praesentis **у**, **жу**, **шу**, **зу**, **ду**, **ку** u. d. m. Diese vom Verfaßer angeführte Verwandlung ganzer Sylben in Sylben findet nie in der ruthenischen Sprache statt. Dabei ist dieser Fehler begangen worden, daß es nicht auf das Thema der Zeitwörter, von welchem alle Zeiten, selbst der Infinitiv gebildet werden, gesehen wurde. Nimmt man z. B. den Inf. **класти** und bildet man unmittelbar von demselben die erste Person praesentis sing.(,) so wird man die ganze Sylbe **сти** in **ду** verwandeln müßen, was der Verfaßer wirklich zur Regel aufgestellt hat. Dasselbe wird man thun müßen auch mit andern Infinitivausgängen nur mit Berücksichtigung ihrer Eingenthümlichkeit. Wenn man aber auch das Thema sieht, so fällt die ganze Schwierigkeit bei Bildung aller Zeiten und Arten hinweg. Z. B. von dem Inf. **класти** ist das Thema **клад**, aus welchem er durch die Hinzufügung der Sylbe **ти** und durch die Verwandlung des Mitl. **д** in **с** gebildet wird (**кладти** = **класти**). Von diesem Inf. laßen sich auf keine Weise andere Zeiten bilden, sondern man muß wieder zum Thema

клад zurückkehren, so z. B. fügt man den Ausgang der 1-t, 2-t Person praes. hinzu, so erhält man das praesens, кладу — ешь, етъ u. s. w. Der Verfaßer hat ferner auch die Bildung perfecti falsch aufgestellt. Er behauptet, daß der ganze Infinitivausgang ти in въ (лъ) dann in ла(,) ло verwandelt wird. Das Perfectum aber wird nach der Wegwerfung des Infinitivausganges ти von dem Thema durch die Hinzufügung des л mit der Geschlechtstermination ъ, а und о gebildet.

Das Participium praes. der thätigen Form bildet der Verfaßer von der ersten Person praes. sing. der thätigen Form durch die Hinzufügung des Partizipialausganges чій — чая — чов. Diese bei der ersten Conjugation aufgestellte Regel wird auch auf die 2-te ausgedehnt. Zwar bewährt sie sich bei der ersten Conjugation, welche die 3-te Person plur. praes. act. den Selbstlaut у oder ю hat, allein bei der 2-ten, in welcher die Zeitwörter nach des Verfaßers Elaborate den Vokal а oder я haben, ist sie nicht anwendbar, denn sonst müßte das zum Muster angeführte Verbum сплю, мочу in Part. praes. сплющій — ая — ов(,) могущій — ая — ов haben — was der Verfaßer selbst durch das richtige Conjugiren obbenannter Zeitwörter wiederlegt, indem er die participia сплящій — ая — ов, мочащій — ая — ов anführt. Daraus ist ersichtlich, daß es grundsätzlich sey, das Part. praes. von der 3-ten Person plur. derselben Zeit zu bilden.

In der Einleitung ist die Difinition der Grammatik weggelaßen, welche füglich nicht ausbleiben dürfte. Die ersten drey Paragraphe enthalten eine kurz zusammengefaßte Eintheilung der Laute. § 4 enthält die Erweichung der Consonanten. Die in diesem § angeführten Fälle bewähren sich in der Sprache — sie sind kurz und faßlich dargestellt, nur wäre noch hinzuzusetzen, daß der Halblaut ь auch in der Mitte des Wortes z. B. коньмя, косонь(ка)ни gebraucht wird.

Im §. 5 wird die abweichende Aussprache der Laute behandelt; hier ist dieses zu bemerken, daß der Selbstlaut nach den Zischenlauten nicht wie и(,) sondern wie e ausgesprochen wird. Die Regel, daß die Wörter, welche im Gen. und den folgenden casibus ѣ behalten, auch im Nom. mit ѣ zu schreiben sind, ist irrig und überflüßig, weil sie schon ihrer Aussprache nach das ѣ überall behalten sollen, so bewährt sich diese Regel nicht in den Exempeln крадѣжь und колодѣзь.

Ebenso ist diese Anmerkung irrig, daß jene Beiwörter durch ѣ zu schreiben sind, die von den Hauptwörtern abgeleitet werden, welche durch ein е, das nach der Aussprache wie ѣ klingt, abgeleitet werden. Uibrigens bewährt sich die angeführte Anmerkung auch nicht allgemein in der Aussprache.

§ 11. enthält die Lehre von der Betonung. Hier läßt sich nur dieses bemerken, daß der Verfaßer dieses anzuführen unterlaßen hat, daß manche Wörter durch die verschiedene Betonung auch andere Bedeutung erhalten, z. B. му́ка Leiden, мука́ Mehl.

Das II Hauptstück enthält die Lehre von den Redetheilen. Hier hat der Verfaßer im § 1. in der Anmerkung das Hauptwort воєвода jenen Hauptwörtern beigezählt, welche theils des männlichen theils

des weiblichen Geschlechtes sind; es wird unter andern als Beispiel irrig angeführt, daß es gesagt werden kann: той und тая воєвода, indem das citirte Hauptwort selbst der Bedeutung nach nur des männlichen Geschlechtes sey, obgleich es wie староста u. a. den weiblichen Ausgang hat.

Zur 4-ten Declination hat der Verfaßer die Hauptwörter des weiblichen Geschlechtes mit dem Ausgange **ь** und einige desselben Geschlechtes mit der letzten Sylbe **ще**, welche im Genit. sing. und im Nom. plur. auf **и** ausgehen, gezählt. Das erste Muster dieser Declination **часть** ist des weiblichen, allein das zweite **головище** des sächlichen Geschlechtes, wie überhaupt alle Hauptwörter mit dem Ausgange **е** außer jenen, die eine Weibsperson bezeichnen, neutra sind. Es hat daher der Verfaßer sehr gefehlt, wenn er **головище** wie ein weibliches Hauptwort declinirt und seinen Fehler als Muster anführt. **Головище** hat im Genit. **головища** nicht **головищи**, im Dat. **головищу** nicht **головищи**, im Instrum. **головищемъ** nicht **головищею**, im Nom. plur. **головища** nicht **головищи**.

Im § 2 des II Hauptstückes ist die Lehre von dem Beiworte gehörig entwickelt. Bei den Zahlwörtern, welche im § 2 behandelt werden, wäre wünschenswerth auch die Buchstabenzahl anzuführen. Die Deklination des Zahlwortes **сорокъ, тысячь, мілiонъ** und der zusammengesetzten Zahlwörter **триста, чотыриста** fehlt gänzlich. Es war die Sache des Verfaßers wenigstens die Regel anzugeben, wie diese Zahlwörter abgeändert werden sollen.

Die Lehre von den Nebenwörtern enthält § 4. Hier fehlen noch die von dem Mittelworte praesentis der leidenden Form abgeleiteten Nebenwörter z. B. **сидьма, сторчма** u. d. m.

Im § 5. ist die Lehre von dem Fürworte gehörig und dem Sprachgeiste gemäß dargestellt worden.

Im § 6. Von den Zeitwörtern wird bei der Eintheilung derselben das Wort **видъ** Form dem Worte **гатунокъ** Gattung gleichgesetzt. Aus dem wörtlichen Uibersetzen dieser Wörter ins Deutsche ist ersichtlich, daß sie ihrer Bedeutung nach verschieden sind.

In demselben § sub B) scheint der Verfaßer im Gebrauche **поєдиначое число** gegen den eigentlichen Ausdruck **число єдинственное** sich verstossen zu haben. Ferner sub Г) wird im 3-ten Stücke **временій** unrichtig als Genitiv plur. gebraucht, — der Genit. plur. von **время** wird **временъ**.

Uibrigens wird zum Vortheile des Verfaßers dieses bemerkt, daß im ganzen Elaborate die Darstellungsweise kurz und verständlich sey. Der Styl ist sprachrichtig und bindig, die Orthographie entspricht bis auf angeführte Unrichtigkeiten den Forderungen des Programmes.

J. Guszalewicz prov. Lehr. der ruth. Spr. am k. k. Ob. G. bey den Dom.

31. Гушалевичева оцїнка конкурсового виробу Ів. Жукївського.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik vom ehrewürdigen Herrn Żukowski.

In der Vorrede rechtfertiget sich der Verfaßer wegen Annahme einer neuen grammat. Terminologie, die in einem Lehrbuche, welches für den öffentlichen Unterricht bestimmt ist, schon aus dem Grunde nicht zu billigen wäre, weil sie unverständlich und nicht etymologisch ist; so z. B. самозвукъ soll nach der Annahme des Verfaßers den Selbstlaut bezeichnen, da es etymologisch Selbstklang bedeutet, — so auch созвукъ heißt Mitklang nicht Mitlaut — имя der Name nicht Substantiv — слово часовое heißt nicht Verbum sondern Stundenwort — und auch andere sind fast alle in demselben Sinne creirt. Daher ist es beßer die bis jetzt üblichen von allen Grammatikern gebrauchten terminologischen Ausdrücke beizubehalten, als neue eigenmächtig zu schaffen. Der Verfaßer führt als einen wichtigen Grund an, daß er die alten üblichen technischen Ausdrücke deßwegen nicht annahm, weil sie ihm zu altslavisch und russisch klingen. Diese Behauptung fällt aber ganz weg, sobald man bedenkt, daß sie schon zwischen dem X und XI Jahrhunderte in Uibersetzung der Grammatik Joannis Damasceni und in allen nachfolgenden Abschriften und Abdrücken dieses Werkes einzig und allein von den Ruthenen gebraucht waren. Zum Beweise deßen dienen auch die ältesten ruthenischen Grammatiken, wie die vom Лаврентій Зизаній (Wilna 1596)(,)vom Meletij Smotryski (in Jewie 1619)(,) welche wieder unverändert behielten. Auch kann der Verfaßer nicht in Abrede stellen, daß die von ihm für unverständlich gehaltene Terminologie sogar von den Schülern der ehemahligen griechisch-slavischen Schule, welche bei dem Lemberger Stauropigian-Institute bestand, in der von ihnen in ruthenischer und griechischer Sprache verfaßten Grammatik (Lemberg 1595 (sic)) gebraucht war. Es wird nicht geleugnet, daß später die Russen und andere Slaven dieselben technischen Ausdrücke zu gebrauchen anfingen, indem sie (wie der Verfaßer selbst wirklich behauptet) aus dem lateinischen übersetzt oder demselben nachgebildet fanden; demnach soll noch diese Bemerkung nicht außer Acht gelaßen werden, das auch die deutschen Sprachbücher die lat. Ausdrücke Substantiv, Adjectiv, Verbum(,) ja sogar Interjection behalten, weil man wohl einsieht, daß die lateinische Technika vollkommen ausgebildet sind. Es wäre daher unpädagogisch den Kindern die Möglichkeit zu nehmen die lat. Terminologie sich in ihrer Muttersprache eigen zu machen und sich für das Studium der lateinischen vorzubereiten, ja es wäre sogar eine schwere Versündigung an der Sprache, wenn man die ganz paßenden schon seit uralter Zeit von den besten Grammatikern angenommenen und auf der klaßischen Sprache ausgebildeten technischen Ausdrücke durch neue unetymologische und unverständliche Terminologie ersetzen würde. — Es ist kein Vorzug (wie der Verfaßer behauptet) des Elaborats, sondern vielmehr eine Veranlaßung zu vielen zwecklosen literarischen Diskußionen.

Was das Elaborat selbst betrifft, so haben sich folgende Bemerkungen herausgestellt:

I. Die Definitionen, Regeln und Ansichten sind an vielen Stellen unrichtig und falsch, oder unbestimmt und dunkel. So wird S. 2 gesagt, daß alle Slaven das cyrillische Alphabet in ihrer Schrift gebrauchten. Es ist eine Zumuthung, die keinen historischen Grund hat. Im § 12. S 7 ist die Regel von dem Gebrauche ъ und ь für das Kind unverständlich; es wird auch in demselben § behauptet, daß ъ im Schreibgebrauche weggelaßen werden kann, was eine neue in der ruthenischen Rechtschreibung vorkommende Erscheinung wäre.

Eben so kommt im § 16. S. 8 wieder eine ganz neue, ausschlüßlich vom Verfaßer aufgestellte Behandlung der halbweichen Konsonanten; unter diesen befinden sich auch л, н, р, бл, пл, фл, мл. Solche Eintheilung bewährt sich nie in der Sprache und fällt dem Kinde schwer zum Erlernen. Höchstens könnte eine solche Hypothese in einer sprachlichen Abhandlung vorkommen, aber schwerlich eine Kritik aushalten.

Aus dem § 19. S. 9 ist nicht ersichtlich, warum л und н nach den Lippenlauten eingeschoben werden.

Im § 26. S. 11 ist die Theorie vom Gebrauche des і einseitig und unvollständig; es ist daselbst das einzige Wort міръ die Welt, welches das і annimmt, weggelaßen. Die Ansicht aber, daß die fremden Wörter z. B. министеръ, магистратъ mit і geschrieben werden, ist falsch, denn nach der besten Rechtschreibung werden die fremden Wörter mit и geschrieben.

Noch unvollständiger ist die Theorie im § 32. S. 13 vom Gebrauche der Selbstlaute и und ы. Der Verfaßer sagt apodictisch, daß man beim Gebrache dieser Vokalen auf das polnische und großrussische Sprachdialekt Rücksicht nehme, bedenkt aber nicht, daß die Schulkinder, für welche dieses Schulbuch bestimmt werden soll, weder des ersten noch des zweyten Dialektes kundig sind. Auch kann diese Ansicht nicht gebilligt werden, daß der Halblaut й vom Verfaßer den Mitlauten beigezählt erscheint.

Im § 66. S. 31 ist die Definition des Subst. zu weit; es heißt: Имя або имя существительное есть слово, котрымъ що существующого назы(и)ваемо. — Man könnte also unter diese Definition auch das Adjectiv und Pronomen leicht subsumiren.

Im § 69. S. 34 ist die Eintheilung der Hauptwörter in одиночныи (vereinsammte) zu gewagt, es wäre beßer, wenn solche Unterabtheilung nicht vorkäme; denn dieselben Hauptwörter werden einmahl родовыи dann одиночныи benannt; — dadurch wird das Kind nur in Verlegenheit geführt, wohl aber keinen sprachlichen Nutzen daraus schöpfen.

Im § 69. S. 35 ist die Mittheilung des Begriffes von den Sammelnamen verwickelt und irrig.

§ 70. S. 35 ist unklar; es heißt: Von den Namen werden andere Namen gebildet; man kann daraus nicht entnehmen(,) von welchen

Namen diese Ableitung geschieht; zwar führt der Verfaßer bald in demselben § an, daß die weiblichen Hauptwörter von den auf einen Konsonant ausgehenden männlichen Hauptwörtern, die eine Person bezeichnen(,) durch die Hinzufügung des Endlautes **а, ка, иха, оха, иня** und bei jenen, die ein Thier bezeichnen(,) durch die Hinzufügung des Ausganges **ица** gebildet werden; allein diese Regel kann nicht als allgemein geltende zugelaßen werden, denn sonst müßte **братова** von **братъ, вуйна** von **вуйко, стрыйна** von **стрыйко**(,) dann **императрица** von **императоръ, царица** von **царь** als ausgenommen betrachtet, oder in einem besonderen §. behandelt werden.

S. 36. § 71. enthält unter anderen die Regel, daß durch die Hinzufügung der Sylbe ko zu den auf einen Konsonanten ausgehenden Hauptwörtern die augmentativa abgeleitet werden. Diese Regel ließe sich mehr auf die diminutiva anwenden z. B. **Иванъ — Иванко — Гринько — Федько.**

Im § 76. S. 38. ist die Mittheilung des Begriffes vom Geschlechte der Hauptwörter zu trivial und für das Kinderalter nicht paßend. Ferner ist die Lehre vom Geschlechte der Hauptwörter unklar und unbestimmt, so daß das Kind außer Stand gesetzt wird, mit aller Sicherheit dasselbe zu bestimmen.

§ 86. S. 41. sagt der Verfaßer **имающiи въ другомъ падежи о одинъ складъ больше нижь въ первомъ, суть нѣякого полу н. пр. племя, племени.** Nach dieser Regel könnte man auch die Hauptwörter des männlichen Geschlechtes sächlich nennen, denn sie erhalten auch im Genit. sing. eine Sylbe mehr z. B. **человѣкъ, человѣка**(,) **столъ — стола** u. s. w. So ist auch in dem § 108. S. 54. die ganze Behauptung, daß die Hauptwörter des sächlichen Geschlechtes mit dem Ausgange e im Genitiv plur. **ь** haben, irrig und falsch; denn viele haben auch **ъ** und **ей** z. B. **море — морей** nicht **морь**(,) **яйце — яйецъ, сердце — сердецъ.**

Im § 110. S. 54 will der Verfaßer die sächlichen Hauptwörter mit dem Ausgange **ьe** in einem besonderen § behandelt wißen, und unterscheidet sie von jenen, die auf **iе** ausgehen. Im Gegentheile diese beiden Ausgänge sind eins und dasselbe, so sagt man **званiе** und **званье, спасенiе** und **спасенье.**

Im § 129. St. 64 wird grundfalsch behauptet, daß **три чверти** Dualis sey — es ist die echte vielfache Zahl, eben so auch **чотыри колѣсци. Книжци** ist kein Dual, sondern der altslavische Plural. Endlich ist auch diese Behauptung nicht zu billigen, daß die Hauptwörter **око, ухо** und **плече** nur in der Zweyzahl u. zwar in allen Endungen gebraucht werden; denn selbst das vom Verfaßer angeführte Beispiel mit Ausnahme des Instrumental spricht ganz gegen diese Behauptung.

Im § 193 wird die Declination der persönlichen Fürwörter aufgestellt — es wird der Genitiv sing. von **я** auch **мя**, von **ты — тя** unrichtig gesetzt; denn **мя** und **тя** ist der echte verkürzte Accusativ der obbenannten Fürwörter.

In der Bildung der Zeiten in den §§ 231—238 hat der Verfaßer dieselbe Verfahrungsart, wie der Verfaßer des anderen Preiselaborats H. Haninczak — angenommen. Als Hauptzeit(,) von welcher alle anderen gebildet werden, nimmt er den Infinitiv an, und verwandelt den Infinitivausgang in die Ausgänge anderer Zeiten. Diese Verfahrungsart ist in ihrem Grundsatze haltlos in den Bemerkungen des anderen Preiselaborats bewiesen worden.

II. Abgesehen davon, daß die ganze grammat. Terminologie nicht recht aufgefaßt erscheint, sind auch einige Wörter entweder unrichtig gebraucht oder unrichtig verstanden worden, wodurch augenscheinlich sich ein ganz anderer Sinn der Regeln herausstellt. Zum Belege deßen wird Folgendes angeführt:

Bald auf der 1-ten Seite in der Definition der Grammatik gebraucht der Verfaßer unrichtig das Wort право in der Bedeutung regelmäßig; denn es heißt theils das Recht, theils adverbialiter rechts — richtiger wäre правильно regelmäßig von правило Regel, Norm, was auch der Verfaßer selbst bestättigt, indem er правило zur Bezeichnung des Wortes Regel gebraucht.

§ 6. S. 5. сплывающіи statt слитніи falsch(,) denn es würde herabfließende nicht zusammenfließende heißen. § 9. S. 6 начинье identisch mit орудіе in der Bedeutung Werkzeug, начинье bedeutet aber das Geschirr. § 62. S. 27. значокъ дѣлящій wird grundfalsch Beistrich genannt; wörtlich bedeutet es das trennende Zeichen. § 67. S. 32. wird оттягнути in der Bedeutung abstrahiren statt отвлечи gebraucht(,) оттягнути aber heißt abziehen — hiemit оттягненіи abgezogene nicht abstracte — чинность ist der ruthenische Sprache fremd, eigentlich bedeutet es дѣйствіе. § 67. statt латво leicht beßer легко. Die als Exempel angeführten triviellen Ausdrücke wären wegzulaßen. S. 112. § 216. statt вполни глаголы ist richtiger общіи, statt доконани und недоконани — совершеннаго u. несовершеннаго вида gebrauchen. S. 119. § 227. часъ теперѣшный heißt die jetzige Stunde — die gegenwärtige Zeit heißt время настоящое. S. 136. § 246. wird смыслъ сносящій in der Bedeutung leidende Form gebraucht, was eigentlich in der ruthenischen Sprache: zusammentragender Sinn oder in einer anderen Bedeutung ertragender Sinn heißt. Leidende Form heißt видъ страдательный; thätige Form видъ дѣйствительний. — § 249. statt разовое вспомагательное слово ist однократный вспомагательный глаголъ zu gebrauchen. S. 141. § 253. sub d ist die Bedeutung der Wörter видъ часу теперѣшного unklar; wörtlich soll es Form der jetzigen Zeit heißen.

III. Hinsichtlich der Behandlung des Stoffes kann nicht gesagt werden, daß der Verfaßer seine Aufgabe glücklich gelöset hat. Er verfolgte zwar die im Programme vorgezeichnete Bahn, aber er hob zu oft einiges hervor, was für das Kinderalter entweder nicht begreiflich oder vom geringen sprachlichen Nutzen oder durch die Versündigung an der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist.

So z. B. die Anmerkung zum § 6. S. 5. konnte in einer Grammatik für Kinder wegbleiben. Die Lehre von der Betonung wird an zwei Orten behandelt, einmall in dem §§ 55—59. S. 22 bald nach der

Lautlehre, dann nach der Declination der Hauptwörter in den §§ 131—135. inclusive S. 68. In dem verlautbarten Programme wird aber ausdrücklich die Behandlung dieser Lehre nach der Lautlehre gefordert. Es hat zwar den Anschein, daß der Verfaßer die §. §. nach der Declination ausschlüßig den Substantivis bestimmt hat, allein auch in den nach der Lautlehre angeführten §. §. ist die Betonung größtentheils auf Substantiva beschränkt. Es wäre pädagogischer, wenn man diese Lehre in der ruthenischen Sprachlehre an einer Stelle behandeln würde.

Mehr unzweckmäßig ist die Eintheilung der Hauptwörter in 3 Declinationen. Der Verfaßer stellt im § 93. S. 45. folgende Regel auf: Первымъ способомъ скланяютъ ся всѣ имена мужеского(,) женского и нѣякого полу, мающіи въ мовѣ остатный созвукъ твердый, н. пр. кутасъ, тато, сукмана, слово. Wörtlich heißt es: Nach der ersten Weise (denn способъ heißt Weise) werden abgeärdnet alle Namen (Hauptwörter) des männlichen, weiblichen und sächlichen Geschlechtes, welche in der Sprache einen letzten harten Mitlaut haben. Wenn der Verfaßer in seiner Terminologie bei dieser Regel konsequent bleibt, so stellt sich ein offenbarer Widerspruch; denn selbst die angeführten Beispiele wie тато, сукмана und слово gehen nicht auf einen harten Mitlaut, sondern im Gegentheil auf einen Selbstlaut aus.

In dem folgenden § 94. S. 46. wird diese grammatische Unkonsequenz weiter fortgesetzt. Es heißt: Другимъ способомъ скланяются также имена мужеского(,) женьского и нѣякого полу, мающи въ мовѣ остатный созвукъ мягкій, примягкій або ць. — Nach der zweiten Weise werden auch die Hauptwörter des männlichen, weiblichen und sächlichen Geschlechtes abgeändert, welche in der Sprache auf den letzten weichen oder halbweichen Mitlaut oder auf ц ausgehen z. B. дышель, куля, казанье, паничь. — Da auch bei dieser Regel die Beispiele куля, казанье, душа, поле, лице angeführt werden, die auf einen Selbstlaut ausgehen, so stellt sich auch da ein offenbarer Widerspruch.

§ 95. lautet: Третымъ способомъ скланяются только имена женьского и мужеского полу, мающіи въ другомъ падежи о оденъ складъ больше. — Nach der dritten Weise werden nur die Hauptwörter des weiblichen und männlichen Geschlechtes abgeändert, welche in der zweyten Endung eine Sylbe mehr erhalten. Die citirte Regel hat diese Eigenschaft, daß sie auch auf zwei vorhergehende vom Verfaßer festgesetzte Declinationen ausgedehet werden kann. Als Beispiele sind кость genit. кости, гость гостя, конь, грошъ. Es ist wahr, daß die angeführten Hauptwörter im Genit. eine Sylbe mehr erhalten, aber dasselbe gilt auch von den Hauptwörtern учитель, мужъ u. s. w. von denen das erste als Muster der ersten Declination angeführt wird; die letzten aber vom Verfaßer selbst der 2-t Declination beigezählt werden. Dieser neu angestellte Versuch ist, wie jeder sprachkundige einsieht, unrichtig. Nach der fleißigen Kombination aller vom Verfaßer angestellten Regel(n) für die Declinationen der Hauptwörter nach ihrem Genus und ihrer Termination,

kommt man nothwendig zu dem Resultate, daß die ganze Behandlung derselben unbestimmt, unklar und unsystematisch sey.

Glücklicher war der Verfaßer in der Behandlung der Beiwörter, Nebenwörter und Zahlwörter.

IV. Es wird noch dieses bemerkt, daß der Verfaßer in seinem Elaborate sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert. — S. 1. доходженьѣ ist Localismus — allgemein wird изслѣдованіѣ gebraucht. S. 3. § 3. назвы statt названія. S. 7. § 13. чути wird an gewißen Orten in der Bedeutung слышати hören gebraucht, eigentlich чути heißt fühlen. S. 20. § 5. складающіися statt составленныи. S. 22. притискъ — гласоударенія. S. 22. § 57. непривѣмно statt непріятно. S. 25. § 60. кобы statt єслибы. S. 27. § 63. мешкающіи statt обитающіи — выставляємо statt изображаємъ — мусятъ быти statt должны быти. S. 30. § 63. справивъ statt произвелъ. S. 32 § 67. u. d. m. Dabey muß auch dieses bemerkt werden, daß des Verfaßers Orthographie den im Programme gestellten Forderungen zuwider sey.

Schlüßlich hat sich zum Vortheile des Verfaßers herausgestellt, daß die ganze Lehre von der Syntax nach der Forderung des Programmes ausgearbeitet sey.

J. Guszalewicz, Prov. Lehrer der ruth. Spr. am k. k. Ob. G. bey den Domini.

32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консисторії конкурсові вироби з їх оцінками.

Hochwürdigstes Lemberger gkth Metropolitan Consistorium!

Die b. m. von den Hochwürdigen Metropolitan Consistorium zu den Zhlen 1573, 1587 ex aõ 1851 dann 161 und 303 ex 1852 der zur Verfassung der ruthenischen Volksbücher ernannten Commission zur Würdigung (der) mitgetheilten Preis Elaborate einer ruthenis. Grammatik

des Universitäts Professors Jakob Głowacki —

des provisorischen Professors der ruthenischen Sprache am akademischen Obergymnasium in Lemberg Johann Zukowski und

des Jabłonkaer Pfarrers Joseph Haninczak, welche im Anschluße $^1/_3$ vorliegen, wurden von der benannten Commission dem Commissions Mitgliede und Professor der ruthenischen Sprache an dem Lemberger Obergymnasium bei den Dominikanern Johann Guszalewicz zur Zensurirung übergeben.

Der Professor Guszalewicz hat die fräglichen Preiss Elaborate einer strengen Prüfung unterzogen, eine vollständige Zensurirung derselben mit seltenen Fleiße-Gründlichkeit und allseitiger Würdigung durchgeführt, und seine Beobachtungen während der Kommissions-Sitzungen am 26-t und 29-t Jänner — dann 4-t und 19-t Februar und 5 t März l. J. vorgetragen.

Diese über die einzelnen Preis-Elaborate angestellten Bemerkungen folgen im weitern Anschluße $^2/_3$ zur Einsicht mit.

Das Preis-Elaborat des prov. Professors Zukowski enthält viele Neuerungen, manche grammatikalische Unrichtigkeiten, hie und da auch

Anstößigkeiten wie z. B. im § 76. vom Geschlechte(,) strotzt von Lokalismen und entspricht der im Programme gestellten Forderung hinsichtlich der Schreibart nicht.

Das Preiselaborat des Pfarrers Joseph Haninczak führt weder die Deklinazionen noch die Bildung der Zeiten glücklich durch, hat auch viele Unrichtigkeiten, und ist für ein Schulbuch schon deßwegen nicht passend, daß der Verfasser bei den einzelnen Regeln 7—8 ja bis 12 Subeintheilungen ansetzt, wodurch das Memoriren derselben den Kindern nicht blos erschwert, sondern fast unmöglich wird.

Der Universitäts Professor Jakob Głowacki hat die Aufgabe glücklich gelößt, und das von ihm gelieferte Elaborat wurde von der Commission nach einer sehr sorgfältigen allseitigen Prüfung als das allerbest gelungenste, dem vorgezeichneten Programme ganz angemessen und den gestellten Anforderungen vollkommen entsprechende einstimmig erklärt.

Diesem Gutachten der Commission ermangelt der Gefertigte nicht noch beizufügen, daß von den Preis-Bewerbern, weder der prov. Professor Zukowski noch der Pfarrer Haninczak sich auf dem literarischen Felde versucht haben; wo hingegen der Univesitäts Professor Głowacki, welcher bereits mehrere literarische Arbeiten, welche im Drucke erschienen sind, geliefert — auch eine höhere ruthenische Grammatik bereits verfaßt hat, welche Zeuge des Entwurfes der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich Seite 150 als Unterrichtsbuch vorgezeichnet und empfohlen wird.

Dieses liefert den Beweis, daß Głowacki eine gründliche Kenntniß der ruthenischen Sprache besitzt — somit auch im Stande ist eine gediegene Grammatik zu schreiben.

Lemberg am 20-t April 1852. Kuziemski Michael (Дальше його титули).

33. Консисторія пересилає конкурсові вироби краєвій шкільній управі.

Hochlöbliche k. k. Landesschulbehörde!

Die mit den hohen Erlaßen vom 11-ten und 16-ten Dezember 1851, Z. Z. 4624 und 4720, dann 8-ten und 19-ten Jänner und 11-ten Febr. l. J. Z. Z. 100(,) 364 und 788 zur Prüfung mitgetheilten Preis Elaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die hierländigen Volksschulen des Universitäts Professors Jacob Głowacki, des provisorischen Professors der ruthenischen Sprache an dem akademischen Ober-Gymnasium in Lemberg Johann Żukowski, und des Jabłonker Pfarrers Joseph Haninczak, wurden vom Consistorium vorläufig der zur Verfaßung der ruthenischen Volksschulbücher bestehenden Kommission zur Beurtheilung und Würdigung zugestellt.

Die besagte Commission hat sich dieser Aufforderung gemäß, der Prüfung und Würdigung der mitgetheilten Preis-Elaborate unterzogen, über jedes Elaborat abgesonderte Bemerkungen verfaßt, und sich einstimmig dahin vereiniget, daß das von dem Universitätsprofessor Jacob Głowacki verfaßte Preis-Elaborat das bestgelungenste ist, und allen

in dem mit dem hohen Erlaße v. 17-ten August 1851. Z. 2379 St. hinausgegebenen Programme gestellten Anforderungen vollkommen entspricht.

In Erwägung dessen, daß diese Preis Elaborate von Fachmännern sehr sorgfältig geprüft und einer strengen Würdigung unterzogen waren, und nach eigener Uiberzeugung, vereiniget sich das Consistorium mit dem Gutachten der benannten Commission, und spricht sich dahin aus, daß unter den mitgetheilten Preis Elaboraten jedes des hierortigen Universitäts-Professors Jacob Głowacki das bestgelungenste ist, und in den hierländigen Volksschulen mit vollkommener Beruhigung und dem zu erwartenden besten Erfolge als Lehrbuch gebraucht werden kann

Wie wohl aber dieses Preis Elaborat unstreitig das bestgelungenste ist, kann das Consistorium dennoch auch den beiden andern Preis-Bewerbern die Anerkennung nicht versagen, welche in der kurzen Zeit, welche auf die Einsendung der Elaborate festgesetzt war, eine so schwierige Arbeit zu Stande brachten. Das Consistorium findet sich demnach veranlaßt bei Einer hohen k. k. Landesschulbehörde einzuschreiten, damit nach erfolgter Genehmigung des Preis Elaborates des Professors Głowacki, den beiden andern Mitbewerbern für deren Bereitwilligkeit nach ihren Kräften zur Beförderung des Volksschulunterrichtes beizutragen, die Anerkennung der hohen Regierung zu Theil werde.

Die mitgetheilten drei Preis-Elaborate sammt dem Gutachten der benannten Commission folgen im Anschluße mit. — Lemberg am 27. April 1852. J. Bochenski Weihbischof.

34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького.

An N-o 5383

das hochwürdige gr. kath. Metrop. Konsistorium hier.

Die von der Matica halicka ruska herausgegebene ruthenische Sprachlehre von Hołowackyj Grammatika ruskoho jazika sostawlenna Jakowom Hołowackim, Lemberg 1849. Gedruckt im stauropigianischen Institute wurde vom hohen Unterrichts-Ministerium zum Lehrgebrauche an Untergymnasien und Unterrealschulen für zuläßig erklärt, vorausgesetzt, daß der Preis eines Exemplares auf 20 Kr. herabgesetzt wird. Wovon das hochwürdige Metrop. Konsistorium im Grunde Erlaßes des hohen Unterrichts Ministeriums vom 28. v. M. Z. 9399 bezüglich auf das Einschreiten vom 30. Mai d. J. Z. 865 mit dem Bemerken benachrichtigt wird, daß sich selbe zum Gebrauche an Volksschulen, nach dem Ausspruche des hohen Unterrichts Ministeriums nicht eigne, um Schülern als Lernbuch in die Hand gegeben zu werden, die Lehrer hingegen darauf aufmerksam zu machen seien.

Was den ruthenischen Sprachunterricht in Volksschulen betrifft, so soll derselbe über Anordnung des hohen Unterrichts Ministeriums in der Weise fortgeführt werden, wie dies im ruthenischen Ersten Sprach und Lesebuche angedeutet wird. Wenn dieses geschieht, so entfällt die

Nothwendigkeit einer abgesonderten ruthenischen Sprachlehre in den Händen der Schüler. Die Lehrer haben sich, um sich die weitere Entwickelung dieser Methode des sprachlehrlichen Unterrichts zu veranschaulichen mit den im deutschen zweiten Sprach- und Lesebuche vorkommenden Sprachübungen vertraut zu machen, worauf sie zu verweisen sind

Das hochwürdige Metrop. Konsistorium wolle daher auch in dieser Beziehung die weitere Veranlaßung treffen.

Lemberg am 7. Juli 1854. Mosz.

35. Міністерство просвіти жадає нової перерібки конкурсових елаборатів.

Z. 56809. Hochwürdiges gr. kth. Metropolitan Consistorium Hier.

Das hohe Ministerium für Kultus und Unterricht hat mit dem Erlaße vom 31-t Oktober d. J. Z. 4710 über die mit Bericht der bestandenen Landesschulbehörde vom 5. Maj 1852 Z. 2453 vorgelegten Preiselaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die zweiten Klassen an den hierländigen Volksschulen angeordnet, die gedachten Elaborate mit Rücksicht auf die jüngsten Modifikazionen in der ruthenischen Orthographie für Schulbücher einer neuen Ueberprüfung, wobei überhaupt der gegenwärtige Zustand des ruthenischen Unterrichts an den Volksschulen in Betracht zu ziehen ist, zu unterziehen.

Mit Beziehung auf den Bericht vom 27. April 1852 Z. 701, dessen Beilagen im Anschluße mitfolgen, wird das hochwürdige Konsistorium eingeladen, die Ueberprüfung der fräglichen Preiselaborate nach den Andeutungen des bezogenen h. Ministerial-Erlasses unterzüglich vorzunehmen und das Ergebniß anher vorzulegen.

Lemberg am 16. November 1860.

Доповненнє.

Уривок граматики Ів. Лаврівського.

В часї, коли складала ся уже ся частина мовї статї „Студії над галицько-українськими граматиками XIX в.“, яка займаєть ся 40 рр., передав менї ласкаво др. В. Щурат граматичні матеріяли Івана Лаврівського з крилошанської бібліотеки в Перемишлї. На сї матеріяли складають ся: двайцять аркушів конкурсового виробу з 1840 або 1841 р. „Грамматіка ѧзыка Нѣмѣцкагѡ длѧ Дѣтей Рѕскихъ ꙋчащихсѧ въ Шкóлахъ Тривіѧл'ныхъ и Парохіалныхъ“, три аркуші, здаєть ся, викладів граматики церковно-славянської мови в порівнанню з живою галицько-українською і десять аркушів граматики живої мови. З „Граматики нїмецької мови“ зазначу хиба терміни: йспитованіе слѡвъ (етимольоґія), совокѕплéніе слѡвъ, голосъ, бѕква (лѣтера), ѧлфáветъ, самогóлоска, двогóлоска, сп҃овгóлоска, сúлѧба (едно- дво- три- многосúлѧбныи слóва), слóва поединчіи, складáныи, початкóвыи, похóдныи, предскладáныи, концóвыи сúлѧбы, тонъ бéсѣдный, слóвный, бéсѣда (рѕска), часть бéсѣды, ймѧ сѫщúствúтел'ное, прелагател'ное, числúгел'ное, мѣстоимéніе (заимѧ, займокъ), глагóлъ (слóво часóве, часóвникъ), нарѣчіе (присловокъ), предлóгъ (предúмокъ), союзъ (спо҃йникъ), междóметіе (слóво чѕтѧ), рóдникъ докладный, недокладный, чáсти бéсѣды склонѧемыи, несклонѧемыи, ймѧ влáсное, ѡ҃бщее (нарицáтел'ное), рѡ҃дъ мѕжескій, жен'скій, вещній, числѡ ҃единственное, множествéнное, падежъ (именител'ный і т. д.), склонéніе. Анахронїзмом грішить такий погляд Лаврівського: „Ѧзыкъ рѕскій ҃естъ двоѧкій. а. Церкóвный, которúй завúраесѧ въ книгахъ церкóвныхъ ѝ въ которóмъ сѕтъ слóва задавнéнѧ, теперъ ве бесѣдѣ народной неѕжи-

ва́нам. н. п. клевре́тъ, а҃біе и т. д. Ь. Наро́дный, которимъ въ Галичинѣ бол'ше ꙗкъ два́ міліо́ны людей бесѣдꙋе, и которо́го сло́ва въ некото́рыхъ склоне́ніахъ и па́дежехъ рожна́тся ѿ тыхже а҃зы́ка церко́внагѡ". Не тілько отся теорія, але й мова виписки дає наглядне свідоцтво, яку то мову підтягає Лаврівський під три деклїнації, одну на кождий рід. Се мішанина церковно-славянської, польської і живої украïнської мови. Така сама язикова сумішка лягла також в основу викладів чи може й приготовлюваного підручника граматики церковно-славянської й украïнської мови; в уривкови з деклїнацією прикметника розріжнені дві відміни сеї части мови: безъ ѕ҃сѣче́нім и со ѕ҃сѣче́ніемъ, и́ли сокраще́ніемъ въ конце́выхъ лѣтерахъ.

Як граматична термінольоґія повищих двох уривків, так і третього під сильним впливом польської граматичної термінольоґії. На сїй рукописи є в трьох місцях дата: „Dnia 3-o Lipca 1826"; дальше 4 й 5 липня. Нема сумніву, що се частина тої граматики, про яку писав в 1822 р. Лаврівський Востокову, себто граматики „Языка карпато-русскаго съ его діалектическими отличіями". Тому хочби вже з сеї причини з усього граматичного матеріялу Лаврівського заслугує ся частина на увагу.

Захований уривок рукописи зачинає партія граматики про числівники, докладнїйше їх ґрупа „помножники або оумножител'ники". Такими є: обое, ше́стиро, се́миро, о҃смиро, дивдатеро, диса́теро, два́йцѣгеро, трійцатеро, падесатеро, ш҃о҃стдесатеро, сѣмдесатеро, в҃о҃смдесатеро; або: ѥднократный, трі҃кратный, ѥдинайцѣгерократный, два́йцѣгерократный, падесатократный, стократный (панъ); або: два ѣхъ, десать ѣхъ, тисача ѣхъ; або вкінцї: дв҃о҃йко, двоѣчко, трійко, троѣчко, чв҃о҃рко, пятѣчко, ш҃о҃стѣчко, се́мичко, осме́рчко, девате́рчко і т. д. Вони „к҃о҃(н)цꙋютъ сѧ ꙗкъ бесѣдоголовники Рѣчистого Роджаю на о". „Стос҃нковники", що означають відношенне осіб і річий до себе, кінчать ся на ꙗкій або ѣстый: ѥднакій, ѥдноракій, ѥденайцетеракій, дванайцетеракій, двайцетеракій, двѣсторакій, двоѣстый, троѣстый, четверистый. Відміняють ся як „преметники на ый и ій". „Подѣлники" означають подїл межи особами або річами: поединчій, подв҃о҃йный, потр҃о҃йный, почв҃о҃рный, пош҃о҃стный, подиса́тный; часом кладеть ся „передѣмокъ по съ первотниками": по три҃хъ к҃о҃сцахъ, по читерохъ, по пати҃о҃хъ плꙋгахъ, по шести҃о҃хъ, по осми҃о҃хъ, по дивати҃о҃хъ, по диса́ти҃о҃хъ і т. д.; часом ставить ся по „съ порадниками" сер. р.: по перше, по дрꙋге, по третіе, по дивате, по диса́те, по ѥдинайцѣте, по сетне, по сотне, по дв҃о҃сетне. Замість по перше уживаєть ся „на самъ передъ". „Присловники

личбовыѣ находят'ся три ѥдинѣ, кроть, разъ, разы". Кроть в „властивѣ калѣчнымъ бесѣдоголовникомъ(.) бо мае въ множинцѣ крота" (кроти раховáти), одначе лучить ся з головними числівниками (трикроть). „Разъ" кладеть ся з головними й порядковими числівниками: разъ ѥденъ, чтыри разы, пат' разы, пат' разъ, ѥдинайц'е разъ, двайцеть разы, першій разъ, др8гій разъ, сетный, сотный разъ. Відміняєть ся якъ „дóмъ". „Оуломки личбовыѣ" отсї: пóвъ, половина, чверть, чвертка, пóвъ чвертки, пол8чвертокъ, пóвтора, пóвтретя і т. д. „Пóвъ" уважаєть ся невідмінним іменником і кладеть ся „з' власникомъ" (пóвъ кóрця, пóвъ до третьóѣ). „Половúна, половинка, чверть, чвертка с8ть форемныѣ бесѣдоголовники жен'ского Роджаю и кó(н)ц8ютъ ся подл8гъ др8гого кóнцованя" (чверть лóкт'е, чвертка кóрчика), а „пóвчвертки" не відміняєть ся. „Пол8чвертокъ" в іменником першої деклїнації. „Пóвтора складаеся зъ пóвъ и зъ ѩкого порядника жен'скаго Роджáю и л8чится зъ ѩкимъ бесѣдоголовникомъ во власницѣ положеннымъ" (пóвторы кварты, ничъ ты не вск8рашъ зъ тым' пóвпята талярóмъ). Часом виражаєть ся дроби порядковими числівниками жіночого роду (часть третя), а „видти повстаютъ складаныѣ оуломки" (двѣтретѣ, зъ двосетныхъ чáстей). „Пара" в правильним іменником другої деклїнації (втѣкъ зъ паровъ кóнми). Є ще „оуломковыѣ бесѣдоголовники" й відміняють ся після другої деклїнації: ѥднос(т)ка, двóйка, чвирка, вóсимка, въ картахъ крал'ка, дванайцетка і т. д. Є також числівникові іменники муж. р.: десятникъ, сотникъ, повторакъ, патакъ, шостакъ битый, осмакъ, тринасникъ, сороковець, пол8сетокъ, пол8мацокъ. „Складаныѣ личбовники" можуть означати а) міру: трóйк8ть, пат'ок8ть, шестьóк8ть, многок8ть, четверогранъ, шестигранъ, осмѣрка, вóс'мѣрка, четверобóкъ, шестобóкъ, многобóкъ (і прикметники: тройк8тный, четверогранястый, шестеробокій); б) час: дворочный, ѥднолѣтный, довголѣтный, многолѣтный, пóвгодинный, ѥднодневый, ѥдноденный, двотызньóвый, ѥдномѣсячный, пóвмѣсячный, цѣломѣсячный, чтырічасовый. Звідси повстають „бесѣдоголовники часоличбовыѣ": рѣчнякъ, рóчнячокъ, дворѣчнякъ, марчакъ, осѣнякъ, третины, девятины, сорок8сть.

Неозначені числа в двоякі „(п)óвнеозначеныѣ ал'бо цѣлкомъ не означеныѣ". До перших належать: кóлка, кóл'канайцеть, кол'кадесять, зкóл'кадесять, кóлка сотъ, кóлкатисячъ, кóл'катисячей, кóл'канайцет' тисячъ, кó(л')ка кроть тисячъ, кóлка мѣлѣонóвъ, зкóлка, кóл'коро, зкóлкоро (л8дій, быдла), кóлканайц'етеро, кóлкадесятеро, кóлкоракій, кóлканайцѣтый, кóлкадесятый, кóлкасотный, кол'катисячный; цїлком незначені такі: вшыгокъ, вшытка, вшытко; весь,

вса, всю; многоракій, кълкій, тъл'кій, каждый, а, е, свъй, своякъ, жаденъ, а, е, никто, кълко, тъл'ко, много, якъ много, сила, якъ сила, щось, ктось, ничъ; мало, мен'ше, наймен'ше; много, бълше, найбъл'ше; трохи, трошки, трошечки, капка, капинка, цатъ, ани цатъчки, одробина, одробинка, ани одробины, ани одробинки, цата, цатка, цатъчка, досить, надто, ажъ надто, жмена, жмен'ка, жменючка.

Дальше подана відміна числівників: кълка, кълканайцеть, къл'канайцетеро, никто, щось і ничъ. Відміна переведена цїлими реченнями, прим. кълканайцетеро ал'бо кълкадесатеро гъсатъ са пасло, кълканайцетерохъ, кълкадесатерохъ гъсатъ пера сътъ бѣлыѣ і т. д. Види: къл'канайцатюхъ, кълканайцетюмъ, кълканайцетюма — показують, що форми народні. В числівнику „къл'катисачъ" відміняєть ся тілько „тисачъ" (з' кълкатисачъ людми не зачынай), але при відмінї „къл'ка мѣлѣонъвъ" декліюють ся обі части. Від „ничъ" 3 відм. ничемъ, хоч 6 і 7 відм. правильні „ничъмъ" (ѡ ничъмъ не мыслитъ(,) ієнѡ ѡ грошехъ).

Третїй „роздѣл'никъ" обіймає виклад „ѡ заименникахъ". „Заименники сътъ бесѣдочасти(,) котрѣ кладѣтса замѣстъ бесѣдоголовникъвъ". Вони є „въсмеракиѣ": ѣстотныѣ (ѣстотники), показѣючыѣ (показал'ники), привлащател'ныѣ (привлащател'ники), видѡсобнаючыѣ (видосбнителѣ), виднасачыѣ або виднасныѣ (виднасники), питал'ныѣ (питал'ники), видповѣтныѣ (видповѣтники) й непевныѣ (непевники). Особовий заіменник називаєть ся також „осъбникъ". Такими є: ја, ты, себе або са, с'е. Я відміняєть ся: мене, ма (хоче вид ма видерти), менѣ, минѣ, мѣнѣ, ми, мѣ, мене, ма, мна, ме, мновъ, мною, мнѣ, менѣ, мѣ. „Множникъ" мы, як і вы, не відбігають від загальної відміни. Ты (вашець) має дальші відмінки: тебе, та (хоче вид та взати), тобѣ, ти, тебе, та, тѣ, тобовъ, тобою, тобѣ, ти, тебѣ. Не має множини: себе, са, с'е, се, са, собѣ, си, сой (возь сой хлѣба), себе́, са, се, с'е, собовъ, собою, собѣ, си, собѣ.

„Поединникъ" вказуючого заіменника: тотъ, той, тота, тама, тото, тое, то має в 2 відм. жін. р. тоѣ, в 3 і 7 тъй, той, в 4 тотѣ, тѣю, в 6 товъ, тою, в 7 відм. муж. й сер. р. тъмъ, тмъ. „Множникъ" на всї три роди має в 1, 4 і 5 відм. тоты, тыѣ, тіи, в 6 тыми, тими, в 7 тыхъ, тими (?). Так само відміняють ся: тамтотъ, тотъ тамъ, тотъ самый, тотъ самъ. Спільні види на муж. і сер. р. має ѡвонъ, вонъ, оно, воно, в 2 відм. одн. ієго, негѡ, ніюгѡ, гѡ, в 3 ієму, му, в 6 нимъ і 7 нїмъ; 4 відм. на муж. р. ієго, ніюго, го, а на сер. р. ієго, ніюго, не. Она, вона має в 2 відм. ієѣ, ніюѣ, ѣи, ѣѣи, 3 відм. ѣй, а дальше ю, ню, ніювъ, ніюй. Множина на всї

три роди: они, ѣхъ, нихъ, ѣмъ, ѣхъ, ними, нихъ. Нашъ має в 2 відм. нашогѡ, нашоѣ, в 3 нашомѵ, нашемѵ, нашо͡ѣй, нашой, в 6 нашымъ, нашовъ, в 7 нашо͡мъ, нашо͡й, а в мн. нашѣ, нашыхъ, нашымъ, нашыхъ, наши, наши, нашими, нашыхъ. Від присвоюючого заіменника мо͡й, мой, мсѧ, ма, мое зазначу види: 2 відм. могѡ, моей, моѣй, моѣ, могѡ, моегѡ, 3 відм. мо́мѵ, моѣй, 6 і 7 відм. муж. й сер. р. моѣмъ, жін. р. 6 відм. мои͡овъ, 7 моѣй; мн. моѣ, моѣхъ, моѣмъ і т. д. Тим способом „ко͡нцѵесѧ“: тво͡й, сво͡й, свойскій, вашецѣнъ. Від самъ, сама, само 2 відм. жін. р. самоѣ, 3 само͡й, 6 самовъ, само́ю, 7 само͡й, само́й подібно як для муж. й сер. р. само͡мъ, само́мъ; мн. сами (selbst), самыѣ (allein), самыхъ і т. д. Народня також відміна відносного заіменника: который, котрый, котораѧ, котора, которе, которое, котрое, котре, прим. котороѣ, котроѣ, которо͡й, котро͡й, мн. которыѣ, котрыѣ, котрѣ. Що, шо деклїнуєть ся цїкаво: чого, шого͡, щомѵ, шомѵ, що, шо, що͡мъ, чимъ, шымъ, що͡мъ, чо͡мъ, шо͡мъ.

„Що бере ся пѧтерако“: а) як „збиралникъ“ зам. котрый, прим. всѣ, що ѣхъ там' было(,) поме́рли; б) до означення часу замісць каждый, прим. що двѣ годины, що пѧт' дни͡овъ; в) часом лучить ся із заіменниками: тотъ, ово͡нъ, ты й уживаєть ся замісць котрый, прим. тотъ(,) що бывъ въ насъ вчера(,) днесь вмеръ — тота(,) що вчера прѧла, оукрала гро́шѣ; г) часом опускаєть ся тотъ „въ перемѣнныхъ ко͡нцио͡припа́дкахъ“, пр. видѣвшемъ невѣстѵ(,) що полотно вкра́ла; д) деколи лучить ся з указуючим заіменником ово͡нъ у скісних відмінках і повстає спеціяльний рід „ко͡нцова́нѧ“: що гѡ, що ѥй, що мѵ, що ѣй, що го, що ю, що нимъ, що ни͡овъ, що ѡ ни͡о͡й, що ѣхъ, що ѣмъ, що ними, що ѡ нихъ.

По відмінї питайного заіменника „кто“ наступає „чій, чіѧ, чіе“: чи͡огѡ, чіѥй, чіѥѣ, чи͡омѵ, чіе́мѵ, чи͡о͡й, чію, чиѣмъ, чи͡о͡м', чиѣй, чи͡о͡й, мн. чиѣ, чиѣхъ, чиѣмъ, чиѣми, чиѣхъ. Так само відміняєть ся: ничій, ни́чіѧ, ничіе або нѣчій, нѣчіѧ, нѣчіе. Инші питайні заіменники такі: що, который, ѩкій, ѩкій то, щозаѥденъ, ктожъ то, що то, ци который, ци ѩкій, по чемѵ, по чомѵ, що по то͡мъ (настѵпило), дляѧ чого, чого (плачешъ), чемѵ або чемъ (нейдешъ), зъ чого (зробишъ), витъ чого, въ чимъ, на чимъ, чимъ (зробишъ), по чо͡мъ, по чимъ (познаешъ). Денекотрый, денекотра, денекотре й некоторый, некотора, некоторе (мн. денекотрыѣ, некоторыѣ) відміняєть ся як котрый зглядно который. То само треба сказати про відміну неозначених заіменників: котрыйсь, котрысь, котраєь, котресь і ѩкійсь, ѩкась, ѩкоесь, ѩкесь, мн. котрѣсь, котрыѣсь, ѩкиѣсь, ѩкѣсь.

„Часо̑вникъ ѥстъ бесѣдоча́сть(,) выражаючаѧ чинно̑сть, станъ ал'бо терпѣне ꙗкоѣ ѡсобы ал'бо рѣчи разом з' означен'емъ часѫ“. Способів чотири: ознаймѫючій (ознаймѝтел'), розказѫючій (розказа́тель), спаѧючій (споѣтель), прим. кобымъ мавъ гроши(,) то бымъ село кѫпи́въ, і безъвыразный (безвыра́жникъ). Часів чотири: теперѣшный (теперишникъ), перешлый (перейшовникъ), давноперешлый і бѫдучій (бѫдучникъ). Осіб три, а родів чотири: мѫжескій, женскій, рѣчистый і спо̑лный. Дїєслова розпадають ся на кілька ґруп: чинныѣ (чинники), станныѣ (станники), наворотныѣ (наворотники), які знову дїлять ся на чи́нонаворотники (по̑дно́шѫ) і ста́нонаворотники (зеленѣюсѧ), дальше дїєслова частовыѣ (частовники) і зачынаючыѣ (зачина́тникъ). Инші подїли дїєслів на: поѥдинчыѣ (ѥдинники) і складаныѣ (зложенники), і се двозложеныѣ (перерѫба́ти) і многѡзложенныѣ (поперерѫбова́ти), первотныѣ (первотники) і походныѣ (походники), особистыѣ і безъособистыѣ, сворныѣ (сво́рники), несворныѣ (несво́рники) і недостатныѣ (недостатники). Неправильні ѳ: або ѥдночасовники (идѫ) або двочасовники (стрѣливъ, стрѣлю).

Конюґацій чотири: „до першого особова́нѧ“ належуть дїєслова на ѫ і ю з окінченнєм у 2 ос. ешъ і ѥшъ, до другої конюґації з окінченнєм ишъ, до третьої неправильні (ѣмъ, ѥстемъ), а до четвертої „недостатники“ (идѫ). „Посадовникомъ“ дїєслова ѳ 1 ос. теп. ч. (пи́шѫ), а в „недостаточникахъ“ буд. ч. (стрѣлю). Конюґацію починають „посилковники“. Від ѥстемъ теп. ч. ѥстесь, ѥстъ, ѥстесмы, ѥс'мы, ѥс'мо, ѥстес'те, ѥс'те, сѫтъ; мин. ч. бывѥмъ, быламъ, ломъ, бывѥсь, лась, лось, бывъ, ла, ло, былисмо, сме, с'те, бы́ли; буд. ч. бу́дѫ, бѫдешъ, бу́де, емо, еме, ете, ѫтъ. Приказ. сп. лаго̑днѣ бѫди, гроз'но бѫдь, з' налѣганіемъ бѫдь же, 3 ос. нех' бу́де, мн. бѫдьмо, бѫдьме, бѫдьте, нех' бу́дѫтъ. Дїєім. бы́ти, бы́ло бы́ти; словопоходникъ теперішній бѫдучій, аѧ, а, ѥ, минув. бывшій, а, е, былый, а, е, бывый, ла, ле; ꙗкосникъ тепер. бѫдучи, минув. бы́вши; безъособистникъ минув. бы́ло, а часоголовникъ бы́т'е.

Подібно творить види й від маю: мавѥмъ, ламъ, ломъ, бѫдѫ мавъ, мати, май, майже, ма́ти, было ма́ти, маючый, а, е, мавшій, а, е, маючи, мавши, ма́ло, ма́н'е, мат'е (що по то̑мъ ма́ню, коли не ѥго), маесѧ, мавсѧ, маласѧ, малосѧ, бѫдесѧ ма́ти. Могу́, мо́жѫ відміняють ся: можемо, ме, могѫтъ і можѫтъ, мо̑гѥмъ, моглам', ломъ, моглис'мо, ме, бѫдѫ мочи́, мо̑гъ, можи, жъ, мозь, же, нех' може, можмо, ме, мозмо, можте, мозте, нех' мо́жѫтъ, мочи, было мочи, могѫчій, можѫчій, мо̑гшій, могѫчи, можѫчи, мо̑гши, мо́жна, можна́'е, може ся, мо̑гсѧ, могласѧ, моглосѧ, бѫдесѧ мочи́. Хо́чѫ

відміняєть ся подвійно, хочешъ, хочемо, ме, хотѧтъ, хочѫтъ і хцѫ, хцешъ, хце, хцемо, хцéте, хцѫтъ; мин. ч. хотѣвѣмъ і хтѣвѣмъ; буд. ч. бѫдѫ хотѣти й хтѣти; прик. сп. хочи, хочъ, же, нех' хóче, хочмо, хочте, нех' хотѧ́тъ і хци, нехай хце, хцѣ́ймо, хцѣйте, нехай хцѫтъ; а инші види: хотѣти, бы́ло хотѣти, хтѣти, было хтѣти, хотѧчый, а, е, хтѧчый, а, е, хотѣвшій, а, е, хтѣвшій, а, е, хотѧчи, хтѧ́чи, хотѣвши, хтѣвши, хочесѧ і хцесѧ, хтѣлосѧ, бѫдесѧ хтѣти, хотѣн'е й хцен'е.

Взірцями першої конюґації: гнѫ, чѫю, читаю; їх відміну аж до видів: гнен'е, чѫт'е й читáн'е можна уявити собі на основі дотеперішніх заміток про помічні дїєслова. Підставовою формою для творення усїх часів є теп. ч.; „этого ро́дитсѧ перей(шо)вникъ третьѣ осо́бы зденекотрыми перемѣнами самого́лосокъ и всп҃вго́лосокъ маючи на к҃нци въ“; з третьої особи мин. ч. творить ся дїєіменник переміною въ на ти, сти або чи. Переміни в самозвуках і співзвуках відбувають ся у минувшині такі: ѫ на въ (гнѫ), на ъ (трѧсѫ), авъ (ссѫ), ѧвъ (мнѫ), дѫ на ѧвъ (прѧдѫ́), жѫ на гавъ (стрѫжѫ), на завъ (лѩ́жѫ), чѫ на кавъ (плáчѫ) або тѣвъ (хо́чѫ), нѫ на авъ (жнѫ), на ѧвъ (тнѫ́), шѫ на савъ (кре́шѫ), на хавъ (бре́шѫ), щѫ на ставъ (свѩщѫ), на скавъ (пле́щѫ); ю на въ (пѣю), на нвъ (бю), на овъ (ко́лю), на вавъ (даю), на ѧвъ (сѣю), на авъ (ба́брю), ѫю на овавъ (кѫпѫю), ѣю на ѧвъ (лѣю). Неправильними є: берѫ, бравъ, бра́ти; бѣжѫ́, бѣгъ, бѣ́чи; ведѫ, вѣвъ, вести; везѫ, вѣзъ, ве́зти; влекѫ, влечѫ, влѣкъ, влечи́; гребѫ, грѣбъ, гре́сти; гнетѫ, гнѣтъ, гне́сти; грязнѫ, грязъ, грязти; грызѫ, грызъ, гры́зти; дрѫ, деръ, де́рти, дере́ти; зовѫ, звавъ, зва́ти; идѫ, ишовъ, ити́; кúснѫ, кисъ, кúснути; кладѫ, клавъ, класти; клянѫ, клявъ, кля́сти; крадѫ, кравъ, кра́сти; мрѫ, меръ, мерти, мере́ти; несѫ, нѣсъ, не́сти; пáхнѫ, пахъ, пáхнути; пекѫ, печѫ, пѣкъ, печи́; плетѫ, плѣвъ, пле́сти; плынѫ, плывъ, плы́сти; стережѫ, стережѫ, стерѣгъ, стерéчи; стригѫ, стрижѫ, стрыгъ, стры́чи; тягнѫ, тягъ, тягнýти; трѫ, теръ, те́рти, терети; цвитѫ, цвивъ, цвúти; хóднѫ, ходъ, хóднути; хцѫ, хтѣвъ, хтѣти; ѣдѫ, ѣхавъ, ѣхати.

До другої конюґації належуть дїєслова, що мають в 2 ос. одн. теп. ч. ишъ (множѫ, чиню), ѣшъ (стою); 3 ос. мн. можѫтъ, чинютъ, стоютъ; прик. сп. множи, множѣтъ і множте, чинь, сто҃й; дїєсловні іменники: множен'е, чинен'е, стоян'е. Дїєслова другої відміни перемінюють у минувшині: жѫ на жавъ (дрежѫ), на живъ (слѩжѫ), на зивъ (грóжѫ), джѫ на дивъ (бóджѫ), на дѣвъ (сéджѫ), чѫ на чавъ (бечѫ), на чивъ (лѣчѫ), на тивъ (плачѫ́), на тѣвъ (лечѫ), шѫ на сивъ (мѣшѫ), на сѣвъ (мѝшѫ), щѫ на щавъ

(тріщѫ), на щивъ (нѝщѫ), на стивъ (крещѫ), на стѣвъ (шелещѫ); ю на авъ (спю), на ѧвъ (стою), на нвъ (чиню), на ѣвъ (пою), лю на авъ (лóмлю), на нвъ (щеплю) і ѣвъ (скомлю).

Уривок граматики кінчить ся третьою конюґацією себто „незѕповных' часо̀внико̀въ“ зі взірцями: запнѫ, скѕю. Відміна народня, галицька діялектична, як і попереднїх конюґацій. При зложенню прибирають дїєслова отсї „предѣмки“: в (впѝшѫ), воз' (вóзмѫ), витъ (ви(т)дамъ), вы (вы̀пишѫ), до (допѝшѫ), за (запѝшѫ), з (зѣмъ, зобачѫ), зо̀ (зо̀ню), зна (знáйдѫ), на (напѝшѫ), надъ (надлѣю), о (окрѕчѫ), об (обѣдѫ), по (подамъ), по̀ (по̀бю), по̀дъ (по̀допюси, по̀дпѝшѕсѧ), пере (перепѝшѫ), при (прибю), роз (роздáмъ), рос (роспишѫ), с (сходжѫ) й оу (оупю́сѧ). Зложені дїєслова підлягають таким перемінам, як і „первотники“ на ѫ першої конюґації. „Первотники терпѧтъ настѕпѕючыѣ перéмѣны“: до ѫ додаєть ся въ (пхнѫ), ѫ переходить на авъ (по̀звѫ), дѫ на авъ (впáдѫ), на ѣвъ (сѣдѫ), нѫ на авъ (зачнѫ, станѫ та зложені). Неправильними є: по̀допюси, по̀дпѝвъ си, по̀дпитисѧ; втекѫ, втѣкнѫ, втѣкъ, втѣкнѫ́ти; повергнѫ, повéргъ, поверéчи; выйдѫ, вы̀йшовъ, выйти; вóзмѫ, взѧвъ, взѧти; вмрѫ, вмеръ, вмéрти; зы̀йдѫ, зы̀йшовъ, зы̀йти; змогѫ, змо̀гъ, змочи; знайдѫ, знайшовъ, знайти; зпрѧгѫ́, зпрѧжѫ, спрѧгъ, спрѧгчи́; запрѫ, запéръ, запéрти, заперети; имѫ, ѧвъ, ѧти; надыйдѫ, нады̀йшовъ, надыйти; по̀ймѫ, по̀ѧвъ, по̀ѧти; по̀дѫ, по̀шовъ, по̀ти; по̀чнѫ, почáвъ, почáти; постерегѫ, постережѫ, постерѣгъ, постеречи; рекнѫ, рекѫ, речѫ, рѣкъ, рекъ, речи; розыйдѕсѧ, розыйшовсѧ, розыйтисѧ; оумрѫ, оумéръ, оумéрти.

Чому в половинї 20 рр. писав Лаврівський граматику народньої мови, а на переломі 30 і 40 рр. замінив народню мову на макаронїзм, не вмію напевно пояснити. Можна припустити, що відіграла тут свою ролю емуляція Лаврівського з Могильницьким, що вже в 1823 р. скінчив свою граматику, в якій залюбки підмічував прикмети народньої мови.

2005

B 2.460

1991

Rozhek, M.

Zasady gramatyki ukr. mowy.